Domokos Péter

SZKÍTIÁTÓL LAPPÓNIÁIG

A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban

Akadémiai Kiadó Budapest

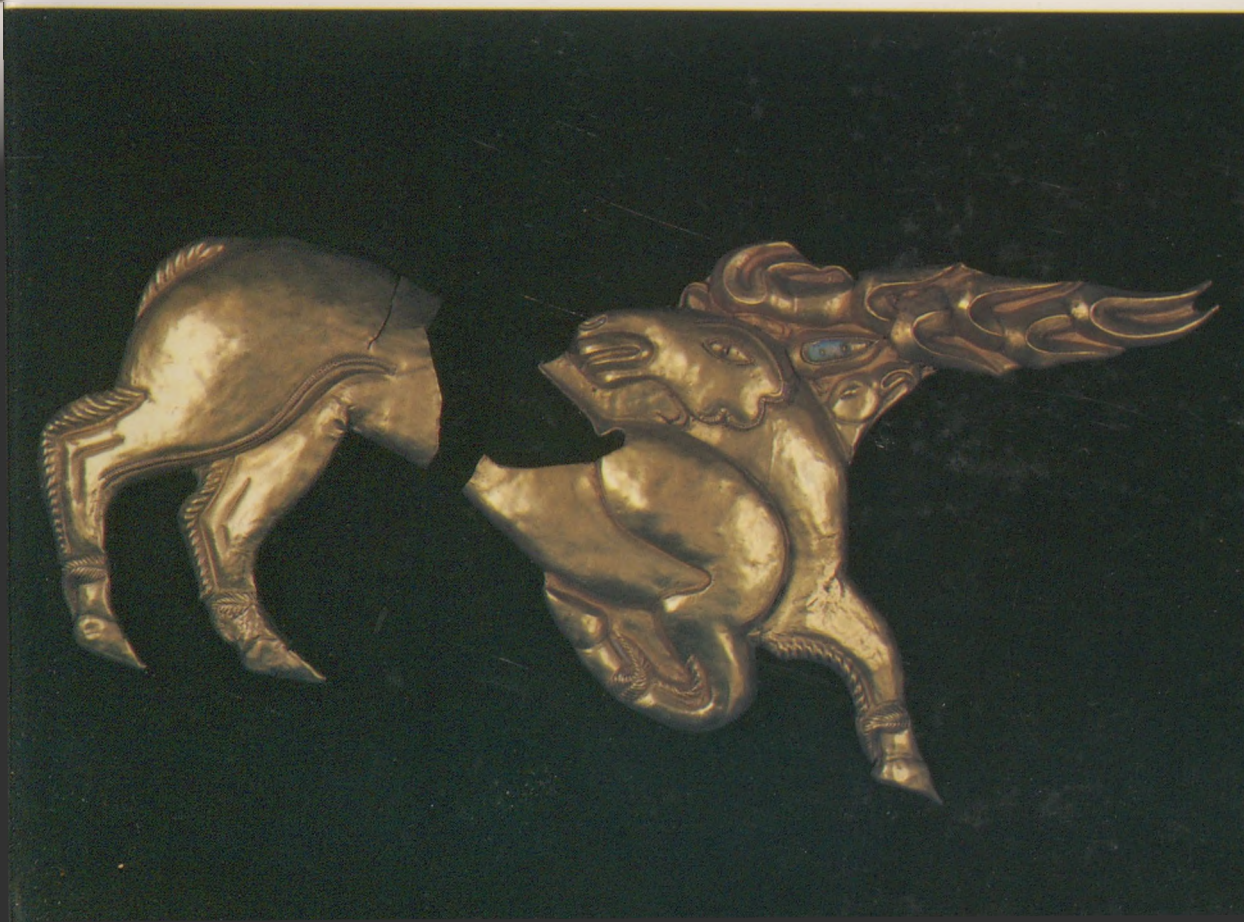

SZKÍTIÁTÓL LAPPÓNIÁIG

DOMOKOS PÉTER

SZKÍTIÁTÓL LAPPÓNIÁIG

A NYELVROKONSÁG ÉS AZ ŐSTÖRTÉNET KÉRDÉSKÖRÉNEK VISSZHANGJA IRODALMUNKBAN

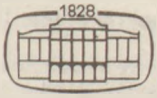

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1990

507834

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5672 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1990

© Domokos Péter, 1990

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári 2454 /19 91 sz.

BEVEZETÉS

Darázsfészekbe nyúlni jóval veszélytelenebb vállalkozás, mint az őstörténet kérdéskörében megnyilatkozni. Nem speciális magyar jelenség ez persze, égtájunk s földrészünk nem kevés, a mienkhez hasonló sorsú, nagyságrendű nációjánál azonos jelenségekről lehetne beszámolni. Minderre magyarázatot adni bonyolult eszmetörténeti, néplélektani feladat, voltaképpen külön téma, önálló könyvet érdemelne (amelyet előbb-utóbb meg is kell írni). Tény, hogy az őstörténet, amely — némileg leegyszerűsítve — a magyarság múltját jelenti a honfoglalásig (s részben azon túl is), legalább kétszáz éve intenzíven (szűkebb körben évszázadokkal korábban is) foglalkoztatta és foglalkoztatja az olvasó, gondolkodó magyarokat. Az őstörténeti problémákat taglaló kiadványok minden időben kelendőek voltak a magyar könyvpiacon, napokon belül hiánycikké, könyvritkasággá váltak. Általában nem maradtak jelentős, országos, olykor nemzetközi visszhang nélkül, némelyikük körül évtizedek óta nem csillapodnak a szenvedélyes viták, harcok szakmán belül éppúgy, mint a történész terrénumától egészen távol eső egyéb értelmiségi körökben.

Mindez azt bizonyítja, hogy az őstörténet valamiképpen közüggyé vált nálunk; népünk eredetéről, egykori műveltségéről igen sokaknak van saját véleményük, nézetük — nemritkán: tanúk —; a szaktudomány a maga belsőnek szánt eszmecseréivel, új eredményeinek megbeszélésével egyre kevésbé maradhat meg saját keretei, korlátai, falai között. Egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy a helyzet ilyetén alakulása miatt nem szabad bosszankodni, nem lehet megkísérelni a hátrálást a tiszta tudomány elefántcsonttornyába. Még abban az esetben sem szükséges hallgatni, mérgelődni vagy legyintve feladni a harcot, ha kifejezetten dilettáns, politikailag, ideológiailag szélsőséges, képtelen fejtegetésekkel, elméletekkel kell szembesülni (különféle alkalmi kiadványok alig áttekinthető tengerében, őstörténettel hobbi szinten, de szenvedélyesen foglalkozó természettudós kollégák társaságában); a párbeszédet meg kell kísérelni. Túl az indítékok és okok tisztázásán (nem elismerésükön, de felismerésükön), egyvalamit senkitől sem tagadhatunk meg: minden honfitársunknak, illetve hazánk határain kívül élő magyarnak természetes joga érdeklődni anyanyelve és az őt kibocsátó közösség bármely kérdése iránt, ide értve az őstörténetet is. S ha véleménye nem egyezik az éppen aktuális hivatalos állásponttal, az nem feltétlenül az ő vétsége, sokkal inkább a tudományé, az

iskoláé, a tankönyveké, amelyek a nemzeti tudományok eredményeinek közkincscsé tételében, közvetítésében sohasem álltak, ma sem állnak hivatásuk magaslatán. Azaz: az olvasóközönség és a tanulóifjúság sohasem kapott elegendő mennyiségű és minőségű „testére szabott" információt, népszerű, érthető, olvasmányos feldolgozást, illetve korszerű, naprakész tananyagot népünk őstörténetéről. A hírhedett tudományos háborúkat (az ugor-török ütközetet a múlt század nyolcvanas éveiben, az őstörténeti vitát az ötvenes évek elején) az érdeklődő értelmiségi kívülállóként szemlélhette végig, s az oktatásügy ezernyi reform-nekirugaszkodás után is képtelen kellő gyorsasággal átvenni és feldolgozni a maga számára a tudományok friss felfedezéseit. A mondottak kétségkívül egyikét jelentik a burjánzó dilettantizmus forrásainak.

Az őstörténet azonban több és más, mint a magyarsággal kapcsolatos külső eseménysorozat 896-ig. Divatos szóval élve: komplex tudomány, vagyis több eltérő célú, módszerű önálló tudomány alkalmi együttműködése, egymást segítő, kiegészítő, értelmező tevékenysége. Kronológiailag is nehéz határok közé fogni. A finnugor nyelvtudomány tanítása szerint i. e. 1000 körül vált önállóvá a magyar nyelv (s a nyelvet beszélő közösség), ekkorra datálhatnánk tehát őstörténetünk kezdetét, végpontja pedig Vajk-István koronázása, a kereszténység kollektív felvétele lenne i. sz. 1000 táján (tehát beletartozna a honfoglalást követő legalább 100 esztendő pogány magyarságának a históriája is). Ennek a felfogásnak az elfogadása esetén mondható — ma — 3000 évesnek a magyar nyelv, s ebből a három évezredből az első kettő jelenti (jelentheti, jelenthetné) a magyar őstörténetet. Akit ezek a számok nem elégítenek ki, az — szintén a finnugor nyelvtudomány tanításának a figyelembevételével — elindulhat még az időben visszafelé, de már nem az önálló magyarság nyomában, hanem a népünket majdan kibocsátó, egyre szélesebb rokoni (nyelvrokoni) kört egységbe, egy nyelvcsaládba ötvöző csoport, közösség felé, amelyet a tudomány ugor — finnugor — uráli jelzőkkel illet. A feltételezett legkorábbi dátum, amelytől a magyar nyelv több fokozaton át eljutott az önállóságig, az i. e. 6000. év, amikor is felbomlott az ún. uráli közösség. Hogy azt megelőzően mi történt, s főként mikor, erre vonatkozóan a nyelvészet legmerészebb ágazata, a paleolingvisztika sem tud megközelítőleg sem hiteles, megbízható választ adni. Az ősi nyelvi kapcsolatok (rokonságszerű kapcsolatok, nyelvszövetségek, areális érintkezések, a nosztratikus-közös eredet) idejére, mibenlétére vonatkozólag csupán hipotézisek merülnek fel s tűnnek el az idők során.

Az őstörténettől kezdtem, s kikötöttem a finnugor nyelvészetnél. Ezzel azt szeretném igazolni, hogy a finnugor összehasonlító nyelvészet része a magyar őstörténetnek (többek szerint alapvető, meghatározó diszciplínája), de semmiképpen sem állítom egyben azt is, hogy azonos a magyar őstörténettel. Ez a szép, rejtélyes és gyötrő stúdium feltétlenül több is, más is, mint pusztán rokon nyelvi adatok öncélú méricskélése, csereberéje, sőt ami a nyelvészetet illeti, legújabban éppen a nem finnugor ágazatoknak, hanem az indoeuropaisztikának, a turkológiának, a paleoszibirisztikának, a kaukázusi filológiának akad majd még igen sok tennivalója rég-

múltunk tisztázásában. S mindez némi töprengésre, megállásra késztet. Közel három évtizede meglehetős gyakorisággal figyelmeztetnek szak- és munkatársak, hogy a nem nyelvészeti célú finnugrisztikai kutatások vállalásával, kutatásával veszélyeknek teszem ki magam, tévutakra kerülhetek. Lehetséges, legalábbis ami a veszélyeket illeti.

Túl ezen, abban is igazuk van, hogy pl. e könyv kapcsán az őstörténeti-nyelvészeti alapfogalmakat illetően talán az olvasóknak sem haszontalan egy valóban nagyfokú tömörségre törekvő összegzés. A „szittya kérdés"-ben mint legautentikusabbat, a Magyar nyelv történeti etimológiai szótára 3. kötete azonos címszavát idézem — meghúzva, egyszerűsítve: . . . 1. '<az ókorban> a délorosz síkság lakója, szkíta'; 2. 'magyar, főképpen öntudatos, büszke magyar ember . . .' Latin eredetű; vö. lat. *Scythes* (főként többes sz.-ban: *Scythae*) 'iráni nyelvet beszélő nomád nép az ókorban' . . . A latinra közvetlenül visszamenő magyar *t*-s változatok mellett a viszonylag későn feltűnő *szittya* forma kialakulására minden bizonnyal a szkíták lakóhelyét jelölő földrajzi név volt hatással. . ."

Most pedig következzék a minden finnugor nyelvész számára triviális, ezúttal azonban nem mellőzhető kurta fejtegetés és ábra a finnugor népek és nyelvek rokonsága mibenlétéről, fokozatairól — néhány elengedhetetlen példával! E témában a kelleténél kissé hosszadalmasabbak a kitűnő tan- és szakkönyvek, ezért magam kísérlem meg a feladat megoldását.

Hogy fest tehát a finnugor (más megnevezéssel: az uráli) nyelvek családja, miként ábrázolható az elágazás mintázata a kezdetektől, az ún. uráli alapnyelvtől a napjainkban beszélt, önálló, külön-külön rokon nyelvekig? Célszerűbb e bemutatásnál a szellemes, újabb, de vitatható ábrázolási kísérletek (tömbök, egymást metsző körök, fésűk stb.) helyett megmaradni a bevált, jól áttekinthető növényi szimbólumnál, azaz a fát és ágait mintázó, némiképpen leegyszerűsített családfarajznál (ld. a következő oldalon).

Végül is miképpen igazolható e nyelvek összetartozása, rokonsága, közös őstől való származása? Roppant nehéz megvilágítani ezt a kérdést néhány mondatban, miként kockázatos bármely más tudomány lényegét is megkísérelni, kifejteni néhány oldalon. A nyelvek egybevetését is szabályok, törvényszerűségek figyelembevételével lehet csupán elvégezni. Érzékeltesse két, viszonylag egyszerű példa a rokonság mibenlétét! Az ún. szabályos hangmegfelelések tana voltaképpen azt igazolja, hogy egy-egy bizonyos ősi hang (hangok meghatározott csoportja) az alapnyelvből, esetünkben az uráli alapnyelvből meghatározott fonetikai helyzetben, tehát pl. a szó élén, a leszármazó nyelvekben azonos módon viselkedik (illetve változik meg). Vegyük példaként az egykori, a szó elején álló *p*- hangot. Ez a finnugor nyelvek többségében változatlan marad, a magyarban ellenben „átöltözik", és *f*-fé alakul. A példasor (adatot — a komplikációk, a mellékjeles betűk elkerülése, elhagyhatósága végett — csak néhány nyelvből idézek): magyar: *fő* (fej); zürjén: *pon*; mordvin: *pe*; finn: *pää*. (A magyar szókészlet finnugor elemei I. Bp., 1967). S így történik ez minden ősi *p*-kezdetű szó esetében.

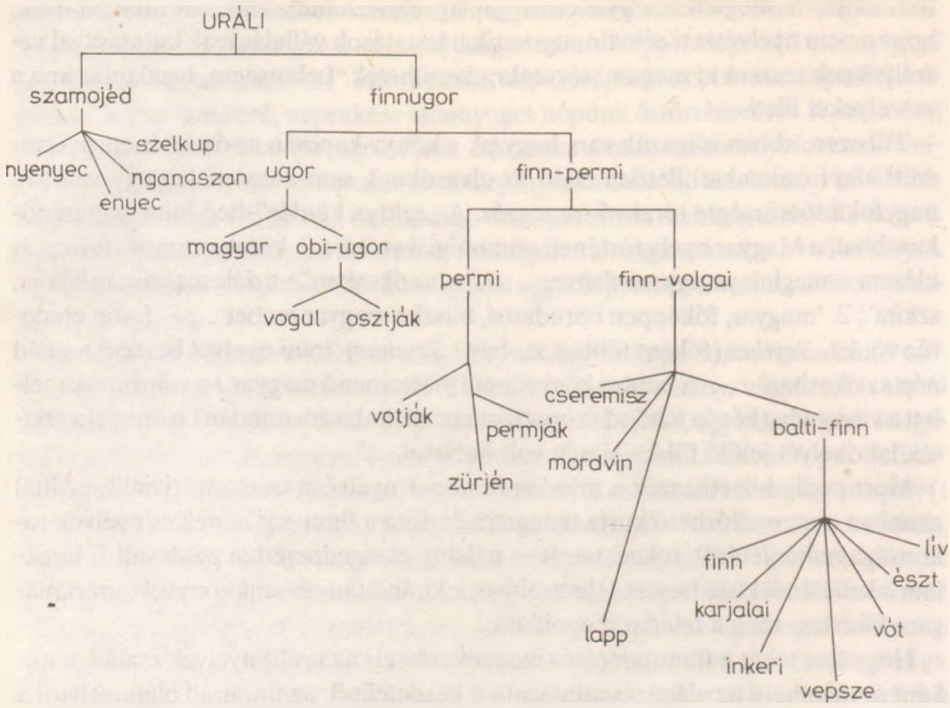

Emezeknél is fontosabbak e szakmában a nyelvtani bizonyítékok, az ősi ragok ma is fölismerhető, több rokon nyelvből kimutatható maradványai. Álljon itt egyetlen példa e területről is, nevezetesen a *hol?* kérdésre felelő alapnyelvi *-n* helyhatározórag! Így él tovább leszármazottaiban: magyar: fö*nn;* vogul: ju*n* 'benn'; cseremisz: ül*nö* 'lenn'; mordvin: tel'*ne* 'télen'; finn: talve*na* 'télen' (Bereczki Gábor: A magyar nyelv finnugor alapjai. Bp., 1977). Mindössze valami csekélykét óhajtottam érzékeltetni a nyelvészeti módszerekből, eljárásokból, az ún. anyagi bizonyítékok köréből, abban bízva, hogy a két példa további magyarázatok nélkül is önmagáért beszél.

A rokoni viszonyban a közelség és a távolság eldöntése szintén komoly szakmai feladat. Legyen ezúttal elegendő annyi, hogy e probléma megoldásában a vizsgált rokon nyelvek esetében — egymáshoz viszonyítva — döntő fontosságú pl. a közös eredetű szókészlet statisztikai, százalékos aránya. Azaz: minél közelebb áll két rokon nyelv egymáshoz, annyival több bennük a közös eredetű szó és nyelvtani elem (l. Szómutató „A magyar szókészlet finnugor elemei című etimológiai szótár I—III. kötetéhez". Bp., 1981; Erdődi József—Sz. Kispál Magdolna: Nyelvünk finnugor (uráli) alak- és mondattani sajátságai. Bp., 1973). Hasonló módon (de egyéb eszközök igénybevételével is, pl. az ugyancsak sokféle eredetű jövevényszavak körültekintő megvallatásával) lehet választ adni arra az igen nehéz kérdésre is, mikor,

milyen ágakra majd egyedi nyelvekre bomlott fel egy-egy nyelvcsalád, így a finnugor (uráli) nyelvek fentebb látható és ábrázolt családja is.

Szólni kell továbbá e nyelvcsalád tagjainak mai földrajzi elhelyezkedéséről, későbbi sorsáról. Tény és való, hogy a 6000 évvel ezelőtti Urál környéki őshazából (amelyet többen valaha Jugriának is neveztek, s helyéről a tudósok nem szűnő, éles vitákat folytatnak napjainkban is) az utódok közül nem kevesen igen távolra sodródtak, vonultak, többen viszont helyben maradtak. Ez a szétszóródás azért is érdemel külön figyelmet, mert olykor közeli nyelvrokonok kerültek igen messzire, sok ezer kilométerre egymástól (mint pl. a magyarok és az osztjákok). Máskor viszont egymás szomszédságában maradtak, s a közös származás tudata nélkül érintkeztek is (pl. az obi-ugorok és a szamojédok).

A finnugor népeket szemlélve egy mai térképen szembeötlő módon négy nagyobb zónában, régióban jelölhető ki a helyük. A magyar nép került, vándorolt legtávolabbra valamennyi nyelvrokonától, s a Kárpát-medencében, a Duna mentén megtelepedve az uráli nyelvcsalád legjelentősebb, lélekszámban legnagyobb, az egyetemes történelemben is legismertebb tagjává vált.

A Keleti-tenger tágasabb vidékein telepedett meg a finnek vezetésével a balti-finnek és lappok összetett csoportja, amelynek tagjai nyelvileg is közel állnak egymáshoz, s amelyből a finnek mellett az észtek váltak civilizált (és a két világháború közötti időszakban) államalapító nemzetté is. A Volga, Káma és mellékfolyóik vidékén található a harmadik nagy csoport, az ún. permi és a volgai népek, amelyek lélekszámban is jelentékeny nemzetiségek. Az orosz történelemben játszott szerepük nem elhanyagolható, de alig ismert, méltatott, kutatott kérdés. Az egykori őshaza, valamint az Urál és Nyugat-Szibéria óriási térségein élnek a legarchaikusabb életmódú, lélekszámban viszont csekély uráli népek, az obi-ugorok, illetve a szamojédok.

Elkönyvelve immár a finnugrisztika alaptudnivalóit és igazságait, nem először és nem utoljára meg kell ismételnem, hogy nyelvünk eredetének s rokonságának tisztázása — önmagában véve — nem oldja meg a magyarság eredetének kérdését. Etnogenezisünk emennél sokkal bonyolultabb kérdéscsoport, miként ezt László Gyula is hangsúlyozza — napjainkhoz közeledve — egyre nagyobb nyomatékkal: „. . . a rokonság fogalmát nem szabad leszűkítenünk a nyelvrokonságra! Népünk »alapokmánya« a Vérszerződés. Benne ötvöződött egy néppé hét (vagy tíz) törzsünk más-más múltú népe, az Álmos által »őshazából magával hozott« szövetséges népeknek »megszámlálhatatlanul nagy sokaságával«. Béla király névtelen jegyzője ír ekként a Szittyaföldről új honalapításra induló magyarokról. Hét törzsünk mindegyikének megvolt a messze őskorba nyúló története, nemkülönben a csatlakozott sokaságnak is. De a honfoglalás után is sokan csatlakoztak hozzánk kelet, észak, nyugat és dél népei közül, ugyancsak »megszámolhatatlanul«. Így kovácsolódott, ötvöződött egybe a magyar nép." (László Gyula: Köszöntjük az olvasót! In: Magyarrá lett keleti népek. Bp., 1988. 7.)

De mindezeken túl, a feltárások és kutatások előrehaladtával az eddigieknél töb-

bet, fontosabbat mondhat őstörténetünkről a régészet, az embertan, a néprajz, a folklór és a népzene vallomása, a segítségül hívott természettudományok meggyorsíthatják az adattömegek rendszerezését, elemzését, értelmezését. És sohasem válik feleslegessé a legismertebbnek, egészében megfejtettnek hitt különféle írásos történeti források (akár pl. Anonymus) újraolvasása, értelmezése sem.

Megmártózva az őstörténet mélytengerében (szakirodalma is tengernyi!) partra kell kászálódni, nehogy elkapjon az örvények valamelyike, s immár biztonságos pontról szemlélve a belátható horizontot, valamiképpen mégis jellemezni kell véges határok közé fogva a látványt, a hullámzó, színváltó, izgalmas és veszélyes, teljesen soha meg nem ismerhető magyar régmúltat.

Könyvemben nem a magyar őstörténetről szándékozom írni, s nem kívánok állást foglalni vitás kérdésekben sem. Nem csupán azért, mert ezen a területen illetéktelen vagyok, s nem szakmám egyike sem a fentebb felsorolt tudományágaknak. Azért sem, mert elismert beavatottság esetén is, óriási apparátus megmozgatásával s hatalmas (ív)terjedelem igénybevételével pl. még mindig lehetetlen dönteni olyan egyszerűnek vélhető kérdésben is, mint: hol is volt pontosan Magna Hungaria, Levedia vagy: az Etil végső soron melyik folyónak a neve? Pedig ezek időben sem, térben sem olyan túlságosan távol eső feladványok. Aligha oldódik meg a közeljövőben a népnevek ügye, még olyanoké sem, mint a bennünket közvetlen közelről érintő (törökféle) hun és (iráni fajta) szittya.

Nehezebb, fogasabb kérdéseket pedig nem is említek. Cikkek, könyvek sokaságában veselkedtek neki e problémáknak a múltban is, napjainkban is a specialisták, s minél több részletét tárják föl szakmájuk fehér foltjainak, annál nyilvánvalóbb számukra, milyen nagyon is nagy még a továbbra is ismeretlenül maradt területhányad. Voltaképpen mindegyre alapvető kategóriák jelentik a gondot: a tér és az idő. A fantázia nem sok ügyet vet a kilométerekre s az évtizedekre, a szakembernek azonban el kell számolnia az évekkel, a kis távolságokkal is, nem repülhet át hegyeket, erdőket, mocsarakat, tekintetbe kell vennie pl. az éghajlatot s annak jelentős átalakulását is.

Miközben nagy érdeklődéssel s izgalommal olvasom a magyar őstörténetet a legkülönbözőbb irányokból megközelítő, a talányokból valamit mindig megoldó kitűnő és szellemes szakmunkákat, engem — valójában — egy másik, a mondottaktól azonban elválaszthatatlan kérdés foglalkoztat. Nevezetesen az: mikortól és miképpen tükröződik a magyar irodalomban eredetünk, rokonságunk, nyelvrokonságunk; szélesebb értelemben — őstörténetünk.

Rögtön jelzem, hogy nem csupán az adott időkben aktuálisan érvényes tanítások visszhangját keresem költőink, íróink (sőt krónikaíróink, egykori tudósaink) műveiben, hanem az ún. tévtanokat, a délibábos — dilettáns elméletek irodalmi lecsapódásait is regisztrálom, hisz végül ezek is jeleznek, kifejeznek valamiféle őstörténeti érdeklődést, érzékenységet a gondolkodó fők köreiben. S mindez — nem is akárhogy — visszahat a nemzeti tudatra is. (Ezt a vetületet azonban szintén nem taglalom a továbbiakban.)

Valahol itt meg kell állnunk, őstörténetünknek még egy igen fontos mozzanatánál, sokakat, tudósokat, „közembereket" egyaránt igencsak régóta foglalkoztató kérdéscsomópontnál. Voltaképp tekinthető ez akár harmadiknak is a nagy őstörténeti problémák között (az „őshaza" helye; etnogenezisünk, másként: nyelvünk és népünk eredete), de ezektől elválaszthatatlan, ezekhez szorosan kapcsolódik. Ugyanakkor a krónikák, krónikaszerzők olykor elmarasztalt vagy tendenciózusnak tartott emlékezete kérdését is érinti. Nevezetesen az elhagyott, az őshazák valamelyikében ott maradt „magyarok"-ról, testvérekről van itt szó, akiknek kiléte, léte, sorsa ma is foglalkoztat bennünket. Évszázadokkal a honfoglalás után is őrizte emléküket a közösség, tehát nem csupán a királyi udvar hivatásos írástudói, de a falvak népének (elítélt, üldözött) szájhagyománya is. A kintmaradtak vagy ottmaradtak (hol? a Volga partján? melyiken? stb.) számontartását megkeresési kísérletek követték, lenyűgöző, hősies, ma is szívdobogtató vállalkozások Julianustól Kőrösin át Regulyig — és tovább. Szomorú, de be kell vallani, hogy az egyéni vállalkozókedvnek, elszántságnak, felkészülésnek, felkészültségnek ezekben az utakban (természetesen itt sok más nevet is lehetne még, kell majd említeni) általában nagyobb a röptető erejük, mint a magyarságot képviselő (kíséretet, politikai és tudományos hátteret, anyagiakat) biztosító hivatalosaknak, lett légyen szó akár IV. Béla királyról, akár a Magyar Tudományos Akadémiáról.

És még valami, aminek az ide (őstörténethez, nyelvtudományhoz) tartozását aligha lehet vitatni: a rovásírás. A tárgyalt témát a kezdetektől napjainkig végigkíséri (egészen friss aktualitásai is vannak), s ha a szittya—ugor ügyben vagy-vagy alapon nem is dönthet, annyit mindenképpen jelez, hogy régmúltunk bonyodalmai nem csekélyek.

A feldolgozandó téma nem a véletlennek köszönheti létét, s nem önmagától adódott. A magyarral nyelvrokon népek irodalmával foglalkozva (Domokos Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása. Bp., 1985) a tipizálás és a csoportosítás stádiumában azonnal szembeötlött (a recenzensek és a kritikusok is szóvá tették utóbb), hogy éppen a magyar sehogy sem illeszkedik bele a finnugor nyelvű irodalmak sorába. Mindebből következett — látszólag —, hogy ilyképpen és ezért a mienk csupán nyelvében finnugor, egyebekben viszont jellegzetesen keleteurópai képződmény (s inkább közvetlen földrajzi szomszédainak irodalmához kapcsolható). Érveim irodalmunk finnugorsága mellett: ősköltészetünkből (a folklórból, a hagyományokból, a népzenéből) jelentékeny finnugor réteg hámozható ki, illetve hogy literatúránkban mintegy kétszáz éve jól nyomon követhető egy markáns „ősköltészeti" (s ezen belül sajátosan finnugor) vonulat. Véleményemet azonban a megemlített könyvben nem tudtam kellő súllyal, adattal dokumentálni. Maga az „ősköltészet"-téma — eltekintve néhány ragyogó, elmemozdító tanulmánytól (Király György: A magyar ősköltészet. Bp., 1921; Képes Géza: A magyar ősköltészet nyomairól. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964; Vargyas Lajos: Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban. Történelmi Szemle, 1977) — minden izgalmasságával, bonyodalmával együtt lényegileg ma is gazdát-

lan tudományunkban. Az „ősköltészeti vonulat" tárgyában ugyan már valamivel több történt (Halász Ignác: Sajnovics hatása a magyar költészetre. Budapesti Szemle, 1880; Munkácsi Bernát: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr, 1882—1884; Végh Istvánné: A finn—magyar nyelvrokonság nyomai a magyar irodalomban. Fenno-Ugria, 1925; Rubinyi Mózes: Irodalmunk és a finnugor nyelvhasonlítás. Magyar Nyelvőr, 1936; Weöres Gyula: Karjala az 1700-as évek magyar irodalmában. Kalevalaseuran Vuosikirja, 1960 — finnül; Görömbei András: Az ősmagyarság képe felvilágosodás- és reformkori történetírásunkban. Studia Litteraria IX. Debrecen, 1971; Pusztay János: Finnugor hagyományok a magyar irodalomban. Magyartanítás, 1985), a feltárástól, kidolgozottságtól mégis távol van. 1985-ös munkám készítésekor megoldandó feladataim közé soroltam e második helyen feltüntetett tárgykör vizsgálatát, s most ezzel a könyvecskével kísérlem meg — legalább részben — vállalásomat teljesíteni. Némelyik régebbi publikációm (pl. A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972) voltaképpen e kis könyv előzményének tekinthető.

Az anyaggyűjtés során, majd a munkaterv kialakításakor látnom kellett, hogy az őstörténetünkkel kacsolatban emlegetett mélytenger metafora nem túlzás, de nem kevésbé kiterjedt és feneketlen az a tenger sem, amelyben az őstörténet és a nyelvrokonság kérdéskörét a magyar irodalomban nyomozó kutatónak is meg kell merülnie. Úgyszólván megoldhatatlanul nagy a feladvány, hisz voltaképpen az egész magyar irodalmat végig kellene olvasni — a kezdetektől napjainkig minden rendű, rangú és műfajú művet, megnyilatkozást. Reménytelenül és beláthatatlanul nagy munka ez egy magányos kutatónak, inkább jól irányított, tervszerűen dolgozó kutatócsoportnak való.

Elvégezheti azonban egy személy is, ha kellő türelemmel, célszerűen, a problémákat súlyozva és válogatva munkálkodik (természetesen sok-sok év, közel két évtized tudatos gyűjtőmunkájáról van szó). Így tettem, s ha távolról sem a teljesség igényével, de irodalmunk lényeges és jellemző korszakait, alkotóit és műveit (a jelentősek mellett még a szakkönyvekben alig emlegetetteket is) végigolvastam és kijegyzeteltem. Biztos vagyok abban, hogy így is — témám szempontjából — alapvető fontosságú adatok mellett mentem el figyelmetlenül, bármilyen sűrűre is terveztem a hálót, nem meríthettem ki vele mindent, ami nagyon is szükséges és mondandómat meghatványozó erejű idézetnek bizonyult volna. De megkezdtem egy utat, s ezen a kutatás idővel könnyebben juthat előre.

A munka során bebizonyosodott, hogy a vállalt feladatból más címen és céllal egykori és kortárs kollégáim sok mindent megoldottak már, s fejtegetéseik egy hányadát átcsoportosítva, illetve a magam gondolatmenetéhez igazítva kitűnően hasznosíthatom. Ebből a szempontból különösen tanulságosak és hasznosak voltak számomra Dézsi Lajos (Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Bp., 1927), Martinkó András („Magyar" vártól Magyarvárig. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964), Hegedűs József (A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. Bp., 1966), Tompa József (A művészi

archaizálás és a régi magyar nyelv. Bp., 1972), Györffy György (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1975 — Belia György remek szépirodalmi bibliográfiájával), Éder Zoltán (A magyar nyelvtudomány történetére vonatkozó munkálatok az utóbbi negyedszázadban. 1945—1970. Bp., 1972), Balázs János (Magyar deákság. Bp., 1980, Hermész nyomában. Bp., 1987) és mások könyvei, tanulmányai.

De végül is mire próbál vállalkozni ez a kis könyv? Mit jelent a cím: Szkítiától Lappóniáig? Lássunk először két, szinte találomra kiválasztott vélekedést a két kulcsszóról! „Évezredünk kezdetén a feudális Európa földrajztudományát a skolasztika kötötte gúzsba. A római egyház körébe vont országokban egységesen elterjedt a latin nyelvű irodalom, de az írás-olvasás tudása csupán egyháziakra korlátozódott. Az egyház, skolasztikus szemléletének megfelelően, az írott betűnek, különösen pedig az ókor hagyatékának sokkal nagyobb becset tulajdonított, mint a közvetlen megfigyelésnek . . . Ilyen módon nem csodálkozhatunk azon, hogy a latin nyelvű irodalomban már Kelet-Európa is az antikvitásból származó, elavult ismeretek és mesés hiedelmek ködébe burkolózott; ami pedig azon túl volt — Belső-Ázsia és Távol-Kelet —, teljesen ismeretlen volt a kortársak előtt. Ha Kelet-Európáról esett szó, a kora középkor írástudója ezt a területet azonnal Szkítiával azonosította, az ott lakó népeket a szkíták utódainak tekintette." (Györffy György: Julianus barát és napkelet fölfedezése. Bp., 1986. 7—8.)

„Kétségtelenül lapp a VI. századbeli Prokopios skrithifinoi népe is, amelyről a következő jellemzést adja: »Thule szigetének barbár lakói közül egyedül (ők) élnek részben állati életet. Ruhájuk, lábbelijük, boruk és terményük nincs, mert sem a férfiak nem művelik a földet, sem a nők nem végeznek kézimunkát, hanem mindnyájan egyformán vadászatot űznek. A rendkívül nagy erdők és hegyek bőséggel szolgáltatják nekik a vadat és egyéb állatokat, amelyeknek húsával táplálkoznak és amelyeknek ínnal összeerősített bőrével egész testüket befedik.«" (Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 279—280.)

Szkítia, bizonyos értelemben az álomvilágbeli magyar őshaza, ahol s amelynek szomszédságában számos velünk kapcsolatba hozott egykori híres néppel (kazárokkal, avarokkal, hunokkal, szabirokkal, eszkildekkel, úzokkal, besenyőkkel, kabarokkal, kunokkal vagy nyőgérekkel, kálizokkal, jászokkal vagy oszétekkel stb.) együtt mi, a későbbi „szittya-magyarok" éltünk, érintkeztünk valaha, Pannóniában történt megtelepedésünk előtt. Ehhez a kissé illuzórikus „hon"-hoz kapcsolhatók egyrészről a magyarságnak a honfoglalást megelőző tényleges (de pontos földrajzi helyeket illetően vitatott) szállásterületei, valamint — kis erőszakolással — a költészet, az álom és a dilettantizmus világába vezető képzelt „magyar ősbirodalmak" Turántól Szumírig s tovább, a bibliai Édenkertig.

Lappóniában viszont sohasem éltek magyarok. Ilyesmit — az ellenkező, sőt ellenséges híresztelések ellenére — sohasem állított a finnugrisztika. Ez az észak-fenno-skandiai terület a magyarral nyelvi rokonságban (távoli rokonságban!) álló igen kis létszámú nép, a lappok mozgás- és élettere.

Nem tagadható a véletlen szerepe abban, hogy éppen az ő révükön vált feketén fehéren bizonyossá 1770-ben, hogy nyelvünk finnugor eredetű, s hogy a fényes őshazáknál ködösebb, hidegebb tájakra kellett telepítenünk őseinket. Szó szerint a ridegebb realitásokra való ráébresztést próbálja sugalmazni a cím, olyanfajta kellemetlen felriadást, amelyben több évszázados kellemes merengés után (Szkítia) lehetett részük Sajnovics, majd Reguly magyar kortársainak (Lappónia).

Mert az évszázadok során irodalmunkba valósággal beivódtak, s szinte közhelylyé váltak az őstörténeti fogalmak, nevek, kezdve legelső verses emlékeink egyikétől („Emlékezzünk régiekről, Az Szkítiából kijöttekről„) nemzeti imáink fordulatain át („Általad nyert szép hazát Bendeguznak vére" ; „Itt küzdtenek a honért Árpádnak hadai") Ady ádáz szittya szidalmaiig s bibliai szimbólumaiig. És tovább is: Kodolányi Julianusról szóló regényétől Váci Mihály „Kell lenni valahol egy őshazának" című hatásos nagy verséig.

De idővel beépült irodalmunkba az igen hosszú időre elfelejtett, majd utóbb feltalált ősi nyelvrokonság is, bár dialektikus módon. Hisz a tiltakozás (pl. a Bessenyeié) a kérdés ismeretét jelentette éppúgy, mint az elismerés (Dugonicsnál) el egészen napjainkig, akár Kiss Dénes magyar—finn verseiig. Önmagáért szól az öt teljes magyar Kalevala-fordítás is, különféle módon tekintették sajátunknak a finn eposzt tudósaink, költőink és művészeink is (Kandra Kabostól Juhász Ferencig, Szervátiusz Tiborig).

De egyáltalán miért volt s maradt máig is olyan fontos a magyar őstörténet, nyelveredet ügye az irodalomban is, amilyennek fentebb állítottam? Ezernyi írás foglalkozik a nemzet kialakulásának, a nemzeti tudat formálódásának, torzulásának összetett kérdéskörével, de mindennek egyik összetevője, meghatározóan fontos eleme, régmúltunk — mondjuk ki kertelés nélkül — voltaképpen továbbra is jobbára ismeretlennek tekinthető. Talán ezért. Pannónia új lakóinak kiléte 896 után rejtély volt a környező európai népek számára, hosszú időn át az is maradt. Történeti analógiák, külsőségek alapján próbáltak megfejtést találni. Így voltak a néppel, s így különleges, sokáig sehova sem sorolható nyelvükkel.

A honfoglaló magyarok pedig csak egy módon maradhattak fenn, ha alkalmazkodnak környezetükhöz, feladják szokásaikat, hagyományaikat, s erőszakkal is kitörlik emlékezetükből múltjukat (de a nyelvüket nem!). Nem kellett sok idő ahhoz, hogy az új viszonyok között majdnem minden szálat elszakítsanak, amely őseikhez, egykori szomszédaikhoz kötötte őket, s támpontok nélkül maradva elfogadták, átvették az európai sugalmakat. Nem lehetetlen persze, hogy saját hagyományaikból is kiegészítették ezeket az elemeket odaillő, illeszthető részletekkel.

Maga a magyar történetírás azonban (amelyet még hosszú ideig nem lehet különválasztani az irodalomtól) nem korábbi a XII. századnál, s Anonymustól valók a hazánkban először leírt, később rohamosan elterjedő, színesedő őstörténeti fejtegetések is. (Nem bonyolódom bele itt az őskrónika szövevényeibe.)

Hasonló a helyzet nyelvünkkel is. Külföldön tartották először önmagában állónak, állították később kapcsolatba a szent nyelvek valamelyikével, majd találtak rá

valódi rokonaira is (többek között pl. M. Fogel a finnre, a XVII. sz. elején); a magyar nyelvtanírók-írók jórészt e minták alapján nyilatkoztak úgy és annyiféleképpen anyanyelvükről, ahogy tették Szenci Molnártól Révaiig.

A magyar őstörténettel kapcsolatos felismerések részletes, pontos kidolgozása azonban többnyire már a magyar (illetve magyarországi) tudósokra várt, s az ő műveikből váltak az éppen aktuális tanítások a nemzeti közműveltség részévé, iskolai tananyaggá, illetve irodalmi témává, motívummá, ihletővé.

Mivel régmúltunk feltárásában egyre döntőbb szerep jutott a legegzaktabb bizonyítékokkal (az ősidőkre és ősi kapcsolatokra rámutató vagy ezeket őrző nyelvi tényekkel) dolgozó nyelvtudománynak, s ezen belül is a nyelvünk tényleges származását bebizonyító finnugor összehasonlító nyelvtudománynak, a többi őstörténeti diszciplína egy időre visszahúzódott, visszavonult.

A költők és az írók az évszázadok során nem maradtak érzéketlenek a képlékeny magyar őstörténet kérdései iránt, s a vártnál (ismertnél és elképzeltnél) sokkal többen foglaltak állást a különféle tanítások kapcsán — akár pro, akár kontra.

A háborítatlan „szittya időkben", azaz a XVIII. századig — természetesen — szittyákként (illetve a megnevezés legkülönfélébb szinonimáival azonosítva magukat s népüket); utóbb — egyesek „ugorok"-ként, elfogadva a hivatalos tanítást, mások dacosan „hun-szittya"-ként, tagadva a tudomány újabb eredményeit.

Tovább tarkította a helyzetet múltunk török és mongol kapcsolatainak felvetése, a szélesebb keleti horizont feltűnése. Mint már említettem, ez a perspektíva nem találkozott a finnugrisztika művelőinek osztatlan tetszésével, de ismét tágabb kaput tárt a többi őstörténeti diszciplína előtt. Nem lehet véletlen — egyebek között — Bartók és Kodály, valamint Szabolcsi Bence és Vargyas Lajos török és keleti érdeklődése, László Gyula termékeny elégedetlensége a finnugrisztikára korlátozódó régészettel, a samanizmus-kutató Diószegi Vilmos Szibéria iránt tanúsított olthatatlan érdeklődése, az irodalomban pedig Képes Géza költészete, aki az ősi örökség részének tekinti a finnugor mellett a török és mongol népek archaikus költészetét (forma- és dalkincsét) is.

A tudományt és az irodalmat is gyakran éri vád, hogy a tanítás vagy a mű „rendelésre készült", politikai, ideológiai célok szolgálatában áll. Tagadhatatlan, hogy korától, környezetétől, adottságaitól senki sem válhat teljesen függetlenné, de a szüntelen gyanakvás, illetve a makacsul tovább élő, újra és újra megfogalmazódó rágalmak, vádak nemzeti összműveltségünk hitelét is rontják. Itt is megemlítem (de még részletesebb kifejtés nélkül) a legtöbbször hangoztatott s leírt vádpontot: eszerint nyelvünk a Habsburgok rendeletére nyilváníttatott finnugornak — teljes érvényességgel s hivatalossággal 1867 után. Mit lehet ehhez az elpusztíthatatlan tévtanhoz szólni? Tetszetősebb, s a mindenáron magyarellenes szándékot, összeesküvést kereső számára meggyőzőbb lenne 100 évvel korábbra datálni ezt a sanda tervet. Hisz Sajnovics János egyenesen Mária Terézia megbízásából indult Lappóniába, s Északról visszatérve ismét fogadta őt udvarában a királynő. Munkájáért

meg is dicsérte. Ő biztatta volna fel a finnugor nyelvrokonság bebizonyítására!? De ezen az úton ne menjünk tovább!

Tény és való, hogy bizonyos időkben és bizonyos helyen az őstörténeti tanítások, illetve az általuk ihletett irodalom a politika szolgálatában állt és áll (gondoljunk egyebek mellett a Turánra és e lap különböző korszakaira), higgadt, objektív megközelítéssel — az esztétikai mérce alkalmazásával — minden megnyilatkozást a helyére lehet és kell tenni (adott esetben a papírkosárba).

A legnagyobb nehézséget, a legtöbb fejtörést a bemutatandó és tárgyalandó anyag megközelítésének módja és tagolása jelenti. Olyan szövegek sokaságáról van szó, amelyek tolmácsolását és értelmezését, tehát az eredeti textus helyettesítését hiba lett volna vállalnom. Oly tévedhetetlen pontossággal jelzik a kort, a szerzőt, a stílus és a fogalmazásmód olyan egyszeri és megismételhetetlen, hogy egyszerűen nem szabad a helyükbe nyomakodni, s helyettük elmondani mai nyelven mindazt, amit ők a magyar művelődés- és irodalomtörténet részére egyedül érvényes módon kifejeztek, leírtak. Általuk válik sokkal élőbbé, hitelesebbé a könyv által felvetett probléma, s igazi élmény, ahogy a múlttól napjaink felé közeledve — klasszikus és ez ideig ismeretlen szövegeket olvasva — elénk tárul irodalmunk őstörténetképe, látomása.

A tagolásban elsősorban a kronológiai elv vezet, de a szerzők életrajzi adatai mellett olykor egy-egy mű megjelenési időpontja is mérlegelendőnek bizonyult. Számos irodalomtörténetünk nem kevés periodizációs meggondolással dolgozik. E tekintetben különösebb újításra nem törekedtem. Lehet ugyan, hogy vitatható, de hosszas megfontolás alapján végül is öt nagy korszakban fogom fel és tárgyalom a bemutatandó anyagot és mondandómat: Anonymustól Sajnovicsig ível az első, Sajnovicstól 1849-ig (Reguly hazatéréséig) tart a második, 1849 és 1919 (Ady és Zempléni Árpád halála) közé esik a harmadik, 1945-ig a negyedik, s napjainkban is tart az ötödik periódus.

Természetesen ez így elnagyoltnak látszik, kisebb korszakok beiktatásával árnyaltabbá (esetleg meggyőzőbbé) lehetne tenni a tagolást. A gondokat itt csak jelezni lehet, a megoldást nem a bevezetésnek kell nyújtania. Krónikaíróink esetében pl. szó eshetne külföldi forrásokról, s az időben visszafelé haladva el lehetne jutni a különféle nyugati mintákhoz, kiindulópontokhoz. Vállalkozásom végső szemhatárát azonban a magyar irodalom jelenti, s ebben én Anonymust tekintem a legelső szerzőnek.

Ha sikerült érzékeltetnem a téma bonyolultságát, nagyságát, kényességét, voltaképpen elértem célomat. Az invokáció soraiban nemcsak kötelező üresjáratként fohászkodik erőért s kitartásért a költő, sok-sok ezer sor míves megírása, megszerkesztése vár rá. Irodalmunk őstörténeti vonulatát Szkítiától Lappóniáig végigkövetni s bemutatva jellemezni szintén nem csekély próbatétel. Segítsenek a helytállásban mindazok a felső hatalmak, akiket tudományunk és irodalmunk képviselői az idők során őstörténetünkből kihüvelyezve s fantáziájukkal ötvözve ősműveltségünk egére fölvetítettek. (Róna-Tas András: A magyar őstörténetkutatásról. Ma-

gyar Tudomány, 1980. 5. sz.; Kristó Gyula: Magyarországi írott források és a magyar őstörténet. uo.; Vásáry István: A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. uo.; Vékony Gábor: Késő népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Szombathely, 1987; Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. Bp., 1988; Róna-Tas András: A nyelvrokonság. Bp., 1978; Rásonyi László: Hidak a Dunán. Bp., 1981; Domokos Péter: Szkítiától Lappóniáig. Kortárs, 1987. 6. sz. 123—136.; A magyar őstörténetkutatás fél évszázada. Magyar tudomány, 1990. 3. sz.; Györffy György: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990.)

ANONYMUSTÓL SAJNOVICSIG

E fejezet elején többnyire közismert, gyakran olvasható, számos vonatkozásban citált idézettel, névvel, nemzeti műveltségünk állandó jelzőivel, beidegzett fordulataival találkozunk. Első gesta- vagy krónikaíróink számtalanszor értelmezett, magyarázott fejtegetéseivel, az első, útra is kelt „őshazakutató"-val kapcsolatos feltevésekkel. A szövegek még általában latinul íródtak. Többrendbeli, de hitelesnek tartható fordításból gyűjtöm ide az általam legfontosabbnak ítélt megállapításokat. A szakirodalmi hátteret, az ezres nagyságrendet jóval meghaladó bibliográfiai utalásokat figyelmen kívül hagyom, munkám szempontjából ugyanis nincs annak különösebb jelentősége, hogy melyik külföldi auktortól merített a legtöbbet valamelyik szerzőnk, miként annak sem, hogy a különféle aktuálpolitikai célokat szolgáló korai történeti munkáknak milyen az egymás közti viszonya. Julianus útjának is inkább a ténye foglalkoztat, nem pedig a Riccardus-féle jelentés beépülésének mikéntje Róma terveibe, illetve a mongol-tatár veszély jelzése.

A szóban forgó krónikák, mint egy példányban íródott művek, annak idején éppúgy nem válhattak közkinccsé, mint a keleten maradt magyarokról készült jelentések sem. Lefordításukra, tömegesebb kiadásukra évszázadokon át kellett várni. Tartalmuk mégsem maradt titok a közösség előtt, a magyar nyelvű költészet megszületésekor a költők, a különféle írástudók teljes birtokában voltak a csak szűk körben ismertnek vélt őstörténeti információknak. Vajon honnan? Nyilván az udvar tanultabb rétegeitől, az egyházi iskolák látogatóitól. Tőlük gyűrűzhettek tovább e tanítások a szélesebb néptömegekhez, a népköltészetbe is. (Persze, akkor még a folklórban is élhettek azóta kiveszett, archaikus történeti hagyományok.)

Írásbeliségünk lassú megmagyarosodásával egyidejű nyelvi tudatunk jelentkezése is, s csak a következő lépés a származás, a rokonság, a kapcsolat keresése (ilyképpen őstörténetünk legfontosabb szakágazata egyben a legifjabb is).

Az öneszmélés, az önmagunk iránt való érdeklődés fölerősödése mintegy félezer évig tart, első krónikaíróink működésétől a XVII. századig terjed. Ekkor kezd fokozatosan összekapcsolódni az őshaza, a nép- és a nyelveredet, nyelvrokonság kérdése.

A korszakok közül ez a legtágabb, közel 600 esztendőt ölel magába. A kezdetet a „névtelen jegyző" jelenti. Kevés olyan olvasója lehetett, aki nem kapta volna fel a fejét a Gesta következő mondatára: „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő

származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna . . . " (Györffy, A magyarok elődeiről . . . 135.) Pedig Anonymus is merített, ha keveset is (sajnos) ebből az ő korában, az ő számára nem elég rangos, nem elég megbízható forrásból, amely a Gellért-legenda őrlődala mellett a legkorábbi hivatkozás népköltészetünkre. Őstörténetünk, ősköltészetünk s folklórkutatásunk ügye is másként állna, ha a „daloló-csacsogó" parasztoktól teljes, hiteles szövegeket jegyeztek volna fel a nagy tekintélyű páterek. Ne feledjük azonban, latin nyelvű munkákról van szó, többszáz éves, különleges szövegekről. Nem ártana ezeket az eddigieknél sűrűbben újfordítani, s a legfontosabb részleteket — a friss kutatások fényében — szavanként is átvilágítani.

A továbbiakban — gondos válogatásban — őstörténetünkről legnevezetesebb krónikáink vallanak. A részletek bemutatásában itt távolról sem törekszem teljességre, mivel az ide tartozó szövegek különféle stúdiumokból, összeállításokból, tankönyvekből általában közismertek. A megjelenítést mindazonáltal azért gondolom mégis szükségesnek, hogy egyértelműen, a könyv céljának megfelelően kirajzolódjanak az utak, a vonulatok, a gondolkodásmód, a nevek és a motívumkincs, amely fokozatosan beletorkollik tényleges szépirodalmunkba, közgondokodásunkba.

Szkítia nevét hazánkban először alighanem Anonymus írta le. Túl ezen, népének eredetét a bibliai időkig s szereplőkig vezette vissza. Divat volt ez a korabeli európai történetíróknál, de múló divat. Íme a legfontosabb, Ady Endréig elhangzó sorok: „Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernek hívnak . . . A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Magóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. A szittya földnek széle-hossza igen nagy . . . A szcítiaiak . . . jó régi népek . . . Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királyról nyerte a magyar nevet . . . ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király . . . Ő . . . hatalmas sereggel Pannónia földjére jött . . . királyi székhelyet állított magának a Duna mellett . . . Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják . . . Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai." (Györffy, A magyarok elődeiről . . . 135—136.) A tömörítés ellenére is nyilvánvaló, hogy e citátum mintegy eredője, ősforrása a népünkkel kapcsolatos számos attribútumnak (a pusztaságok szeretetétől a szabadságvágyig, a cifraszűrig).

Felvetődik, ha még nem is kimondva, a hun—magyar rokonság eszméje (a szerző nem mondja Attilát hun királynak), s itt íródnak le először magyar tollal, magyarok számára a régmúlt nagy nevei, Attila, Ügyek, Álmos (s a Gesta egyéb helyein még mások). Előfordul a Dentü-mogyer szó is Szkítia szinonimájaként, mint a Don menti (?) őshaza. Mindegyik név önálló könyv, könyvek címadója, tudományosé (Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula. Bp., 1940; 1986), népszerűsítőé (Dümmerth Dezső: Álmos, az áldozat. Bp., 1986) vagy vitatni valóé (Padányi Viktor:

Dentumagyaria. Buenos Aires, 1956). Ez a körülmény is jelzi, hogy nem akármilyen súlyúak Anonymus állításai, hogy minden szaván külön is el kell, lehet gondolkodni, s hogy műve nem véletlenül vált valamilyen módon, formában a nemzeti közműveltség elemévé. Természetesen még fokozottabban az irodalom „nyersanyagává", ihletőjévé! (Györffy György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp., 1988.)

Váratlan pauza és műfajváltás iktatódik most a megkezdett láncolatba. A szünetek ekkoriban még, persze, hosszúak, fél évszázadosak, több évtizedesek, s a nevek sem torlódnak úgy egymásra, mint majd a periódus végén, különösképpen pedig a következő korszakokban.

Történelmünk egyik legrokonszenvesebb, legtalányosabb figurája, a dominikánus szerzetes Julianus lép elénk a tatárjárást közvetlenül megelőző években. A feladat, amivel megbízzák (IV. Béla), amire vállalkozik, izgalmas, szívet melengető: a honfoglalásra induló magyarokkal nem tartó, helyben maradt magyarok felkeresése a cél. Lényegében tehát az őshazák (egykori szállásterületek) valamelyikébe, nevezetesen a Volga mellékére kell eljutnia, s hidat vernie legalább három-négy-öt évszázadnyi szakadék fölé. Egyike tehát az első hivatásos őshazakutatóknak. Nem álmot kerget, hanem tényekről tud, hiteles adatok birtokában van, a közösségi emlékezet is őriz még itt is, ott is valamit a másikról. Nem távoli, nem közeli rokonokról, nem is valamiféle finnugor testvérről van tehát szó, hanem magyarokról. Azt is meg kell mondani, hogy ezen az úton nem ő volt a legelső, s nem az ő jelentése, de társáé, Riccardusé vált igazán nevezetessé. Számunkra mégis ő vált jelképpé, követendő példává, a képzőművészet és az irodalom ihletőjévé. S bár szavain máig vitatkoznak a történészek, néhány, témánkba vágó mondatát nem lehet nem említeni a Rómában Riccardus által megfogalmazott 1237-es „jelentés"-ből „Nagy-Magyarország" dolgáról: „Ennek az országnak egyik nagy városában . . . egy magyar nőt talált . . . Ez megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a magyarokat, akiket keresett. Így is történt. Megtalálta pedig őket a nagy Etil (=Volga) folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett . . . Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat . . . A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla." Haza vezető útján átkel a mordvinok földjén is. A tizenöt napos úton nem tűnik fel neki semmiféle rokonság-nyelvrokonság körükben. De hogy is figyelhetett volna fel valamiféle hasonlóságra, hisz nyelveinket — nyelvészeti számítások szerint — akkor már több évezredes szakadék választotta el? Emlékei inkább riasztóak. Nyilván mordvinok is megfordultak hazánk földjén Batu seregeiben, s nem éppen a rokoni szeretet jegyében. Mégsem hagyható el Julianus leírása, mint a legelső megbízható, pontos beszámoló a finnugor népek egyikéről, vagy ha úgy tetszik, átvitt értelemben a Lappónia témáról: „Az említett Magyarországról való visszatérő útján . . . folyón szelte át a mordvinok országát. Ezek pogányok és

olyan kegyetlen emberek, hogy semmibe sem veszik az olyan embert, aki sok embert nem ölt. S midőn valaki útra kel, minden általa levágott fejet előtte hordanak, és mennél több fejet hordanak előtte, annál nagyobb a becsülete. Az emberi koponyákból meg kelyhet csinálnak, és örömest isznak belőle. Azt, aki nem ölt embert, nem is engedik megnősülni." (Györffy, Julianus barát és a napkelet fölfedezése. 68—70.)

Az 1235-ös utat — jól kiviláglik a jelentésből — néhány év múlva már nem lehetett volna megismételni, Batu hordái nyomán a Volga és a Duna partján egyaránt hiába keresgélték volna egymást egy ideig a szétszakadt magyarok.

E nem érdektelen közjáték után ismét a krónikásoké a szó, akik tovább fonják, színesítik őstörténetünk szövetét. Kézai Simon sem adja alább Anonymusnál, s nem csupán folytatja elődje művét, de újabb forrásokat is felhasznál, írásosat is, szóbelit is, ha pedig kell, fantáziája is segít. Kb. 100 évvel a Névtelen után ugyanarról a témáról a következőket hozza a tudomásunkra: „Minthogy a vízözön csapása folytán Noén és három fián kívül minden test elpusztult, végül is a vízözön után Sémtől, Kámtól és Jáfettől 72 nemzetség származott: . . . Jáfettől 17. Ezek a nemzetségek. . . héber nyelven beszéltek . . . az óriás Ménrót, a Jáfet véréből származó Thana (a szkíták első királya) fia . . . a nyelvek összezavarodásának kezdete után Eviláth (ország a Paradicsom mellett) földjére költözött, amely vidéket az idő tájt Perzsiának neveztek, s ott feleségétől, Enethtől két fia született, ti. Hunor és Magyar, akiktől a hunok, vagyis magyarok származtak . . . kimentek vadászni . . . egy szarvasünő bukkant fel előttük . . . űzőbe vették . . . az alánok fejedelmének, Dulának két leányát is elfogták . . . ezek egyikét Hunor, másikát Magyar vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól származnak a hunok valamennyien . . . Kémlelőket küldtek. . . Szcítiába. . . hogy ott megtelepedjenek. . . Szcítia vidéke Európában fekszik. . . Két nagy folyó ered benne, az egyik neve Etül, a másiké Togora. . . Szcítia országa egy területet alkot, de három tartományra oszlik, éspedig Baskíriára, Dentiára és Mogoriára (Kézai konstrukciói) . . . a negyedik vezér neve Attila volt, Bendegúz fia; testvérei, az Érd-nemből való Réva és Buda. . ." (Györffy, A magyarok elődeiről . . . 182—185.)

A részlet még megcsonkítva sem rövid (s mily tömegű hely- és személynevet hagytam említetlenül!), így is egyre részletesebben rajzolódik elénk a hunokkal összeszövődő őstörténeti valósággal elegy álom; a magyar előidőkkel foglalkozó szépirodalom (s mondasorozat, történeti köztudat) egyik legfontosabb előképe, ihletője. Időben és térben is túlmegy Anonymuson, a Bibliában már Noénál tartunk, a földrajzi határok is kiszélesedtek. Lesz honnan merítenie majd Horvát Istvánnak s Arany Jánosnak is!

Legdíszesebb és legszebb egykori történeti kompilációnk, Kálti Márk Képes Krónikája hetven évvel a Kézaié után, 1358 körül keletkezett. Képzeletdús elődje fejtegetéseit kevés újjal tudja megtoldani, iniciáléi, miniatúrái azonban kárpótolnak az elmaradt információkért, s minden leírt betűnél többet mondanak a korabeli életről, művészetről, a jószemű tudósnak (régésznek, néprajzosnak) még az ős-

történetről is. Nagy Lajos rangos historikusa sem mellőzi, mellőzheti a korábbi krónikák adatsorát, sőt gondolatmenetét. Néhány mondat őstörténetünkről az ő megfogalmazásában: „. . . a magyar királyoknak a származását, kezdeti uralmát és Scythiából való kijövetelét a szent tanítók különféle történeti műveivel fogom megvilágítani . . . Noé . . . három fiától . . . hetvenkét nemzetség származott . . . Jafet Európát kapta . . . fiai birtokolták az északi vidéket Sycilia és Syria hegységeitől . . . a Tanais folyóig, amely Scythiában van . . . Jáfet második fia Magóg volt . . . tőle származnak a scythák . . . feleségétől, Enétől Magort és Hunort nemzette, akikről a magyarokat és hunokat elnevezték. . .. vadászni indultak. . . Dulának két leányát is elfogták. . . Felderítőket küldtek. . . Scythiába. . . s . . . bevonultak oda, mint hazájukba. . . ezért kapta az Almus nevet, aki Eleud fia volt, ő Ugegé, ő Edé, ő Chabáé, ő Eteléé, ő Bendekusé. . . ő Hunoré, ő Nemprothé, ő Thanaé, ő Jafeté, ő pedig Noé fia volt. . ." (Képes Krónika, Bp., 1986. 9—41.)

Nos, látszólag csak a fogalmazás különbözik a Kézaiétól. A teljesebb szövegből azonban kiviláglik, hogy Noé fiai között — értékelésben — jelentős a különbség (Jafet javára, Kám kárára), a családfa is teljesebb, a láncsor hiánytalanabb. A háttérmagyarázat minden bizonnyal érdekes, fontos, de mellőznöm kell. Szűcs Jenő fontos fejtegetései mindenképpen figyelemre méltók. (Társadalomelmélet. . ., Bp., 1974. 413—555.) A lényeg, az alaptanítás nem változik, Szkítia mint őshaza, a hunok és magyarok közös eredete újabb szaktekintélytől nyer megerősítést. De a szöveg idézésében egy passzussal mégis tovább jutottunk, Álmosig, a magyar honfoglalás kezdetéig.

Most kissé hosszabb szünet következik a nagyobb szabású, jelentős történeti összefoglalásokban, amelyeknek sorát — méltó módon — Thuróczy János munkája, illetve néhány további szemelvény a magyar reneszánsz irodalmából zárja, szellemükben a Mátyás teremtette műveltség és tudomány értékes termékei. Súlyát, fontosságát nem csupán az a körülmény fokozza, hogy Thuróczy igen alaposan, kritikusan dolgozza, illetve használja fel az elődök munkáit, s minden korábbinál teljesebb áttekintést ad őstörténetünkről, történelmünkről a Bibliától saját koráig (benne természetesen Szkítiával, a hun—magyar mondakörrel), hanem oldottabb stílusa, humanista szemléletmódja is. Olvasva őt bizonyosak lehetünk abban, hogy az ő idejében a szájhagyományban még mindig élt a nem hivatalos magyar história is, működtek még, ha csak megtűrten is félpogány énekesek, regösök. Némelyikük előadását Thuróczy is hallhatta (Mátyás udvarának más tagjaival együtt).

Az ő megfogalmazásában — negyedszer — idézhetném az ismert történetet Noétól Ünőig és tovább, e helyett azonban elgondolkodtató Előszavából iktatok ide néhány sort: „. . . beszélgetés közben néha kellemes vitákba keveredtünk, többször meg vitatkozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy a magyar nemzet legrégibb történetéről különböző nézeteket vallunk, meg arról is, mely világrész szülte a magyarokat.. . . Végül is elhatároztuk, hogy vizsgálódásunk érdekében fellapozzuk a régi időkben erről a tárgyról szerkesztett történeti műveket. Amikor azután gondosan elolvasva tanulmányoztuk ezeket, láttuk,

hogy Szkítiáról, a világnak arról a részéről, ahol állítólag a magyarok is felbukkantak, sok mindent kihagytak, mellőztek vagy más szerzők állításaitól eltérően tárgyaltak. . . Azt tapasztaljuk, hogy a régi kor történetírói a hunok vagyis magyarok eredetét egymásnak ellentmondó módon írták meg. . . " (Thuróczy János: A magyarok krónikája. Bp., 1978. 13—16.)

Eszerint az „őstörténeti vita" nem a XX. század leleménye. Túl ezen még egyetlen részletre hívom fel külön is a figyelmet, amely évszázadok történetszemléletét határozza meg néhány szóban: „. . . a hunok vagyis magyarok . . ."

Nem hagyhatók figyelmen kívül a Mátyás udvarában tevékenykedő neves olasz humanistáknak, Galeotto Marziónak (1427—1497) és Antonio Bonfininek (1427—1505) nyelvünkkel, őstörténetünkkel kapcsolatos észrevételei sem. Nem csupán már jól ismert megállapítások ismétlésére szorítkoznak. Széles körű tájékozottságuk, európai műveltségük révén sok apró, színes adalékkal, egyéni megfigyeléssel, de nagyon fontos új információval is (pl. Mátyás kapcsolatkereséséről a „kint maradt" magyarokkal vagy rokonokkal) kiegészítik a lassan klasszikussá érlelődő, hagyományos tanításokat. Ellentétben tehát a külföldi szerzők hosszú sorával, élményeik személyesek, nem távolról ítélkeznek, nyilvánítanak véleményt. E nem jelentéktelen különbség okán is részesülnek munkámban a magyar szerzőkhöz hasonló figyelemben.

Különösen szellemesek, talpraesettek Galeotto megfigyelései. Néhány a legfontosabbak közül „Mátyás tetteiről" szóló 1485-ben keltezett művéből: „. . . lakomái alkalmával mindig vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfálkoztak, vagy dalokat énekeltek. Mert zenészek és lantosok is vannak ám ott, akik a vitézek tetteit hazai nyelven a lakománál lantkísérettel elénekelik. . . Mégpedig mindig valamilyen nagy hőstettet énekelnek meg, és soha nem hiányzik a hozzávaló esemény is. Szerelmes dalokat ritkán énekelnek. . . A magyarok ugyanis, akár nemesek, akár parasztok, körülbelül ugyanazon a módon használják a szavakat, nincs különbség beszédjükben, ugyanazok a kifejezések, ugyanaz a kiejtés, ugyanaz a hangsúly mindenütt. . . Innen következik, hogy a magyar nyelven szerzett dalt paraszt és középpolgár, valamint előkelők ugyanúgy értik. . . Mátyás királytól gyakran hallottam, hogy nem helyesen teszik a mostani történetírók, ha a vidékek és városok nevét az ókor szerint akarják visszaállítani. A városoknál nem annyira, de a vidékeknél a legnagyobb tévedések és csalódások esnek . . . Hungáriát a hunokról és avarokról nevezték el, noha tudjuk, hogy Pannonia és Dácia részeit foglalja magában. Mit mondjunk Lengyelországról? Germániának és Scythiának részeit fogja össze. . . Állapítsuk meg tehát, hogy a megváltozott nyelvezet . . . az új államhatalmak . . . sok . . . földrajzi helynél nem őrizték meg mindenhol helyesen az ősi nevet. . . Egyedül Magyarország (a keresztény országokat értem) ír csupán latinul. Ugyanis a magyarok nyelvén nem könnyű írni. . . " (A renaissance Magyarországon. Bp., 1961. 306—320.) A történészeken túl nyelvészeknek, folkloristáknak is tanulságosak Galeotto fejtegetései, sőt meggondolkodtatók az ősköltészet-kutatók számára is.

Különleges fontosságúak a nagy tekintélyű történész, Bonfini tételei, amelyeket 1496 körül befejezett „Magyar történet"-ében összegez. Ezek részben ismétlései a többektől citált származástannak, de merőben új és meglepő többlet a „keleti-magyarok" emlegetése, Mátyás akciójának ismertetése, amely — voltaképp — a Julianus-féle vállalkozás folytatásának, megismétlésének fogható fel: „. . . Egy annales-író szerint úgy hírlik, hogy Hunor és Magor voltak a hunok ősszülei. . . A hunok. . . az európai Scythiát is teljesen uralmuk alá hajtották, és több ízben megpihentek Pannoniában, melyet magukról Ungariának neveztek el. Pius pápa azonban, aki, szavamra, kiválóan művelt volt, nem egyezik bele a magyaroknak a hunoktól való származtatásába. . . azt állítja, hogy a magyarok és a scythák vadbőrökkel való kereskedelmükről voltak nevezetesek. Ezek után a szentatya egy veronai ember tanúságát hozza fel, aki azt mondta, hogy mikor a Tanais forrásvidékéig hatolt, ott magyar nyelven beszélő népre akadt. A mi felséges Mátyásunk is tudott affélékről: szarmata kereskedőktől hallott róla, és követeket meg kutatókat küldött oda, hogy ha lehetséges, csalogassák Pannoniába a rokon népet, melyet az állandó háborúk nem kis mértékben megapasztottak. Mindeddig ugyan nem tudta ezt elérni, de ha él, talán véghezviszi. Tehát a magyarokat az ázsiai Scythiában szerte élő és a Tanais forrásvidékén lakozó hunok rokonainak kell tartanunk, noha nem az Ázsiában visszamaradt hunoktól származtak, hanem azoktól, akik jobb föld után kívánkozva Európába törtek." (Uo. 350.) Tisztáz is, de egyben a zavart is fokozza a kétféle hunok színreléptetésével. De további információi is fontosak: „. . . A katonák nekiültek az elébük rakott ételeknek, bőségesen jóllaktak, s az örömtől meg a bortól is kelleténél jobban nekividultak. . . A vacsora nem ment végbe vitézi éneklés nélkül: kötetlen, rögtönzött énekekkel énekelték meg vezetőik és uraik dicséretét. Majd mikor már feltüzesedtek a bortól, katonai fegyvertáncot roptak." (Uo. 393.) A kenyérmezei ütközetet követő örömünnep leírásában nem kevés mozzanat emlékeztet a fél évezreddel korábbi szent-galleni mulatásra, valamint néprajztudományunk és szépirodalmunk nem kevés „vigalmi" leírására. Priszkosz rhetor is láthatott ilyesmit Attila udvarában, amelyet Gárdonyi is megelevenített — az ő nyomán — „A láthatatlan ember"-ben, de az obi-ugorok medvetorain, had- és nászútjain sem lehetett ismeretlen a hasonló, tánccal elegy, hangszerrel is kísért improvizált ének.

Oláh Miklós nem volt tagja Mátyás udvarának, kortársa sem volt Thuróczynak, Galeottónak és Bonfininek, jóval fiatalabb lévén mindhármójuknál (1493—1568); 1537 tájt Brüsszelben írt latin nyelvű műve, a „Magyarország és Attila" mégis több tekintetben folytatása és lezárása a krónikasornak — tanításában is, szemléletében is, amazokat kiegészítő fontos új adataiban is. A magyar rovásírás kérdéséről, a hun—székely azonosságról — mindkettő permanensen izgató történeti rejtély, irodalmi téma, vitaalap — az elsők közt ő szól: „. . . Döntsék el mások, hogy a Hungaria elnevezés a fentemlített Hunortól és Magogtól, a hunoktól. . . avagy az avarok révén lett-e kiválasztva. . . A Sicambria mezején végbement ütközet után Csaba hadaival Görögországba ment. Kívüle még háromezer

hun menekült ki az öldöklésből . . . Dáciának ama részébe mentek nagy sietséggel, melyet a mi időnkben most Transsylvaniának, vagy Hétvárnak hívnak a hét hun kapitányról, akik a hunok második bejövetelekor Pannóniába, ott ütöttek tábort . . . megváltoztatva nevezetüket székelyeknek mondották magukat. Még most is. . . a régi hunoknak tartják őket minálunk. . . erkölcseikben, szokásaikban és törvényeik tekintetében a többi magyaroktól messze elütnek. Ha ki akarják fejteni szándékukat. . . a papiros, tinta, valamint más nemzetek betűin kívül bizonyos jeleket vésnek fapálcikákra, amiknek náluk jelentése van. . . " (Uo. 582—583.)

Bármennyire is meghökkentőnek tűnik az első pillanatban, éppen itt és most — egyelőre igen szűkszavúan — meg kell említeni Werbőczi István (1458—1541) nevét is, aki hivatalosan soha el nem fogadott, kodifikált, de a négy elkövetkező évszázad során annál inkább követett és vallott híres-hírhedt jogelméleti-jogtörténeti munkájában („Tripartitum . . . ", Bécs, 1517), latin nyelvű „Hármaskönyv"-ében a Góg—Magóg vonalon vezeti le a magyarok eredetét, hun—szittya alapon indokolja népe (=nemesi népe) jogát e hazához. Nézetei óriási hatást gyakoroltak — igen hosszú időn át — a fiskálisokban ugyancsak gazdag, latinul kiválóan olvasó és citálni tudó műveltebb (azaz jobb módú) magyarokra, s a hivatalos magyar gondolkodásmódra. Petőfi „magyar nemes"-ei, Mikszáth és Ady dzsentri figurái tankönyvként, Bibliaként lapozták, ismerték és — alkalmazták.

Közel négy évszázadot ível át — idézetekben — az eddigi áttekintés, amelyben az irodalmat történeti jellegű művek, gesták, krónikák, elmélkedések, fejtegetések, jelentések, levelek jelentik, helyettesítik, s még csak nem is nyelvünkön, hanem latinul. Bár búvópatakként már 1055 óta az írásbeliségben is felbukkan anyanyelvünk, s oklevelekben gyarapodó szórványemlékek melett egy-egy méltán csodált, ritka szövegben is megmutatja erejét, hajlékonyságát, művészi megjelenítésre való alkalmasságát, s a XV. századtól terjedelmesebb korpuszokban, a kódexben is hírt ad magáról — igazi s érvényes színrelépése csak a XVI. század elején következik be, legalább hat évszázaddal a honfoglalás után. Hogy magyarul is létezett, sőt virágzott — több műfajban is — a szépirodalom, legalább a szóbeliség szintjén, a fentebb olvasott források utalásai sejtetik velünk. Ezekből gyanítjuk, hogy történeti témájú epikus énekek is széles körben közismertek lehettek akkortájt, s lehetett közöttük őstörténeti vonatkozású is.

Itt azonban álljunk meg! Sajnos, miként sok nagy költőnk, tudósunk is megállapította már, egyetlen hiteles sor sem áll rendelkezésünkre ebből a költészetből, vagyis a magyar „ősköltészet"-ből, s a későbbiekben formálódni kezdődő nemzeti tudatunk, a magyar előidőkre vonatkozó ismeretek, adatok ilyképpen csak a már jellemzett (s csupán csak kis) részletekben idézett szerzők tolla nyomán lényegültek át fokozatosan identitást meghatározó anyaggá. További töprengésre késztető körülmény: hiába volt akkoriban, majd még további évszázadokon át is népünk túlnyomó többsége írástudatlan, a magyarság 99%-ától hiába maradt idegen a latin nyelv, a krónikákban leírt tanok valamiféle hajszálereken (udvari emberek, papok,

vándorénekesek) terjedni kezdtek, s apránként beépültek a szellemi sejtekbe, a folklórba. Még akkor is, úgy is, ha voltaképpen csak a XVIII. század végén, sőt, még inkább a XIX. század második felétől váltak igazán hozzáférhetővé, tanulmányozhatóvá ezek a históriánk alapját jelentő, s már csak ezért is elhíresült krónikák. Alaptételeik addigra — mintegy az iskolától, a nyomtatástól, a fordítótól függetlenül — beépültek a magyarság legszélesebb értelmében vett közműveltségébe.

Megszülető magyar nyelvű szépirodalmunkban ismerősként találkozunk majd Szkítiával, Attilával s hunjaival, a Biblia „magyar" vonatkozásaival is. Mindezt nálam pontosabban, találóbban s frappánsabban igazolják majd a korabeli részletek.

Irodalmunk megmagyarosodásával egy időben a tudományban is történnek bizonyos változások, új diszciplínák s velük új műfajok jelentkeznek (a nyelvtudomány, szótárak és nyelvtanok formájában. Itt is tagadhatatlan a külföld szerepe, szerzőkben és művekben mintaadó hatása. Turóczi-Trostler József: A magyar nyelv felfedezése. Bp., 1933). A tudomány területén azonban nem teljes a nyelvi áttörés, a történeti munkák még igen sokáig kitartanak a megszokott, valaha még sokak számára teljességgel érthető, ugyanakkor Európában nemzetközinek is tekintett latin mellett, s mint majd látni fogjuk, a legnagyobb horderejű nyelvészeti-őstörténeti felfedezések — a XVIII. század második felében! — még mindig a latin nyelv köntösében jelennek meg.

Mindaz, amiről az előbbiekben szó esett, s idézetek formájában is szem elé került, nem puszta felvezetés, időhatár tágítás, hanem alap, forrás, előzmény. Az élet egyre több területén érvényesülő anyanyelvűség, amelynek uralomra jutása különösképp a költészetben számottevő és jelentős, láthatóan szálak sokaságával kötődik latin nyelvű múltjához (is, túl a folklór már megismerhetetlen tartományain), emennek szerves folytatása — idővel továbbfejlesztése. A fejlesztést részben az őstörténeti téma első magyar nyelvű megfogalmazása jelenti (itt önmagában is érdekes lehet minden szó, fordulat, tekintetbe véve a nyelv változását, a jelentések módosulását, az évszázadokon át csupán latinul leírt hely- és személynevek megmagyarítását, a helyesírás alakulását), de az őstörténet „szövetébe" éppúgy beleszálazódnak fokozatosan a feltáruló újabb források adatai, az értelmezés aktualizálása — s a mindenkori szerző egyénisége, fantáziájának mozgása. A nyelvről, az írásról magáról is a XVI. századtól olvashatók az első észrevételek (Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Bp., 1961; uő: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp, 1968; Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik". Bp., 1984); a tudós szerzők mintegy felfedezik, leltározzák, jellemezni is megkísérlik anyanyelvüket. De hamarosan szóba kerül az eredet kérdése is, amely óhatatlanul s hamarosan része, fejezete, egyre fontosabb tartozéka lesz a magyar őstörténetnek. S mindez iránt nem hogy nem érzéketlen, érdektelen a magyar nyelvű irodalom, de ezernyi hivatkozás, olykor teljes művek, gyakrabban csak egy-egy sor, motívum a legváratlanabb helyeken és műfajokban is igazolja a szerzők, írók e témában való otthonosságát, fogékonyságát.

Könyvem címére gondolva itt hívnám fel a figyelmet a Szkítia szó hazánkbeli

életrajzára. Hosszú az út a latin szövegekben felbukkanó Scythiától a magyar „szitytya" közszó, melléknév kialakulásáig; az idevágó szakszerű, nyelvészeti magyarázat — adatsorral, dátumokkal — a Magyar nyelv történeti etimológiai szótárában tanulmányozható.

Nem akármilyen szöveg áll nyitányként magyarrá váló szépirodalmunkban s egyben tárgykörünkben a dokumentumok sorában. Kodály Zoltán is szívesen használta — mottóként, újabban könyvcímként is ismeretes (Emlékezzünk régiekről. Bp., 1979). Csáti Demeter ferences szerzetes híres verse, ha véletlenül is, de a megszülető magyar irodalom egyik első, szép szövegeként egyidős Moháccsal, az önálló magyar államiság megszűnésével. A nehéz pillanatokban a dicső múltra emlékeztet — évszázados irodalmi mintát, szemléletet teremtve mondandójával:

Emlékezzenk régiekrel,
Az Szythiából kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségekrel.

Szythiából kiindulának,
Hogy ez földre kijüvének,
Istentíl is kiszirittetének,
Erdélységben letelepedének. . .

(Részlet, in: Balassi Bálint és a 16. század költői. I. Bp., 1979. 286.)

S ez az az idő — a reformáció kora —, amikor egy apró, új, az előzményekben nem említett, nem hangsúlyozott, de azokból — a Biblia vonalán, eredeztetéséből, Noé leszármazottaként — logikusan következő, tudatosan kiépülő, fejlődő, majd ideológiai — történeti hátteret is nyerő mozzanat jelentkezik, válik jellegzetessé s tartóssá irodalmunkban, a zsidó—magyar párhuzam, sőt rokonság. Ehhez az Ószövetségen túl aktualitást ad a két nép historikumában is mutatkozó hasonlóság (vándorlás, üldözöttség, katasztrófák), s mindebből természetszerűleg következik később a nyelvek egyeztetése, rokonítása is.

Őstörténetünknek az ilyképpen kiegészített, de a hagyományos elemeket is tartalmazó, úgyszólván teljes summázata Farkas András prédikátor 1538-ra keltezett „Az zsidó és magyar nemzetről" című énekében olvasható:

Jersze emlékezzönk az örök istennek
Csudálatos nagy hatalmasságáról,
Melyvel Scythiából régi magyarokat
Jó Magyarországba olyan módon kihozá,
Mint régen kihozá ah zsidó népeket
Farahó királnak markából, inségéből.
. . . . .

Mind a scythiai hatalmas magyarok
Származának két jeles férfiaktól:
Egyik férfiúnak Hunor vala neve,
És az másodiknak nagy Magor vala neve,
Kiktől ah magyarok felneveztetinek:
Hunorról hunnusnak, Magortól magyarnak.

Eh két emberektől annye nép származék,
Hogy Scythiát ők mind széllel bétölték.
Ah Scythia vagyon naptámadat felé,
Erdélyen, Moldován, Oroszországon belől,
túl Tatárországon, ah fejér kunokon,
Pogán országokon, sok havason belől.
. . . . .
Emlékezzönk meg az magyar népekről
. . . . .
Első kijövésben még pogányságokban
Adá ah hatalmas Attila kerált,
Ki az nagy Nemróthnak unokája vala,
Bendeguznak fia, ez világ félelme.
. . . . .

(Részlet, uo. 383—395.)

S mindezt mintegy kiegészíti Görcsöni Ambrus 1567 körül kelt verse, a „Mátyás király históriája Bécs megvételéig". Már-már gyakorlattá, szinte előírássá válik, hogy a hasonló típusú műveket a kezdetektől (jelen esetben a honfoglalástól) indítják a költők:

Árpád vala fű az kapitánságban,
Mikor magyar szálla be az országban,
De Künd vala bölcs a hadakozásban,
Kinek tanácsával éltek hadakban. . .

(Részlet, uo. II. 5.)

A nyelv kérdésében a felfedezésnek és az anyanyelv büszke megvallásának az érdeme elsőként Sylvester Jánosé (1504—1551), aki nyelvtanírásban, bibliafordításban is úttörő. Leggyakrabban hallható sorai a legelső magyar nyelvű hexameterben írt költeményt (1541) jelentik egyben:

. . . . .
Az ki zsidóul és görögül és vígre diákul
Szól vala rigen, szól néked az itt magyarul.
Minden nípnek az ű nyelvin, hogy minden az isten
Törvinyin íljen, minden imádja nevit.

(Részlet, uo. I. 426.)

Mint látható, teljes természetességgel ömlenek verssorokba a régmúltunkra vonatkozó tételek, hibátlan a ritmus, erőteljes, költői a nyelv. Szinte olybá vehető, hogy az addigi szóbeliségből egy varázsütésre betűbe öltözött költészetünk, s most már így is folytatja létét. Sőt! Nem csupán az akár ötszáz (többszáz) évesnek is tartható magyaros, tagoló verselésben (igaz, ez még igen hosszú ideig az uralkodó ritmusfajta marad), hanem — nyelvünk rugalmasságát, költészetre termettségét igazolandó — klasszikus, időmértékes formában is. Egyelőre magunkra találásunknak örvend, de két és fél évszázad múlva — stílszerűen — már eposzban szól őstörténetünkről (egyebek között Vörösmarty költészetében).

A köztudottnak vélhető dolgok mellett azonban többekben is élhet, lappanghat az érdeklődés a kevéssé ismert vagy ismeretlen iránt — így pl. a keleten maradt magyarok, rokonok iránt; s éledezhet egyesekben valamiféle elmemozdító elégedetlenség is eredetünk oly biztosnak vélt, megoldottnak tekintett vonatkozásában is. Sugalmak a múltból is érkezhetnek, jövő-menő, történeti-nyelvészeti pletykákat, híresztelésekет terjesztő utazóktól, diplomatáktól, kereskedőktől, kalandoroktól, papoktól, katonáktól, és származhatnak külföldi tudósoktól, külföldön megjelent művek lapjairól is.

A nevesebb, az élményeit írásban is megörökítők között akad magyar diplomata, Kakas István (1556—1603). Nem lehetetlen, hogy ő is hallhatott egyet s mást moszkvai útján a magyarok keleti kapcsolatairól, s minden valószínűség szerint át is utazott a cseremiszek földjén, de a (nyelv)rokonságra nem figyelt föl (csakúgy, miként Julianus sem a mordvinra). Egy rövid részlet többször is kiadott színes útibeszámolójából: (1602 legvégén) „végre valahára elindultunk Kazanba. . . a cseremisz tatárok fővárosába. . . Muromból <egyébként ez sem érdektelen finnugor vonatkozású helynév! — D. P.> a cseremisz-tatár vidék határán fekvő meglehetős nagy Nizsnyj-Novgorod. . . városába jutottunk. Ezután beléptünk a cseremiszek országába, mely igen barátságtalan, vad, bozótos és mocsaras vidék, hol sem szállás, sem élelem sem egyéb kellékek nem kaphatók, hanem az utasnak mindent magával kell vinnie és útközben az erdőben kell felütni sátorfáját, ha éjjeli nyugalomra akar térni. . . " (Ez a szöveg egyébként Kakas följegyzései alapján készült, s titkára adta ki — németül — 1607-ben. A. Molnár Ferenc: Az első magyar utazók a cseremiszek és a finnek között. Nyelvtudományi Közlemények, 1977. 218—219.)

Nehéz és a tévedés kockázatától sem mentes abban a kérdésben állást foglalni, mikor is említődtek meg hazánkban először a finnugor népek (persze még nem

ezen a néven, de már nem feltétlenül az „ott maradt" magyarok leszármazottaiként. S eltekintve a véletlen szóba kerülésektől is!) Nem lehetetlen, hogy a Bonfini-passzus egyes állításai (a veronai ember elbeszélése alapján írottak) ide vonhatók.

Valamivel bizonyosabbnak látszik a történetíró Szamosközy István (1565—1612) életművében keresgélni, noha a közvetlenül idevágó műve — latin nyelven („A magyarok eredetéről") nem maradt fenn. Hivatkoznak azonban rá — ugyancsak történeti jellegű munkáikban — jóval később Laurentius Toppeltinus (1641—1670) és Czvittinger Dávid (1680—1743) is. Szamosközy kevés lelkesedést keltő fejtegetései a lengyel orvos és kanonok, Mathias de Miechov 1517-ben megjelent műve („Tractatus. . .") alapján fogalmazódtak meg, s először (?) említik nálunk az uráli—magyar kapcsolatokat. Az átvett és legfontosabb állítás: „. . . a magyarok és az ural-vidéki ugorok nyelve maiglan is azon egy." (Gombocz Zoltán: Szamosközy és Miechov. Magyar Nyelv, 1908. 328—329.)

De ez még kezdetnek is aligha nevezhető! Az egyéb lehetőségek gyanúja árnyékot sem vet ekkor még bibliai eredetünkre. Pázmány Péter (1570—1637) Magyari Istvánnal való vitájában még így nyilatkozik 1603-ban: „. . . Mikor azért az magyar nemzet másodszor kijöve Szkítiából, Krisztus Jézus születése után 744-ik esztendőben, az Attila halála után 303 esztendővel; csakhamar azután Carolus Magnus az magyarokra jöve, és Szent Mártonnak segítségével az magyarokat meggyőzé, az keresztyén hitre teríté . . . (Pázmány Péter művei. Bp., 1983. 18—19.) Szenci Molnár Albert (1574—1634) pedig 1604-ben kiadott „latin—magyar szótár"-ának „ajánlólevel"-ében — latin nyelven! — így: „Ezt a magyar népet a jóságos nagy Isten ugyanúgy, mint hajdan Izráel népét, a Vörös-tengeren át mozdította ki a szkíta pusztaságból és a Maiótis ingoványain keresztül — egy szarvas útmutatásával! — csodálatos módon vezérelte, és Európának erre a leggyönyörűségesebb részére helyezte. . . " (Szenci Molnár Albert válogatott művei. Bratislava, 1976. 177—178.) Tömörebben aligha foglalta össze addig bárki is őstörténeti hagyományaink lényegét.

A nyelv ügyében azonban ugyancsak Szenci Molnár az addigiaktól némiképpen eltérően szól 1610-ben kiadott „Magyar grammatiká„-jának „A Kegyes Olvasónak <szánt> üdvözlet"-ében — latinul: „ha most valaki azt kérdezné tőlem, hogy honnan ered ez a nyelv, vagy mely más nyelvekkel rokon, bevallanám, hogy nem tudom. Látom ugyanis, hogy akik mostanában több nyelvű szótárakat szerkesztenek és az illető nyelveket eredetük szerint megfelelő osztályokra tagolják, a magyart mindig kérdésesnek hagyják. Annyi bizonyos, hogy nyelvünk az európaiakkal nem rokon . . . Tudom azonban a legtudatlanabbakkal együtt, hogy Ázsia szkíta vidékein ma is élnek bizonyos népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják." (Uo. 254.)

Nos, ez a vélekedés meglehetősen eltér a szokottól, illetve a még hosszú ideig érvényben maradó felfogástól (bár a szkíták és a hunok emlegetésével azt is magába foglalja), s akár a „finnugor rokonság" valamiféle sejtésének is tekinthető, vagy ha ennek nem is, közel áll az „ott maradt"-akat feltételező elgondolásokhoz. Geleji

Katona István (1589—1649) fejtegetéseiben is találunk bizonyos önállóságot, s noha vallja a magyarnak a zsidóval való rokonságát, érzékeli különlegességét is, a kevesek egyikeként a rovásírásról is említést tesz 1645-ben „Magyar Grammaticska"-jában „A kegyes olvasóhoz" fordulva: „A magyar nyelv egy az orientális lingvák közül, mely megtetszik mind ebből, hogy az igen kiváltképpen való, és semmi egyéb nyelvekvel, az egy zsidón küvöl, (hogy tudjam) rokonsága nincsen (szóllok a tisztán magyar szókról), hanem mind azok közül magának különvált; mind továbbá ebből, hogy őnéki tulajdon saját régi bötűi vagynak, mellyeknek sem a zsidó, sem a görög, sem pedig a deák bötűkvel semmi hasonlatosságok nincsen." (Szathmári, A magyar stilisztika útja. 25.)

A nemzetközi szakirodalomban (is) vitatott némiképpen, hogy a finnugor nyelvek rokonságát (hasonlóságát) ki fedezte fel, ki említette először immár bizonyos szakismeretek (egyebek mellett nyelvi tények) alapján. Az előzőekben szó esett gyanúba fogható személyekről, észrevételekről, a tudománytörténetben azonban tartja magát az a nézet, miszerint Comenius János (1592—1670) lett volna e téren az igazi úttörő, s az ő nyomán, őt egyben feledtetve is vált később „igazi felfedező"-vé Leibniz. (Rácz Lajos szerint „Leibniz egyike a legelsőknek, aki a magyar nyelvnek a finnugor nyelvekkel való rokonságát észrevette", s 1668-as latin nyelvű művét említi bőséges idézetekkel. Rácz Lajos: Leibniz és Magyarország. Akadémiai Értesítő, 1916.)

Mindezt csak azért említem meg, mert Galeottóhoz és Bonfinihez hasonlóan Comenius is járt, dolgozott hazánkban, ismerte a magyarokat s valamennyire nyelvünket is. (Származásával kapcsolatban is érdemes lenne — az eddigieknél behatóbb vizsgálatokat folytatni!) Többen is tudtak nevezetes megállapításáról, de a perdöntő kitételt nem találták meg munkáiban. Vértes O. András meglelte, s ő írja: „Mit mondott Comenius!. . . Donner Ottó. . . nem találta meg az említett helyet. . . Setälä is hasztalan forgatta a fóliáns kötetet. . . , a finneknek még a nevére sem akadt rá. . . Comenius azonban említi a finn nyelvet, mégpedig a magyarral kapcsolatban. . . Összegyűjtött munkáinak egyikében, a Grammatica latino-vernaculában a prepozíciókat tárgyalva a következőket írja: »Vannak olyan nyelvek, amelyek ezeket a szócskákat nem előre teszik, hanem hátra, pl. a magyar és a finn az európaiak közül. . . «

A kiváló pedagógus. . . nem szól itt a magyar és a finn nyelv rokonságáról, csak megállapítja a két nyelv egy közös vonását. . . " (Vértes O. András: Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajátságáról. Nyelvtudományi Közlemények, 1952. 290—291.) Az említett mű egyébként két kiadásban (1631, 1633 — az idézett részlet az 58. lapon olvasható) is napvilágot látott, de a magyar kortársakra — legalábbis ezzel a fontos megállapításával — semmiféle hatást nem gyakorolt. Nálunk a legnagyobbak és a kevésbé jelentősek műveiben még hosszabb időn át zavartalanul tovább élnek az ismert tradíciók; bizonyos változások azonban, főként a történeti és a nyelvészeti témájú munkákban egyre gyakoribbak. „Rokontalan" nyelvünk hovatartozásának ügye egyaránt foglalkoztatja a külföldet (Vértes O.

Auguszta: A finnugorság felfedezése a francia irodalomban. Bp., 1938) s egyes hazánkfiait is, kezdetét veszi, később pedig már-már kórosan elhatalmasodik az eredetet, a rokonságot illető legkülönfélébb nézetek kialakulása, terjesztése. Minderről részletes, kitűnő szakmunka olvasható Hegedűs József tollából (A magyar nyelv összahsonlításának kezdetei. . .).

A szemlézést Zrínyi Miklóssal (1620—1664) folytatom, számos kiragadott sora igazolja a mondottakat:

Tule s Islandia, Tanais el nem röjt.
Ha megnyílik Atlas, s maga gyomrába röjt. . .

(Részlet, Adriai tengernek Syrénje. 12.)

. . . . .

Ha oroszlány anyád is lett volna néked,
Scitiai medve ha szoptatott téged. . .

(Részlet, uo. 14.)

. . . . .

Scitiából, azt mondom, kihoztam üket,
Miként Egyiptusbul az zsidó népet. . .

(Részlet, Szigeti veszedelem. uo. 38.)

Jellemzőek epigrammái is, pl. az „Attilá"-ról írottak közül a 2. számú:

Én vagyok magyarnak legelső királyja,
Utolsó világrészrül én kihozója!
Én lehetek tehát magyarnak példája,
Hívét s birodalmát hogy nyujtja szablyája.

(In: Zrínyi Miklós Összes művei. Bp., 1958. 390.)

De „Budá"-ról is megemlékezik, s nem véletlen, hogy költészetén túl egyénisége, szemléletével is rendkívüli hatást gyakorolt Arany Jánosra.

S ha Zrínyi még csupán futólag, illetve epigrammákban áldozott népünk szittya, hun múltjának, a levegőbe már bekerült az e témával foglalkozó eposz lehetősége. Megvalósítására — ekkoriban még — nem különösebben jelentős költők, s nem is magyar nyelven vállalkoztak. A jezsuita szerzetesek műveikkel a kialakuló, osztály jelleget öltő nemesi-nemzeti öntudat megalapozására tettek kísérleteket „a magyarok őstörténetének és bejövetelének költői feldolgozásával. . . a hun—magyar

azonosítás jegyében. . . A honfoglalás kori eposz. . . hagyomány megalapozását. . . Repszeli László (1703—1763) jezsuita tanár »Hunnias« c. latin eposzában (1731) találjuk. . . " (Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 200. Ugyanerről: Szörényi László: A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata. In: Irodalom és felvilágosodás. Bp., 1974.)

A kalandos életű, gályarabságot is elszenvedett Otrokocsi Fóris Ferenc (1648—1718) megkülönböztetett módon is érdeklődött a magyar őstörténet iránt, ezt bizonyítja a „Magyarok eredete" című 1693-ban kiadott latin nyelvű munkája. Minden bizonnyal ismeri a külföldön apránként kibontakozó finnugor tanítást, s felbukkan már nála az őstörténetünk egyik tényleges kulcsszavává váló Jugria is. Csűry Bálint szerint „megrajzolja a jugorok hazáját és műveltségi állapotát. . . , hálát adván Istennek, hogy a magyarokat kivezette a régi hazában maradt testvérnépek barbár pogányságából, testi és lelki nyomorából. . . " (Csűry Bálint: A finnugor nyelvhasonlítás történetéhez. Magyar Nyelv, 1925. 192—194.) S most következzenek közvetlenül Otrokocsi szavai: „Eddig nincs bebizonyítva, hogy az ázsiai Juhra lakói velünk egy nyelvet beszélnének. Ha Moszkva fejedelme a törökök—tatárok ellen a magyar királynak segédcsapatokat küldene, és e csapatokban Juhrabeliek is akadnának, akkor a nyelvrokonság kérdéseire világosságot deríthetnénk. . . " (Idézi: Zsirai, Finnugor rokonságunk. 478.) A Jugra—Jugria kérdésre vonatkozó gazdag, szövevényes szakirodalom eddigi legteljesebb és legjobb összefoglalása Zsirai Miklós tollából származik (Jugria. Bp., 1932; 1985).

Otrokocsi nézeteivel vitatkozva őstörténetünkről is szól a magyar tudományos élet egyik korai jelentős alakja, irodalomtörténet-írásunk úttörője, Czvittinger Dávid (1680—1743). „Specimen" címen emlegetett 1711-ben kiadott nevezetes latin nyelvű munkájának bennünket érdeklő passzusáról S. Sárdi Margit írja: „Otrokocsi Fóris Ferencnek a magyarok eredetéről szóló művében foglaltakkal, a hun—magyar azonosság gondolatával Johann Georg Eckhard értekezését állítja szembe" — s itt — immár Czvittingernek — döntő fontosságú megállapítása olvasható: „. . . a hunok és a magyarok különböző nemzeteket alkottak. . . a magyarok a messze szétszóródott finnekkel alkottak egykor egy törzset, ezt a vérrokonságot ismerte, mondja, már Comenius és Stiernhelm is. . . A mi korunkban is Szibérián át nagy Tatárországba, ahonnan a magyarok származtatják magukat, eljutó kíváncsi utazók rájöttek, hogy még mindig beszélik a finn nyelvvel rokon nyelvet. Ebből következik, hogy a finn nyelv egykor széltében-hosszában elterjedt volt egy vidéken, Európa és Ázsia távoleső részein. . . " (S. Sárdi Margit: Czvittinger Dávid bizonysága. Irodalomtörténet. 1977. 15—16.) Vértes O. András szerint „ő az egyik első magyar ember, aki a finnugor nyelvhasonlítás gondolatát tudomásul veszi, sőt terjeszti is. . . " (Vértes O. András: Czvittinger a finnugor nyelvrokonságról. Nyelvtudományi Közlemények, 1962. 223—224.)

Ennél azonban többről van szó. Voltaképpen kezdik kétségbe vonni a szkítiai őshaza elméletet, illetve a hun—magyar azonosság gondolatát, pontosabban: kísérlet történik erre némely bizonytalan előzmények után, s szintén külföldi ered-

mények, kutatások ösztönzésére. Ezt a rendkívül fontos tényt a finnugrisztika tudománytörténete nem ismeri, nem értékelte Pápay József sem 1922-ben (A magyar nyelvhasonlítás története. Bp.), Zsirai sem 1937-ben (Finnugor rokonságunk). Pedig éppen 60 évvel lehetne általa korábbra datálni a magyar finnugrisztika kezdeteit. (Sajnovics korszakalkotó műve 1770-ben jelent meg.) — Ezt az időszakot a történettudomány a mondottaktól némiképpen eltérően értékeli: „Összehasonlító nyelvészetről tudományos értelemben ekkor még nem beszélhetünk. A magyar nyelvet — mint említettük — a XVII. század vége óta általában már nem a héberrel rokonították, mint korábban, hanem a »napkeleti« nyelvekkel, amelyek fogalmába a legkülönbözőbb nyelvek is belefértek. Az új irányzat, amely persze összhangban állt a nemesi hun—szittya felfogással, nagyjából Otrokocsi Fóris Ferenc őstörténeti munkájától. . . (1696) számítható. . . " (Kosáry, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 157.)

A XVIII. század első felének legkiemelkedőbb, nemzetközi hírű tudósa — a felkészültségben, eredetiségben, nyelvek tudását tekintve számos elődjét messze meghaladó, rendkívül termékeny polihisztor — Bél Mátyás (1684—1749). Ami az eddigiekből csak körvonalaiban volt sejthető, az ő életművében válik világossá, valósággá. Először — s magas szinten — ő kísérli meg a „régi" és az „új" tanítások ötvözését, mintegy Szkítia és Lappónia (vagy Jugria, Finnia) egybeolvasztását, s e felfogásával, eljárásával évszázadokra szólóan iskolát teremt. Minthogy egyik területnek sem volt valódi szakembere, történészként, nyelvészként sem tudott kellő mélységig hatolni a hun—magyar problematikába, éppúgy, mint ahogy a finnugor rokonság kérdéskörébe sem. A rendelkezésére álló források alapján mégis vállalkozott a szintézisre, s ezért éppúgy tekinthető a „szittya" hagyományok folytatójának, mint a finn atyafiság elismerőjének. A délibábos etimologizálás járványának elindítói között jóval korábbról is említhetők nevek, de Bél Mátyás is közéjük tartozik. Keletre vetett tekintete is ugyancsak nagy távlatokat nyit utóbb, de Mezopotámia említésével — tudtán kívül — egyik ősévé válik a jóval később kibontakozó sumer (s egyéb ókori nyelvekkel, népekkel) való rokonításnak. Még a hun—finn szavakat írástévesztésként feltételező azonosítás első szikrái is az ő környékén csiholódnak ki. Természetesen számos tudomány művelőjeként ő is latinul ír, számunkra legfontosabb mondatai ezért csak fordításban olvashatók: „Hogy a magyar nyelv jövevény Európában, senki nem tagadhatja, aki át tudja tekinteni egész rendszerét; annyira eltér mindazon nyelvek szellemétől, amelyeket a többi európaiak használnak. . . Mert hiszen míg Európa többi nyelveit. . . a tudósok egymással versengve magyarázták tanulmányaikban, a magyart, nem is tudom, milyen balsors miatt, mind ez ideig cserben hagyták övéi. . . Számvetést készítettem tehát magammal. . . próbát is tettem,. . . szinte leküzdhetetlen nehézségek adódtak. . . Minél mélyebbre hatoltam be. . . a nyelv rejtelmeibe, annál nyilvánvalóbbá lett előttem keleti eredete, melyet csak roppant fáradsággal és talán csak kétségbe vonható sikerrel lehet levezetni a régi Judeából, Káldeából, Szíriából és Arábiából. . . A magyar nyelv szülőanyja, mely ez esetben sajátos joggal a héber, s ennek tiszte-

letre méltó régisége. . . " („A magyar nyelv történetének két könyvét. . . " címkezdetű, 1713-ban közreadott művéből. In: Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé. Bp., 1984.)

Különleges fontosságú 1718-ban kinyomtatott könyve, a „Tanulmányok a régi hun—szkíta irodalomról". „Hogy a bábeli nyelvzavar után jöttek ki Mezopotámiából, s atyjukkal, Magóggal együtt az északi vidékeken telepedtek le, némiképp a Szentírás is jelzi. . . Mármost ami az északi népeket illeti, akik a szkíta Fenisiustól vették nevüket. . . a kor szokása szerint könnyen vándorolhattak új szálláshelyet keresve Ázsiából Európa északi részébe, s részben Finniában (Finn-Land). . . telepedtek le: a mondott területekre és népekre aztán a vezérről vagy egy kiemelkedő népes családról, mely a fenisius nemzetségnevet viselte, ráragadt a fenisius melléknév. . . Persze a fenisiusok elnevezését ezek után nem a gót nyelvből kell levezetni, mint Rudbeck teszi, hanem a hun—szkítából. . . kézenfekvő annak, aki a magyar nyelvet ismeri. Így a fenisiusok neve annyit tesz mint híresek, nevesek, tekintélyesek. . . Ezt a következtetést erősítik meg bennem a magyar—szkíta nyelv maradványai, melyeket a finn idiómában találok. . . " (I. m. 98—109.)

Zsirai (Finnugor rokonságunk. 487.) felhívja a figyelmet 1735-ös „Adparatus" című művére, amelynek függelékében Bél Mátyás elismeri a finnugor szóegyezések helyességét, „de régi érintkezéseken alapuló átvételeknek tartja azokat". E rokonság gondolata azonban továbbra is foglalkoztatja, ezt bizonyítja — Zsirai szerint — Bayer orosz akadémikussal folytatott levelezése; kollégájától finn nyelvtant kér.

Figyelemre méltóak előző (1718-as) dolgozatában a rovásírásra vonatkozó megjegyzései. E kérdésről valóban átnézett és megszerzett minden adatot, ismerte, idézte s bírálta elődei véleményét is. Hosszú és érdekfeszítő gondolatmenetéből csak két tényszerű közlés álljon itt: „De mielőtt nekigyürkőznék, hogy bizonyítsam a hun—szkíta ábécének eredeti és ősi voltát, íme, kegyes olvasó, bemutatom; lehetőség szerint pontosan nyomattam ki. . . (Több ízben be is mutatja. — D. P.). Olyan embertől kaptam, aki igen híres volt övéi között: néhai Kaposi Sámueltől, a szent teológia doktorától, az egykor virágzó gyulafehérvári iskola rendes tanárától. . . " (Uo. 112.)

S most — nem először immár — az eddigiektől eltérő, izgalmas, rejtélyes, hitelében némelyest megkérdőjelezendő Turkolly-féle epizód következik tarkítva, bonyolítva őstörténetünk, nyelvrokonságunk irodalmi visszhangfolyamatát.

A könyveken, betűkön alapuló ős- és őshazakutatást ez ideig csak ritkán törte meg, váltotta fel a személyes utazáson, helyszíni tapasztalaton nyugvó hiteles értesítés, tényszerű tájékoztatás. Julianus az első nagy név e vonatkozásban, Mátyás követeit, illetve ezek jelentéseit nem ismerjük, korábbi-későbbi keleti utazásokról, kapcsolatokról többször is szó esik, dokumentumokban azonban szűkölködünk.

Az oroszföldi rokonságról, magyarokról állítólag szó esett II. Rákóczi Ferenc és I. Péter lengyelországi találkozóján is, eszerint tehát mindketten tudtak valamit a magyarok eredetéről és kapcsolatairól. Közelebbit erről a tárgyalásról nem tudok,

de a korba és a képbe mindenesetre jól beleillik Turkolly Sámuel (kb. 1690—1725 után) talányos alakja. Biztos adat alig ismeretes róla. Ezek szerint 1703-tól legalább 1709-ig Sárospatakon tanult, 1716-ban orosz szolgálatba lépett katonaként, járt Moldvában, a Kaukázusban, 1725. ápr. 2-án írta már „fő hadi ügyész„-ként Asztrahánban híres-hírhedt levelét (amelyet azóta több mint tízszer publikáltak — pl. Torkos József 1475-ben, Sándor István 1801-ben —; sokak, sokféleképpen értelmeztek, értékeltek — messzemenő következtetéseket is levonva belőle; hatása a tudományos és irodalmi életben is érzékelhető), majd útnak indul az orosz—perzsa háború színterére. Noha személyével, főként azonban levelével kapcsolatosan a tudomány részéről észlelhető némely fenntartás, Szilágyi Ferenc alapos kutatásai a legutóbbi időben szétoszlatni látszanak a kételyeket (Szilágyi, Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában). Ily módon valahol Julianus és Kőrösi között képzelhető el utazónk, de míg az előbbi királyi megbízatást teljesített, az utóbbi pedig évtizedes szaktudományos előkészületekkel maga által kitűzött célt követett, a műveletlennek és érdektelennek egyáltalán nem mondható Turkollyt az ösztönös (veleszületett, bele nevelt) őstörténeti vonzalom mellett némiképpen a véletlen, a hadparancsok sora, az érdekességkeresés is vezérelhette. Így jutott el a magyarság szempontjából rendkívül fontos vidékekre, népek közé. Leveléből csupán néhány részletet idézek, a személyes motivációkra, a kint élt, élő magyarokra, illetve a nyelvrokonokra vonatkozó sorokat. Megjegyzem, a nyelvrokonokról szólva nem volt tudatában a rokonságnak, de ezért még semmiféle elmarasztalás nem érheti. E tekintetben a szaktudomány java is a sötétben tapogatózott még, inkább sejtette, mintsem tudta az uráli nyelvek összetartozását. Mégis — úgy lehet — magyar nyelven ő írja le először több finnugor nép nevét. Az sem egészen érdektelen, ha tévedés is, hogy — nyilván külsődleges jegyek alapján — a tekintélyesebb, jelentősebb tatárok népcsoportjába sorolja őket. A törökökkel-tatárokkal való (feltételezett) rokonságunk később válik igazi vitakérdéssé, de pl. a csuvasokat még a legkiválóbb nyelvészek is egy ideig finnugor (nyelvű) népnek vélték: „Elunván a heverést 1713 Esztendőben indultam szerencsém keresésére Moldván által Kozák Országba, és amint a régi Magyar Históriák tarják a Scitiai Birodalomba. . . ezen Felséges Császár <nyilván I. Péter — D. P.> Parantsolattjából kezdettem az Muszka nyelvnek és írásnak tanulásához, mellyet meg is tanultam, mivel jól tudok írni, beszélni Muszka nyelven is, és azt meg tanulván lettem Fő Hadi Tiszt, mellyet most is fungálok. . .

Mivel a Históriák írják az Magyarok, Hunnusok Scithiából jöttenek Európába, én ezen országban tudakozván, hol laknak azon Magyarok mellyekre reá akadtam: volt pedig a lakások a Volga Vize mellett igen fövenyes és erdőtelen hellyen, mindazonáltal szép házakban laktanak. . . A Magyarok Királlya pedig Kuma nevű folyó víz mellett (lakott). . . és azon falu hellyét ma is hívják ott Pogány nyelven Magyarnak. . . most Krímben, a Tatár Kán protectiója alatt vannak hét Magyar Faluk, mellyekben Magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is, ollyan Ország pedig, a hol Magyarul beszélnének, több nintsen a mi Magyarországunknál. . .

Ezen az Országon sok Bálvány imádó Nemzetek vagynak, a Nemzeteknek penig nevek ezek: Tsuvasz, Mordva, melly Nemzetek is imádság helyében kantza lovakat és juhokat ölnek az Istennek, az húsát magok meg eszik, a bőrit pedig az Istennek adgyák és az Fűz fára tekerik. . . A Scythiai birodalomban sokféle Tatárok vagynak, akik másféle Nemzetségeknek igen nagy ellenségi, úgymint: Tsermisztek,. . . Morduan-ok,. . . Kumi-k. . ." (Szilágyi Ferenc: Nagy Péter cár kuruc vitéze nyelvrokonainknál. Magyar Nemzet, 1979. jan. 16.)

Ez a levél számos adatára (új adatára!) tekintettel mindenképpen több figyelmet érdemelne az őstörténetkutatás valamennyi diszciplínája részéről. A finnugor népek néprajzának, hitvilágának búvárlója is találna benne a maga számára kiaknáznivalót, egyebek mellett az addig ismertnél régebbi szokásleírásokat. Hatása is rendkívüli, évtizedeken átnyúlónak bizonyult. Miként Szilágyi állítja, „a protestáns kollégiumokban számos másolata keletkezett. . . Kőrösi Csoma Sándor praeceptora, Hegedűs Sámuel följegyezte, hogy Enyeden még a XIX. század elején is másolgatták e levelet a diákok, s nem kis hatással volt a nagy székely utazó tervének megszületésére sem". (Uo.) Erről a fontos forrásról egyébként tudományos fórumon is megemlékezik Szilágyi. (Uő, Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában. 31—42.)

Turkolly leveléből egyébként külön is felhívnám a figyelmet a Magyar helynévre, amelyre még komoly karrier vár őstörténet-kutatásunkban csakúgy, mint irodalmunkban (Martinkó, „Magyar" vártól Magyarvárig).

Csűry Bálint szerint „Huszti Andrásnak (1700 k.—1755). . ., a szerencsétlen sorsú magyar jogtudósnak és történetírónak nevét az ugor összehasonlító nyelvészet történetével kapcsolatban is emlegetni szokták, de csak Pray Györgynek egy jegyzete nyomán. . ., mely Huszti finn—magyar szóegyeztetéseit említi egy a hunokról írt, ma ismeretlen történeti munkájára hivatkozván. . ." (Csűry, A finnugor nyelvhasonlítás történetéhez.) Ennek a hunokkal (s nyilván magyarokkal is) kapcsolatos munkájának a címét sem ismerjük. Nagyobb nevezetességre tett szert 1736 körül papírra vetett „Ó és Ujj Dácia" című munkája, amely azonban csak 1791-ben látott napvilágot. Különösen fontosak finnugrisztikai vonatkozásai, amelyek többek véleménye szerint a svéd Strahlenberg könyvéből valók. (A katonaként orosz fogságba került Strahlenberg [1676—1747] 1730-ban megjelent „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia„ című műve mintegy összeurópai alapmunkának tekinthető — hosszú évtizedeken át — az oroszországi nemzetiségi viszonyokat illetően mind nyelvészeti, mind néprajzi szempontból.) Folytatva Csűry fejtegetéseit: „. . .Huszti a rokonsági viszonyok megállapításában némi önállósággal jár el forrásával szemben. Szerinte a magyarok legközelebbi rokonai a vogulok s azután az osztyákok. . ." (Uo.) De hogy fogalmazza meg ezt a felismerést maga Huszti? „. . .legközelebb való Attyafiai a' Magyaroknak a' Vogulitzi Népek, a' kik Sibériában Muszka Országon tul, Ugorok Tartománnyában laktanak. . .; igen közel való Attyafiai a' Magyaroknak Scythiában az Ostiaki Népek. . . A' mi a' nyelvét illeti ennek a' Népnek <ti. a vogulnak — D. P.>, a' mind

a' számlálásban mind egyéb szókban a' mi magyar nyelvünkhöz legközelebb járul. . ." (Huszti András: Ó és Ujj Dácia. Bécs, 1791. 78—79.) E nevek emlegetésével — nyelvünkön — Turkolly 1725-ös levelét követően 1736-ban a második helyen állhatna, ha műve kiadása — ismeretlen okokból — nem késik. S megint Csűry: „Nyelvi szempontból Husztinak kevés mondanivalója van a rokon népekről. . . Szószármaztatásai. . . képtelenek és délibábosak. . ." (Csűry, A finnugor nyelvhasonlítás történetéhez.) Ehhez csak annyit: nem lebecsülendő, az „új" rokonság megtalálása a külföldi források alapján sem, hisz maga Szkítia sem saját leleméný! Becsülendő tehát az ismeretek közvetítése. A délibábosságot illetően pedig: ebben nem Huszti az első, nem is az utolsó, e nemes tevékenységben messze lemarad az utókortól.

Turkolly levele és Huszti (késéssel megjelentetett) dolgozata mellett a magyarországi finnugrisztika szempontjából (a helyes őstörténeti felismeréseket a kifejezetten szaknyelvészeti tételek elé helyezve) döntő fontosságú az eddigiekben igen kevéssé méltányolt győri majd soproni lelkész, Torkos József (1710—1791) Győrött 1747-ben kiadott latin nyelvű („Schediasma. . .") történeti (földrajzi, néprajzi, nyelvészeti) áttekintése a Magyarország határain kívül élő (elsősorban: oroszországi) „magyarok"-ról (Csűry Bálint: Adalék a magyar nyelvhasonlítás történetéhez. Magyar Nyelv 1925. 192—194.; Zsirai, Finnugor rokonságunk; Domokos Péter: Torkos József és az „oroszországi magyarok". Nyelvtudományi Közlemények, 1968. 387—391.)

Csűry viszonylag rövid értékelése szerint „szól az Oroszországban élő »magyarok«-ról Herberstein, Oderborn Pál, Miechov Mátyás, Guagnini és mások nyomán. . . Az ázsiai Magyarország nyelve (ti. a vogul) az európaitól csupán abban különbözik <Torkos szerint — D. P.>, hogy amaz anyának nevezendő, a mi magyar nyelvünk pedig e durva és még nyers anyának dialektus, új szavak és kölcsönzések tekintetében eltérő leánya. . . (81. pont alatt)". — Zsirai vélekedése: „Ő voltaképpen Strahlenberg ismerete vagy legalábbis említése nélkül foglalkozott vogul—magyar szóhasonlítással. A Győri Kalendárium(ban). . . közölt egy összefoglaló tájékoztatást a világon szétszórtan élő magyarokról. Ezek közé sorolja az Ugroja vagy Voguliczia tartomány magyarjait is. . . A vogul—magyar nyelvazonosságot számnevek (1—10) és kezdetleges tárgyak (szem, kéz, szív, ló, vaj) nevének egyeztetésével bizonyítja — önállósága ellenére elismerésre méltó ügyeséggel. . ." (Zsirai, Finnugor rokonságunk. 488.) A sorszámozott fejezetekre és paragrafusokra tagolt számbavétel 55. cikkelyében Zsirai egyik állításának cáfolatául ez áll: „Itt (a Jeges-tengertől délre eső területen) van a legáthatóbb hideg, azért a földje puszta és terméketlen. . . amint ezt olvassuk a nagyon is gondos Strahlenbergnél." Ismeri és említi is tehát a hírneves svéd kapitányt Torkos, csak nem a szóhasonlítást tartalmazó passzusban. A rokonszenvesen szerény, kinyilatkoztatásokat kerülő, a korabeli térképek pontatlanságaival, útleírások impresszionizmusával számoló „Földrajz-történeti vázlat" jócskán tartalmaz még — túl a csekély nyelvhasonlítási anyagon (honnan meríthetett volna többet?) — számos, egyéb vo-

natkozásban rendkívül fontos, érdekes adatot is. Értékelésénél természetesen szempont, hogy ami ma naivitás, nyilvánvaló tévedés, elírás, az a XVIII. század közepén érvényes, tudományos igényű, hiteles tannak, elfogadott véleménynek számított. A mű tulajdonképpen kivonatnak tekinthető mindazon (voltaképpen túlnyomóan külföldi) munkák összességéből, amelyek Torkos koráig valami módon utalást tartalmaznak a „magyarok"-ra, azaz a nyelvrokon, a finnugor népekre. Ezeknek adatait csoportosítja, szembesíti, egyezteti a szerző, s összegzéséhez mintegy ráadásként csatolja — eléggé nem értékelhető tettként — Turkolly Sámuelnek a fentiekben ismertetett levelét. (Ez emennek első nyomtatott közlése. Fontossága rendkívüli. Torkos egyben példát is mutat „függelék"-ével, így teszi közzé később saját munkája kiegészítéseként — nyomtatásban először — Sajnovics János a Halotti Beszéd-et.)

A svéd uralom alatt élő észtek és finnek magyar (=finnugor) voltát elutasítja, ugyanakkor földrajzilag, történetileg helytállóan nyilatkozik róluk. Még egy nyomós oka van (sőt, kettő is!) annak, hogy éppen ennek a résznek a bemutatását különösen fontosnak, elengedhetetlennek tartom. Tudtommal ugyanis éppen itt íródik le először hazánkban könyvem címének második szava: a Lappónia, valamint az irodalmunkban utóbb ugyancsak jeles szerephez jutó Karjala. (Persze, még latinul.) De szóljon Torkos: „Vannak, akik azt vélik, hogy ők a magyar nyelvet felfedezték Livoniában vagy minden bizonnyal Finnországban . . . Finnországot észak felől svéd Lappónia határolja, kelet felől ugyanaz az Oroszország és Carlia zárja be, a déli oldal felől a Finn-öböl és Ingria határolják, nyugat felől pedig a Bothniai öböl övezi . . ." (67. pont)

Az Oroszország területén élő többi finnugor népet jugor, ugor csoportokba osztva tárgyalja, de csak a földrajzi utalások segítségével deríthetők fel, s azonosíthatók a nevek mögött rejlő közösségek.

A Jeges-tenger, a Pecsora és Permia által határolt területen él a „juhri, jugri, juhari, vagy jugor" neveken megjelölt nép (55. pont),„a magyarok ősanyja" (58. pont). „Ezeket a magyarokat . . . Nagy-Oroszország uralkodóinak aggódó gondoskodása a keleti keresztény egyház kebelébe vitte . . . részint pedig az ottani eretnekségek és a szamojédok bálványimádásának voltak eddig áldozatai . . . Tisztelik a napot, a holdat és a csillagokat, az erdők vadjait és mindent, ami szembe kerül velük . . ." S itt — forrásai alapján — egy igen fontos leírás következik, amely többedmagával együtt szintén elkerülte a szaktudományok művelőinek a figyelmét. Az „Aranyasszony" alakját és nevét egyébként Herberstein 1549-ben kiadott nevezetes munkájából és térképéről („Rerum Moscoviticarum Commentarii") ismerhette: „A vogulok és a hugrok a szomszédjaik . . ahol szentként tisztelik az arany vénasszony bálványát . . . Nagyon híres előttük az arany vénasszonyról nevezett bálvány. Ha valami súlyosabb baj nehezedik a népre, mondjuk éhség, háború, ragályos betegség, azonnal a bálványhoz fordulnak tanácsért, mégpedig ily módon: Leborulva a bálvány előtt imádkoznak, majd egy dobot állítanak fel középre; ezt körülállják azok, akiket a sors kijelöl: majd aranyozott vizát tesznek a dobra,

amelyet azután megérintenek egy bottal és a bot érintésétől mozgásba jő a viza és akinél a körülállók közül a legközelebb megállapodik, azt azonnal megölik, de nemsokára, nem tudni, milyen bálványszemfényvesztés folytán, az, akit csak az imént öltek meg, újra életre kel, kifejti előttük a bajnak az okát és megmondja az elhárítás módját. Így azután megengesztelvén a bálványnak az istenségét, nem sokkal azután megszabadulnak a rájuk nehezedő bajtól. Ez az ugroknál szokásos bálványimádásnak a módja Juhoriában." (63. pont)

A legnevezetesebb magyar mitológiai szakmunkák — Cornidestől (1791) Diószegiig (1962-ig) — a samanizmus bemutatásánál, jellemzésénél e passzust jól hasznosíthatták volna. Főként a vogulok és az osztjákok kapcsán — a nemzetközi szakirodalomban — Witsen (Északi és keleti tatárok. Amsterdam, 1962), Novickij (Rövid leírás az osztják népről. 1715 <kézirat>), Kurocskin (Legenda az Aranyasszonyról. Perm, 1963; az első két mű a szegedi „Studia Uralo-Altaica" sorozatban is olvasható, a harmadik — csak oroszul) munkáiban a középkortól napjainkig gyakran emlegetett befolyásos, félelmetes és titokzatos bálvány az „Aranyaszszony", mibenlétét azonban máig sem sikerült tisztázni.

S néhány további alapvetően fontos részlet: „E vidékeken. . . sem nem szántanak, sem nem vetnek, nem ismerik sem a kenyeret, sem a pénzt. Az erdők állatjaival táplálkoznak, amelyek bőségben vannak náluk, és csak vizet isznak. Erdők sűrűjében laknak vesszőkből font kunyhókban. . . Gyapjúból font ruhájuk nincsen, állatok bőrével fedik be magukat. Durván és vastagon varrják össze a különböző bőröket, legyen az farkasbőr, medvebőr, cobolyprém vagy más, amint a véletlen eléjük hozza. . ." (65. pont)

Nem vitás, hogy ez a leírás a zürjénekre (komikra), illetve földjükre vonatkozik. E XIV. században pravoszláv hitre térített rokon népről Torkosé hazánkban az első tartalmas információ. Helytállóak (s mint föntebb láttuk már nyelvészeti szempontból is korrektek) további, földrajzi-történeti adatai — immár legközelebbi nyelvrokonainkról: „Wogulitzia vagy Ugroja. . . azokon a hegyeken túl fekszik, amelyeket a régiek Hyperborea-i, Ryphae-i és gyakran Sashegyeknek is hívtak. . . Ezt észak felől az Obdora nevű vidék, kelet felé pedig Condora vagy az Ostiaco-i tatárok országa határolja, kiterjeszkedve egészen a Conda folyóig. . . A joghatóságot illetőleg ez is, mint az egész Szibéria, teljesen orosz jellegű. . . (74. pont). . . E vidéknek lakóit. . . nagyobb joggal, mint amilyennel a. . . jugorokat az előző fejezetben. . . magyar népnek nevezzük, részben azért, mivel e nevet velünk együtt nem kisebb mértékben kapja mint Juhoria népe, részben pedig azért, mert a mi nyelvünkhöz legközelebb álló szavakkal él, különösen azokkal, amelyeket a szükségesség és a naponkinti előfordulás miatt a dolgokat emésztő idő a legritkábban változtat meg, és majdnem teljesen úgy hangzanak, mint nálunk. . . (76. pont) . . .Joggal azt véljük, hogy bármelyik nyelvben azok a szavak maradnak meg a legállhatatosabban és változnak meg a legritkábban, amelyeket állandóan használnak, és amelyeket akármilyen egyszerű élet mellett sem nélkülözhetnek az emberek. Ebbe a csoportba sorolják azokat a szavakat, amelyek számokat fejeznek ki,

amelyek állandó használatban vannak, és amellyel jelölik a közösséghez szükséges egyéb dolgokat. A többi dolgokat az adott körülményekhez képest könnyen szokták más és más szóval megnevezni. . ." (78. pont).

A fentiek úgyszólván csipetnyit jelentenek a magyar tudomány által fel nem használt s a nagyközönség előtt teljesen ismeretlen fejtegetésekből, amelyek az őstörténetünkre, nyelvünkre vonatkozó hagyományos nézetekhez, tanításokhoz képest újat hoznak, s a bekövetkező fordulatnak a határán állnak. A művet a tudósi becsületesség, a hivatkozások pontossága is kiemeli a hasonló munkák sokaságából. Nem árt ismét felhívni a figyelmet — Torkos szavaival — mikortól is számolhatunk voltaképp az ismert szkítiai őshaza mellett a nyelvrokonok által jelzett és meghatározható (de ismeretlenné vált, elfelejtett) egykori szállásterülettel: „Íme ismét előttünk vannak a Magyarországon kívül Ázsiának Európa felé néző határain élő magyarok, akiknek telepeit és lakóhelyeit az oly tanult Aenas Sylvius <Piccolomini II. Pius, 1405—1464, — 1458-ban megírt, de csak 1503-ban kinyomtatott Cosmographia című munkájában. — D. P.> . . . második Magyarországnak nevezte, és a mi országunk anyjának, mely nyelvre és erkölcseire nézve hasonlít hozzánk. . ." (85. pont).

De ne maradjon végül említés nélkül a napló- és történetíró Halmágyi István (1715—1785) sem, aki németországi tanulmányútján — Göttingenben — ismerte meg Strahlenberg nevezetes munkáját, s ennek alapján 1752—53-ban kelt naplójában nyelvünket már a tatár (illetve a tatár csoportba sorolt finnugor) nyelvekkel együtt emlegeti. Bár munkája csak másfél évszázados késéssel vált közismertté, publikussá, a kérdés szóvátételének, ismertetésének kronológiája tekintetében „felfedezésé"-nek, amelyet magyar nyelven fogalmazott meg, itt a helye: „Philippus Joannes Strahlenberg nevű svecus a muszkától elfogattatván és Siberiában küldettetvén, 12 esztendeig járta azon provinciákat. Ez Muszkaországról nevezetesen pedig a siberiai provinciákról egy könyvet írt, de statu historico geografico et oeconomico. . . Ez a tatárok sokféle nemeinek is nyelveket conferálja. Osztja őket hat classisra, a mennyiben a nemzetek és nyelvek egymással egyeznek, azokat egy classisba tévén. Az első classisban helyhezhet hét nemzeteket, úgymint 1. Finnos; 2. Wogluvitios in Ugoria; 3. Morduinos in Mordua; 4. Szeremissi in Casan; 5. Permecki v. Sudacki in gross Permia; 6. Votiaki in Viatka. Ezekből mondja a magyarokat kijötteknek lenni, conferálja ezeknek a nyelveket a magyar nyelvvel. . ." (Idézi Zsirai, Finnugor rokonságunk. 488.)

Megítélésem szerint e könyv témakörében az első korszak a XVIII. század közepén, még Sajnovics jelentkezése és műve előtt lezárható. Voltaképpen már ebben a periódusban is eljutott irodalmunk-írásbeliségünk Szkítiától Lappóniáig vagy a hun—magyar azonosság hirdetésétől az „oroszországi magyarok" (nem az „ott maradtak", illetve, nem csupán ebben az értelemben értett) felismeréséig. Mindez megmutatkozik a külföld eredményeinek, tudományos kutatásainak hazai adaptációjában Szamosközitől Halmágyiig, illetve magában a tényleges felfedezésben, a magyar utazók eredményeiben Julianustól Turkolly Sámuelig. A felfedezések tu-

dományos értéke, úgy lehet, vitatható, főként ha pl. pusztán csak a nyelvtudomány szempontjából értékeljük a részben megismert tételeket (Kosáry, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 157—158.) De az őstörténetben, a komplex őstörténetben az összehasonlító finnugor nyelvészet csak egyike (még ha meghatározóan fontos is) az alkalmazandó diszciplínáknak, önmagában és elszigetelve azonban számos kérdésre nem tud feleletet adni. Az „ősműveltség", az „ősvallás" izgalmas problémakörében más tudományágak megszólalása is szükséges. A származás és a nyelveredet mellett a leszármazók, a rokonság élete, kultúrája egyaránt foglalkoztatja a tudományt, az olvasók szélesebb köreit is. A választ nem lehet elbagatellizálni, egyoldalúan megközelíteni, a tudományok együttműködése elengedhetetlen. A lezáruló korszak éppúgy érzékelteti e felvetés jogosultságát, mint a következő periódusok. (Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931; gróf Zichy István: Magyar őstörténet. Bp., 1939; Zsirai Miklós: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Bp., 1952; Perényi József: A Magna Hungaria kérdéséhez. Magyar Nyelv, 1959; A finnugor őshaza nyomában. Bp., 1973; Fodor István: Verecke híres útján. . . Bp., 1975; László Gyula: A „kettős honfoglalás". Bp., 1978; Messzi népek magyar kutatói. I—II. Bp., 1978; Az őshazától a Kárpátokig. Bp., 1985; Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában <A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai>. In: Nemzet és történelem. Bp., 1974.)

SAJNOVICSTÓL REGULYIG

Őstörténeti szemléletünk, nemzeti tudatunk alakulásában lassan érlelődött már az a módosulás, változás, amely a XVIII. század közepén, végén be is következett. Fontosabbak lettek az élesebb, határozottabb kontúrok, a kissé egybemosódó tudományok ágazatai megkezdték önállósodásukat — a felvilágosodás százada fokozatosan betöltötte hivatását.

Európa e kelet-európai (kelet-középi, közép-keleti? — Fried István: Kelet- és Közép-Európa között. Bp., 1986; Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban, Bp., 1987) régiójában ekkoriban kezdett a korábbinál határozottabban tudatosulni, hogy — a három jól elkülöníthető formációból — az egyetemes történelem sodrása, minden igyekezetünk ellenére, helyünket a középső régió keleti végein (Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp., 1983) jelölte ki. Apránként rálépve a nemzetté válás útjára fel kellett ismerni, hogy a Pannóniabeli hungarus-ság nem jelent egyben magyart — származásban, névben, nyelvben sem. (Klaniczay Tibor: A nacionalizmus előzményei a magyar irodalomban. In: Marxizmus és irodalomtudomány. Bp., 1964; Tarnai Andor: Extra Hungariam non est vita. . . [Egy szállóige történetéhez.] Bp. 1969.) Másért és másként lett ezek után fontos őstörténetünk, eredetünk, nyelvünk hovatartozásának, rokonságának összetartozó kérdéscsoportja is.

A szittya, a hun, a héber, a napkeleti és az ugor származás kérdése más vetületben, összefüggések közt, politikai, tudományos, ideológiai és érzelmi töltésekkel vetődik fel — a korábbbi évszázadokban tapasztaltnál sokkal erőteljesebb formákban, megfogalmazásokban, Mindez persze nem máról holnapra megy végbe, a fejleményeket nem lehet pontos évek közé szorítani, viszont mégsem nélkülözhető a határvetés — az áttekinthetőség, a jobb eligazodás érdekében.

A magyar irodalom és tudomány életrajzában a továbbiakban is érvényes a jellemző kettősség: egyrészt a külföld (főként: Nyugat) eredményeinek figyelemmel kísérése, alkalmazása, követése („Sprache und Volk im 18. Jh." Frankfurt, 1983), másrészt az öntörvényű fejlődés, a saját hagyományok követése, az egyéniség, a tehetség érvényesülése (Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Bp., 1977).

Ha az előző korszakot a krónikák nyomán a köztudatba, szellembe szívósan beépülő szittya hagyomány, illetve a mellette megjelenő más, egyebek mellett finnu-

gor kapcsolatok felismerése jellemezheti, akkor ott külföldi tudósoknak a megemlítetteknél hosszabb névsora állhatna. Strahlenberg 1730-ban kiadott műve, illetve Torkos 1747-es keletű könyve (benne a Turkolly-féle levéllel) zárja a periódust.

Az újabb korszak meghatározó egyéniségei már mások, így az orosz nemzeti tudományok atyja, M. V. Lomonoszov (1711—1765), s a cári udvarban tevékenykedő számos utazó, tudós közül pedig különösképp a német származású J. E. Fischer (1697—1771). Náluk is fontosabb, az egész magyar történetírásra, tudományosságra a kelleténél nagyobb befolyást gyakorló tekintélyes göttingai professzor, August Ludwig Schlözer (1735—1809) (valamint tanítványai köre), illetve a magyar irodalomra, szellemi életre ma is hatást gyakorló Herder — elsősorban nem népdalgyűjteményével, hanem — 1791-ben kelt „jóslatával" (Dümmerth Dezső: Herder jóslata és forrásai. Filológiai Közlöny, 1963; Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyékában. Bp., 1979).

Hazánkban e periódusban válik a korábbiaknál fontosabbá, szakszerűbbé a történettudomány, fejlődik tovább s önállósodik a nyelvtudomány; de megszületőben van a néprajz is, különösképpen az őstörténetünk szempontjából oly fontosnak vélt mitológiai kutatás.

A külföldi minták, hatások mellett ismételten hangsúlyozni kell saját vállalkozásainkat, amelyek kétségtelenül visszahatottak a példákra, példaképekre is, s beépültek az egyetemes tudományosságba. Sajnovics lappföldi útja nélkül aligha lépett volna oly nagyot előre a finnugrisztika, Kőrösi utazása nem csupán a tibetológiába hozott világra szóló eredményt, a magyar őstörténet-kutatást is tovább lendítette.

De tartsunk itt is rendet, s igazodjunk a kronológia és a biográfiák adataihoz! A cél változatlan: népünk és nyelvünk eredetével kapcsolatos szépirodalmi megnyilatkozások nyomon követése. Tekintettel arra, hogy a szerzők száma évtizedről évtizedre nő, hisz megkezdődik a magyar (ezen belül: a magyar nyelvű) irodalom kibontakozása, kivirágzása, a tudományos szövegek — jelentős gyarapodásuk ellenére — kissé visszaszorulnak, bár a különféle költői megnyilatkozások, magatartások megértéséhez megelevenítésük olykor elengedhetetlen.

Teljességre még kevésbé törekedhettem, mint az előző periódusban, a megszabott keretek közé nem férhet be sok-sok idevágó adat, sor, versszak, még a fontosak és nagyon jellemzőek közül sem. Az összkép azonban így is hű lesz, s bizonyítja majd, hogy témánk milyen mélységben foglalkoztatja (akár szittya, akár finnugor oldalon) irodalmunk művelőit a Sajnovicstól Regulyig terjedő alig hét évtizedben. Sajnovicsról szólván nem lehet említés nélkül hagyni „holdudvarát" (a kép nem csillagász voltának szól), azaz tudós paptársait, híveit s ellenfeleit — itthon, illetve előzményeit (a lapp nyelv kutatásában) — külföldön.

Érdemeit semmiképpen sem kívánom csökkenteni, de tény és való, hogy alakjával, s 1770-ben kiadott Demonstratio. . . című művével terjedelemben is, mélységben is sokkal jelentősebb szak- és népszerűsítő irodalom foglalkozik, mint az őt formátumban jóval meghaladó Regulyval <de lehetne mást is említeni> (Hám Sán-

dor: Sajnovics élete és Demonstratiója. Esztergom, 1889; Lakó György: Sajnovics János. Bp., 1973; „Sajnovics János emlékünnepség és tudománytörténeti szimpozion". Bp., 1974; Csupor Tibor: Csillag és ősi szó. Bp., 1977). Szinte tudományos babonává vált már a nevével kapcsolatba hozott „finnugor-ellenesség", amelynek jelentkezését az eddigiektől eltérően kell megítélnünk (Éder Zoltán: Újabb szempontok a Demonstratio hazai fogadtatásának kérdéséhez. Napoli, 1975). Egyre kevésbé tagadható, hogy az e kérdés kapcsán kissé háttérbe került Hell Miksa (1720—1792) nélkül Sajnovics lappföldi utazására s művének megírására aligha kerülhetett volna sor. Mindazonáltal a hazai tudományos finnugrisztika (ezen belül az összehasonlító finnugor nyelvészet) kezdetét Sajnovics jelenti, e tudomány alapművét ő írta meg — jelentős előmunkálatok és komoly helyszíni gyűjtőmunka eredményeképpen. Problémaérzékenységét, fogékonyságát az a körülmény is bizonyítja, hogy nevezetes művének nagyszombati kiadásához csatolta pl. a frissen felfedezett Halotti Beszédet, s így a legrégebbi összefüggő finnugor nyelvű szöveg egy korpuszba került a nyelvünk finnugorságát bizonyító tényanyaggal. (A magyar tudományosság mulasztásainak egyike, hogy a latin nyelvű Demonstratiót nem jelentette meg még magyarul. Német fordítása 1972-ben látott napvilágot!)

Környezetéből (akikkel személyes kapcsolatban állt, levelezett) elsőként a század talán legjelentősebb történetíróját, Pray Györgyöt (1723—1801) kell megemlíteni — természetesen nem a szakmai méltatás szándékával. Pray ismerte a finnugorságra vonatkozó korábbi szakirodalmat (pl. Eccard véleményét), de 1761-es történeti munkájában („Annales. . .") erre még nincs tekintettel. Szűk másfél évtizeddel utóbb, 1774-ben („Dissertationes. . .") azonban (Fischer, Schlözer, illetve Sajnovics munkáinak megjelenése után) módosítja a magyarok eredetével kapcsolatos felfogását. De jellemző módon, szintetizálva a hagyományt és a modernet: „Finnek <=finnugorok>, hunok, avarok, magyarok számomra egyazon törzsből fakadnak. . ." (Idézi Martinkó, „Magyar" vártól Magyarvárig. 435.) Idevonja továbbá — ő is — a csuvas nyelvet, s az elsők egyikeként a mongolt is. A török és mongol nyelvrokonítás kérdésében — később — Pray tekintélye nem keveset nyomott a latban.

Kevésbé jelentős követőjét, tanítványát, az ugyancsak történetíró Palma Károly Ferencet (1735—1787) mintha mesterénél jobban lelkesítené az „új" rokonság felfedezése. Hellről szólva írja egy levelében: „Talán-tán amint a magyar ruhának, úgy a magyar nyelvnek is nyomára jutott. . ." Prayhoz így fordul: „. . .Bizonyára olvastad Sajnovics Demonstratióját. Ha így áll a dolog, Kína határától, Skandináviától az egész Észak szittya volt, hun-e vagy magyar, nem tudom. Nem lesz könnyű meghatározni, vajon a lappok, finnek és a többi népek a hunoktól vagy pedig magyar utódaiktól származtak-e. . ." Végül, fő művében (Notitia. . . I—III. 1770), amely megelőzte Pray idevágó opusát, Hell érdemeinek értékelése után a következőképpen vélekedik: „Társa, Sajnovics pedig észrevette, hogy a lappok nyelve a magyarnak rokona, és ezt igen tudós értekezésében, amelyet ebben az évben Koppenhágában kiadtak, és amelyet minden tudós férfi egyhangúlag elfogadott, két-

ségbevonhatatlanul bebizonyította. . ." Állásfoglalása mindenesetre egyértelműbb, mint mesteréé. (Az idézeteket ld. Éder, Újabb szempontok a Demonstratio hazai fogadtatásának kérdéséhez.)

A szaktudomány, a történeti, némileg másként értékeli működésüket. Prayról „ő írta meg. . . az ország összefoglaló történetét. . . (1761). . . fenntartotta benne a hun—avar—magyar folytonosság jellemzően nemesi elméletét. . . midőn Sajnovics kimutatta a magyar és lapp nyelv rokonságát. . ., akkor Pray a nemesi szíveknek oly kedves, hagyományos felfogást úgy igyekezett átmenteni, hogy a finnugor népeket is mind hun eredetűnek nyilvánította. . . (1774). . ." (Kosáry, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 575.) Palma — Kosáry szerint — nem érte el Pray színvonalát, s önállóság nélkül, „de olvasmányos, jó latinsággal, világos stílusban, áttekinthetően írta meg az ország történetének kompendiumát. . . (1770). . . Kazinczy jónak tartotta volna, ha magyarul a teljes szöveg is napvilágot lát. . ." (Uo. 576.)

Sajnovicsot baráti kapcsolat fűzte egyebek között Faludi Ferenchez (1704—1779), paptársához, a kor egyik legszínesebb költői tehetségéhez, kiváló stilisztájához is. Bár Faludinál ez ideig nem bukkantam nyomára őstörténeti célzásnak, a kérdés nyilván nem hagyta közömbösen. Ezt igazolja Sajnovicsnak Palmához intézett leveléből egy részlet: „Faludinak a legtisztább örömöt hozom, mihelyt visszatérek hozzá. De ti is ujjongani fogtok mindenkivel, akik szeretik hazájukat. . ." S tudvalevő az is: a Demonstratióhoz csatolt Halotti Beszédet Sajnovics Faludi olvasatában közölte.

Mindegyiküknél fontosabb azonban Hell Miksa, az Európa-szerte híres és megbecsült tudós, csillagász szerepe a nyelvrokonság felderítésében, őstörténetünk új aspektusának kialakításában. Érdemeit — szűkebb szakterületén — tanulmányok sora méltatja; viszonylag kevesebb szó esik történeti, nyelvészeti érdeklődésének motívumairól. Nos, több éven át dolgozott „magyar közegben", pl. Kolozsvárott is mint matematikus, s az eredetkérdés akkoriban már a levegőben volt. Szerintem magyar nyelvtudását nem lehet kétségbevonni, Sajnovicsot tehát nem csupán anyanyelvi ismeretei miatt választotta útitársául. Szüksége volt szakmai segítségére is, a história és a nyelvészet dolgában pedig a „több szem többet lát, több fül többet hall" lehetett döntésének fő mozzanata. Sajnovics könyvéből, leveleiből is kiderül, milyen fontosnak tartotta főnöke — a fő feladat, a csillagjelenség leírása mellett — a messzevezető lappkutatások elvégzését. Sajnovics írja Nagy Jánosnak (1771. máj. 12-én): „Közben ft. P. Hell, hihetetlen, mennyit fáradt a hazai történet földerítésében, ami a magyaroknak Pannóniába való jövetelét illeti. . . Teljesen bebizonyítottnak tartja a hun ivadékok és a magyarok Karjeliából való kijövetelét. . ." (Éder, Újabb szempontok a Demonstratio hazai fogadtatásának kérdéséhez.) Nyilván Hell hatására — ezek után — a Karjel nevet Sajnovics „a címerében levő karra mint jelre gondolva Kar+jel-nek értelmezte" (Tompa, A művészi archaizálás. . . 44.). Lám, finnugor alapon is bontakozni kezdenek a tetszetős, de hiteltelen etimológiák! Nem érdektelen egyébként legalább megemlítenem, hogy éppen Regulyt külö-

nösképp érdekelték Hell őstörténeti s a nyelvrokonsággal kapcsolatos nézetei. (Reguly Antal tudósítása Hell Miksa történeti kéziratai azon részéről, mely a magyar—finn kérdést tárgyalja. . . Új Magyar Múzeum, 1851/1852. 37—42.) Hell életrajzának megírására először Döbrentei Gábor (1785—1851) vállalkozott 1818-ban. Jó szemmel, érzékkel látja meg sokoldalúságát: „. . .főbb munkálkodásán kívül. . . idejét egyéb foglalatosságokban töltötte. Írt a Jeges-tenger világosításáról. . . hasonlóképp tárgyai voltak ezek: . . .folyóvizek esései, a tengerdagadás és apadás; az északi nemzetek történiája, vallása, mesterségei. Még elébb is úgy vélekedvén, hogy a lapponok s kínaiak nyelve hasonlítana a magyarokéhoz, Sajnovicsot az atyafiságosság megmutatása végett szavak egybegyűjtésére serkentette, melyet ez megtett. . ." (Döbrentei Gábor: Hell Maximilian élete. Erdélyi Múzeum, 1817. 88—95.)

Megemlítendő továbbá, hogy Hell terveiben szerepelt a magyarság történetének megismertetése három kötetben. Elképzeléseit nem valósíthatta meg, mindössze a mű vázlatát készítette el. Az első kötet 1. része Sajnovics útinaplóját tartalmazta volna, a 2. és a 3. rész — ha megíródik — minden bizonnyal a korszak egyik legtöbbet emlegetett, idézett, rendkívül fontos néprajzi-történeti alapműve lehetett volna. Íme néhány találomra kiragadott rész vázlatából: „A 2. rész címe: Lappföld, Finnország és Norvégia. 2. fejezet: A lappok származása. . .; 4. fejezet: A lappok háza, ágya és szobája; 8. fejezet: A lappok vadászata és halászata; 9. fejezet: A lappok mesterségei. . .; 13. fejezet: A lappok istenei, áldozatai, babonái a keresztény vallás fölvétele előtt. . ." — A 3. rész címe: „A lapp nyelv, a magyar és lapp nyelv egysége. Az ázsiai nyelv általában. . . 2. fejezet: A magyar nyelv egyezése a lapp nyelvvel; 3. fejezet: A lapp, magyar és általában az ázsiai nyelv egysége a kínai nyelvvel. . .; 5. fejezet: Történeti áttekintés a magyarok bejöveteléről Finnországból vagy Karjeliából Pannóniába a IX. században; 6. fejezet: Anonymusnak, Béla király jegyzőjének Magyar története Magyarország hét első vezéréről visszanyeri hitelességét és igazvoltát." (Holovics Flórián: Sajnovics János a Demonstratióról. Magyar Nyelv, 1972, 493—501.)

Sokat mondó és jellemző ez a tartalom a maga tarkaságában. Sajnovics műve ellenére is — hunoktól eredeztetett finnugorok, magyar—lapp—kínai rokonság (lesz majd mire hivatkoznia kínai, mandzsu származásunkat hangoztató Podhorszkinak!), érzékelhető, hogy józan fejjel, tények alapján is nehéznek ígérkezik a kibontakozás, az őstörténet szétszálazása — akár nyelvi szempontból is. A legérdekesebb azonban Hell tervezett művében Szkítia és Lappónia „találkozása", Anonymus és Sajnovics szerepeltetése egy platformon!

Sajnovics János (1773—1785) becsülettel teljesítette feladatát, s 1770-ben Koppenhágában, 1771-ben Nagyszombatban kiadott latin nyelvű művében („Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse") korának megfelelő szinten korrekt módon tisztázta nyelvünk tényleges hovatartozásának kérdését, s bebizonyította a magyar és a lapp nyelv (voltaképpen a finnugor nyelvek) közös eredetét. Nevezetes művével azonban itt nem foglalkozom behatóan, mivel — mint emlí-

tettem — e tekintetben gazdag a szakirodalom. Inkább néhány útjával, megfigyeléseivel kapcsolatos személyes megnyilatkozása kívánkozik ide, hisz végül mégiscsak az ő nevéhez kötődik elsősoron a Lappónia téma. 1769-ben írja egy levelében: „A lappokról még nem emlékeztem meg, szóljunk még ezekről is egy pár szót. A lappok hegy- és erdőlakók, tengerre csak akkor szállnak, ha baj éri őket, a nyarat sátrakban töltik, a télre csaknem föld alatti gunyhókba vonulnak. Gazdaságuk és mindenök a tarándszarvas. . . Szarvasa tejjel, vajjal, sajttal és hússal látja el, bőréből ruhát készít magának. . . Haja nyiratlan, fejét kalpagféle süveg födi. Téli összes öltözete bőrből áll. A nők úgy öltözködnek, mint a férfiak. . . Szállítási, illetőleg közlekedési eszközük fölötte nyomorult, ez az említett pulke-féle csónak-szekérmű mindene, egy valóságos csónak, mely elé a tarándszarvas van kötve szarvainál fogva kötéllel. A hajtó benne ül és gyeplőül tartja a kötelet, megindítván az állatot, melyet hegyen-völgyön, síkon-szirten egyforma sebességgel hajt. A csónak ilyenkor jobbra-balra farol. A friss és elég mély hóban ez nem is kellemetlen; de ott, ahol sziklák állanak, vagy talán fatörzsek veszélyeztetik a menést, nagy óvatosságra van szükségük, hogy az egyensúlyt megtartsák, mely ha egyszer elveszett, a szekérmű konokul oldalra fekszik és csúful össze-visza ráncigálja az utast, kit azért rendesen úgy odakötnek a csónakhoz, mint a csecsemőt s bölcsőhöz szokták; így jártunk egy alkalommal Hell-el is oly ösvényen, melyen a hó már lenyomva, kemény és sima volt, úgy, hogy a csónak abba már be nem vehette magát. Hol balra hol jobbra kezdett farolni, én súlyt vesztve, csakhamar a hóban hevertem, a szarvas ennek dacára tova iramlott az előttem szélsebességgel rohanó kalauz lapp után; szerencsémre nem voltam hozzá kötve a csónakhoz. Ez történt azután Hell-el is. Jó úton, a kellő hóban, ismétlem, a legkényelmesebb utazási nemek egyike ez. Egyéb mulatságunk nem volt, mert a szél és a hó mindenben akadályozott. . ."

A pontos jellemzés mellett humor is akad e kis jelenetben, a két tudós páter, a két csillagász és őshazakutató szánkózásának feleleventése legalábbis emlékezetes. Milyen kár, hogy Sajnovics oly sok, jelentős (s nem csupán nyelvészeti információt) tartalmazó északi levele nem kerülhetett a korabeli olvasó kezébe (miként naplója sem), s csupán több mint száz évi várakozás után ismerhette meg egy hányadukat az érdeklődő! (Hermann Ottó: Az északi madárhegyek tájáról. Bp., 1893.) Sajnovics fő művét illetően pedig a külföldi, s még inkább a hazai fogadtatás az, ami témánk szempontjából különös figyelmet érdemel. Az előbbi számbavétele az egyszerűbb feladat.

Sem Sajnovics előtt, sem utána nem született még olyan magyar vonatkozású nyelvészeti (s egyben őstörténeti) munka, amely iránt két királyi udvar is, s annyi magas rangú személyiség tanúsított volna érdeklődést, mint éppen a Demonstratio. A szerzőt Koppenhágában is, Bécsben is a legmagasabb körökben fogadták, mindkét helyen bőven részesült jó szóban és elismerésben is.

Munkájának ismertetésére is hamarosan sor került, s a bírálók nem akárkik. A hírneves göttingai professzor, Schlözer 1771-ben értékes tudományos teljesítménynek tartja, csupán a címet hibáztatja — joggal. (Az „azonos" helyett szeren-

csésebb lett volna „hasonló"-t, „rokon"-t mondani.) Ugyancsak pozitív a finn nemzeti tudományok atyjának, a turkui H. G. Porthannak a véleménye is, melyet szintén 1771-ben fogalmazott meg.

Az itthoni visszhangra még várni kell, nem is keveset. Sajnovics azonban nem vár, nem foglalkoztatja a siker, sikertelenség, hazatérve teljesen felhagy a nyelvészeti kutatással, s haláláig tanult szakmájával, matematikával és csillagászattal foglalkozik. Nincs szó itt sértődésről, kedvezőtlen hazai fogadtatásról, erről életében aligha értesülhetett; a lappellenesség évekkel később üti föl a fejét. Nem, Sajnovics eredetileg sem volt nyelvész, sem őstörténész, alkalmi megbízatását kitűnően teljesítve, további felkérés, biztatás híján visszatér eredeti hivatásához. Műve és neve szinte már életében levált róla, s megkezdte önálló életét a tudományban s az irodalomban, a tudománytörténetben, a szellemi életben is. Szerencse talán, hogy nem ismerte meg azokat a vádakat, amelyekkel itthoni ellenfelei (főként Orczy Lőrinc!) illették. Nem csupán tudományos eredményeit utasították el, magyarságát is kétségbe vonták. E vád (amely — vele kapcsolatban — nem vált közkeletűvé, közismertté) a finnugrisztikával s művelőivel kapcsolatban később jelentősen súlyosbodott, s alkalmazkodott a történelem nagy fordulataihoz.

Itthon, legszűkebb körének, környezetének tagjai szeretettel és elismeréssel fogadták, mint ezt néhány (publikussá csak utóbb vált) levélrészlet is tanúsítja. Maga is elégedettséggel nyugtázza fentebb már említett, Nagy Jánoshoz címzett levelében Molnár Jánosnak hozzá, neki intézett lapp—magyar versét (ld. alább): „Mit mondjak arról, hogy a budai múzsák hona Molnár vezetésével megénekelt. . ." (Holovics, Sajnovics János a Demonstratióról. 495.)

Hazai fogadtatását illetően a „pro" és „contra" állásfoglalást nem tudom pl. valamiféle pápista—kálomista ellentétként, őstörténeti értelmezési különbségként felfogni (mint pl. Éder, Újabb szempontok a Demonstratio hazai fogadtatásának kérdéséhez), hisz katolikus oldalon is akadtak ellenzői a finnugor tanításnak (bizonyos szerzetesrendi ellentéteket Éder is említ egyébként), s a protestáns ellenkezésben sem elsősorban felekezeti élt látok (bár tény, hogy a neves protestálók többsége református, de akad közöttük „fennofil" is, pl. Benkő József, Decsy Sámuel — s a sor végén: Gyarmathi Sámuel!). Elavult ugyanakkor az ideológiai (osztályszempontú) megközelítés érvényessége is e tekintetben, hisz a „haladó, érvényes" tanítást éppen a felvilágosult, szemüket Párizsra vető szerzők (pl. a testőrírók) tagadták, s a „reakciós, konzervatív, nemesi szemlélet" képviselői (pl. Dugonics András) fogadták el. Az állásfoglalások háttere, motívációja a fentiektől eltérő okokban lelheti magyarázatát.

Történész kortársai, s kollégái tehát beépítik, beolvasztják Sajnovics tanításait munkájuk őstörténeti fejezeteibe (ahol náluk még jól megférnek egymással a hunok és a finnek), műve első pozitív, s irodalmi visszhangjának pedig még maga Sajnovics is tiszta szívvel örvendhetett.

Ami igaz, igaz, barátja és rendtársa, a fizikus, lapalapító és szerkesztő Molnár János (1728—1804) nem volt vérbeli költő. Egyebek mellett ezért sem tehetett szert

nagyobb nevezetességre Sajnovicsot és a lapp nyelvrokonságot magasztaló, a szövegbe lapp szavakat is beépítő verse. A maga nemében mégis az első, nyomtatásban 1783-ban jelent meg, de címzettje kéziratban előbb is ismerte. Néhány részlete:

. . . . .
Tordasi Sajnovicsom! Isemukom! Karjeli Félem!
Édes Hazánk hálákat adott ('s méltán-is adhat
Még pora tart!) bölcs elmédnek, s illy gondra tekéntő
Fáradtságodnak! Te vagy az, kinek általa, nyelve
Új fénnyel tündökleni kezd; Te vagy akit örökre
Égig azon nyelvvel, méltán emel a' Magyar elme,
. . . . .
Könyved! Karjeliek! nézzétek benne mi villog!
Nyelvünk eredetét, bévségét, tzifra mivoltát
Perdítésének szebbnél szebb módra menendő
Ága-bogát keletét. Mi szók, országokra derült nyelv!
Jószte bizonyságul Lappo, sok némű Sinával!
Illy tudományra pedig kinek a' munkája segétett
Édes Hazánk? ím e' könyvben a Karjeli tzimer!
. . . . .
Drága dicsőségünk! puolet <=felét> is sok vala várni!
Ropp ó ég s valamely szép helt adgy csillagid öblén
Tordasi Tsillagunk nevének! s illy érdemű fénynek
az Holdban telelő sok bölcs, és régi Személlyek
Várnak, eredj, válassz; ha csak az Hajnali csillag
Inkább nem tetszik örökös Várára Nevednek. . .

(Idézi: Holovics, Sajnovics János a Demonstratióról)

Molnár érdeme a finnugorság ismertetése, elismertetése tekintetében lényegesen több, mint kedves, kuriózumnak igen, költői értéknek kevésbé tartható „ódá"-ja. A legelső, s viszonylag hosszú életű (1783-tól megszakításokkal 1804-ig létező) rendszeres magyar nyelvű újságféle, tájékoztató, a Magyar Könyvház, külföldi cikkek kivonatos gyűjteménye az ő szerkesztésében jelent meg Pozsonyban, majd Pesten. Nyilván maga volt a közlemények többségének szerzője, fordítója is. Nos, ez a 200 éves félig folyóirat, félig lap számos fontos információt, hírt, leírást tartalmaz a finnugor népekről is — többnyire korabeli friss külföldi munkák nyomán.

Ily módon mindjárt az első évfolyam (az 1783-as) bizonyos nevezetességre tett szert, itt ugyanis Ivan Lepechin, neves orosz utazó 1774-ben németül is kiadott munkáját ismerteti, különös figyelmet szentelve a finnugor népeknek, köztük a mordvinoknak. A tájékoztatás keretében sort kerít — hazánkban először — egy

mordvin népi ima közlésére is (publikálva az eredeti szöveget is). Ez az első rokon nyelvi közlés, fordítása pedig az első rokon nyelvből készült műfordítás hazánkban. Egy kis részlet a cikkből, majd az átültetés: „. . .(Eleget keresem a' Magyar szókat a' Morduán, Tsuvasch, Tatár népnél, melly közt Lepechin járt; de egynél többet nem találtam. A' Kaláts nevét olly forma tészta sütemény számára, a' minemű a' mi kalátsunk, fel-találám.) Találkoznak köztök most is bálvány forma vallásnak . . . Illyen a' Morduánus imádság a' Naphoz:

»A legmagasabb Nap világosítja az egész Országot, világosítsa meg a' mi népünket is. — Kebedi Waljugi Schibawas Trjada, Wand Kubawas. A' Hold világosítja az egész Országot, világosítson minket-is és a' mi gabonánkat«. Némellyek a Keresztyén Vallást is ollyan felivel keverik nálok: tisztelik ezek Sz. Miklóst. . . 1743 esztendőtől fogva szorgalmatosabban taníttatnak, 's térítettnek. . ."

E kis részlet értéke — elsősorban — az információ. Molnár kinyomtatott lapját — magyar nyelven — már sokan olvashatták, a finnugor rokonság propagálásának komoly lehetőségeket biztosított ez a körülmény. Más kérdés, hogy Molnár egyéni etimológiai kísérleteiben nem volt sok köszönet, s hogy ima-fordítása a négyszeres áttétel miatt (mordvin → orosz → német → magyar) ugyancsak távolra szakadhatott az eredetitől. Érdekes és fontos az, amit a pogány, keresztény vallási elemek keveredéséről, a mordvinok térítéséről s iskoláztatásáról mond.

A „Magyar Könyvház" további köteteinek kiaknázására nincs már mód és tér. Pedig bőven akadna említenivaló, hisz egyebek mellett ismertet lappokat bemutató szakmunkát, megemlékezik Torkos József (korábban tárgyalt) értekezéséről, s ő is közli Turkolly Sámuel levelét. Ismerteti és bírálja Otrokocsi híres-hírhedt 1693-as munkáját. Szóvá lehet tenni, hogy mindezzel megkésett, megkéstünk. De erre mondjunk csak ennyit: jobb későn, mint soha. Hazánkban hasonló tevékenységre, tájékoztatásra, kritikára korábban nem volt fórum, s nem akadt vállalkozó sem.

Sajnovics könyvének kis számú hazai méltató-elismerő tudományos ismertetői közé tartozik Decsy Sámuel (1742—1816) orvos és polihisztor is „Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv" címen 1790-ben Bécsben kinyomtatott könyvében. Az érdekelt azonban, sajnos, már nem olvashatta a róla és munkájáról szóló szavakat.

Sajnovics 1770-es alapművét 1799-ben követi a finnugrisztika épületét tovább építő, tanításait szilárdító s jelentősen kiszélesítő Gyarmathi Sámuel-féle (1751—1830) munka, amelyet rövidítve „Affinitas"-ként emlegetnek. A két dátumot közel 30 év választja el egymástól, de ez eseményekben, művekben igen gazdag időszak. Szépirodalomban, tudományban is, hagyománypártolóban is, finnugorpártiban is, illetve a kettőt egybeolvasztóban, vagy harmadik utat keresőben is. Eligazodni nem könnyű, csoportosítani is csak elnagyoltan lehet.

A XVIII. század népszerű, jó tollú, a későbbi időkben is nem méltatlanul emlegetett, idézett katona költője, Gvadányi József (1725—1801) kalandos, olvasmányos elbeszélő költeményeiben voltaképpen nem foglalt állást a származás dolgában. Igen tájékozott lehetett azonban az irodalomban, s műveiben a „régi" és az

„új" adatokat egyaránt felhasználja — az egybeolvasztás szándékával. „Rontó Pál"-ról (és Benyovszki Móricról) szóló verses kalandregényében (1793) érzékletesen írja le a finnugor (s tatár) népek vidékeit, életkörülményeit (de a rokonságot nem említi).

. . . . .

Mivel Eólusnak kemény volt a' szele,
Irtóztató fagyos, 's komor vala tele.

Valamiként dürög ágyú pattanása,
Szint-úgy a' fáknak is dörgött hasadása.

Még a tűz lángja is nehezen lebegett,
Úgy meg-tölte fagy a' levegő eget.

Minden folyót, 's kútat ő jégre fordított,
Hegyeken völgyeken, tsak Farkas ordított.

A' zúzmara fáknak gallyát földig húzta,
A' nagy hó górékat, zanótzot <?> lehúzta.

Levegőbűl húltak a' fagyos madarak,
Rókát űzvén hóba, buktak az agarak.

A' szarvasok, őzek, nyúlak nyargalóztak,
Sok a' fúvásokban megfagyván, nyújtóztak.

Ezer hét száz hetven esztendő íratott,
Azólta illyen tél hogy volt, nem hallatott.

Ezen tartományba, Tobolsk a' fő város
Lakja eztet sok nép, és sok gazdag áros.

. . . . .

Átkozott egy Ország, ez a' Sibéria,
Inkább hívom eztet én Luciféria.

Terméketlen egész Sibéria tája
Bő már az esztendő ha van Afonyája.

. . . . .
Hallottam, hogy drága a' nyusztoknak bőri
Mivel keverve ezüst szállal szőri.

(In: Rontó Pálnak vagy. . . Pozsonnban és Komáromban, 1793. 232—236.)

Pontos jellemzése ez a vogulok-osztjákok földjének. Versének bizonyos helyeihez magyarázatokat is fűz, ezek olykor (nála is, kortársainál is) nagyobb figyelmet érdemelnek, mint a főszöveg. A taránd (=rén) szarvasokkal kapcsolatos megjegyzéséből: „De még-is ki-tészem aztat itt, hogy ezen állatok a' világnak éjszaki részén leginkább, úgymint Norvégiába, Lapponiába, Kamcsatkába teremnek, a' hol-is, a' lakosok nagy hasznokat veszik. . ." (Uo. 244—246.)

Megragadta s népszerű történeti munka írására késztette „XII. Károly svéd király" fordulatokban bővelkedő élete is. 1792-ben (ugyancsak Pozsonyban és Komáromban) kiadott munkája számos részletében tanulságos számunkra: „A' Mosqvák annyit értettek a' régi időkbe a' Politikához, a' mennyit értettek a' mi őseink, kik Almussal a Caucasus hegye alól, vagy-is Maeotis Tavától mostani Hazánkba ki-költöztek. . . (30.). . . A' Tatárok prédáláshoz, és ragadozáshoz szokott Nemzet, de. . . felette vendég szeretők. . . Ők a Scytháktól származnak, és ugyan ezektől vették ezen adakozó szokást. A' mi Magyar Nemzetünk-is a' Scytháknak maradékja, ezen bátorságos, és talán jobban mondom, Keresztényi szeretettel éltek. . . (234—235.). . . Első Katalin Moskák Czárnéja. . ., az Annya Esztlandiában Ringen nevű faluban született. . . szolgáló leány volt. . . Az Attya Finlandiai születés lévén. . . (249.)" — és így ebben a szellemben tovább.

A finnugorpártiak sorába szokás sorolni a régi magyar irodalom talán legolvasottabb művelőjét, az egyszerűbb magyarokat is olvasásra késztető Dugonics Andrást (1740—1818). A nagyközönség ma már a nevét sem ismeri e színes egyéniségű polihisztornak (eredetileg matematikus volt), s a szegedieken kívül kevesen sejtik, hogy — egyéb érdemei mellett — az Etelka név (amelyet maga alkotott) az ő egykor példátlanul népszerű regényeiből, színdarabjaiból vált ma is elterjedtté. Sajnos, ezúttal sem lesz módom a nyelvrokonsággal és az őstörténettel kapcsolatos felfogásának alaposabb bemutatására, elemzésére, azt azonban talán sikerül érzékeltetni, hogy tagadhatatlan finnugor rokonszenve ellenére múltszemlélete — enyhén szólva — eklektikus.

Ezúttal is fontosabbnak ítélem Dugonics jegyzeteit, mint magát a főszöveget. Az előbbiek jelzik forrásait, s jól kirajzolják sajátos mentalitását. „Etelka" című 1788-as regényénél — számunkra — többet mond az „Etelka Karjelben" című „szomorkás történet" (1794) s az 1803-as folytatás, a „Jólánka, Etelkának leánya" című két, közel 800 lapos regénykötet.

Az „Etelka Karjelben" című darab „Széplaki — Etelénél" feliratú jeleneténél

megjegyzi: „A' Lápok Fejedelme vala Széplaki" (241.), majd így folytatja: „Ezen Lápokat meglátogatta Sajnovics Jézsuvita Szerzetes, kit én jól ismertem és Barátomnak tartottam, ki is azt akarja meg-vittatni azon Könyvében, mellyet ezekről, és fő-képpen mostani nyelvekről írta: hogy, a' Lápoknak, és Magyaroknak nyelvek egyenlő. Sőtt így-is beszélt tovább: merem mondani: hogy egy Magyar szót se találunk itthon, mellyet vagy Finnomországban fel-nem találhatnánk. Sajnovics úrnak ezen szava-járattyáról azt mondgya Schöltzer egy Német Író: hogy ő nem ismeri jól se az Éjtszaki népeknek sokaságát, se maga' Magyarainak koborlását: másként több magyar szavakat találhatott volna mostanában a' közelebb lévő Vogúloknál és Permáknál, mint a' messzebb-lakó Lápoknál. Ezt most meg-határozni nem ide tartozandó. Elég az: hogy, a' régiségnek minden tanúbizonsága szerént Európának éjszaki részére-is-kiterjedtek a' Magyarok. . . az éjszaki Magyaroknak legszebbike volt a Finom-országi Magyarság. Mer, mind a' Lápok, mind a' Karjeliek ezeknek ivadékjok." (Uo.)

Az itt kifejtettekhez kapcsolódnak később — szintén jegyzetben — a következők: „Hogy mind a' Finomok, mind a' Karjeliek, mind pedig. . . ama' nagy Atila a' többi Hunnusokkal nem tótók < mint Joan-Georg Eccard állítja — D. P. >, hanem Magyarok voltanak, ez a' Magyaroknál olly közönséges hagyomány: hogy erről kételkedni sem lehetett ennek előtte. . . Ugyanazért: éppen nem csuda: hogy Magyar Íróink a' Hunnusoknak nyelvjekről semmit se írtanak: mivel annak magyarságáról nemis-kételkedtenek." (296—306.)

S néhány mondatnyi folytatás — a „Jólánká"-ból — (természetesen jegyzet): „Az a' Karjeli Birodalom, mely Etelének örökös jószága vala, éjszak felé vagyon a' Balta-tengörnek Finomi öble mellett. . . balta formája volt. . . Karjel-országnak Anya-várossát régi Eleink Vig-várnak nevezték A' mostaniak Viburgnak. . . <Riga is Rigóvár volt — D. P.> (357—358.). . . Mivel mind-nyájan azok a' nemzetségek melyek Éjszak felé laknak (a Finomok, a Lápok. . .) régenten a Magyar-nyelvet egyetemben tudták; bizonyosak lőhetünk abban: hogy mind-ezek a' Scitáknak véreik, avagy talán szülőik. — De ezekben az üdőkben azon említett Nemzetségeknek nyelvök igen megváltozott. Sok idegen szavak iktatódtak bele. — Mindaz'-által: mivel (még mostanában is) ki-teccik: hogy azoknál éppen olyan a' Szó-szerkesztés (Syntaxis), és a' Szó-ejtés (Casus nominum, Conjugationes verborum), valamint a' Magyaroknál (mert ebbül a kettőbül ösmértetik meg a' Nyelveknek atyafiságiok). . .; a'-mint ezt bővebben megmutatta Sajnovics boldogult Jézsuvita. . . Ha pedig azt tapasztallyuk két akar-minő nyelvben: hogy se a' Szó-szerkesztés, se a' szó eset nem egyenlő, azt a' két nyelvet egy-eredetűnek soha se lehet mondani. . ." (408—412.)

Kétségtelen tehát, hogy a finnugorság szereplője lett irodalmunknak, de látjuk, miképpen, milyen kapcsolatrendszerben. Szkítiából ugyan eljutottunk Lappóniába, de mintha Szkítia voltaképpen magába kebelezte volna Lappóniát is! A kitűnő szerző egyébként hatalmas szakirodalmat mozgósít (sajnos, Gyarmathinak még nyoma sincs a „Jólánká"-ban), de a költészet szárnyain igen sikeresen egy olyan

szellemi járványnak is elindítója, amelyet — tőle igen sokat tanulva — negyedszázad múltán Horvát István fejleszt majd tökélyre. Ez pedig az impresszionista etimologizálás, az elhangzó, illetve leírt szó alapján kipattanó szófejtő-improvizáció. Így lesznek — több tucat egyéb példa mellett — Dugonicsnál a csúd-okból cudarok, akik pedig „elfajzott magyarok".

A finnugor eszme stafétabotját Dugonicstól Perecsényi Nagy László (1771—1827) veszi át, aki felkészültségét, tehetségét tekintve is alatta marad mesterének. Dugonics a „Jólánká"-ban egy 800 év előtti „ősmagyar költő" („Tisztelendő Öreg") által imitált versben mintegy megjósolja, jelzi, előkészíti a majdani költő utód színrelépését:

. . . . .
De: hogy e' szavaim
  Füstre ne mönnyenek;
Kértem az Egeket:
  Hogy errül tögyenek.

Mög-ígérték. . .

Teremtnek egy olyat
  (Őtet Nagy Lászlónak
Nevezik, Perecsen-
  Hejségbe-valónak):

Ki e' jövendőket
  Versekbe foglallya.
Örökké fog élni
  E' szív-beli dallya.

(Uo. 658—661.)

Nehéz, nehézkes szövegű olvasmány, de témánk szempontjából elengedhetetlen futólagosnak szánt bemutatása. Nevezetes elbeszélő költeménynek számított a maga idején fő műve, az 1802-ben kiadott „Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása".

Mindjárt az „Ajánlás"-ban leszögezi: „. . .ezen Könyvem HASZNOS: Mivel a' Magyarok régi Hazájokról, 's Nyelvekről az éjszaki Ég' sarkánál lakó Lapponokkal való meg-egygyezését hirdeti. . ." No csak, lássuk hát! Néhány sor a főszövegből:

. . . . .
Most, így szóltt, most te-is igen el terjedett
  Szittha nép! Északról mozdítsd seregedet,
Te vagy! a' Mágognak el-szélledt Nemzete,
  Kinek most rokonnya kedvemben vétete. . .

(I. m. 14—15.)

Hát bizony a középkori magyar költők jobban verseltek! De Perecsényi (vagy: Peretsenyi) is készít — nagy mintája nyomán, s meg is haladva azt — kommentárokat. Egy kicsiny passzus a fenti szöveg „Nemzete" szava ürügyén: „Anonimus. . . azt írja: hogy Almos Fő vezer Ügek fia, volt a' Mágog Király' Nemzetségéből. — Pock József <??? — D. P.>, a' német Passagierében hasonlóképpen állíttya, hogy a' Svétziai Lappok, Fennek, Esthonnyiak, Karjeliek, Noé és Jáfetnek Unokájától származtak, a' ki Gógot, Ubbot, Thort nemzette, és Lapponia, Baltikum, Fejér tenger vidékin le-telepítette: így tehát azok' maradéki mi Magyarok vagyunk. . ." (Uo.) De lássunk néhány, további jegyzettel is ellátott rövid részletet!

. . . . .
Gugga Szakadárnak különös mátkája
A' kinek volt Zombra hiteles Obbája. . .

(Uo. 21.)

Ehhez: „Közönségesen a' Lapponiai Magyarok; a' testvér nénét, húgot Obba, a'férfi testvéreket Fel-felek, az asszonyokat Niszszon, a' feleséget Akka névvel nevezik; a' mint Maximilian Hell, és Sajnovits János, Lapponiában, Fenniában, Esthonnyán jártt Tudósok előadják." <Szerzőnk kezd belemelegedni, idéz, kitalál, mikor mi jut eszébe, jön tollára. A két utóbb említett „ország"-ban soha nem jártak Hellék. — D. P.>

Feltartóztatni nem lehet, költ és nyelvészkedik:

. . . . .
Isa nem vagy bizony te Samelets Menna
Héon nemzett téged' a' tigris, hienna. . .

(Uo. 25.)

S rögtön magyaráz is: „Isa a' Lapponoknál annyit tészen, mint bizony, Heon. . . mint hanem; Menna — szülöttet, fiút tészen. . . mellyet Práj György kiírt." (Lám, a Halotti Beszéddel a magyar nyelvtörténet is bevonult a finnugor ihletettségű szépirodalomba! A nehéz szavak magyarázatára pedig kéznél van a lapp. „A tigris és hienna" legnagyobb költőnknek is címötletül szolgálhatott.)

S még egy Peretsényi-gyöngyszem:

. . . . .
Szent Iván havának éppen vége-felé,
Egy idegen tábor Esthonnyát be-telé. . .

A csatlakozó jegyzet: „Fisser <=Fischer> Író Göttingában 1770. eszt. . . azt adja tudtunkra; hogy a' Szitthák úgy beszéllnek, mint az Esthonni, Fennai Letteni, Lapponi, Syráni, Cseremezi, Voti, Voguli népek, és ki-tett Táblájában azoknak beszédeket valóságos Magyar szavaknak lenni találta." (Uo. 2. rész: 41.)

A sort a végtelenségig lehetne még folytatni, a könyv rendkívüli bőségben ontja a finnugor információkat, még nyelvészeti egybevető táblázatot is tartalmaz, forrásait minden esetben feltünteti. (Gyarmathi művét azonban ő sem forgatta, nem is említi.) Tagadhatatlanul árad belőle a finnugor szellem, tanítás, de az est-honja a kar-jellel, finom-országgal együtt nem véletlenül vált idővel élcelődések, gúnyolódások céltáblájává — el egészen Szerb Antalig. De az óvatosság, a fenntartás, a kritika ismeretlen fogalmak e költő előtt, óriási lendületben van, s 1804-ben „Orodias" címen újabb elbeszélő költeménnyel lepi meg olvasóit. Friss ismeretei ebbe is beépülnek:

. . . . .
Nyelvek-tárja tehát a' mi Nemes hazánk,
Kezdetben vala Nemzetünk,
Más nép Annya — szelid nyelve kiterjedett;
Mogol; Persa; Tatár; Vúgol; <? — D. P.>
Velünk szól: Tseremez, Láp, Sametz; Esthia
Örvend a' Magyarok nemén.
Ezt hidd-el, bizonyos, Honnyai, Olvasó!

Inkább elhisszük. Még néhány év, s az egész világ finnugor lesz, vagy legalábbis magyarul beszél. Ha nem is Perecsényi, majd más eljut idáig. Költőnk azonban a múló évekkel sem fejlődik, emelkedik, inkább torzul. Utolsó ismert szereplése egy ál-őshazakutató ál-útijelentésének közzététele a hitelesítés szándékával. Nagylaki Jaksics Gergely 1825-ben megjelentetett levele képtelenségek sorát tartalmazza (Tardy Lajos: Igaz és hamis őshazakeresőkről. In: uő: Régi feljegyzések Magyarországról. Bp., 1982). Perecsényi nem dicstelenül kezdett pályája végződhetett volna kedvezőbben is az irodalomban is, a tudományban is (Tompa József: Sajnovics nyelvhasonlításának legfurcsább népszerűsítője. Nyelvtudományi Közlemények, 1966. 437—448.; Lukácsy Sándor: Kincsásás IX., Esthonnyai hasonlatok. Kortárs, 1984. 3. sz. 428—432.)

Dugonicstól, de Perecsényitől is távolabb esik mind az esztétikai értéket, mind az olvasottságot tekintve Etédi Sós Márton (1750 körül—1800), aki hosszú című („Scytha király. . .) 1797-ben közreadott elbeszélő költeményében legalábbis a finnugor atyafiság tudomásul vevőjének mutatkozik. Neveinek, szavainak a magyarázatára nem vállalkozom, s ezekhez — jeles kortársaitól eltérően — maga sem fűz jegyzeteket:

. . . . .
Kérdezed nevemet? Engemet Lamornak
Hívnak, rokonsága vagyok Ubatornak
Ki, örökös Ura (úgy tartom) Ugornak,
És Vezére Hadban a Scytha Tábornak. . .

(I. m. 4.)

S még egy „vallomás”-féle is tőle:

Ugor Várát pedig tartom én Hazámnak

(Uo. 5.)

Ugyancsak inkább érdekesség, mintsem a finnugorság melletti kiállás a nagy műveltségű, sok nyelvet tudó, irodalomszervező és műfordító Pétzeli József (1750—1792) 1788-as „Rövid órátzió”-ja a „Haszonnal mulattató mesék. . .” című kötetből. Tudomásom szerint itt olvasható nyelvünkön az első információk egyike távolabbi nyelvrokonainkról, a szamojédokról: „Minden útazók egyformán bizonyítják, hogy a' Szamojadak noha olly háládatlan földön laknak, hogy a' magok esztendeiket a soha el-nem olvadó havaknak gráditsaival számlálják; még is szint ollyan buzgósággal szeretik nyomorult Hazájokat, mint a' termékeny Cámpániának boldog lakosai. . .” (I. m. 316.)

Irodalmunk „finnugorpárti” vonulatát most megszakítom, hogy időben túlságosan előre ne lendüljek, s hogy az „ellensúly” térben is, időben is a helyére kerüljön.

Általában a testőrírókat (főként Barcsay Ábrahámot) szokás a finnugorellenes tábor vezéreiként emlegetni, valamint a nagy tekintélynek örvendő főtisztet és költőt, Orczy Lőrincet. A látszat az, hogy éppen a felvilágosult s történetesen protestáns irodalmárok állnak szemben a tudomány korszerű tanításaival. Mindehhez korrekcióként a következőket fűzném: a finnugorellenesség az ő esetükben nem l'art pour l'art szembenállás (amilyen pl. 100 évvel később többek esetében is megfigyelhető); nevezettek olvasták, ismerték pl. a korabeli lappológiát (amelyet különféle idegen nyelveken tanulmányozhattak), de nem fogadták el. A felekezetiséget illetően: Bessenyei pl. eredetileg protestáns volt, majd áttért, de a katolikusok között akadt még más finnugorellenes (egyebek között pl. Rájnis József, majd később egyre több pap) s a protestánsok között is finnugorpárti (Gyarmathi, majd Kállay, később Hunfalvy stb.). Semmiképpen sem hiszem azonban, hogy az e kérdéssel kapcsolatos állásfoglalást illetően a felekezethez tartozás lett volna a döntő tényező.

Nézzük először Orczy Lőrinc (1718—1789) elzárkózó magatartását! Rögtön észlelhető, hogy itt nem egyszeri gúnyos fricskáról, a gyakran, sőt, kizárólagosan idézett néhány Sajnovics- vagy lappellenes sorról van csupán szó. Többről, többszöri nyilatkozatról, amelyekben nem kizárólag Sajnovics személye vagy akár maga a lapp nép volt a célpont. A rokonságkeresés új módjával, a megszokott s megszeretett hagyományokkal való szakítással száll szembe Orczy, s kijelentései teljesebb szövegbe ágyazottan még érthetőbbek. Azt sem árt továbbá tudni, hogy az ő verseit (valamint Barcsay költeményeinek zömét is) aligha ismerhette, olvashatta Sajnovics, mivel ezek együtt, egy kötetben Révai Miklós gondozásában csak 1789-ben jelentek meg Pozsonyban „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei” címen. (A csillagász-nyelvész ún. „elkedvetlenedésében” szerepük nem lehetett.)

Lássunk előbb néhány rövidebb (s általában nem idézett, nem emlegetett) versfragmentumot! (Pontos évszámot, sajnos, nem adhatok. A költők ekkoriban ritkán dátumozták szerzeményeiket. Egy tény: mindegyik 1770— 1771 utáni):

. . . . .
Pater Hell tubusát az égnek szegezte,
Nevton' Systemáját elejébenn tette. . .
— írja a bécsi földrengés kapcsán.

(I. m. 179—180.)

. . . . .
Lapponokat néztünk Pater Hell' tubusán
. . . . .
— taglalja egy helyen.

. . . . .
Menjen, kinek tetszik, Pater Sajnovitstsal,
Vizsgálni a' napot, hogy birkozik Kossal,
Én veled szüreten maradok Bacchussal,
Végezvén tovább is mehetünk Vénussal. . .

— veti össze Barcsay számára az északi csillagvizsgálást a honi szüreteléssel (i. m. 159—161.).

Van azonban ezek mellett egy teljes, nagy „finnugorellenes" verse is. Címe: „Tsillag néző Sajnovits' és Hell' hibái tzáfoltatnak" — ebből való a kiszakított, önállósított, szinte közismertté vált elmarasztaló citátum. Sajnos, magam is csak töredékét emelhetem ide a 20 strófás versnek:

Meg szűnik nap kelet nép özönt küldeni,
Délszín villongásit kezdi felejteni,
Nap nyugat oltárit készül el dönteni,
Éjtszak új világot akar teremteni.
. . . . .
Lássák a' jeleket, mi fog következni,
Talám szabad lészen Hellel szövetkezni,
És általa olyly nagy hatalmat szerezni,
Hogy e' földet lehet lántzokra kötözni.

El lepik Grróknak zuzmaráz hegyeit,
Viszik Zoroaster' tündér eszközeit,
Ijesztik Lappóknak félénk nemzeteit,
Midőn tsőből nézik az égnek jegyeit.
. . . . .

Te is el érkeztél oda kukutsálni,
Hellel tsillagokat Nap alatt vizsgálni,
. . . . .
De mivel olyly távúl találtál feledre,
Mondd meg, hogy esmértél kedves Nemzetedre?
Látom, írásodban hárítod tsak Hellre,
Hogy ő kínszerített ilyly esméretségre.

Tudom, meg örültél az Atyafiságnak,
'S ilyly Nemes Nemzettel való rokonságnak,
Nagy híre vólt mindég híres Lapponságnak,
Valamint most köztünk a' jeles Tótságnak,

E' népnek lehetnél valaha Vezére,
. . . . .
. . . . .
Avagy vélitek e, hogy ama' Vitézek,
Kik hajdan Sándornak olyly fenn felelének,
'S kinek kópjájokkal büszkén kérkedének,
Vélitek e, hogy most Lapponok lennének?
. . . . .
Nem vóltak Scytháknak fatytyú gyermekei,
Mutatják még ma is vitéz erköltsei,
Deli készülettel jöttek seregei,
Igy vóltak barmai, nyelvek, fegyverei.
. . . . .
Te pedig, Tsillagász! bár akár ki lehetsz,
Kedves rokonidhozz töstént viszsza mehetsz,
Vélek száraz halból készült málét ehetsz,
Mert lám ítéletet Nyelvünkről nem tehetsz.

(I. m. 230—234.)

Kemény szavak, de látszik, ismeri, amit bírál, s a hagyományos „szittya" tudatot új nemzeti (más szóhasználattal: korai nacionalista) indulat is hevíti, a jelentkező szlovák (=tót) öntudatosodás visszautasítása, veszélyeinek korai felismerése. Mi lehet a háttérben? Kollár Ádámnak (1718—1783) Schlözert is, majd főként Herdert befolyásoló (s „jóslata" megtételére késztető) tevékenysége. Orczy jól ismerhette (a fentebb tárgyalt) Oláh Miklósnak 1568-as „Hungaria" című műve 1763-ban, Kollár „gondozásában" s jegyzeteivel kiadott változatát, s nyilván az ő figyelmét is megragadták azok a fejtegetések, amelyek híres német kollégáit is messzemenő következtetésekre ragadták: „A szláv népek

(értsd: szlovákok), lengyelek, rutének, csehek, morvák, horvátok, dalmátok, szlavónok, szerbek . . . az ország legnagyobb részét körülveszik; ezért Európának ez a része ismét azt az arculatot mutatja, mint a magyarok bejövetele előtt . . . Mert északról délre, elszórva, a szláv népek visszatértek magába az ország belsejébe, és az ország minden vidékén széltében elterjedtek . . . Magyarországnak legkisebb része az, melyet a magyarok bírnak . . . és félő, hogy maga a nyelv is eltűnik azon a módon, amint a kunok nyelve is elenyészett." (Idézi: Dümmerth, Herder jóslata és forrásai. 181—183.; uő: Kollár Ádám problémája. Filológiai Közlöny, 1967.) Ez a gondolatmenet fájt — joggal — Orczynak, s ezért vélekedik úgy, hogy Sajnovics (és Hell) finnugor tanítása szláv (pánszláv) érdekeket szolgál. (Nem a Burgét tehát, ez a gyanú csak száz év múlva merül fel, hogy újabb száz év elmúltával vissza lehessen térni Orczy vádjához, a finnugorisztikát immár mint a Kreml kiszolgálóját tüntetve fel.) Lám a politikai motíváció (+vitakészség, ingerültség) egyik legkorábbi jelentkezése e témában! S nem marad folytatás nélkül. (L. pl. Tito Brežovacki horvát pálos latin versét 1790-ben, aki a lapp rokonságot a magyar barbárság igazolására használja fel. Kósa—Szegedi Maszák: Irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok, Bp., 1985. 272—273.)

Barcsay Ábrahám (1742—1806) a rendkívül rokonszenves testőrkapitány, tehetséges költő, szintén nem szegődött hívéül a finnugor elméletnek, s a magyar előidőkre vonatkozó nézeteit többször is kifejezésre juttatta, olykor csak egy nagyobb költemény néhány sorában vagy strófájában. Verseiből néhányat már 1777-ben közzétett, ezeket — elméletileg — Sajnovics éppen olvashatta is. Erről csak annyit, ha olvasta is, akkor már kevéssé érdekelték a lappok, évekkel korábban lezárta életének történészi-nyelvészi periódusát. S most következzenek Barcsay „fricskái":

. . . . .
Nem jutott te néked ő birodalmából,
Jutott ugyan kevés a földnek javából,
De nem viszik híred Pekinbe Rómából,
Sem pedig Sajnovits költött hazájából . . .

írja Orczynak. (In: Barcsay Ábrahám költeményei. Bp., 1943. 88—91.)

. . . . .
Nem így vagyon dolga Keve fiainak,
Kik urai lettek Tokaj máljainak,
Kedves hangja vagyon magyar szavainak,
Ellenben idétlen Éjtszak lakosinak . . .

örvendezik a tokaji bor létének, amely nyilván ismeretlen ital Lappóniában. (Uo. 99.)

S miközben önálló versben dicsőíti szkíta őseinket, erre minden egyéb lehetőséget is felhasznált:

. . . . .
Ti is, nemes Scythiák, akik Pannóniát
Bírjátok, és azzal a régi Dáciát! . . .

vélekedik a hazai tudományokról szólva „az ősökről s földjükről". (Uo. 23.)

. . . . .
Malasztodat adtad Schythák nemzetére,
Ama nagy Árpádnak vitéz seregére . . .

— szól ismét a régiekről a „békesség" kapcsán. (Uo. 39.)

S nála is csattanjon a végén az ostor. Íme — teljesebb szövegkörnyezetben — a legtöbbször elmondott és felpanaszolt finnugorellenes kitételek (egyébként a „Kedvezzenek mások a Múzsának . . . Bessenyei Györgynek" című 1772-ben írt versből). Külön érdekessége — eddig senki által észre nem vett, szóvá nem tett — befejezetlensége. A hírhedt sorok után állt még valami, de erre csak kipontozás utal:

. . . . .
Addig magyaroknak hirdessék munkáji,
Hogy ők a scythákhoz vitéz unokáji.
E szeglet-kövön fekszik szabadságunk,
Különben bizonyos, higyjük el, rabságunk.
Sajnovits jármától ójjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket . . .

< folytatás nincs — D. P. >

(Uo. 67—68.)

Itt is többről s valami másról is szó lehet, mint a nyelvrokonság elutasításáról. A motívumok, részben egyezhetnek az Orczyéival. S vajon a legkiválóbb testőr író, a korszakos jelentőségű és minden irodalmi műfajban, filozófiában, állambölcseletben is számottevő alkotó Bessenyei György (1747—1811) megnyilatkozott-e őstörténetünk, nyelvrokonságunk ügyében? Oly közvetlen formában, visszhang jelleggel, mint korábban bemutatott barátai és levelezőtársai — nem, de emezeknél kevésbé szubjektíven, nézeteit teljesebben kiérlelve s kifejtve — igen. De csak 1804-ben írt s közel másfél évszázadon át kéziratban maradt történelemfilozófiai eszmefuttatásában, „Magyarországnak törvényes állása" címen. Kiadására csak 1941-ben került sor. — „Bihari remete"-ként már nem vette kézbe a frissebb nyelvtudományi műveket, Gyarmathiét sem; szellemi ellenfele — változatlanul — Sajnovics. Gondolkodásmódját, érvelését nem lehet figyelmen kívül hagyni: „Egy író vélekedett úgy, mintha a magyar

nemzet Lappóniából származott volna, ez okon, mivel tanáltatik nyelveken olyan szó, mely magyarban is azt teszi, amit ott jelent. De ilyen kicsiny oknál fogva az oly nagy tekintetű dolgot helyébül kivenni és más fundamentomra állatni nem lehet. Nem a szavakat kell nézni, hanem az erkölcsi tulajdonságot.

Milyen vót a scytha, milyen a lappon? A lappon a maga egyenességében három könyöknyi magasságot mutat legfeljebb, rémítő széles szája van, melyet mindég kitátva tart, galambdúc a feje alacsony és kis testén, a szeme parányi, fejébe belésijedve, vastag, feldagadt, melyet mutat, tömpe, rövidorrú, hosszan előrenyúlt az álla, mely szakáll nélkül látszik. Mindezen csúfos formája mellett még a lappon galád, félelmes és oly föld alatt lakó vakondnemzet, mely a verekedéstül irtódzik, ugyanezért sohasem is hadakozik. Világi hírnév, vagy dicsőségnek kívánása soha fejekben meg nem fordult. Azonban az országnak rendkívül való hidegsége oly természettel szüli és neveli a lappont, mely semmiféle más engedelmesebb egek alatt magát életben fenn nem tarthatja. Magyarországban a lappon mind meghalna. Ha már az író a lapponiai nyelvet annyira ismérte, hogy róla ítélhetett, ezeket kár volt elfelejteni azon nemzetnek tulajdonságaiban, melyek a dolgot világosabb nap alatt mutatták volna . . .

Míg tehát más utat nem mutatnak, csak ezt kell hinned, hogy nemzeted ázsiai nagy Tatárországbul származott. Azok, kik Khínát elfoglalták . . ., hihető, hogy hasonlóul a scytha magyarok vérébül valók voltak . . . (I. m. 84—86.)

Úgy Norvégiában is a lapponok közül a megfagyott egek soha oly bölcseket, nemes szükségű és emberséges vérű népet nem bocsátanak ki e világra, kiket a tanult nemzetek tisztelhessenek . . ." (Uo. 98.)

Marad tehát Szkítia! Noha Sajnovics mellett más munkát is olvashatott a lappokról (alkatukról, életkörülményeikről), az etnogenezis ügyében az erkölcsöt és a külsőségeket elébbrevalónak tartja, mint a nyelvet. A maga korában ezzel a felfogással (az idézetek „A magyarok eredete" című fejezetből valók) nem áll egyedül.

S még egy sohasem emlegetett hang a finnugorságot kevéssé kedvelők kórusából. Gazdája a kor elismert költője és verstan specialistája, Kőszegi Rájnis József (1741—1812.). 1781-ben napvilágot látott poétikai kézikönyvében, a „Kalaúz"-ban olvasható: „Olly vélekedésben voltanak, vannak-is némellyek a' Magyarok-közzül, hogy addig tellyességgel végére nem mehetni a' szó-tagok mérséklésének, míglen jóbbadon meg nem-vizsgáljuk ama' rokonos nyelveket, mellyek a' szóllásnak tulajdonságira nézve nyelvünkhöz hasonlónak látszanak . . . Ollyannak tartatik a' Zsidó, . . . Szittjai, és a Finniai nyelv . . . Hát talám a' többi nemzetségekhez folyamodjunk? Káldeából . . . és Finniából hajtsunk marhát a' Magyar-Országi pusztákra? 's ki állhat ellenem, ha mondom, hogy eleitől-fogva mái napiglan szinte olly tisztán tartotta meg nyelvét a' Magyar, mint akármellyik a' Nemzetek-közül? . . . Bötsüljük-meg minnen magunkat: vigyázzunk, hogy reáne — szedessünk ama' világ' kerülő Atyafiaktól <azaz Helltől és Sajnovicstól — D. P.>, az kik minden szeméten akadozván

ott- is keresnek, a' hol nintsen . . ." (Kalaúz. 1781. 75., 79.) S mindehhez egy verset is csatol, amelyhez nem szükséges kommentár:

Sültt bolond, ki messze — hagyván
Őstől — maradott földeit,
A' vidéki tengereknek
Szántogatja partjait.
(Uo. 80.)

Annyit azért ismételten megemlítek itt, hogy Rájnis nemcsak nagy katolikus volt, hanem pap is, s ezen belül jezsuita — miként a versében elmarasztalt rendtársak, Hell és Sajnovics! (Rájnis őstörténettel kapcsolatos munkásságának további vizsgálata messze vezetne. A rendkívül tanulságos út végigjárására Szörényi László vállalkozott. Őstörténet és metrika. It, 1986.) Ezek után — a változatosság kedvéért — néhány lapon adjuk át a szót megint a tudománynak.

Kivételes képességei s különleges egyénisége révén korából messze az átlag fölé magasodik Kalmár György (1726— a XVIII. század vége), akit Weöres Sándor igen találóan jellemez: „A magyar irodalom ismeretlen monstruma. Koldus-szegény magányos világcsavargó — nagy műveltségű, széles látókörű tudós — valószínűtlenül furcsa költő — se barátságot, se szerelmet nem ismerő groteszk figura . . ." (Három veréb hat szemmel. Bp., 1977. 336.)

A történelem és a nyelv dolgaiban meglehetősen egyéni felfogást képviselő „Prodromus . . ." című 1770-ben kinyomtatott 432 lapos tudományos versezete meglehetősen egyedül áll a művelődéstörténetben. Semmiképpen sem finnugorpárti!

. . . . .
E' két Országban pedig írhatok a Magjarok-közt
tizen-hat, leg-aláb, tizen-öt nemzet-beli névről,
Ezt lehet írni Magjarnak; amazt Kúnnak titulálják;
ez ő-magát hívatja Tatárnak, amaz de Töröknek . . .

(Prodromus. 1770. 292.)

. . . . .
Tudni-való; hodj a-mi Magjarink jóbára Keletről jöttek

(Uo. 316.)

. . . . .
Soknak a szíve ma-is egjenes s hívségös, a-mint kell:
melnjek még semmit nemm árta az Éjszaki szél-vész;
nemm zavaródott-meg soha ezz Európai széltől . . ."

(Uo. 311.)

E végső sorok a legárulkodóbbak. Kalmár egyébként sok vonatkozásban egyik előfutára az általános nyelvészetnek, nyelvelméletnek (számos nyelvet ismer és kutat), s a héber—szittya—magyar—hun—avar nyelvrokonság pártolójaként a Lomonoszovtól fölvetett (s nyilván dokumentált) finnugor—csúd kapcsolatoktól jó szeme, gyakorlati érzéke, elméleti tudása ellenére is elhatárolja magát. (Körmöczi László: A világnyelv kérdése és Kalmár György. Nagykőrös, 1933; Papp Ferenc: Lomonoszov, Kalmár György és a csúdok. Bp., 1980).

Figyelemre méltó Benkő József (1740—1814) református lelkész, botanikus történetírói, nyelvészeti munkássága is. Az elsők egyikeként foglalkozott behatóan a magyar—török nyelvi kapcsolatok kérdésével, s helyesen ítélve meg a lényeget, elutasítja a rokonságot. Éder Zoltán szerint: „Benkő vállalkozását. . . akkor értékelhetjük igazán, ha számításba vesszük, hogy a török nyelvrokonság elméletének. . . nagy hagyománya volt, és olyan tekintélyek vélekedése támogatta, mint Toppeltinus, Kollár Ádám. . ., Pray György, Kalmár György, Decsy Sámuel. . . határozottan elveti a magyarnak a »napkeleti nyelvek«-kel való. . . tételét. Egyszersmind teljes meggyőződéssel foglal állást Sajnovicsnak az északi nyelvrokonságról szóló tanítása mellett. . ." (Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Bp., 1978. 125.) Benkő 1791-ben elkészült műve („A magyar és török nyelv") azonban kéziratban maradt, s ilyképpen helytálló tanításai nem érvényesülhettek, s nem gyakorolhattak hatást a kor tudományos közgondolkodására. Említeni azonban itt kell, hisz számos kortársa és későbbi kollégája is máshova kerülne (ha kerülne), amennyiben csupán a kiadási dátumokat tekintenénk (ha bizonyos művek egyáltalán megjelentek, s nem kéziratok napjainkban is). Ilyképpen Bessenyeiről sem lehetett volna szót ejteni, legfeljebb 1941-ben. (Az irodalomtudomány is bajban lenne Balassival is, Mikessel is. A finnugrisztika tudománytörténetében is csak utólag került vissza — s egyáltalán került be — a maga kronológiai helyére a hamburgi Martinus Fogelius <1634—1675> nevezetessé váló finn—magyar szóegyeztetéseivel.) Más kérdés, hogy a kéziratok keletkezésük korában ismeretlenek maradtak, nem alakították, fejlesztették a szaktudományt. De egyet tényszerűen igazolnak: a szerző érdeklődését, ismereteit, véleményét, szellemiségét műve megírásakor. A korban tehát, ha látensen is, létezett a tudás, megtörtént a „felfedezés". S én ezt tekintem irányadónak.

A nevezetes Debreceni Grammatika (pontosabban: „Magyar grammatika, mellyet készített Debrecenben egy magyar társaság" 1795-ből, amely köztudomásúlag több szerzős alkotás, egyéni vállalkozások kompilációja) szerint „a Magyar Nyelv, mely a Nap-keleti Nyelvek természetével bír, ha a Napnyúgati Nyelvek formájába öntődik, oda leszsz annak minden szépsége, ereje és tisztasága. . ." (Idézi: Gulya János: Gyarmathi Sámuel. Bp., 1978. 117.) Szinte szó szerint egyezik az itt kifejtettekkel egy másik kollektív műnek („Az Erdélyi Magyar Nyelv-Mívelő Társaság' Munkáinak első darabja" — 1796) a felfogása is: „A' Magyar Nyelv eredetére nézve Napkeleti lévén, tudni kell elsőben közönségesen a' nap-keleti' s nap-nyu-

gati nyelvek között való különbséget; azután azt-is, melly a' Magyar 's más nap-keleti nyelvek között vagyon, ezek közzül, mellyik a' Magyarnak közelebb vagy távolabb való Attyafia, eredeti-é, vagy származott, 's mellyiktől?" (Uo. 118.)

Miként 100 évvel korábban Otrokocsi, most Beregszászi Nagy Pál (1750?–1828) okoz majd komoly zavarokat a magyar őstörténeti (és nyelvészeti) kutatásokban. Kosáry Domokos jellemzése szerint „A rossz hagyományt, a napkeleti nyelvek zavaros fogalmát és a kalandos nyelvészkedést konokul továbbfolytató <Beregszászi>. . . a század végén ellentámadásszerűen Németországban egyetemi előadásokkal, Erlangenben és Lipcsében közzétett latin s német dolgozatokkal a külföldön is megpróbálta Sajnovics hatását ellensúlyozni. A valóságban azonban. . . ezzel inkább kompromittálta a magyar nyelvészetet a német felvilágosult szakemberek előtt. . ." (Kosáry, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 591.) Itthon viszont fölöttébb nagy tekintélyre tett szert, s főként 1797-ben kiadott munkáját („Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache, mit den Morgenlandischen") igen hosszú időn át szívesen emlegetik, idézgetik a finnugor tanítások ellenfelei.

S itt említendő Pázmándy Sámuel (közelebbi életrajzi adatai ismeretlenek) őstörténeti-nyelvészeti tevékenysége. Miként Kosáry írja (uo. 320.): „A kritikátlan kalandozási hajlam jellemezte Pázmándy Sámuel ügyvéd és Fejér megyei táblabíró munkáját is (Schediasmata. . . circa originem, sedesque antiquas et linguam Uhro-Magyarum populorum. Pest, 1786. 1009), amely ábrándjai kedvéért nemcsak az őstörténet egykori valóságát próbálta módosítani (mesékkel jazyg, illír stb. rokonságról), hanem a magyar nyelv eleven valóságát is."

Sokkal kevésbé ismert Keresztesi József (1748–1812) református lelkész, naplóíró és nyelvész munkássága, akinek 1799-ben írt munkáját csak 1844-ben tudták megjelentetni hívei. Már címe is sokat mond, de ezt még két rövid idézettel is megtoldom. A cím tehát: „A' bárkai nyelvből ágazott magyar nyelv. . ."; s az „alapmegállapítás" a III. fejezetből: „Honnan származott a' magyar nyelv? Semmi más nyelvből nem, hanem abból a' primigenia nyelvből, mellyett NOÉ a' bárkából kihozott: és így ez eredeti nyelv, nints más anyja azon kívül, hanem csak atyjafiai, t. i. a' napkeleti elsőbb nyelvek. . ."

Igaza tudatában egyébként még Otrokocsival, Kalmárral s Beregszászival is szembeszáll. S a második tétel: „Azt is meg kell továbbá vallani, hogy a' sok bujdosás és társalkodás által, a' mint sokféle nemzetekkel közlötték eleink a' magyar nyelvet, úgy azokéval is egyelítették a' magokét. Innen vagyon, hogy Ásiában a' Tatárok közt, a' Muszka és Svékus birodalmakban lakó Fennusok, Lapponok, Vogulok, Votjákok, Tsuvaszok, Mordvánok 's a 't. nyelvében sok megegyezést találunk a' Magyarokéval: mivel ezek azokkal vagy együtt laktak, vagy atyafiasok is voltanak . . ." Ily módon, ebben a felfogásban jól megfér egymással a többféle nyelveredeztetés.

A nyelvészeti dolgozatok s a nyelvtanok száma ez idő tájt rohamosan növekszik, további részletezésük, bemutatásuk, jellemzésük meghaladná e kis könyv kereteit, s az a meggyőződésem: a több – kevesebb lenne. Meg kell viszont – ugyancsak rö-

viden — emlékezni az első mitológiai szakmunkáról, mint a magyar őstörténet vizsgálatához szorosan kapcsolódó stúdiumról, amelyet hasonló, de egyre jelentősebb, nagyobb közérdeklődést keltő munkák sora követ — költőinket, íróinkat sem hagyva érzéketlenül. Diószegi Vilmos „a magyar néprajz klasszikusa"-ként tartja számon a nagy felkészültségű Cornides Dánielt (1732—1787), akinek 1791-ben kiadott latin nyelvű „Értekezés a régi magyarok vallásáról" című munkáját így értékeli: „. . .a munka úttörő értékének. . . elismerésével együtt — kissé értetlenül állunk két feltűnő hiányosság előtt. A perzsa analógiákkal dolgozó Cornides nem használja fel a magyar néprajzi adatokat és nem állítja párhuzamba a finnugor népek hiedelmeit vagy szokásait a mieinkkel. . . Továbbra is a magyarok hun—szkíta eredetét hirdeti. . ., <bár> előadásában Schlözert is idézi. . ., akinek érdemeként az európai tudományos köztudatban egyre jobban elterjedt a magyarok és a finnugor népek rokonságának az elmélete. . ." (Az ősi magyar hitvilág. Bp., 1971. 15.) Diószegivel messze egyetértve csupán megjegyzem, 1791-ben még korántsem buzogtak olyan bőségesen a finnugor források (szövegkiadványok, szakmunkák stb.), hogy érdemlegesen lehetett vola meríteni belőlük. Az ezért felrótt hiányért tehát nem marasztalnám el Cornidest. Egyébként pedig: hol tartunk még a finnugor rokonság általános elfogadásától?

De hogy áll a kérdés a Prayt követő történész generáció munkáiban? A bőséges választékból itt is csak néhány kiragadott címmel, szemelvénnyel jellemzem a helyzetet, azaz a felfogásbeli változatlanságot vagy alig változást.

Szekér Joákim (1752—1810) ferences tanár két vaskos kötetet szán 1791-ben a „Magyarok eredeté"-vel s későbbi történetével kapcsolatos témának. Forrásként szinte minden historikust felsorol, akikről fentebb szó esett. Ezek után ily módon indít: „. . .vélem, hogy a' Magyar Nemzet Noé Pátriárkának Jáfet nevezetű fiától. . . származott légyen. . . Nemrod nem Jáfet, hanem Kám Nemzetségéből származott vala; a' Magyarokat pedig minden Szittyai népekkel együtt Jáfet Nemzetsége között kell keresnünk. . ." (Szekér Joákim: Magyarok eredete. 1.) Az új tanításoknak láthatólag alig van nyoma a históriában, s ha nyomelemekben mégis előfordul valami, Dugonics szépirodalmi műveire hivatkozik a szerző.

Összahasonlíthatatlanul jelentősebb tudós Szekérnél Budai Ézsaiás (1766—1841), aki 1805 és 1812 között három kötetben tekintette át népe történetét („Magyarország históriája"). Bízvást lehet állítani, hogy a teljes hazai és külföldi szakirodalom ismeretében dolgozott, s nem csupán Sajnovicsot, de már Gyarmathit is olvasta. S mindezek után hogyan foglal állást a kálvinista Róma nagy tekintélyű s igen tanult professzora eredetünk kérdésében? „Ezekből kiki láthatja, hogy Sajnovits a' Lapponoknak a' Magyarokkal való Atyafiságát elégséges fundamentum nélkül vette fel, mely sok Európai Túdósokat tévejgésbe ejtett, kiknek vélekedése szerint, már ma, nem tsak a' Lapponok, hanem Esthiusok, Lettusok, Ingrusok, Cseremiszszek, Permiusok vagy Biármiaiak, Csuvaszszok, Mordvinok, a' Wotjakok, Wogulok, és Condiniai Ostiakok is, mint Finnusi Nemzetek, a' Magyaroknak Attyokfiává lettek. . . Ezt a' két nyelv között való Atyafiságot már a' XVII-

dik században, kezdte, gyanítani Sveciai Tudós Stiernhielm, a' XVIII-diknak eleinn pedig Upsalai Professor Rudbeck, de mind ketten tsak Lexiconok utánn. Méltánn lehetett tehát kivánni, hogy valamely Magyarúl értő Ember vetődnék Lappóniába, mely meg is lett 1770-benn, a'midőn Sajnovits János nevű jésuita ottann megfordult, és a' két nyelvet egybe hasonlítván, munkájábann azt adta ki Világ' eleibe, hogy a a' Magyarok nyelve egy a' Lapponokéval. Ennek a' munkának kell főképpen tulajdonítani, hogy az említett értelem elhatalmasodott. . ." (Budai Ézsaiás: Magyarország históriája. 43—48.)

Konzervatív állásfoglalásának okait Borzsák István próbálja megvilágítani: „. . .a magyar történetet közvetlenül az ókorhoz kapcsolja, 374-gyel »a hunnusok és avarok históriájával« kezdi — azokat elismeri hiteles rokonainknak. . . A nyelv kérdése érthető okokból nagyon foglalkoztatja. . . A magyar nyelv eredetével kapcsolatos állásfoglalása rávilágít azokra a nehézségekre, amelyek Sajnovics és Gyarmathi felfedezésének elismerését akadályozták. Hiába, a debreceni professzor már egy évtizede Debrecenben, és nem Göttingában élt, és szívesebben adott hitelt a debreceni Magyar Grammatika hozzá közelálló szerzőinek és a Schlözertől kíméletlenül megbírált Beregszászi Pálnak, mint a finn nyelvrokonságot bizonyító kutatóknak. Szerinte. . . Gyarmathi »Affinitas«-ából sem jön ki, amit szerzője »feltett«. Sajnovics valóban helytelen etimológiáira (pl. Karélia=Kar-jelország) hivatkozva nevetséges dolognak minősíti a finn atyafiságot. Schlözerrel és követőivel szemben, de éppen Schlözer adatait felhasználva végül is a magyarság belső-ázsiai eredete mellett tör lándzsát. . ." (Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei. Bp., 1955. 110—111.)

Ennyit! Belső-Ázsia emlegetése azonan aligha marad következmények nélkül, nyelvészeket, őshazakutatókat és utazókat egyaránt gondolkodóba ejthet (s ejt is hamarosan, de később is).

Irodalmunk egyik legrokonszenvesebb, közszeretetnek s köztiszteletnek örvendő művelője, Virág Benedek (1754—1830) népszerű (ma is roppant olvasmányos) történelmi munka összeállítására is vállalkozott. Miért éppen ő lett volna 1808-ban megjelent munkájában („Magyar századok") az évszázados hagyományok megtörője? „A magyarok, minekelőtte Ázsiából kiköltöztek volna, a Tanais folyóvizén és a fekete tengeren túl laktak. . . Ez szerént szittyaiaknak tarták magokat. . . A hunnusi név nem terjed oly sokfélékre <mint a szittya — D. P.> . . . Akármint legyen ez, senki eddig nem tudta bizonyosan megmutatni, hogy a magyarok nem volnának Atilának maradékitól. . ." — írja a „Kilencedik század" című fejezetben. (Virág Benedek: Magyar Századok. 1808.)

A finnugor tanításokat egyébként ismerte, s ha nem is fogadta el, példát mutatott a kollegiális mentalitásra. Kazinczynak írja 1803-ban: „Olvasd meg itt, édes Kazinczym, Sajnovics-t. . . Erről az emberről lészen talán még alkalmatosságom szóllani, és hamvaira áldást mondani, ki abban a' meszsze Országban. . . a' Hetumogerek nyomait feltalálta. De olvasd kérlek, sorait,. . . 's nem borzadsz-e vissza? — 'S nem érted-e, mi boldogtalan üdőszakaszról szóll, és melly aluszékony magya-

rok éltenek akkor?" (In: Kazinczy Ferenc levelezése. 1—23. Bp., 1890-1960. III. 56.)

Kevéssé ismeretes, hogy egyik legelső magyar népdalgyűjtőnk, kiadónk s költőnk, Pálóczi Horváth Ádám (1760—1820) élete alkonyán történeti és nyelvészeti munka írására is vállalkozott. Címe is sokatmondó: „A' magyar Magóg pátriarkhátúl fogva I. István királyig" (Pest, 1817). Lehetett papír bőven akkoriban, mert e paragrafusokba osztott könyv 412 lapos. S írhatna-e másként, mint fentebb — részben — már megismert kor- és pályatársai?

„Hogy a' Hunnok, Hunnusok, Sczitha nemzet, és nem Európai, hanem Ázsiai származású: azt már ma mások sem tagadják. . . A' kik Finniából, Fenn Országból származtatják Eleinket, két nevezetesebb okbúl tselekszik azt: Egyik az, mert a' Finneknek sok magyar hangú és értelmű szavaik vagynak; és ennél fogva az Európa szűznek tsak nem egész szoknyáját Magyar Ős-Anyákká Aborigines, teszik, úgymint a' Lappokat, Estieket, Livo, Cseremisz, Permisz, Mordua, Vugol, Kondin, Ost, Votják, Szirán, Tsuvasz nemzeteket, sőt ezeket Magyarúl is beszéltetik. . . de sem bele nem ereszkedem itt (tárgyamon kívül) ennek fejtegetésébe, és az atyafiság mértékének meg határozásába, sem annak ellene nem mondok, hogy azoknak az Északiaknak is, szó-hangjai, szavaik értelme és öszverakása is egyezhetnek a magyar köz szóllás formájával." (Pálóczi Horváth Ádám: A' magyar Magóg pátriarkhátúl fogva I. István királyig. Pest, 1817. 1—5.)

Művéből s hivatkozásaiból kiviláglik, hogy hatalmas szakirodalmat böngészett át (egyebek mellett Herbersteint, Turkolly levelét, Révai és Verseghy munkásságát, vitájukat), s végül eljut a hun—magyar—avar azonosság tételéig. Az egyébként kétségtelenül érdekes, tanulságos könyv 354. lapján következik a várható tanulság, a csattanó: „. . . a' Magyar nyelv régi eredeti Anya nyelv."

A korabeli őstörténeti felfogás summázata iskolai tananyaggá lényegülve, tömörülve élt s hatott tanultabb honfitársaink egyre szélesebb köreinek tudatában, szellemiségében még igen hosszú időn keresztül. A Losonczi István (1709—1780) által írt s 1771 után 50 (!) kiadást megért „Hármas kis tükör"-ből kiragadott rövid idézet — e tekintetben s témakörben — önmagáért beszél:

„Kérdés: Kiktől származtak a' Magyarok?
Felelet: A' Scitháktól, ezek Mágogtól, Jáfét fijától.
Hol laktanak régenten?
Nap-kelet felé Ásiában.
Hány ízben jöttenek-ki Magyar-Országba?
Három ízben: elsőbben Hunnusoknak, másodszor Avaresseknek (avaroknak) és harmadszor Hungarusoknak vagy Magyaroknak nevek alatt. . ."

(Idézi: Szilágyi Ferenc: Deákok tüköre. Bp., 1986. 47—48.)

Hát itt tartunk a reformkor küszöbén, még ha túlságosan is előreszaladtam az időben! De van-e esemény, terv, vállalkozás — eltekintve Hell és Sajnovics norvégiai útjától — a helyszíni őshazakutatás tekintetében? Akadt-e folytatója Turkolly kalandos utazásának, felfedezésének a XVIII. század végén, illetve a századfordulón?

Nos, akadt vállalkozó is, tervező is. Volt, akit voltaképpen a véletlen vezérelt a „színhelyre"; volt, aki pontos terv alapján szeretett volna útnak indulni, de elképzelései nem valósultak meg; s került kalandorféle, gyanús „őshazakutató" is, aki „beszámolóját" vagy maga hamisította, vagy más tette meg ezt helyette. Mindnyájan tudnak Turkollyról. Egyikük-másikuk alakját elfödi a bizonytalanságnak (adattalanságnak) az a köde, amely elődjüket is. Kutatásaikat az orosz cár szolgálatába állva, segítségével számítva szeretnék elvégezni.

Közülük Orlay János (1770—1829) a legfontosabb személyiség. Ne foglalkozzunk most azzal a regénnyel, miként lett a kegyesrendi tanárból Orlov Iván pravoszláv hitű sebész, a cár orvosa. Élete nagyobb hányadát Oroszföldön éli le, de lelkében megmarad magyarnak, s mélyen foglalkoztatja népe múltja. Ezt igazolja Tertina Mihály nagyváradi pedagógushoz, barátjához írt latin nyelvű levele 1803-ból, amelynek motívumai Turkolly soraira is emlékeztetnek: „Bűn az, ha valaki nem igyekszik hazájának múltját feltárni, jóllehet megtehetné. . . Én magam is, amikor 1791-ben a Balti-tengeren át Pétervárott kötöttem ki, úgy találtam, hogy itt módom nyílik a magyarokkal rokon népeket tanulmányozni. Így jártam be a lappok földjét, Finnországot, a Kaukázus és az Ural hegyvidékeit és mindenütt a saját szememmel láttam a régi magyarság nyomait. Azon a vidéken, amely a Don, a Kaukázus-hegység és a Káspi-tenger között terül el, megtekintettem a Magyar nevű város romjait, amelyet ma is ugyanígy neveznek. . . Ami az Ural-hegyeket illeti, azok is a magyaroknak köszönhetik elnevezésüket." (Tardy Lajos: Dr. Orlay János. Az Országos Orvostörténeti Könytár kiadványa. Bp., 1959. 6—7.)

Az elmondottak alapján Turkolly után Orlay tartható a legtöbb rokon népet személyesen meglátogató első magyarnak. Levele persze, megint igen messze mutat, óriási kiterjedésű őshazára, s abban magyar emlékekre, sőt, az oly igen nagy nevezetességű „Magyar" városára, a majdani romantikus irodalom és őstörténet-kutatás cél- és érveszenciájára. Sajnos, ő is csupán ezen egy levelével írta be magát a magyarságtudomány nagykönyvébe, bár neve később is felbukkan még — pl. Jaksics Gergely vélt utazása kapcsán. (l. még: A. Molnár, Az első magyar utazók. . .)

Orlay mellett más jeles honfitársunk is megbecsült szakemberként, jogtudósként dolgozott Oroszországban. Balugyánszky Mihály (1769—1847) — aki 1803-tól élt Pétervárott — nevét főként Regulyval kapcsolatban szokás emlegetni, mint segítőjét, pártolóját a Néva-parti tartózkodás idején. De ezen túl is vannak érdemei, kevéssé ismert, emlegetett megnyilatkozásai magyar, illetve magyar őstörténeti vonatkozásokban. (Tardy Lajos: Balugyánszky Mihály. Bp., 1954.) Különleges fontosságú egy levele (megint levél!), amelynek címzettje a történész, irodalomkutató Miller Jakab Ferdinánd (1749—1823), nemzeti könyvtárunknak első

igazgatója (1808-tól). Olvassunk bele: „. . .annak a birodalomnak a fővárosában lakom, ahonnan. . . őseink útra keltek, s nem ritkán támadt az az óhajom: bárha lenne rá mód, hogy végre helyesen határozhassuk meg a magyarok eredetét. A német tudósok, élükön Schlözerrel, többségükben úgy vélik, hogy finn eredetűek vagyunk. . . Pray, Katona és más hazai írók De Guignes vezetése mellett a hunoktól származtatnak bennünket. De ezen írók közül egyetlen egy sem bírta azt a nyelvet, amelyet a magyarok eredete után kutatónak feltétlenül ismernie kellene. Sajnovits azt állította, hogy a lappokhoz állunk a legközelebb — jóllehet ő maga a finnek között forgolódott <ez tévedés — D. P.>Gyarmathy sem ismerte a vogul, finn stb. nyelveket, jóllehet nagy szorgalommal tanulmányozta a Schlözerék által nyújtott nyelvtanokat. Az orosz szerzőket azonban egyikük sem ismeri. . . Ki vette figyelembe a mandzsu nyelvet? Klaproth, a Tudományos Akadémia adjunktusa nemrég Kínában sok nyomot talált. . . egyetlen halandó sem tudja, hogy hol volt. . . Juguria. Egyesek a magyarokat az e birodalomban élő voguloktól, mások az osztjákoktól, ismét mások pedig egyéb nemzetektől származtatják. Itt általános az a vélemény, hogy a hunok mongolok voltak, ezért ha a magyarok a hunoktól származtak, őket is a mongolok és a kalmükök közé kell sorolni. . . Eredetünk felkutatását nem várhatjuk sem az oroszoktól, sem a németektől, sem pedig a franciáktól. A mi tudósaink már csak a patakokból és nem a forrásokból merítettek. Oroszországot kell bejárni, megismerni az Anonymus által megnevezett folyókat és hegyeket, meg kell tanulni a finn és a vele rokon nyelveket, valamint a tatárt, az oroszt stb., ha eredetünk igaz ismeretéhez akarunk eljutni!. . . Micsoda tág mező volna ez magyarország tudósai számára, ha szabad volna valamelyiküknek tisztán csak ebből a célból a hatalmas orosz birodalmat bejárnia." (Idézi Tardy, Régi feljegyzések Magyarországról. 182—183.)

Ilyen bölcs, higgadt, messzetekintő, legtöbb meglátásában, tanácsában teljesen helytálló programot korábban senki, később is csak kevesen fogalmaztak, álmodtak meg. Rendkívül nagy kár, hogy magánlevél mivoltában nem vált publikussá, akár kiáltvánnyá, sok tévúttól, tévtantól óva meg az érdeklődőket, kijózanítva a délibábkergetőket. Külön is figyelemre méltó széleslátókörűsége, ritka elfogultságmentessége. Talán elsőként fogalmazza meg, hogy a magyar őstörténeti vizsgálatokhoz nélkülözhetetlenek a finnugor stúdiumok, de azt is, hogy az őstörténet nyelvészeti szempontból is jóval több, mint finnugrisztika, s igen helyesen jelöli ki a török, mongol, kaukázusi s egyéb kutatási irányokat.

E két kiváló hazánkfia szerepét, jelentőségét — a maguk korában — kevesen látták. Közéjük tartozott azonban a korábban már tárgyalt Dugonics András, akinek látása idős korában is éles maradt: „E' két magyaroktól sokat várhatni, mivel az ott lakó Magyaroknak lak-helyöket szün-napjaikban ki-kereshetik. Valakik ez előtt a' tájakon kerengtek (Turkulin kívül) francziák, olaszok, spanyolok voltak. A' magyar nyelvet nem értették. Nem beszélhettek tehát a' Madsáriakkal, és így nem írhattak valamirevalót felőllük. Ha azok az említett Magyar firfiak Petersburgba érkeznek, mivel hazájokat szeretik, bizonyosak lehetünk abban, hogy szün-napjaik-

ban meg-látogattyák Káspion-tenger' vidékét, Volga és Jajka között fekvő tartományokat. A' Dentai Magyarokról is bizonyosabbat mondhatnak. Ha emlékezetre méltó düledékeket látnak: építésök' üdejét kifürkészik (vagy tudományok szerént, vagy a' hagyományokbul) le is rajzolhattyák." (Idézi: Tardy, uo. 183.)

Sajnos, a még ártalmatlannak nyilvánítható dilettantizmus mellett a szélhámosság és hamisítás is felüti fejét az őshaza- és rokonkeresés mindig érdeklődéssel kísért, lassan divatossá is váló témakörében. A nagyközönség érdeklődésével könnyű visszaélni, a nem szakember olvasót még könnyebb megtéveszteni, félrevezetni, az álszenzációk, tévtanok viharos gyorsasággal terjednek, terjedhetnek; helyreigazításukra a szaktudomány sokszor a legnagyobb erőfeszítéssel sem képes.

Nagylaki Jaksics Gergely pontos életrajzi adatait nem sikerült felderítenem. Tevékenysége azért különösen veszélyes, mert bizonyos részleteiben, tényeiben — igaz. Mivel útibeszámolóját s élményeit a „magyar őshazában" a jó nevű Perecsényi Nagy László tette közzé 1825-ben (ő is ismerősünk már), a figyelem még élénkebb lehetett iránta. S most lássuk, ami való: „Jaksics Gergely. . . 1804 tavaszán. . . indult el Szentpétervárra. . . hogy kinyomozza a magyarok eredetét <?>. . . Innen Orlayval (1819-ben — <addig hol volt, mit csinált? D. P.>) mint ennek titkára. . . Szibériába érkezett. . ." Egyebeket nem idézek, csupán Orlay reakcióját 1828-ból. Ennek lényege — Jerney János szavaival (aki nagy részt vállalt a hamisítás leleplezésében): „merő koholmány légyen Irrédi <Jaksics által költött személy — D. P.> históriája — 's így már meg vagyon fejtve Jaksicsnak feneketlen (=alaptalan — D. P.) meséje." (Tardy, uo. 185—188.) Az ilyen és ehhez hasonló események, a szaporodó „kacsák" nem váltak javára a korrekt szellemű őstörténet-, illetve nyelvrokonság-kutatásnak, a megfelelő közszellem kialakításának.

Az oroszföldi út s a nyelvrokonság körében folytatandó helyszíni kutatások rendkívüli fontosságát felismerte már Gyarmathi Sámuel (1751—1830) is, de különösképpen Sándor István (1750—1815), akikről alább szólok részletesebben. Terveiket nem tudták megvalósítani, amit azonban ténylegesen elvégeztek, az — Sajnovics után — új lendületet, nyelvi, nyelvészeti dokumentumokat ad a magyarországi finnugrisztikának, s ha nem is nyit új periódust a nyelvrokonság bizonyításában, modernebb elveket, magasabb színvonalat ér el. Többletet felmutatni persze, könnyű, hiszen három (sőt, négy) évtized alatt sokat fejlődtek a tudományok, számos fontos, új szakmunka jelent meg, nagy számban váltak elérhetővé friss adatok. A külföld hatása ezúttal is jelentős (az elődökénél pl. sokkal nagyobb mérvű Schlözeré, de megemlítendő pl. a cseh Dobrovský is), s mint a fentiek igazolták — itthon is zajlott az élet. (Richard Pražák: Josef Dobrovsky als Hungarist und Finno-Ugrist. Brno, 1967.) De az is érzékelhető, hogy a finnugor tanítások átütő sikeréről, az őstörténeti kutatásokba történt szakszerű beépítéséről, közgondolkodásunkban való érzékelhető jelenlétéről még nem beszélhetünk. Új, erőteljes impulzusra volt tehát szükség a leghivatottabb tudományszak, az összehasonlító nyelvészet oldaláról. E feladat elvégzését Gyarmathi Sámuel vállalta magára, és 1799-ben Göttingenben latin nyelven kiadott főművében — amelyet röviden csak „Affinitas"-ként

emlegetünk — valósította meg. Sem Gyarmathit, sem művét nem méltatom ezúttal. Bizonyos tények közismertnek számítanak, a szakirodalom is meglehetősen gazdag (Kállay Ferenc: Orvos Gyarmathi Sámuel' élete' leírása. Nemzeti Társalkodó, 1832; Gulya, Gyarmathi Sámuel; Szabó T. Attila: Gyarmathi Sámuel nyelvtudományi munkássága a tudománytörténet távlatában. Nyelvészeti Tanulmányok. Bukarest, 1983), de nem annyira, mint Sajnoviccsal kapcsolatosan. Sajnos, miként a Demonstratiónak, az Affinitasnak sincs magyar fordítása! (Van azonban már angol, 1983-ban jelent meg. — NyK, 1986.) Ez a két mű az egyetemes nyelvtudományban is fundamentális teljesítménynek tekinthető, a finnugor nyelvtudományban mindenképpen az. Tanulmányaim során olyan benyomásom alakult ki, hogy a legkülönfélébb fórumokon (szépirodalmi művekben is!) az elmúlt másfél-két évszázadban Sajnovicsot lényegesen többször emlegették, mint a korszerűbb s nyelvészetileg sokkal szélesebb horizontú Gyarmathit. Ami ezt a körülményt érthetővé, magyarázhatóvá teszi: a csillagász volt az első, ő a felfedező. Gyarmathi egyébként orvosként jutott a magyar őstörténet és nyelvkutatás közelébe, s eleinte, a szitytya hagyományokhoz ragaszkodva, maga is keményen ellenezte a lapp—magyar atyafiságot. Göttingába kerülve, elsősorban Schlözer késztette nézetei felülvizsgálására, majd a finnugor tanításokat megújító, nagy mű megírására is. Sajnovicstól eltérően ő nem szakít később sem a nyelvészkedéssel, a történelem és személyes sorsa alakulása azonban nem vezetik ismét az Affinitással elért magaslatokra. Emberként is, tudósként is megnyerő egyéniség volt és maradt.

Ritkán kerül szóba, hogy művét az orosz cárnak, I. Pálnak ajánlotta, abban a reményben, hogy támogatásával a helyszínen folytathat majd kutatásokat. De ezzel is elkésett, véget ért a katalini „aranykor", az oroszföldi nemzetiségeket feltáró expedíciók időszaka, a história fordulatai (Napóleon, majd a Szent Szövetség) kevésbé kedveznek a tudományoknak.

Ha Molnár János — újságírói minőségben — a maga Magyar Könyvházában valamiként Sajnovicsot propagálta, hasonlóképpen cselekedett az író és bibliográfus Sándor István is a magyar sajtó történetében ugyancsak fontos „Sokféle"-jében, amely 1791-től 1808-ig az ő gondozásában létesült és létezett. Sándor István nevét a finnugor tudománytörténet legfeljebb csak említi, szerepét, jelentőségét még nem tisztázta. Ritka világossággal látta pedig a tennivalókat, s nem csupán tanácsai észrevételei megszívlelendők, a rokon népekről adott információi is — koraiságuk okán is — igen értékesek. (Réthei Prikkel Marián: Sándor István nyelvtudománya. Bp., 1909.) A helyszíni munka fontosságát pl. már 1795-ben hangoztatja, elvégzésére is vállalkozott volna: „Bécsből Varsón által Pétervárra érvén, legottan az udvar engedelmét megnyervén, az útat Moszkvának vettem volna, innen Kazánnak, Orenburgnak, Tobolszknak. . . innen tungúzok, osztyákok, vogulok, permiaiak és szamojedek tartományán keresztül Arhangyalba, s onnan végre Finnországba." (Sokféle, 1795. 108—127.)

Réthei Prikkel szerint „méltó társa ő a 18. századvég nagy magyar nyelvtudósainak. . . erősen botránkozva emlegeti Sokféléjében, hogy még mindig akadnak,

kik »nem esmérik olly igen nagynak ezt a rokonságot« (VII. 52.). . . De nemcsak védelmezője és népszerűsítője volt Sándor a finnugor nyelvrokonságnak, hanem szorgalmas anyaggyűjtője is. . . Valamennyi rokon nyelvből vannak szóhasonlításai, de legnagyobb számmal mégis a lappból és az észtből. . . A finnugor nyelvrokonítás terén végül az is érdeme:. . . hogy magyar nyelven elsőnek ad rövid áttekintést. . . e rokonításról »A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról« című cikkében" (VII. 51—58.).

Utolsó — általam ismert — finnugrisztikai megnyilatkozása 1808-ból való, s nem tanulság nélküli. „A' Magyar Szavakkal eggyező Eszt Szavak" című értekezésének álljon itt három mondata: „Esztország, Esthonia, Ehstland, fekszik a' Balti tengernek napkeleti partján. . . A Népe (valamint Fin, Lapp, Osztyák, Vottyák, és Vogul) azon eggy Fin Nemből való, mellyet én Kún vagyis Hunnus nemmel eggyfélének tartom. . . Ezen Eszteknek Nyelvökből már nem keveset hozott elő Gyarmati Ur illy nevű Könyvében: Affinitas. . . 1799" (Sokféle, 1808. 185—210.) Látható, hogy Szkítia továbbra sem tud elszakadni Lappóniától, a finnek és a hunok rokonsága, azonosítása még a Sándoréhoz hasonló világos főkben is magától értetődő dolog.

S itt kell röviden szólnom mitológiakutatásunk Cornidest követő jeles személyiségéről, Horváth Jánosról (1769—1835). 1817-ben magyar nyelven kiadott becses munkájában („A régi magyaroknak vallásbéli s erkölcsi állapotjokról") „régi vallásunk kihüvelyezésében nemcsak a finnugor, hanem a szélesebb körű uráli rokonságot is figyelembe veszi. . . Munkájából kitűnik, hogy jól ismeri a szibériai néprajzi szakirodalmat. . . nála is hiányzik a megfelelő forráskritika. . . hivatkozik. . . például. . . Dugonics Etelka regényére. . . etimológiai elemzései naivak. Így szerinte az eskü az »ess kü reánk« kifejezésből ered" — jellemzi Diószegi. (Az ősi magyar hitvilág. 34—35.) Tehát: van ugyan valami haladás ezen a területen is, de áttörésről nem lehet beszélni. Egyébként Kazinczy is elismeréssel írt Horváth dolgozatáról, amely azonban, megítélésem szerint, a maga korában sokkal kevesebb figyelemre méltatódott, mint amennnyit megérdemelt volna. A rudnai apát munkája a szépirodalomra úgyszólván semmi hatást nem gyakorolt.

De lépjenek színre immár a századforduló legkiválóbb, vérbeli magyar grammatikusai (akik költőknek, történetíróknak is tekintélyesek)! Hogy vélekedtek a finnugorságról a nagy ellenfelek és vitatkozók, Verseghy Ferenc (1757—1822) és Révai Miklós (1750—1807)?

Verseghyt többnyire leíró nyelvészként, stilisztaként könyvelik el, aki kevés érdeklődést tanúsított pl. a nyelv eredete és története iránt. Ez így nem igaz, s talán még kevésbé lenne igaz, ha a Martinovics-per egyik fő vádlottjaként nem kerül tíz esztendőre börtönbe. A rendkívül nyitott, élénk szellemű, nem mindennapi olvasottságú és igen sokoldalú tudóst és költőt azonban a nyelvrokonság kérdése is foglalkoztatta — igaz, tisztán nyelvészeti, nyelvtipológiai szempontból, s nem a magyar őstörténet tisztázása szándékából. Ha a finn—magyar kapcsolatokat vizsgálva eltekintünk a teljesen feltáratlan s csupán feltételezett korai kontaktusoktól (pl. a kül-

földön tanuló magyar és finn protestáns teológusok között), a tényleges egymásra figyelés H. G. Porthan Sajnovics-recenziójával kezdődött (1771), Porthan és Perlaki Dániel 1779-es göttingai találkozójával (s levelezésével folytatódott). A következő fontos állomás Orlay már említett utazása (ennek csak ténye ismeretes), majd a sorban Verseghy 1794-ben Porthanhoz intézett levele következik. (Minderről 1892-ben részletesen ír E. N. Setälä – finnül <„Adatok a finnugor nyelvtudomány történetéhez". Suomi, 1892>, s közzéteszi a latin nyelvű leveleket is. Tudománytörténetünk ez ideig csak kevéssé hasznosította Setälä nagy fontosságú közleményét.) Néhány sor – magyarul először – Verseghy leveléből: „Úgy vélem, hogy legelőször is, mintegy okát adva, mi ösztönzött engem az írásra, azt kell ismertetnem, amit a Hírmondó nevű bécsi magyar közlöny a minap szerte az országunkban közzétett Önről. A Cseh Tudóstársaság. . . három évvel ezelőtt kibocsátotta köréből Sternberg grófot és Dobrovszky József tisztelendő urat, hogy külföldi tartományokat szemléljenek meg. Dobrovszky úr. . . bejárván. . . Finnország és Oroszország területeit, visszatért Prágába, és tapasztalatait végül közölte a Társasággal. Levelében, melyet hazánk egyik Tudósához küldött <kinek? – D. P.>, a többi között a magyar nyelvről ezt írja: »Szerfölött hasznos lett volna számomra, ha értettem volna magyarul. A született magyarok ámulattal hallanák a beszédét Finnország leányainak, akik Pétervárott szolgálnak. E nyelvek rokonsága felől nincs többé kétség; ezt akár a következő is megerősíti: a finn nyelvből, ugyanúgy, mint a magyarból, hiányoznak a nyelvtani nemek. Sajnovics összevetette a lappot a magyarral, és azt találta, hogy azonos vele, úgy tűnik, hogy a lapp semmivel sem különbözik jobban a magyartól, mint a cseh az orosztól. Maguk a Finn Tudósok elismerik, hogy a lapp önálló nyelv lehet, nem pedig egy nyelvjárás. Óhajtanám, hogy valaki a magyar tudósok közül bővebben tanácskozzék erről Porthan professzor úrral, aki Abo-ban, Finnország fővárosában a finn nyelv egyetemes szótárának kiadásával foglalkozik«. . . Hogy a magyarok eredete ma még különböző bizonytalan véleményeknek van kitéve; hogy a nyelvek összehasonlításából derül a legtöbb fény a történelmi eseményekre; hogy azok az írók, akik néhány évvel ezelőtt kezdték összevetni a finn nyelvet a magyarral, egyikben sem voltak annyira járatosak, hogy az ő tanúskodásuk minden ellenvetést legyőzzön; és végül ahhoz, hogy valaki a nyelvek hasonlóságáról vagy azonosságáról szabatos véleményt mondjon, nem elegendő, hogy azokon a nyelveken beszéljen vagy írjon, hanem ezenfelül az is követelmény, hogy azok szerkezetét a filozófia és egyúttal a filológia vezérlése alatt mélyen átjárja." (Setälä, Adatok a finnugor nyelvtudomány történetéhez. 140–141.) A hosszú levél a továbbiakban is érdekes, fontos, főként a nyelvészek számára, de tovább kell lépnünk. (A nevezetes levelet időközben lefordították és közzétették, ld.: Verseghy Ferenc kiadatlan írásai III. Szolnok, 1987. 68–75.)

1810–1811-ben adta ki háromkötetes egyetemes történetét („Az emberi nemzetnek történetei. . ."), amelyben finnugor ismereteire (s e tárgykörben való nagy olvasottságára is fény derül, de a nyelvrokonság kérdéseire nem tér ki: „A' Lapponok. . . a pofák lenyúlnak, a' szemek homályos hamuszínbe öltözködnek. . . vala-

hányszor a' nap felkel, mindannyiszor szemeit a' hegyekre emeli. . . A' Szamojeda tehát az éjszaki népek között az, a' mi a' déliek között a' fekete ember, kihez kiváltképp az által is nagyon hasonlít, hogy inai könnyen ingerelhetők. . ." (Verseghy, uo. 22—24.)

De álljanak bármiképpen is kutatásai vagy a kutatás általában, 1806-ban írt „Ajánlás"-a önmagáért szól:

Hun vérbül eredett hajdani Nemzetem
mellynek törzsökibül zsengeni fő dücsöm!. . .

(In: Verseghy Ferenc kisebb költeményei, Bp., 1910)

A nagy ellenfél, a szerkesztőnek, kiadónak, pedagógusnak is kimagasló, jó szemű és ösztönű költő, nyelvész, nyelvtörténész Révai Miklós — Verseghyhez hasonlóan — szintén mindent ismert és olvasott a finnugor rokonságról, amihez a maga idején és körülményei között hozzájuthatott. Az anyag nem győzte meg nyelvünk finnugor eredetéről, mivoltáról, de nem is tette ellenfelévé a finnugor tanításoknak. Terjedelmes életműve különböző darabjaiból összehorgászhatók nyelvünk régmúltjával kapcsolatos nézetei („a napkeleti nyelvek, minthogy atyafiságosak" — Verseghyvel való egyik vitairatából. — In: Pennaháborúk. Bp., 1980. 316.); mindezeknél fontosabb azonban 100 esztendeig kiadatlanul maradt magyar nyelvtana (az 1805-ben írt „Magyar Deáki Történet", amelyet 1912-ben Rubinyi Mózes rendezett sajtó alá). A mű tartalomjegyzéke világosan, pontosan elénk rajzolja felfogását nyelvünk eredetéről, rokonságáról, az írásbeliség kérdéseiről, képet ad történeti nézeteiről is. Vegyük előbb a nyelvvel foglalkozókat! A fő cím itt: „A' magyar nyelvnek eredetéről, régiségéről, 's atyafiságáról." A harmadik paragrafusban ilyen fejezetcímek láthatók: „A' közelebbről atyafiságos nemzetek"; „A' távulabb való atyafiság". Igen jellemző a kötetzáró két kis részcím is: „(1) A' rémülés, 's a' bosszúság; (2) A' letsillapítás." — A második kötet címei is sokatmondók. Az első: „A' hunnoknak írás tudásokról" — s innen egy fragmentumcím: „A' székely betűk régi hunniai betűknek tartatnak"; s ugyancsak egy részcím a kötet második fejezetéből: „A' sztzitáknak, hunnok eleiknek, voltak történetíróik." Ennyi akár elég is lehetne, de — tanulság, tanúság végett is — legalább sorakozzanak ide Révai szavaival a „közelebbről atyafiságos" népek: „1. A' lappok, 2. A' finnok, 3. Az esztek (. . .Oroszul Tscudoknak hivatnak), 4. A' sziránok (. . .magok közt Komi a nevök. . .), 5. A' Permiek, 6. A' Vogulok, 7. A' Vótok (. . . magok közt Ud a' nevök <a vótok és votjákok keverése elég gyakori, a félreértést a belső népnév, az ud tisztázza — D. P.>, 9. A' Mordvák, 10. Az Osztok (. . .magok közt Chondi. . .) . . ."Lám, akad azért itt akkor (1805-ben) mindenképpen újnak számító információ, a jelzett népek némelyikének belső megnevezése. S ezek után kik találhatók „a' távulabb való atyafiság"-ban? Nem ér bennünket különösebb meglepetés! „A' zsi-

dó, káldi, szíri és arabs; ill. a' persa, 's török nyelvek." Emezek egyébként Révainál sorrendben is megelőzik a közeli rokonságot! S mi okozza a rémülést s a bosszúságot? „. . .a' Lapp, Finn, Eszt éjszaki nyelvekkel való atyafiság", illetve az, hogy „mások. . . inkább napkeletre tértek". A csillapítás módja pedig: „Hagyjuk oda az alatsonyságot. A' Zsidóság is virágzott valaha; a' Lappok, 's a' többiek sem voltak mindig a' legalább valók e' kerek földön."

Révai kitűnően érvel, világosan, pontosan magyaráz, rendkívül nagy kár, hogy műve, amely e tárgykörből az első önálló, magyar nyelvű összefoglalás lett volna, nem jelenhetett meg megírása idején. Az viszont tény, hogy akárcsak Verseghy, szíve mélyén ő is megmarad szittya—hun—magyarnak, nagy tudomány ide, felvilágosodás oda.

Ezek után még érthetőbb, hogy a romantikába forduló magyar irodalom, az I. Ferenc-féle abszolutizmust és reakciót nagyon megsínylő magyar közszellem az elkövetkező időkben még könnyebben enged az irracionálisabb irányzatoknak, ha még erősebben kötődik a szellemi sejtekbe berögzült őstörténeti hagyományokhoz, ha — kevés kivétellel — nem vesz tudomást a frissen feltáruló, gyarapodó tényekről, az ezeken alapuló következtetésekről, illetve kereken elutasítja azokat (s benne a finnugor tanítást).

A tárgyalt korszakot szinte teljességében átíveli, átfogja Kazinczy Ferenc (1759—1831) élete. Irodalmunk s irodalmi életünk legnagyobb szervező egyéniségének s levelezőjének írásaiban semmiképpen sem az őstörténeti érdeklődés a meghatározó, saját kora és a jövő alakulása jobban foglalkoztatta, mint a múlt (még a nyelv kérdéseiben is). A hatalmas életműben azonban így is előbukkan nyomokban, bekezdésekben véleménye a „hagyomány" és az „új" kérdéséről, s ezen a területen a modernizmus fő pártolója mintha — egész életében — némiképpen a „régi"-hez húzónak bizonyulna. Becsületére legyen mondva, hogy legtöbb kortársához híven, vélekedését komoly ismeretek támasztják alá, jól ismeri tehát az el nem fogadott tanokat is. „A magyar nyelvről" szerzett „tübingai pályaművé"-ben írja 1808-ban (de nyomtatásban csak 1916-ban jelent meg!): „Ázsiai eleink felöl keveset tudunk, s inkábbára bizonytalant. Az újabb história bennünket még azon örömtől is meg kezd fosztani, hogy magunkat az Attila maradékinak mondhassuk. . ." (Kazinczy, A magyar nyelvről. 148.)

„Ortológus és neologus. . ." című dolgozatában 1819-ben így nyilatkozik nyelvünk eredetéről: „A' mi Nyelvünk anya, leány 's ismert rokon nélkül, úgy áll a' több Nyelvek között, mint a' Phoenix az ég' madarainak számában;. . . 's mi ezt a' Nyelvet szeretni tartozánk, ha illy nép és a' maga nemében eggyetlen nem volna is, mert a' miénk." (Kazinczy, Ortológus és neologus. . . In: Pennaháborúk. Bp., 1980. 561.)

Élete alkonyán — némiképpen váratlanul — teljesen egyértelműen is megnyilatkozik őstörténetünk s nyelvünk eredetének kérdésében. 1825-ben publikálta „A' Nyelv', az Irás' feltalálása; a' Magyar Nyelv' Bölcsője, 's legrégibb Maradványaink"

című dolgozatát: „De melly részében lakánk Á'siának, azt most már sem a' historiai, sem a' philologiai úton nem lehet bátorsággal meghatározni.

A' Fenn és Lapp népnek. . . számos szavai vagynak, mellyek néha csak hangban, néha jelentésben is, hasonlítanak a' mieinkhez. Innen a' gondolat, hogy a' két nép mitőlünk erede, vagy mi őtőlök; hogy nemzetünknek egy része oda tolatott; hogy a' Fenn és Lapp nép a' legrégibb időkben eleinkkel baráti vagy ellenségi viszonyban álla, 's így némelly szavainkkal meggazdagodva tére fagyos, szűk, kietlen honjába. Erre Rudbeck voná legelsőben figyelmünket. . . Hell hazánkfija a' Dán uralkodás által Wardochúsba hívatott-meg. . ., 's ez maga mellé Sajnovicsot vevé, kétségen kívül, hogy ez viszont ismerkednék-meg a' Fenn és Lapp nyelvekkel. . . Sajnovics még azon eszt. Koppenhágában, 1770. kiadá Értekezését (Idioma. . .) . . .Toldítá a' dolgot Háger. . . és Doctor Gyarmathy Sámuel (Affinitas. . .), 's legközelebb Strahlmann (Finnische Sprachlehre. . . 1816); 's Schlözer és Murr <? — D. P.> haragvának, ha valaki ez eránt kételkedni is merészlett. A' lidércz rém még a' nagy Révait, nyelvünknek leglelkesebb, legtudósabb Grammaticusát sem hagyá kísértetek nélkül. Ellenben Beregszászi nem eggyes szók, hanem az egész Nyelv' alkotmányának összehasonlítása által mutatá-meg, hogy a' Magyar Nyelv a' Szemitai Nyelvek' számába tartozik, hogy a' Fenn és Lapp nyelveket nem számíthatni, és hogy így az egész állítás nem egyéb mint káprázolat (Aehnlichkeit. . . 1796). . .A' ködös kérdésnek Philologiánkra nézve kevés haszna, Hisztoriánkra épen semmi nincs. . ." (Kazinczy, A' Nyelv'. . . Felső Magyar Országi Minerva, 1825, januáriusz. 5—14.)

Így Kazinczy. A finnugor rokonságot egészében elveti. Tegye, teheti, de — egyebek mellett — az a vádja (is) igaztalan, hogy az általa megemlített finnugor nyelvészek csak szavakat vetettek volna össze szavakkal. (Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Bp., 1982.)

A századforduló két költőóriásának, Berzsenyi Dánielnek és Csokonai Vitéz Mihálynak az életművében jelen van-e valamiféle formában az őstörténeti problematika? Berzsenyi Dániel (1776—1836) e tekintetben teljességgel a hagyományok képviselőjének mutatkozik. Nem harsányan, nem tüntető módon, magától értetődő természetességgel. Írásaiban — s ez köztudott — lépten-nyomon a görög-római mitológia hőseivel, fogalmaival találkozunk, mellettük a leggyakoribb partner Attila (s természetesen Árpád és a Hunyadiak). Költészetéből — a sok közül — csak egyetlen példa:

. . . . .
Tud győzni e nép! Attila magva ez!
Ez dúlta Árpád hajdani harcain
A föld legelső tartományit,
S láncra fűzé sok ezer vitézit. . .

(A felkölt nemességhez. In: Berzsenyi Dániel Összes művei. Bp., 1956. 84.)

Az Erdélyi Múzeum 1814-i felhívására „ómagyar" tárgyú drámába kezd, de a „Kupa támadása" végül is töredék marad. A pogány és keresztény magyarság küzdelmében, akarata ellenére is nehéz észlelni, kikkel rokonszenvezik. Meggondolkodtató pl. a „varázsló" éneke:

. . . . .
Idvez légy, Herkules, és te nagy Attila,
Legyetek hazánknak őrjei s kőfala!
. . . . .
Fedezzétek Kupát, Bendeguz nagy vérét,
Az igaz magyarok bajnokát, vezérét,
Őrizzétek Kupát, mint Álmost s Árpádot,
Hogy megtartsa karja a szent szabadságot.
. . . . .

(Uo. 221—222.)

Kísérletéről 1816-ban így ír Kazinczynak: „Későn vettem észre, hogy itt a religióról és országlásról kell szólani, melyekről okosat mondani keserves. Bánom, hogy belekaptam." (Uo. 579—580.)

S a sorból nem hiányzik a nyelv kérdése sem. „A magyar nyelv eredetiségérül" 1833 körül írt töredékes értekezése csak 1956-ban látott először napvilágot. Fejtegetéseiben sok a figyelemre méltó, eredeti meglátás, s noha írásában nincs dokumentálható nyoma a korabeli nyelvészeti szakirodalom ismeretének, de azt — megítélésem szerint — bizonyára áttanulmányozta: „. . .a magyar nyelv tán az egész ó világ nyelveinek gyökere és anyja, mert nyilván tapasztalám azt, hogy a legközönségesebb természeti tárgyaknak nevezeteit nemcsak az igen rokon déli és keleti, de még az egészen idegeneknek vélt európai nyelvekben is általában magyar gyökerekbül lehet származtatni." (Uo. 761.)

Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805) nagyjaink között egyike a magyar őstörténet iránt legfogékonyabb, e tárgykörben legolvasottabb költőinknek. (Rubinyi Mózes: Csokonai és a magyar nyelvtudomány. Magyar Nyelvőr, 1905. 225—230.) Nagyszabású tervei megvalósításában korai halála megakadályozta. (Felkészülésének komolyságát illetően — a későbbiekben — csak Arany János mérhető az „Árpádiász"-eposz megálmodójához.) A bennünket érdeklő mozzanatok nem elsősorban verseiben, sokkal inkább alig olvasott, iskolában nem tanított, rendkívül tartalmas, adatokban gazdag, lendületes leveleiben lelhetők fel. A terjedelmi korlátok csak bekezdések, töredékek bemutatását teszik lehetővé, noha episztolái egészükben is ideiktathatók lennének.

Ami olvasmányait illeti: „A statisztika, historia, utazások, politika és geographia a természeti históriával együtt 4 esztendőktől fogva egyedül való foglalatosságom." (Nagy Gábornak—Görög Demeternek, 1801. febr. In: Csokonai Vitéz Mihály Minden munkája. II. Bp., 1973. 865.)

S mintha Herder hírhedtté vált katasztrófajóslatára is reagálna — jóval korábban az igazán nevezetes visszhangok előtt: „Én tartok tőle — ám a Magyarok Istene ne hagyja el árva nemzetünket, s ültesse a szelek hátára rémítő jövendőlésemet — de én tartok tőle, hogy ha ügyefogyott nyelvünket (melly Ázsiából kibujdosván, atya, anya, vér és rokonság nélkül. . . lakik itt Európában) ennyire vesztiben hagyjuk: nem vetek néki száz esztendőt, hogy ennek a sokféle nemzetnek zavarékjában olylyatén sorsra fog jutni, mint ezelőtt nem sokkal a burkusok ősi nyelvek." (Széchenyi Ferencnek, 1802. jan. 9. Uo. 891.)

S még egy roppant fontos meglátás Kultsár Istvánnak 1802-ben írt leveléből: . . .nékünk pedig minden lerontott okaink mellett is megmarada kettő <ti. a történeti forrásokból — D. P.> . . . 1. hazai régi historicusaink. . ., 2. egész nemzetünknek hagyománya, melly a legutolsó, legírástudatlanabb parasztjainknál is megvan." (Uo. 921—923.)

Megint csak Széchenyi Ferenc a címzettje (1802. szept. 16-án) témánk szempontjából legtanulságosabb, legtartalmasabb levelének: „Fogadom is, hogy ha az Isten életemnek kedvez. . . több és (a poétai mellett, historiai) fontosabb munkámmal is törekedem egy illy nemes nemzet. . . eránt tiszteletemet s munkásságomat kimutatni. . . Csak az Árpádról és őseleinknek megtelepedésekről írandó heroica epopoemám is négy esztendők elforgása alatt, sok olvasásra és vizsgálásra adtak nékem okot; mellyből nemzetünknek eredete, régi lakóhelye, más nemzetekkel való atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek. Ezeket öszveszedni, elrendezni, historico-critica formában kiadni annyival interesszantabb volna, amennyivel jobban és többen kezdenek erről a dologról, még a külföldek is, gondolkodni, írni s vetélkedni. . . külömb külömbféle (s néha képtelen) systemafaragásokra vetemedni. Olahus Rudbeckius, upsaliai professor kezdte legelőször a magyaroknak a lapponokkal való atyafiságát rebesgetni, mellyről idővel Sajnovits egész könyvet írt. Őtet követték Pray, Schwartner, Schlötzer, Gatterer, maga Kant, és csaknem az egész külföld. Újabb systemát vettek fel Hell, aki a kareliaiakkal, Fischer, Büsching, akik a wogulokkal, s még újabban Spittler, aki a kalmukokkal tett atyafiasokká bennünket. . . Legrégibb historicusaink, t. i. a Béla író deákja és Turóczi megelégszenek azzal, hogy bennünket a scytháktól. . . származtatnak, és régi lakásunkat Dentria, Magaria, s Pascardiába tészik. . . Ezeknek. . . az íróknak, akik t. i. nem egyenesen a magyarokról írnak. . . a magyarokat illető hellyeit igen jó volna egy csomóba szedni." (Uo. 910—912.)

Utolsó nagy költői művében, az 1804-es keletű „Halotti versek"-ben ugyancsak akadnak bennünket közelebbről érdeklő, árulkodó részletek; mindenekelőtt a híres „A lappon éneke". (Szauder József: A lappon éneke „A lélek halhatatlanságá"-ban és az Edda. In: Irodalom és felvilágosodás. Bp., 1974. 855—871.) A népekről és a vallásokról elmélkedve gondolkodóként is, költőként is ritka magaslatokra jut:

. . . . .
És én, hogy példát is hozzak a népekről,
Miként képzelődtek azok a lélekről
Vagy kettőt említek, kit a szent hagyomány
Útján nem vezet még ész és tudomány.
. . . . .
A scythák, tatárok s akik az éjszaknak
Fagyos vagy mérséklett öve alatt laknak,
Azt tartják s reménylik, hogy ezen testekkel
E kívánságokkal és e szükségekkel,
Amelyekkel bírnak földi életekbe,
Egy ahhoz hasonló helyre költöznek be.
. . . . .
Például halljátok egy lappon érzését,
Ki látván halála elközelgetését,
Megnyugodt vadsággal, hideg reményjében
Ezt mondja megásott sírjának szélében:
„Légyen vége életemnek, nem bánom, légyen vége!
. . . . .
És ott Karinton apámmal a felső helyen űlök
S odvas kaponyákba tőltött zab-sertől részegűlök
. . . . .
Hol a mohos szírt pompáját tiszta tó szokta mosni,
Hol a szép nyírfabokrokat aranyos zúz teríti,
S ha eső és a nyíl húrját meg nem pőtyögösíti;
Fogadj, fogadj bé engemet! nem hazudtam, nem féltem,
Nem loptam el más tarándját, harc és fegyver közt éltem.
Odin előtt félelemnek szavával nem állok meg!
Lefolytak éltem napjai: mosolyogva halok meg." —
. . . . .

(Csokonai Vitéz Mihály Összes versei.
II. Bp., 1956. 194—195.)

Hosszan lehetne folytatni a Csokonai-idézetek sorát, de ezek már nem módosítanának lényegesen a korábban megismert képen. Fogékony, nyitott, elfogultságoktól mentes, imponáló tervekkel teli költőnk műveiben s szemléletében ugyancsak szintézisbe olvad össze a régi és az új. Szkítia és Lappónia tehát nála sem zárja ki egymást, hanem harmonikus egységet alkot.

A három nagy név mellett a negyedik Kölcsey Ferencé (1790—1838). A vizsgált témában való vélekedését illetően sokkal közelebb áll Kazinczyhoz és Berzsenyihez, mint Csokonaihoz. Hagyományos felfogását igazoló legfontosabb sorai nemzeti imánkban, a Himnuszban olvashatók („általad nyert szép hazát, Bende-

guznak vére"). Ő sem érte be azonban egyszerű elutasítással, hisz legműveltebb, legolvasottabb s leglelkiismeretesebb költőink közé tartozott. A finnugor népek közül – nem véletlenül – ő is a lappokról tud a legtöbbet, s őt is (akárcsak Csokonait) főként vallásuk („mágiájok", „babonáik") érdekli, oly mértékben, hogy az e témával kapcsolatos olvasmányait diákkori naplójába le is fordítja. (Vértes O. Auguszta: A finnugorság felfedezése a francia irodalomban; Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai. 1809–1811. Bp., 1968). Mindez azonban pusztán csak annyit jelent, hogy foglalkoztatja egy egzotikus, különleges (s ezért több tájon divatos) kis európai nép. A magyar nyelv származása szempontjából azonban figyelmen kívül hagyja a lappokat, véleményét nem befolyásolják róluk szerzett információi. „A magyar nyelv, valamint a német egy míveletlen nemzetnek eredeti nyelve vala" – írja Kazinczynak (1815. július 5-én), s ugyanerről részletesebben, jó húsz év után: „. . .a magyar nyelv semmi mostan élő keleti vagy nyúgoti nyelvhez nem hasonlít, legalább nem hasonlít úgy, mint a némethez." (Levél Kerekes Ferenchez 1836. aug. 27-én, idézi: Utasi Zita: Kölcsey Ferenc érdeklődése a lappok iránt. Magyar Nyelvőr, 1970. 46–48.; ugyanerről még: Erdődi József: Kölcsey és a lappok. Magyar Nyelvőr, 1970. 502–503.)

Nem sokra becsüli egyébként a grammatikusokat, különösképpen az összehasonlító nyelvészeket. 1809-ben Kazinczynak írva igen röviden intézi el Gyarmathit: „Az illyen napkeleti fejektől én irtódzom." (Kazinczy Ferenc levelezése, VI. 311.) Majd még egyszer: „Ő is azon fejek közül való, kiknek a philologia nem egyéb, mint elmefuttatás." (Idézi: Gulya, Gyarmathi Sámuel. 186.)

A Sajnovicsot közvetlenül követő időszak (tehát 1770) után a Gyarmathi (tehát 1799) utáni sem sokkal kedvezőbb (az általános fogadtatás tekintetében), hiába halmozódtak fel a századforduló éveire a korábbiaknál pontosabb, mennyiségileg is számottevőbb történeti és nyelvészeti adatok. Különösképpen irodalmunkban (s ennek legkiválóbb művelőinél) kerülnek ismét előtérbe a hagyományok, ugyancsak megsokasodnak a versekben (de mindenféle egyéb műfajban is) a szkíták és a hunok, élve él Attila s teljes nemzetsége – a magyarok elődeiként (jobb esetben: testvéreiként). A finnugor nyelvrokonok, ha szóba kerülnek is, jó esetben „szittyásodnak", vagy a megtagadás a sorsuk.

De hogy s mint alakul e tekintetben a XIX. század eleje, első fele? A történeti hátteret ismertnek tekintve, csupán – évszámok nélkül – megemlítek néhány meghatározó címszót: abszolutizmus, reformkor, romantika, Magyar Tudományos Akadémia.

A körülmények összességét tekintve arra lehet következtetni, hogy a finnugor nyelvrokonság kutatásának, elismertetésének nem éppen kedvező esztendei következnek. Az időbeli egybecsúszások, halmozódások, keveredések száma a „régivel" s az „újjal" kapcsolatos állásfoglalásokban ekkoriban már magas, s a továbbiakban csak növekedni fog, a tájékozódás majd a rendezés nem egyszerű feladat.

Hogy alakul pl. a helyszíni utak, az őshazakereső vállalkozások sorsa? A célokat, a kitűzött útiterveket nyilván az éppen adott kor, a frissen megfogalmazott feladat,

a magyar őstörténetről kialakult aktuális felfogás is meghatározza (nem szólva az iskolák, a mesterek és a személyiség nem elhanyagolandó szempontjáról).

Kőrösi Csoma Sándor (1784—1842) a magyar tudománynak és őshazakutatásnak olyan óriása, akivel kapcsolatban szinte nem is illik kétségeket felvetni. Gazdag és értékes a Kőrösire vonatkozó szakirodalom, örvendetes, hogy kultusza már korán kialakult és tartósnak bizonyult. Követőinek a száma sem csekély. De végül is hova, miért követik? Nyilvánvaló, hogy a magyar őshazát illetően eredeti útitervét módosítania kellett. Nagy jelentőségű munkájának elvégzése után újabb elképzelését, tervét már nem tudta megvalósítani. Tibetet aligha tartotta s tartja bárki is őshazánknak (vagy őshazáink egyikének), de tény, hogy Keleten van, s a legszélesebb értelemben vett környezete (az ott élő népek és nyelvek) esetleg, valamiképpen (egyes kutatók szerint) kapcsolatba hozhatók a magyarok elődeivel (Szilágyi, Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában). Személyiségének s útjának a maga korában is megkülönböztetett volt a hatása, s nem csupán a tudományban, az irodalomban is.

Kőrösi kapcsán feltétlenül figyelmet érdemel az őt egyébként személyesen is ismerő Gyarmathi Sámuelnek 1819-ben Schedius Lajoshoz intézett levele: „Egy ollan ifjú ember támadott hazánkban, ki magát a haza gyönyörűségeire egészen fel áldozta. Ez Körösi, egy Három széki Székely ifju, ki az Enyedi Collegiumban tanulván, Göttingába mene, ott magát e' nemes czélra tökelletesité, görög 's arabs nyelveket, 's más szükséges esméreteket szerezvén. Onnan haza jöve, es it mulata a' télen, innen el mene Tömösvárra, hogy ott a Slavus nyelvbe belé kezdhessen, mellynél fogva Constancinapoly felé, es Ásiába, 's Muszka birodalomba utazhasson. Ásiába fogja magát az arabs nyelvbe tökélletesíteni, mellynél fogva minden vidékeken a' lakosokkal világosabban tudakozodhassék. De mind ezen készületeknek mi hát a' fő czélja? Ama' régi nagy kérdésnek nyomós és világos megfejtése: Hol laktak régi őseink, és micsoda vidékekbe lehet találnunk azoknak ott volt mulatasok csalhatatlan jeleit? Ezért ő kész Constáncinapollyon altal menve, öszvejárni Asiának sok vidékeit, Caspium Tenger környékeit, Muszkaország részeit, Finniát, 's talán Lapponiát is. Egy szóval el akar ő járni minden hellyeket, a' mellyeknek látogatása ötet ezen felséges kérdésnek világositására, s' megfejthetesire legkisebb reménséget nyujtanak." S még egy rövid részlet ugyancsak Gyarmathitól, egy másik leveléből, szintén Schediushoz, szintén 1819-ből „Elindula onnét <Kolozsvárról — D. P.> és bémene Bukovina felé. Eddig tudom Nagy Apáink hazájába sétál, és ott előforduló ezer meg ezer Magyar tárgyak, szavak, nevek, és szokások által megvilágosodik arról, a'mit eddig csak gyanított, és tudom, hogy mihelyt méltó nyomaira akadhat Árpád Nagy Apánk fiainak, nem szűnik meg legottan tudósítani azok iránt Cons. Kenderesit, ki engem is mindjárt részesít." (Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról Bp., 1984. 33., 41.) A jelzett adatok ismeretében Szilágyi Ferenc így vélekedik: „Konstantinápolyban azonban. . . váratlan akadály állott útjába, s ettől kezdve — eredeti tervétől eltérve — sorszerűen haladt tovább új útján, új — nem sejtett — nagy tudományos feladat megoldására." (Szilágyi Ferenc: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához. MTA I. Osztály Közleményei, 1964. 267—291.)

De vele kapcsolatos a század nagy gondolkodójának, regényírójának, Kemény Zsigmondnak (1814—1875) egyetlen, tárgyunkhoz tartozó ismert cikke is 1842-ből: ez azonban nem nyelvészeti-őstörténeti állásfoglalás vagy ilyen irányú érdeklődés bizonyítéka, pusztán személyes szimpátiájának, megbecsülésének kifejezése: „Mi hisszük, hogy tibeti nyelvre sok hasznos sancrit munkák vannak lefordítva. . . arról is meg vagyunk győződve, ki' a tudományok bárminő ágát vitte előbbre, nagyszerű hivatást töltött be: de mégis fájlaljuk Kőrösink sorsa azon fordulatát, melly neki csak mellesleg engede a' kitűzött czélra törekvést." (Kemény Zsigmond: Nekrológ. Erdélyi Híradó, 1842. 58. sz.)

Figyelmet keltett maga iránt Ógyallai Besse János Károly (1765—1831) is, aki keleti utazásai során 1829-ben a Kaukázus vidékeit is bejárta, s élményeiről tudósította a magyar nagyközönséget. Mivel a Kaukázus mindig, korábban is, utóbb is, élénken foglalkoztatta őstörténet- (főként: őshaza-) kutatóinkat, érthető ezért, hogy Besse alakja, kalandjai regényesített, népszerű formában napjainkban sem érdektelenek. Egy részlet jelentéséből: „Utunkban a 'Karatsai, Kabarda, Abar, Beszlenié, Oruszpié, Tserkesz és Nogai Tatár Nemzetek' Fő embereivel. . . ösmeretséget tettem. Ezek az egész társaság hallatára magokat többnyire Magyarok' maradékainak vallották, és midőn értették volt, hogy én Magyarországból ide közökben jöttem, nagy örömöt mutattak, kezemet szorították, és atyafiainak neveztek. Traditióból tudják, hogy a' Magyarok Duna mellett telepettek le, de más hírt rólok nem tudnak. Hogy oszlottak el a' Magyarok, az eránt sok mesét, és szájról szájra ment hagyomásból merített tudósításokat beszéllettek, mellyeket olly szépen felruháztak, hogy egy nem megvetendő magyar Drámát lehetne belőle a' Jádzószínre bocsájtani. . . A' Karatsaiak és a Tatárok (a mi kunjainknak valóban rokonai) azt állítják, hogy az Azovi Tengertől fogvást, éjszak felé a' Kuma víz partján fekvő Magyar (Madzsar) várostól fogvást egészen Derbendig a' Caspium Tenger partján Magyarok voltak az urak." (Idézi: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Bp., 1973. 198.; Ó-Gyallai Besse János Ur jelentése Kawkaz hegyek vidékéről. Tudományos Gyűjtemény, 1829. X.; 1930. II.; Radó György—Tardy Lajos: Világjáró Besse János. Bp., 1963.) Besse az érdeklődés ellenére sem tudott tervezett művére kellő számú előfizetőt gyűjteni hazájában, s könyvét franciául jelentette meg (értékes jegyzetei, naplója pedig elkallódott). Azt viszont jól sejtette, érezte, hogy jelentése számos magyar irodalmi alkotásnak lesz ihletőjévé, s válik egyéb vonatkozásban is majd hivatkozási alapjává.

A nyelvünk finnugor voltát expressis verbis elutasító vélekedések, mint egy új magatartás és szellem kifejezői, ugyancsak ekkoriban kapnak publicitást és visszhangot. Nagyot téved azonban az a finnugrista szakember, aki igaza biztos tudatában fölényesen elhárítja magától ezeket a dokumentumokat, s elzárkózik figyelmes áttanulmányozásuktól. A tiltakozók ugyanis továbbra is jól felkészült, a finnugrisztikában is járatos személyek, akiknek írásaiban olykor több a (finnugor kutatásokban is felhasználható) figyelemre méltó mozzanat, érv, fejtegetés, tény, mint némelyik rokonságot pártoló és igazoló hűségnyilatkozatban.

Pázmándi Horvát Endre (1778–1839), a költő és tudós plébános „A' Magyar Nemzet nem Finn származatú" című dolgozata (Tudományos Gyűjtemény, 1823. II. 3–69.) egyebek mellett azért is rászolgál figyelmünkre, mert vitázó fejtegetéseiben jó áttekintést ad a kérdés történetéről, s példaanyagába beépít egy finn szöveget, s ennek német fordítása nyomán magyar változatát is. A szöveg mellesleg a finn folklór egyik legismertebb darabja („Ha kedvesem hozzám jönne. . ."), s Pázmándi, akaratán kívül, sőt: annak ellenére, először publikál hazánkban finn szöveget, s egyben a finn irodalom legelső műfordítója is nálunk. Ily módon megkülönböztetett hely illeti meg a finn–magyar kapcsolatok történetében is. (Fordítását azóta sem közölték újra, de létére már felfigyelt Szilágyi Ferenc is: Adatok a finnugor folklór és irodalom fogadtatásához Magyarországon. CQuiIFU, Pars II. Turku, 1980. 381. – angolul):

Ó, vajha kegyesem jőne,
Vajha a jól ismértt megjelenne!
Miképp röpülne csókom ajka felé;
'S ha bár róla farkasvér csöpögne is,
Miképp szorítnám az ő kezét,
Habár kigyó átfonná is,
Mért nincs a' szél lehének lelke?
Hogy nincsen néki szava?
Hogy gondolatim kedvesemhez vinné,
'S hozzám az övéit, 's a' szókat felváltaná
Két szerető szívek között?
A' Papnak asztala nem kellene,
Leányának csicsomáját megvetném
Előbb, mint kedvesemet el hagynám,
Kit én nyárban magamhoz kócsolni,
Télben szelídítni igyekeznék.

(Uo. 54–55.)

S kivételesen, ideiktatom ezt a dalt Képes Géza eredetiből készített ihletett tolmácsolásában is:

Ha tudnám, hogy jön a kedves,
hogy hozzám húzza a kedve:
mennék elé bármeddig is,
még a világ végére is.
Ajtón, kapun áttörnék én,
nem tartana fel tüskés sövény:
Két kezét kezembe kapnám,
még ha kígyót markolna is.

Ott nyakába esnék nyomban,
ha a halál fogná is át.
Megcsókolnám akkor is, ha
száján farkasvér csurogna.
Hozzá futnék akkor is, ha
kettőnk közt vérfolyó folyna.

(In: Út az erdei kúthoz. Bp., 1986. 7.)

Pázmándi vitamódszere, hangneme ellen sem lehet kifogást támasztani, ezt néhány mondata is igazolhatja: „Az 'Állítók' finni származásunk legderékebb támaszának tartják a' finn és magyar nyelv között észrevett hasonlóságot. Legyen úgy! Nincs is éppen tagadva ez a' hasonlóság, sőtt néműnémű rokonság is a' két nyelv között; de nem akkora, nem olly rokonság, hogy belőle a' nemzeti atyafiság, az egymástól való származás, az ultima origo következnék. Ez a' hasonlóság volt az a' késértet, melly több, 's nem kétlem jó szándékú hazafiakat is rászedett, kik tudománybeli érdemeiknél fogva tekintetben állván könnyen megnyerték, hogy az általok mondottakat többen is utánnok mondják; a' Külföldiek pedig sokszorozva viszsza hangoztassák. . . (Uo. 37.)

De engedjük meg, hogy vannak az Orosz birodalomban magyaros faluk; mert ezt is hallottam vak hírből. Mi következik ebből egyébb, mint hogy azoknak eleik vagy Pannóniából, vagy előbb a' régi nagy Magyar országból valamelly viszontagságok által oda csapódtak, miként azok a' Magyarok, kik mot Candiában laknak. . . (Uo. 52.) Azonban látom én, mi bujkál a' harasztban. Egyenesen az, hogy dicső nemes származásunkat velünk el felejtessék, 's azután kissebbitésünkben fokról fokra szabadabban ugrándozhassanak. . ." (Uo. 55.)

Tiszta beszéd! De véleményét még kerekebben is kifejezi 10 évig írt, mégis megkésett s költőtársaiétól elmaradó őstörténeti eposzában, az „Árpád"-ban (1831):

. . . . .
'. . .kell nevetnem,
Zsír- s reűette rogosz kunyhóját hagyva
miként fut
A fitos orrú lapp és finn had. . .

(Pázmándi Horvát Endre: i. m. VIII. könyv)

S valahol itt és most lép be történetünkbe, de főként művelődés- s mentalitástörténetünkbe az a személyiség, Horvát István (1784—1846), aki minden kritika, gúny, tagadás, elhallgatás, lefitymálás ellenére a legnagyobb hatást gyakorolta az őstörténetünkkel és nyelvünk eredetével kapcsolatos közgondolkodásra. A különféle szaktudományokra, persze, kevésbé, a fél- és áltudományos munkákra annál

inkább (mindmáig) s a szépirodalomra — el, fel egészen a csúcsokig — ugyancsak. A jelenség nem intézhető el „csodabogár", „kortünet" minősítéssel, hallgatással, gúnnyal, mert ugyancsak felkészült — s számos területen kifejezetten hasznosan tevékenykedő — tudós volt, semmiképpen sem dilettáns tehát. Elődei is szép számmal akadtak szellemi életünkben (néhányukról esett szó az előzőekben), számukat jóval meghaladja az utódoké.

Az akadémiai tagságot visszautasító Horvátról, Révai egyik legkedvesebb tanítványáról írja Erdélyi Pál: „. . .hatása igazában két helyen jelentkezett: az egyetemen, hol generatiokat nevelt. . . s a múzeumba." (Erdélyi Pál: Horvát István. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1895. 700—709.; ld. még: Dümmerth Dezső: Horvát István ifjúsága. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 1962.)

Törekednünk kell megértésére — elítélése helyett —, mert őstörténetünk „érzelmi kulcsa" (benne a Szkítia-, illetve Lappónia-kérdéssel is) részben az ő kezében, művében, tanításaiban rejlik, s az eddigiekből is látható, hogy a hun—finn ügy nem maradt tisztán tudományos probléma (részben máig megoldatlanul!). Valamiképpen egyike lett, egyikévé vált égető nemzeti kérdéseinknek, nemzeti öntudatunk meghatározó tényezőinek. S a magyar szellemi élet olyan erői lépnek most már sorompóba (Vörösmarty, majd Jókai s főképp Arany), akiket a tudomány legkiválóbbnak tartott képviselői (Hunfalvy, később Budenz és körük) sem tüntethetnek, hallgattathatnak, süllyeszthetnek el a maguk szűk körre méretezett tisztán tudományos, de gyorsan avuló eszközeivel.

Horvát István sem máról holnapra vált leghíresebb, hírhedtebb műve („Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből", 1825) szerzőjévé. 1805 és 1809 között vezetett naplója (Mindennapi. Bp., 1967. Látható, a kiadás késése ezúttal sem csekély!) árnyalt kordokumentum, s jól mutatja útja kezdetét. S bármily hihetetlennek látszhat (legalábbis egyeseknek): szeretettel, elismeréssel s részletesen ír itt pl. Gyarmathiról, akit személyesen is jól ismert: „. . .termetére nézve középnagyságú, köptzös, husos szabású. A' képe valami méltóságot mutat." (I. m. 292—293.) Érdemes s éppen itt megjegyezni, hogy a harmincas évek második felében szobabérlője volt a joghallgató Reguly Antal. Így foglalják keretbe életét a híres finnugristák! De mi lesz a keretben?

Révai elkötelezett tanítványaként keményen támadja — már 1806-ban — Verseghyt, s egy-két ekkori (még valóban korai) mondata sejteti, hova juthat el majd a szerző: „Vagyon a magyarnak. . . tiszta eredeti nyelve. . . A nyelvnek eredete még eddig csak feladatott kérdés volt, melynek megoldatásán többen igyekeztek már, de még senki sem oldotta meg. . . A hunnoknak nemzetünkkel való atyafiságokat még eddig. . . senki meg nem cáfolta. . . egy volt nyelvük is a miénkkel. . . tagadhatatlan a magyar és éjszaki nyelvek között való nagy hasonlóság, melyet a későbbi történetekből semmiképpen meg nem magyarázhatunk." 1819-ben — hazánkban elsőként — meglehetős részletességgel ismerteti J. Strahlmann „Finn nyelvtan"-át, s idézi az Előszónak a magyar nyelvvel foglalkozó passzusát. (A finn—magyar kap-

csolatok történetének eddig kiadott krónikáiból ez az adat is — pedig igen korai! — hiányzik. Az enyémből is.)

Néhány fontos mondat e korai (Tudományos Gyűjtemény, 1819. V. 96—100.), a finn—magyar kapcsolatok szempontjából is nagy fontosságú recenzióból: „Régóta azt tanítják krónikáink ellen a' Külföld leghíresebb Tudósai, hogy a' Magyarok a nagy kiterjedésű Finn Nemzetségnek hajdan egyik ágazatát tevék. . . Olly karban áll eddig a' kérdés, hogy azt sem hinni, sem tagadni vagy elhallgatni nem lehet. . ." Az 1816-ban Szentpétervároon megjelent finn grammatika (J. Strahlmann: Finnische Grammatik. . .) lényegesen több egyszerű nyelvtannál, tudománytörténeti szempontból is fontos, informatív mű. Jellemző, hogy Hunfalvy is ennek segítségével kezdte meg finn tanulmányait 1850-ben (Domokos Péter—Paládi-Kovács Attila: Hunfalvy Pál. Bp., 1986).

Lám, akadnak életében ilyen (kellőképpen sohasem becsült) mozzanatok is!

De érlelődnek a „rajzolatok", baráti s tanítványi körben pedig nyilván el is hangzanak — nem is következmények nélkül — Horvát István pánmagyar elméletének tételei. Mikor pedig megjelenik a karcsú kis kötet — mindössze 152 (!) lapos (s gondoljunk a már jelzett terjedelmekre) — 148 pontba foglalva, gondos és hathatós fogalmazásban — a fogadtatás és az utóélet a maga nemében páratlannak mondható. A mű kerek és logikus építmény, kellően adagolja a szubjektív felhangokat az olyan cáfolhatatlan s objektív tényekhez, amelyeket a Nemzeti Könytárban a Horvát által áttanulmányozott (és, persze, céljának megfelelően értelmezett) anyag (pl. 3000 oklevél) jelentett. Érvelésének mindössze néhány mozzanatára, tanításának kiragadott mondataira hivatkozhatom a továbbiakban: „Gyenge koromtól kezdve meg nem foghatám, hogy az a' ditső Magyar Nemzet. . . Árpáddal hullott volna-le e' Magyar boldog Földre a' magas Egekből (1.). . . a' Magyar Nemzetnek Árpád előtt folyt viszontagságait tsak ugyan semmi uton módon ki nem tapogathattam (3.). . . Vadaknak, 's talán őrültségeknek is látszhatnak előadásaim, mivel szokatlanok (6.). . . A' Magyarok, Kunok, Jászok, Lófejűek, Palótzok, Pártusok mindenkoron hajdan is szinte úgy egy nyelvű nemzetet tettek, mint ma egy nyelvű nemzetet tésznek. . . Tagadhatatlan maradékaik a' régi Szittyáknak (7.). . . a' Sidók igen hajlának a' Pártus Szokásokra. . .; örömest el vevék a' Szittya Szűzeket; sőt ezeknek kedvökért a' Szittya Nyelv udvariasság nyelve is vala (18.). . . Pözsög a' Szent Irás mindenfelé a' régi Magyar nevektől és régi Magyar Irásmódtól (19.). . . a' meggyőzetett Kúnok Lapponiába és Esthoniába is által tétettek? Innend lehet megfejteni azokat, a' mik a' Lapplandi, Finnlandi, Esthlandi Nyelvekben egyeznek a' Magyar Nyelvvel, nem pedig azt következtetni, a' mit hiába kiáltozott Schlözer, és utána sok majom magyar, hogy a' Magyarok Finnus Nemzetségből eredtek. . . A' Wardhus tartomány nem War és Hus Ország-e? (43.). . . Itt vagyon, kedves Hazámfiai! kisebb Testamentomom. Bővebb ez valamivel a' derék Kőrösinek Persiai Teherán városában készült utolsó (vajha ne volt volna utolsó) Tudósításánál. A' Nagyobbat elkészíthetem-e, vagy nem? Azt tsak a' Jó Isten tudja." (131—132.)

A gondosan kiválogatott szemelvényanyag is igazolhatja, hogy valóságos kom-

pozícióról van szó, amely magába foglal szinte minden ismeretes magyar őstörténeti tanítást (még Kőrösi egy éppen aktuális levelét is), s a kérdést úgy oldja meg — a maga módján — hogy megmagyarítja az egyetemes történelmet, azaz, a magyarságra vonatkozó valamennyi ismeretet a talpáról a fejére állítja.

Elméletét a magyar irodalom professzoraként a harmincas években a pesti egyetemen is előadta. Előadásait nem rendezte sajtó alá, így azok csak hallgatói jegyzetekből ismeretesek — valamennyire. Az irodalmunk történetére vonatkozó fejezeteket a szaktudomány általában helytállónak minősíti (Toldy igen sokat emelt át Horváttól a maga kézikönyveibe), de népünk őstörténetét illetően nem tudott túllépni „Rajzolatai"-n: „. . .nyelvünk eredetére és rokonságára vonatkozó ábrándjain, amelyekben itt is hirdeti, hogy az emberi kultúra bölcseje Egyiptom és szomszéd országai mind a mienk voltak, így az emberi nem története voltaképpen velünk kezdődik." (Pap Károly: Horvát István magyar irodalomtörténete. Bp., 1934. 5—23.)

Közvetlen követőit, folytatóit — túlhaladóit — a kisebb kaliberűek közül említeni sem érdemes, s erre egyébként a terem is egyre szűkül. Aligha tagadható azonban, hogy a „rajzolatok" egyike lett a magyar romantika, majd a későbbi őstörténeti vonatkozású (s ezen belül pl. a turanista szemléletű) magyar irodalom alap-, sőt forrásműveinek.

Vörösmarty Mihály (1800—1855) költészetét pl. nem lehet Horvát tantételeitől függetleníteni, hosszabb időn át jó személyes kapcsolatban álltak egymással. Olvasmányai természetesen messze túlterjedtek a neves kortárs művein, s nem csupán a magyar irodalom korábbi alkotásaiból merített, tanult, alaposan átbetűzte a költőtárs Aranyosrákosi Székely Sándornak (1797—1854) „A székelyek Erdélyben" (1823) című eposzát s mitológiai elképzeléseit is, később pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagja lévén kollégája lett a finnugrista Kállay Ferencnek, majd Reguly Antalnak (s a fennofilnak tartható Bugát Pálnak) is.

Őt még oly csekély mértékben sem érintik, fogják meg az „új" tanítások, mint bárkit is elődei közül. Elzárkózása kategorikusnak mondható. Pedig nem is akármilyen módon (s még igen fogékony életszakaszában) hívják fel figyelmét az észt költészet értékeire. Közeli barátja, Teslér László írja neki levelében 1823-ban: „Itt küldök két Esthonnyai Darabot a' németbül fordítva. Ugy hírlik, kik bennünket a' Finnusoktul lenni akarnak, hogy az első szakadás után némelly része Eleinknek ott székellyt meg. Lásd Szakadár Esthonnyai Fejedelem Perecsenyitül. . ." - s következik Herder világhírű gyűjteményéből („Stimmen der Völker in Liedern") válogatva a „Jörnn" és „A' vén legény" című népdal. Ezek a fentebb már tárgyalt mordvin (Molnár János) és finn (Pázmándi Horvát Endre) szövegek mellett a legkorábbi tolmácsolások közé tartoznak a nyelvrokon népek költészetéből, sőt, kronológiailag, Pázmándit meg is előzik. Ezért is iktatom ide legalább a rövidebbet, a legelső észt műfordítást, Teslér László átültetésében (1794—1849) — megjegyezve, hogy a művelt és rokonszenves világi pap e kis szemelvényekkel nem pályázott irodalmi

babérokra, pusztán tájékoztatott. Levele a két dallal a maga korában nem vált publikussá, nyomtatásban először 1965-ben került a közönség elé:

Jörrn, Jörrn el-jöhetek? –
Nem jöhetsz ma kedves.
Vajha jöttél volna tegnap,
Ma nem leszek magam.

Hanem holnap, korán holnap,
Sudárka kis ágam,
Jöhetsz bátran, magam leszek,
Én és Te csak Kedves.

Jól, ha a' cserebóg zörred,
A' reggel nedvébe!
Ott leszek Édes Te veled
Tudod a' ligetbe.

<A fordító elnézte a György jelentésű Jörrn szót, amely helyesen: Jörru> (In: Vörösmarty Mihály Össze művei. XVII. Bp., 1965. 37–40.) Vörösmartyt azonban nem fogták meg a „rokon hangok", sőt! 1826-ban, Stettner Györgynek, egy másik barátjának a következőket írja: „Nem vagy hát Finnus, és a' nagy szájú Schlözerek, Schwartnerek hallgathatnak" (uo.117.). „Mi kevesek 's rokontalanok vagyunk Európa nemzetei között, minden erőnk' feláldozása kívántatik hozzá', hogy el ne boríttassunk" (uo. 48.)

A „hagyomány"-hoz való rendkívül mély kötődését nem csupán legismertebb művei, ifjúkori, de korszakalkotó eposza, a „Zalán futása" (1825) s leghíresebb költeményének, a „Szózat"-nak (1836) jól ismert sorai bizonyítják, hanem olyan korai versei is, mint „A szittya gyermekek" (1821) vagy jóval későbbről: a Nemzeti Színház nyitására írt alkalmi jelenete 1837-ben, „Az Árpád ébredése".

A hun és a szittya motívumok azonban hamarosan kiegészülnek romantikus Kelet-érdeklődésével, a Keletre indult kortársak, őshazakutatók (köztük egy jó barát) által ébresztett kíváncsisággal, vonzalommal, elvágyódással. Ez sugárzik egyébként már az 1823-as keletű „Búcsú"-ban is:

. . . . .
Caspium és te nagyobb tenger, légy addig is üdvöz,
Üdvöz légy Kurgur s Üzbeki drága vidék.
Úgy hiszem istenemet, titeket meglát szemem egykor.
. . . . .

(Vörösmarty Mihály Összes versei. I. Bp., 1957. 107.)

Romantikája elmélyültének idején ez a vidék valósággal benépesíti amúgy is tág dimenziójú, kimeríthetetlen fantáziáját, s részben ennek a vonzalomnak köszönhetően válik irodalmi alkotások ihletőjévé — ha közvetve, áttételesen is — Turkolly Sámuel, Kőrösi, Ógyallai Besse János (még a több mint kétes hitelű Jaksics Gergely is), s az adatokból alig megismerhető ifjúkori barát, Maróthy István.

Legszebb s legmélyebb költői elbeszélései, a „Magyarvár" (1828) — majd az e témától való átmeneti elfordulás után — az „Áldozat" című dráma (1841) számos szállal kötődnek a magyar őstörténethez (főként a nem finnugor kutatási eredményekhez), miként ezt imponáló dokumentációjú s érveiben is meggyőző tanulmányában Martinkó András igazolja („Magyar" vártól Magyarvárig. 425—447.). Vörösmarty költőként bármennyire szabadon szárnyalt is, korának egyben nagy tekintélyű szerkesztője, tudósa is volt. Életművében jól nyomon követhetők a kor tudományos vitái, eseményei, botrányai (pl. a Jaksics-levelet cáfoló Orlay-nyilatkozat), az őshazával és eredettel kapcsolatos kezdeményezések, nyilatkozatok, expedíciók (egyebek mellett a Regulyé vagy az oly messzeségekbe el nem jutó Gegő Eleké, Jerney Jánosé). Semmiképpen sem érzéketlen az „új" iránt, de ezen belül eddig még meg nem magyarázott ellenszenvvel viseltetik a finnugorság iránt. Kállay Ferenccel pl. számos területen dolgozott együtt az Akadémia különböző vállalkozásaiban, kapcsolatuk épp negyedszázados volt, de Kállay finnugor tárgyú cikkeiről, könyveiről egyetlen szót sem ejtett (írásban). Elutasítása azonban nem személyre szóló, Reguly útjáról tud, sorsát szánalommal figyeli. Már személyes élete hanyatlásakor, 1850-ben Garay Jánosnak küldött levelében két fontos szó tanúskodik erről: „Regulyt üdvözlöm." (Vörösmarty Mihály Összes művei. XVIII. Bp., 1965. 227.)

Vagy lehet, hogy a nagy elődöktől már megfogalmazott, a történelem eseményeitől megerősített (majd utóbb Aranynál is tovább élő) elhárító reflex működött benne: mi pedig nem kérünk ebből a németektől oly igen hangoztatott, hirdetett hagyományainkkal nem egyező rokonságból, őstörténetből? (S már csak azért se foglalkozzunk vele behatóbban, nehogy igaznak bizonyuljon — álmainkat, illúziónkat is elrabolva tőlünk!)

A formátumban, jelentőségben Vörösmartyhoz nem mérhető, de jó képességű, tollú, sokoldalú és népszerű költőkortárs, Garay János (1812—1853) szintén elkötelezettje a „hagyományok"-nak; elbeszélő költeményeiből, balladáiból, drámáiból árad a „szittya levegő":

. . . . .
Hogy melyet Ázsiában nevelt, a szittya nép
A Kárpátok honában nemzet- nagyságra lép . . .

— olvashatjuk a „Hetumogerek"-ben.

(In: Garay János Összes munkái. II. Bp., 1886. 376—389.)

„Az utolsó magyar khán" című ötfelvonásos szomorújátéka sem érdektelen a szereplő személyeket s a helyszínt illetően sem: „Személyek: Khánné, Chák, szitytya khánnak özvegye, Csaba, a fia . . ., összeesküdtek, halász- és vadászlegények . . . rómaiak és scythák. — Történik Közép-Ázsiában, az Aral-tó partján Kr. u. 53-ban." S néhány sor még a műből:

Sík, csendes a tó víze, szunnyad a szél,
Vidrára, lazacra halászfi kikél.
S a merre huzódik
A bérces Uralja
Tengertől a tóig
Mind őket uralja . . .

(Uo. IV. 169—224.)

Pedig Garay is akadémikus volt, később — rövid ideig — egyetemi tanár (a pesti egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékén), utóbb munkatárs az Egyetemi Könyvtárban, s itt pl. — mások mellett — Reguly Antal közvetlen kollégája. Tanári, tudósi becsületességét igazolja, hogy nyilvánvalóan „szittya" elkötelezettségén, mestere, Horvát István tanain is túlemelkedve szólt és írt hallgatóinak a magyar őstörténetről (azóta — 1848-tól — kéziratban heverő munkájában, „A magyar nyelv és irodalom bölcselettörténeti vázlatá"-ban). Rónai Béla szerint: „A nyelvek rokonságáról még ma is helytálló nézeteket vall . . . amennyiben a rokonsági bizonyítékokat . . . az alapszókincs egyezésében . . . a nyelvtani rendszernek a megfeleléseiben (látja). A magyar nyelv rokonait a keleti nyelvekben látja, de Sajnovics és Gyarmathi összehasonlító nyelvészeti munkássága alapján a finn nyelvekkel való rokonságot is elfogadja . . . (Rónai Béla: Garay János a nyelvész és irodalomtudós. Dunatáj, 1988. 8. sz. 24—34.) Az őstörténetünkkel kapcsolatos helyes felfogás tehát már jóval Budenz József előtt hangot kapott a pesti egyetemen.

A reformkor roppant termékeny és igen olvasott (a Dugonicsot követő s Jókait megelőző legnépszerűbb, közönséget teremtő és nevelő) írója, Jósika Miklós (1794—1865) főként romantikus történeti regényeivel teremtett iskolát. Históriai nézeteit tudományos színezetű műben is összefoglalta, igaz, jóval virágkora után („A magyarok őstörténelme", 1861). Tájékozottsága elismerésre méltó, bár szemléletének csírái Horvát Istvánnál keresendők. A finnugor tanításokkal szemben sokkal kevésbé merev, mint nagynevű kortársai, sőt: helyenként engedékenyebb, megértőbb, érdeklődőbb. (Toleranciája alább, Reguly kapcsán is szóba kerül.) Mentalitásának lényege: „Oly régi népcsalád vagyunk, hogy ha családi fánknak ezredes sudarán még lejebb ereszkedünk, nem lehetetlen, hogy Ádám atyánkkal, 's kedves nejével, Éva anyánkkal fogunk találkozni" (16.), de „a tulajdonképpeni mongol fajtához számítják — még pedig majd mindnyájan a történészek — a tungusokat, korjakkokat, a csukcsikat, kámcsádálokat — s azokat a kedves, szeretetreméltó apró rokonainkat a Lappokat.

A mint látjuk az atyafiság nem igen hízelgő, sem párducos őseinkre, sem sárga kesztyűs utódaikra nézve. — De kár volna ezen búsulni . . . Az ily atyafiságra őseink azt szokták mondani: sógorság, komaság, nem atyafiság". (Jósika, A magyarok őstörténelme. 33—34.)

S álljon itt még (mivel időrendileg is ide tartozik) néhány jellemző, fontos, de valóban csak villanásnyi mozzanat, sor, szó a kor legnagyobbjaitól, politikusoktól, költőktől. A magyar őstörténet, a nyelveredet kérdése (talán Táncsics kivételével) egyikőjüket sem foglalkoztatta közelebbről (ahogy pl. Vörösmartyt foglalkoztatta).

Széchenyi István (1791—1860) figyelemmel kísérte Kőrösi Csoma Sándor útját, ő fogalmazta gyakran idézett sírfeliratát is. Segítette (anyagilag, erkölcsileg is) Reguly Antal kutatásait, kedvelte és sajnálta a később személyesen is megismert, tragikus sorsú Szibéria-kutatót. Ugyanakkor szigorúan elhatárolta magát a történész, nyelvész fantasztáktól, s jelenéből kiindulva némiképp szkeptikusan tekintette népe múltját címükben is oly jellemző műveiben: „Herder . . . süllyedésünket jövendölé; és fogunk is süllyedni okvetlen — . . . ha megmenekedésünk' kimondhatatlan szövevényes, valóban a' csudálatossal határos létét el nem ismerjük. (Széchenyi István: A' Kelet népe. Pozsonyban, 1841. 169—170.)

„Magyarország minden népeinek van rokona odakünn, csak a magyarnak nincs az egész világon sehol (98—99.) . . . A magyar azonban e nagy világ terén egyedül áll, s bár éljen, bár vesszen, örömet vele rokonvér nem oszt, könnyüket érte rokonvér nem hullat (100.) . . . Még határtalan Ázsiának, egykori hazájának közepette se találtatik egyetlen rokona is többé." (Uő: Hunnia. Pesten. 1835→1858. 98—99., 100., 226.)

Ugyancsak érintőleges Kossuth Lajosnak (1802—1894) tárgyunkkal kapcsolatos néhány megnyilatkozása. Állítólagos finn érdeklődése mindössze ennyi: „. . . korai, 1830 előtti írásaiban két gyönge verskísérlete mellett, csupán a János, Finlandnak hercege címen fennmaradt színdarab fordítása, vagy inkább átdolgozása mutat arra, hogy a tájékozódó, útját kereső Kossuth az irodalom felé fordul érdeklődésével" — írja Barta István. (In: Kossuth Lajos Összes művei. VI. Bp., 1966. Előszó. 9.)

Nos, ez nem fennofilia. Az osztrák színésznő, drámaszerző (Weissenthurn, Johanna 1773—1847) német nyelvű darabját elsősorban nyelvgyakorlás céljából választotta ki s fordította le Kossuth. Neve felmerül a hírhedett ugor—török háború (ld. később) idején is, de mivel ez az állítólagos szereplés Zerffyvel kapcsolatos, legalábbis megkérdőjelezendő. Az idős Kossuthot viszont érdekelni kezdte a nyelvészet, főként az orientalisztika (Csabai Tibor: Kossuth Lajos és az irodalom. Bp., 1961). A szakirodalom számon tartja török nyelvi, nyelvészeti megnyilatkozásait is (Kakuk Zsuzsa: Kossuth kéziratai a török nyelvről. Bp., 1967).

Petőfi Sándor (1823—1849) rövid életében nem sok idő juthatott az őstörténet beható tanulmányozására, e témakörben nem is tartozik a gyakran idézett

szerzők közé. A látszat azonban csal, s néhány pregnáns, egyéni sorával ő sem hiányozhat ebből az áttekintésből. A verseiben nem kis számban felbukkanó fragmentumokban inkább a honfoglalás kori (illetve az azt megelőző, követő időszak) nevei tűnnek elibénk (Árpád, Lehel, Taksony, Zoltán, Álmos), de a figyelmes olvasás nyomán azonnal kiviláglik, hogy az akkoriban divatos őshazaelméletekről is tudomása van:

. . . . .
Mert nem Ádám—Éva óta mienk e föld,
Messze Ázsiában lakozánk azelőtt,
. . . . .
Kaszpi tengeren túl Aral-tó környékén.
Irtóztató távol van az a hely innét.
. . . . .
Szörnyű Attilának, isten ostorának,
A magyar nemzetség dicső ősapjának . . .

(Lehel vezér — 1848, Petőfi Sándor Összes költeményei. II. Bp., 1954. 345—362.)

vagy:

. . . . .
Hisz a székely ősapja volt Attila
Kit úgy hívtak, hogy az isten ostora!

(A székelyekhez — 1848, uo. 566—567.)
566—567.)

S ugyanebből az évből való „Az Egyenlőségi Társulat proklamációja" szintén az ő szövegezésében: „Magyarok, ezelőtt ezer esztendővel megindult egy népfaj Ázsiából azon szándékkal, hogy fölkeresi a föld legszebb, legtermékenyebb tartományát . . . Magyarok, így szerezték meg számunkra őseink e szép tartományt, mert azok az Ázsiából jött vitézek a mi őseink." (Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Bp., 1960. 476—481.)

Mindezek alapján akár a hun—szkíta hagyomány feltétel nélküli elfogadójának is tarthatnánk. Életművében nincs nyoma annak, hogy érdekelték volna az új (a finnugor) tanítások, mégis bizonyítható, hogy áttételes módon tudott ezekről, sőt, bizonyos mértékig támogatójuk is volt. — Toldy Ferenc (róla alább esik szó) irodalmi almanach, album kiadásával kísérelte meg anyagilag is támogatni Reguly Antal útját 1845-ben. Az album szervezésének, összeállításának a körülményeiről a kelleténél kevesebbet tudunk, de tény, hogy szerzőül si-

került megnyernie Petőfit is (valamint a kor további tekintélyes, illetve ígéretes szerzői közül Jósika Miklóst, Jókai Móricot, Vahot Imrét, Szigligeti Edvárdot — az akkori névhasználat szerint.)

Petőfi a Reguly-albumbeli közlés céljára adta át a szerkesztőnek 1846-ban ismert elbeszélő költeményei egyikét, a „Szilaj Pistá"-t. Az Album kiadása azonban — eddig tisztázatlan okból — késett, s a „Szilaj Pista" így előbb látott napvilágot a „Petőfi Sándor Összes költeményei"-ben 1847-ben. Az Album számára átengedett kéziratban a vers egy szakasszal hosszabb az ismert változatnál, s 1850-ben jelenik meg a szerző neve alatt! Ez tehát a forradalmat követő legkorábbi Petőfi-publikáció. Valamiképp elkerülhette a cenzorok figyelmét (akárcsak Jókai neve és közleménye is), illetve Toldy ügyeskedhette ki a megjelentetést. Bárhogy is történt, ezen a szálon összekötődik Petőfi és Reguly neve, s ilyképpen Szkítia mellett Lapponiáról is lehettek sejtései költőink egyik legnagyobbikának.

S valahol — mint e kor reprezentánsával — itt kellene foglalkoznom Táncsics Mihály (1799—1884) nyelvészeti működésével. Minden fentebb tárgyalt híres kortársánál behatóbban foglalkoztatta a nyelvtudomány (már diákkorában!) is, sajnos, már több mint korszerűtlen; munkájával — szemléletével inkább Horvát István kortársa lehetne!)

Ismét előre futottam az időben. Bár nagyon sok már az elhagyott név, adat, mű, s évtizedről évtizedre egyre több lesz, nincs módom a keretek tágítására, a kirajzolódó kép további (s valamikor feltétlenül elvégzendő) árnyalására. Az elmondottakból meglehetős nyilvánvalósággal megmutatkozott, hogy a „Szkítia-hívők" tábora a XIX. század első harmadában (felében?) ismét megerősödött, Lappónia pedig mintha visszaszorult volna. Sajnovics és Gyarmathi tanítása ebben az időszakban nem bizonyult elég életképesnek, a szépirodalomban ismét dominánssá vált a hun—szittya vonulat, s mintha a hazánkbeli tudomány is visszakozott volna az új eredmények tudomásulvételétől. A finnugor kutatások — a magyaroktól függetlenül is — nagy lendületet vesznek pedig ekkoriban Oroszországban (s benne a Finn Nagyhercegségben) — F. P. Adelung (1768—1843), A. J. Sjörgen (1794—1855), Dániában — Rask Rasmus (1787—1832) — és egyebütt. De valóban teljesen megszakadt-e a Sajnovics—Gyarmathi jelezte sor, miként ez bizonyos kézikönyvekben (Zsirai, Finnugor rokonságunk — de előtte is, utána is) olvasható, s igaz-e, hogy Reguly fellépéséig közel fél évszázados szünet iktatódik be a magyarországi finnugrisztika történetébe? Nos, a tétel így nem igaz!

Már Sándor István tevékenysége is jelzi, hogy a finnugrisztika nem sorvad el hazánkban a XIX. század első évtizedében, sőt ekkortól vált — latin helyett — magyar nyelvűvé.

Noha nem őstörténeti s nem is nyelvészeti jellegű Lassú István (1797—1852) munkássága, a kiváló statisztikai és földrajzi író — a szakszerűséget és pontosságot illetően — először számol be megbízhatóan, igényesen nyelvrokonaink

földrajzi elhelyezkedéséről, lélekszámáról, életkörülményeiről. Nagy fontosságú munkája („Az Orosz Birodalom statisztikai, geographiai és historiai leírása") természetesen nem elsősorban róluk szól, de róluk is, mindannyiunkról. A kitűnő könyv első kiadása 1827-ben, második, bővített változata 1831-ben látott napvilágot. Végre, túl a nyelvi egyezéseken, megfeleléseken — valami pluszt is megtudhatott általuk az érdeklődő a finnugorságról. Egy rövid szemelvény a lakosság megoszlásáról: „Finnusokra, kiknek számok 300 000. Ezekhez tartoznak: a) a' tulajdonképpen való Finnusok, vagy az ő nyelveken Suoma-Lainen (mocsári lakosok), Finnlandban . . . b) az Eszthek . . . c) a' Livek, vagy Livóniaiak kevés számmal Curlandban és Lieflandban . . ., nyelvek lassanként elenyészik, mivel a' templombeli beszédek is Lettus nyelven tartatnak; d) a' Lappok vagy Lapponok éjszakon leg bellyebb, pásztor életet élnek; e) a' Tseremisszek a' Volga bal partján . . .; f) a' Mordvinok (Morduanok) jobb felől a' Volgánál és Ochánál; g) a' Surjanok vagy Syrjänek és Permienek Vologdában; h) a' Tsumesek Nishegorodban; a' négy utolsók még igen durvák 's pallérozatlanok és a' pásztor 's vándor-életről alig szoktak le." Szól a „nemzeti characterek"-ről is, többnyire így: „A' Finnusok munkások, meg rettenthetetlenek, állhatatosak, vitézek és vendég szeretők, hanem akaratosak és önkényűek, itt amott tisztátalanok 's az italra és babonaságra hajlandók" (Lassú, Az Orosz Birodalom . . . II. 90—117.). Később szóegyeztetésekkel is próbálkozott, kevés haszonnal és eredménnyel.

Általában fél mondatot kap a különféle tudománytörténeti áttekintésekben Kállay Ferenc (1790—1861), pedig ő a magyarországi tudományos finnugrisztika történetében Sajnovics és Gyarmathi mellett a harmadik jelentős személyiség. A debreceni kollégiumban Kölcsey barátja volt, később két évtizeden át hadbíróként tevékenykedett a Székelyföldön, a harmincas évek elején — mint akadémikus — Pestre költözött, s haláláig magyar őstörténeti, nyelvészeti, mitológiai kutatásokkal foglalkozott (Domokos Péter: Kállay Ferenc. Megjelenés előtt).

Nyelvünk finnugor eredetét már 1829-es székely tárgyú monográfiájában fölveti („Historiai értekezés . . ."), utóbb több dolgozatban is — újabb adatok felsorakoztatásával — igazolja, majd kifejezetten e kérdésre koncentrálva 1844-ben „A finn—magyar nyelv" címen könyvet is írt. A Demonstratiót és az Affinitast követően ez a harmadik jelentős, magyar szerzőtől származó önálló szakmunka, de — már magyar nyelven. Kállay mellett senki sem állt (pl. Hellhez vagy Schlözerhez hasonlítható pártoló, támogató, konzultáns), munkájával és munkásságával ő Reguly előtt, Reguly számára próbált utat nyitni, kérdéseket tisztázni. 1847-ben írt mitologiájával („A pogány magyarok" vallása"), amely gazdag finnugor anyagot is tartalmaz, ő nyerte meg a Kisfaludy Társaság e témában kiírt pályázatát. Művét életében mégsem adták ki, s 1861-es megjelentetése (Ipolyi művét követően) gesztusként is megkésett (a szerző már nem láthatta oly nagyon várt könyvét), tartalmilag pedig teljesen meghaladottá, el-

avulttá vált már. Mindaz, ami Kállayval akkor s azóta is történt, nem válik dicsőségére a magyar tudományos életnek. Hibája, magától értetődő módon, bőséggel akadt, emberi is, szakmai is (nála is hemzsegnek a délibábos etimológiák), a tudomány történetében azonban így is ő tekinthető a Horvát által felelevenített és jócskán továbbfejlesztett Szkítia-tan legkomolyabb ellensúlyának Lappónia oldalán.

Kállaynak egyébként van azért szövetségese is, többek között a kiváló orvos, Bugát Pál (1793—1865) személyében, akit behatóan foglalkoztat a finn nyelv, s aki elsőként veti fel (1844-ben) finnugor tanszék létesítésének a szükségességét a pesti egyetemen, vezetőjeként — Reguly Antallal. Elképzelése majd csak közel 30 év után válik valóra, 1872-ben Budenz József kinevezésével.

A finnugor tanítások engesztelhetetlen ellenfele viszont a befolyásos nyelvész és őstörténész Dankovszky Gergely (1784—1854), a szláv nyelvi kapcsolatok és kölcsönzések egyik első szakembere (s túlértékelője). A maga korában jelentős (s többször emlegetett) munkáinak egyike 1826-ban jelent meg Pozsonyban („A' magyar nemzet' maradéki az ősi lakóhelyekben"). Egy rövid idézet, amely számos szállal kapcsolódik kortársai felfogásához (gondoljunk akár Vörösmartyra is): „A' Kaspium tenger' napnyugoti partján Kaukazus hegy' völgyeiben mai napig lakoznak Magyar Nemzetünk rokonai. Avároknak onnand nevezettnek, mivel birtokjok Fővárossának Vár vala neve... Az Avár nemzet' fejedelmét a' honybéliek Hunság-Noszálónak, a' vagy Hunndir-Noszálónak nevezik."

A kor, a korszak ellentmondásosságát a helyes felismerések, tervek, célok mellett tévedések, jobb esetben keveredések jelzik, olykor egy személy tevékenységi körén belül is. Ez a kettősség legjobban talán Jerney János (1800—1855) — Reguly idősebb pályatársa s egyik fő pártolója — életében s munkásságában figyelhető meg: „Hiába ismerte, mint Csoma Sándor is, Sajnovics és Gyarmathi eredményeit, az északi »néminemű« atyafiságot csak a nyelvre fogadta el, s a nemzeti érdeket szem előtt tartva, Észak, a »sötétség birodalma« helyett a fény országában, Keleten kereste az ősök eredetét. 1844 tavaszán indult Pestről Szegeden és »Tömösváron« át Orsovába, gőzösön Galacba, onnan Moldván, Oláhországon, Besszarábián át a Fekete-tenger mellékére, s 1845 őszén a Volga vidékéről tért meg. Útját és vizsgálódásait maga osztja három ágra: az első az »Etelközi út«, ezt követi a »lebediai út« — és a saját szavai szerint — »csak szellemi« »parthiai kutatás«... Levedi népének szállását a Krímtől északra keresi, szorgalmasan nyomoz régészeti emlékek után, följegyzéseket, rajzokat készít Don- és Dnyeper-vidéki »kunhalmokról« és kőalakjairól, s mélyen hiszi, hogy ha »tündérhatalommal megajándékozva« szóra bírhatná e kőszobrokat, a »nagyszerű maradványok« nem szólnának másképp, »mint imádott nemzete nyelvén«. Hol van már a szegény finnus rokonság! Megint hunszittya a magyar; besenyő, kun, nyőgér sem más, sőt a jász is ősi magyar, s az első haza — hová már csak gondolatban jutott — az ókor nagy hírű pártus biro-

dalma volt, s a pártusok — dicső elődök. A jászok iráni eredete és az ókori források ismerete így vezette őt egy helyes úton — félre". (In: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Bp., 1973. 184—185.)

Színen van azonban ekkor már Reguly Antal (1819—1858) is, akinek méltatásával voltaképpen be kellene zárnom ezt a fejezetet. Ő azonban — éppúgy mint Sajnovics, sőt nála is nyilvánvalóbban — inkább megnyitja a következő periódust, illetve személyében összeköti a korszakokat. Róla sincs szándékom bővebben megemlékezni, bár életéről, munkásságáról, jelentőségéről — a rengeteg alkalmi emlegetés, hivatkozás ellenére — még olyan könyvecske sem íródott, amilyen pl. Sajnovicsról vagy Gyarmathiról.

Megítélésem szerint több szempontból is talányos egyéniség. Ismeretlenek azok a motívumok, amelyek a nyugat-európai tanulmányútra induló ifjú jogászt (aki mellesleg bérlőként < kosztosdiákként? > éppen Horvát István házában lakott) mi késztette váratlan út- és pályamódosításra 1839-ben. Ugyancsak rejtély, hogy amikor rendkívül értékes és gazdag anyaga birtokában 1849-ben — betegen — hazatért, ha nem is tudott komoly munkához fogni, miért nem mondott el többet barátainak, hozzátartozóinak, kollégáinak úti élményeiről, terveiről. Kevesen tudják (s értik), hogy a már nagybeteg(nek mondott tudós) miként vágott neki a Palócföldnek 1857-ben nehéz gépeket, poggyászt cipelve antropológiai és néprajzi célkitűzésekkel (Reguly Antal palóc jegyzetei — 1857. Eger, 1975).

Voltaképpen — közbevetőleg — nem szakítható el Regulytól, illetve a finnországi népköltészetet (s a Kalevala létét is) jelző első, hírlapban is közölt leveleitől Erdélyi János (1814—1868) érdeklődése a finn eposz iránt (Domokos, A finn irodalom fogadtatása . . .; A. Molnár Ferenc: A finn irodalom Magyarországon. Filológiai Közlöny, 1973). Ne keressünk azonban mondataiban finnugor szimpátiát, mélyebb ismeretekre törekvést a finnek iránt (ez később sem alakul ki benne), inkább Herder nyomán (is) formálódó népiességfelfogásának, valamint az Északnak szóló divatos tájékozódásnak jeleit lássuk itt (Lisztóczky László: Erdélyi János és a Kalevala. Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Füzetei. Eger, 1984).

Bárhogy is álljon azonban a kérdés, irodalomelméletünk és folklorisztikánk egyik első jelentős teoretikusa 1842-ben Kisfaludy Társaság-beli székfoglalójában elismeréssel emlegette a Kalevalát: „Nyelv és költészet mesterkéltség nélkül saját, külső befolyás nélkül tiszta eredetiség. Innen amit csak egy írástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállít, kifogás nélküli; azt se nyelv-, se széptan nem bírálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének . . . Így szedte össze a világhírű szerb dalokat és hősdalokat és hősregéket Vuk Stefanovics Karadsity, a finneknél pedig a legközelebbi múlt évtized alatt D. Lönnrot Illés egy nagyszerű költeményt írt le a nép ajka után, s ez Kalevala harminckét énekben." (Erdélyi János Válogatott művei. Bp., 1961. 157—158.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Visszatérve Regulyhoz: az ő őshazakutatása (a finnugor népek felkeresése, a nyelvtanulás, az anyaggyűjtés) 1839 és 1847 között történt, s ennek körülményeiről mindössze néhány magánlevélből, illetve jelentésből értesülhetünk — többnyire Toldy Ferenc (1805—1875) közvetítésében. Ő az Akadémia titoknokaként (Széchenyivel, Jerneyvel, Kállayval s másokkal) támogatta Reguly kutatásait, sőt külön akciót is indított segélyezésére (Reguly-Album 1845—1846. Megjelent 1850-ben. Ld. korábban Petőfinél). Reguly hazatérése után azonban (Toldy) magatartásában valamiféle változás következett be. S igaz ugyan, hogy az új korszak a finnugrisztika, s részben a magyar őstörténet-kutatás históriájában Reguly nevével indul, de helyén voltaképpen már Hunfalvyt találjuk, nevében is ő cselekszik, Reguly életművéből elsősorban ő, s nyomában többen, mások nőnek majd a szakma elismert (dotált, kinevezett, utaztatott, kitüntetett) nagyjaivá.

S hogy mi lehet a magyarázat? A tüzetes válaszadás messze vezetne. A reformkor lelkesedését, a szabadságharc dicső eseményeit terror, önkényuralom követte. Ismeretesek felmérhetetlen veszteségeink, sokaknak kellett bűnhődniük, félreállniuk, számos poszton történt változás. Ismét nagyon fontos lett régmúltunk kutatása, de a gyász körülményei közt megint csak a „fényes múlt" jelenthetett valamelyest vigaszt. A „halzsírszagú rokonság" emlegetése — most — nem kelthetett felemelő érzéseket, ennek belátásához viszont tapintat, megérzés szükségeltetett. Reguly talán ezt látta be és meg. Mindez persze, csak a magam (D. P.) feltevése! A közszereplést túl készségesen vállalók, Toldy (Schedel) és Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál (1810—1891) — úgy is mint realisták — viszont jól érzékelték a „nemzeti tudományok" fellendítésében, művelésében rejlő esélyeket, a kedvező nemzetközi relációkat is jól át tudták tekinteni — s jórészt az ő révükön fokozatosan új kezekbe került a magyarságtudomány, s ugyancsak a tudomány szintjén megkezdődött az eddiginél határozottabb áttörés Szkítiából Lappóniába. (R. Várkonyi Ágnes: A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban. I—II. Bp., 1973; Domokos Péter—Paládi-Kovács Attila: Hunfalvy Pál. Bp., 1986; Wéber Antal: Toldy Ferenc. Bp., 1986; Toldy Ferenc: Reguly Antal s a finn—magyar kérdés. In: Reguly-Album. Pest, 1850. V—CXXIX.; Pápay József: Reguly Antal emlékezete. Bp., 1905; Németh Imre: Az ősi szó nyomában . . . Reguly Antal regényes életrajza, Bp., 1956; Vásáry István: Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1980. 15—25.)

REGULYTÓL ZEMPLÉNIIG

Reguly hazatérését (1849-ben) korszakfordulónak is tarthatjuk témánk szempontjából. Távolléte 10 esztendeje alatt meglehetősen sokat emlegették, s nagy várakozással, hogy ő hoz majd fordulatot őstörténetünk — nyelvünk eredetének továbbra is vitás kérdéseiben. Itthon 9 esztendőt élt még. Mindenki várta magával hozott „kincsesládái"-nak fölnyitását, a vitát véglegesen eldöntő értekezések megírását; de — nagybetegként anyagát nem tudta feldolgozni, közkinccsé tenni. Mint a reformkorban fölnevelkedett ifjút, mérhetetlenül nyomaszthatta az önkényuralom légköre, a kivégzések, letartóztatások sorozata, a házkutatások, a bebörtönzések, a cenzúra, a nagyfokú bizalmatlanság, az elszigeteltség. Más országba érkezett vissza, mint ahonnan elindult.

De mégis: miként alakultak vele és körülötte az események az élete során nem egyik napról a másikra bekövetkező korszakfordulóban? A vizsgálódásokat a tudomány és a tudományos élet szférájában kezdjük ezúttal is, s látni fogjuk, hogy éppen a tudomány szerepe lényegesen megnő a korábbi időszakhoz képest, ugyanakkor pedig már határozottabban elkülönül a szépirodalomtól. Eseményekben, harcokban is lényegesen dúsabb az újabb hét évtized a megelőző nyolcnál.

Reguly — mint köztudott — egyedi, egyéni vállalkozásként kezdte meg „őshaza"-kereső útját, s erről csak utóbb értesült — újságokból — a nagyközönség, majd — beszámolókból, jelentésekből — a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek 1835-től már Toldy Ferenc volt a titoknoka. Utazónk ilyenképpen jutott minimális anyagi támogatáshoz, de ehhez megrendeléseket, elvégzendő feladatokat is kapott (mint tudjuk, nem csupán a magyaroktól, az oroszoktól is). Az egyszemélyes expedíció időtartamát, az utak hosszát, a legszerényebb személyi szükségleteket (élelem, öltözködés, szállás, utazás) tekintetbe véve pénzben lényegesen többet igényelt, mint amennyit Reguly mindent összevéve kapott, kaphatott. Az akadémiai támogatást akarta Toldy Ferenc a nevezetes Reguly-Album közreadásával megoldani. Az 1845-ben indítványozott kiadvány előjegyzéseiből végül is 1847-ben (útja legvégén), sikerült eljuttatni az érdekelt kezeihez egy bizonyos összeget. A teljesen kész kézirat azonban csak 1850-ben került nyomdába, s 1849. november 24-én így tudósít közeli publikálásáról a Hölgyfutár: „Toldy Ferenc Reguly-féle zsebkönyvet akar kiadni.

Örvendünk neki, mert árva magyar irodalmunkat gyarapítja; de a közönség eddig már alkalmasint rég feledte Regulyt a cseremiszekkel és csuvaszokkal együtt. Másra van most szükségünk, nem finn, vogul és karakalpag nyelvhasonlításokra."

Ez a néhány mondat jórészt igazolja sejtéseimet. A Reguly-Album azonban így is nélkülözhetetlen darabja a hazai finnugrisztikának, tudomány- és művelődéstörténetnek, nem csupán a benne szereplő nagy nevű szerzőknek köszönhetően, hanem azért is, mert máig sem meghaladott, részletes Reguly-életrajzot tartalmaz — Toldy tollából. A biográfia nyilván készen állt már 1846-ban is, de a szerkesztő-szerzőnek módja volt kiegészítésekre. Az 1850-es Toldy azonban nem azonos évekkel korábbi önmagával.

Nem ismeretes, hogyan fogadta az Egyetemi Könyvtár-beli állását 1850-ben elfoglaló Reguly a munkába állásával egyidejűleg megjelenő (ugyancsak megkésett) albumot. Talán már ő is abban a hangulatban, amelyet a Hölgyfutár fentebbi sorai kifejeznek. Mert — bár tehetné, kellene tennie — mégsem „finnugorkodik". (Teszi helyette más!) De mit művel ő, akit már szinte 1849-től folyamatosan temetünk (még utólag is), aki gyógyíthatatlan, de hosszan elhúzódó betegségében (vérbaj) szenved? Múltunkat és napjainkat illetően ideje lenne megszabadulni a szemforgatástól, álszentségtől, hisz alig akad olyan nagyságunk (legyen művész, költő, politikus), akinek „szégyellendő kalandjairól", elhallgatott betegségeiről nem lehetne beszélni. Mindannyian eleven emberek voltak, nem pedig templomi festmények, s az orvostudomány éppen aktuális szintjén kényszerültek végigélni életüket, szenvedni betegségüket.

Reguly mindössze kétszer vállal szereplést az Akadémián. A finnugrisztika bizonyára nehezen tud mit kezdeni 1850 őszén tartott felolvasásával: „A' Dzungár nép és annak a' magyarral állított fajrokonsága" (Magyar Akadémiai Értesítő, 1850. 155—168.). Tudósi nagyságánál talán csak emberi, s hazafiúi nagysága nagyobb, mikor fölfedezi és megfogalmazza a Szkítia és ~ vagy Lappónia kérdés helyét a magyar közgondolkodásban. A Gützloff nevű misszionárius impresszionisztikus dzungár (=egy mongol név) =hungár azonosítás Reguly számára voltaképpen csak ürügy felismerése kinyilvánítására: „Egy nemzetet se jellemez a' ragaszkodás múltjához és a' vágy legrégibb történetét felderíteni annyira, mint a' magyart . . . A' mi rokonsági kérdésünk' felfogása is . . . különböző, 's hogyha azt, eltekintve annak sokféle árnyéklaitól, két fő elválásában szemléljük; az, a' mennyire a' szív' módosítatlan érzéseivel karoltatik fel: népiesnek; a' mennyire az, érzéseiben szellemesített, és az öntudatos lélek befolyása által módosíttatott szív' felfogásával nézetik: tudományosnak nevezhető.

Az előbbit jellemzi tökéletesen azon kérdés, mellyet oly gyakran van alkalmunk hallani, ha rokonságunkról van szó: »Talált-e magyarokat«; és látjuk benne, hogy valamint IV. Béla idejében kérdezhette egykor Oroszországból és Ázsiából visszatérő missionáriusait a: magyar, úgy kérdi az most is az onnan visszatérő utast; látjuk, hogy a' szemlélet nem változott . . . Más színben áll sze-

meink előtt rokonsági kérdésünk, ha azt tudományos szempontból fogjuk fel... Azok, kik magasabb felfogásra nem képesek, az előbbi mellett fognak maradni, és távol vagyok azt legkevésbé is gáncsolni; mert a' szemlélet és a felfogás' módja nem áll mindig az ember hatalmában és nem változtathatjuk kény szerint, hanem mint következménye érzésünk szellemi áthatásának, mindig ennek fokozati arányát tartja meg... (s ez) adja a' léleknek azon erőt és szilárdságot, mellyre az életben szüksége van."

Legnagyobb s legsokoldalúbb finnugristánk (tehát távolról sem csupán összehasonlító nyelvészünk!) belátásban és bölcsességben is messze meghaladta győztessé váló szakmájának minden képviselőjét. Nem véletlenül becsülte s értékelte nagyra többek között Széchenyi István, majd Eötvös József is, akinek Reguly-nekrológja a Reguly nagyságához egyedül méltó és rangos megemlékezés, pálya- és jellemkép.

Csupán csak megemlítem, hogy Reguly második akadémiai szereplésén, 1851 tavaszán Hell Miksának a finn—magyar kérdést tárgyaló kéziratáról beszélt, jó szemmel látva, hogy a finnugor nyelvrokonság felfedezésében a kezdeményező és az ötletadó ő volt.

De Regulyt ekkorra már „leírták". Neve és főként gyűjtése a finnugrisztika faltörő kosa a hagyományos, illetve a frissen felmerülő egyéb őstörténeti, nyelvrokonsági elméletek elleni harcokban, összecsapásokban — az irányítás azonban megváltozott. Az új szellem kialakításában, az új emberek („káderek") színre állításában nem kis szerepet játszott „irodalomtörténetírásunk atyja", Vörösmarty és Horvát István ifjúkori barátja, az ellentmondásos egyéniségű, s kétségkívül igen sokat dolgozó Toldy Ferenc (1805—1875). Kitűnő külföldi, német és osztrák kapcsolatai 1849 után feltehetően további bécsi (illetve Bécsből Pestre „telepített") nexusokkal is kiteljesedtek; s az osztrák „illetékesek" nyilván hallgattak tanácsaira egy-egy fontosabb egyetemi, akadémiai, könyvtárosi, illetve szerkesztőségi állás betöltésekor. A származás kérdése (magyar vagy nemzetiségi?) korábban kevésbé lényeges körülmény volt a magyar mindennapokban, történelemben, 1849 után jelentősége nő, s igen sokáig nem szűnik meg. A tétlenségre kárhoztatott Magyar Tudományos Akadémián 1850-ben Toldy (Schedel) az egyetlen posszibilis személyiség, Vachott Sándor így ír róla Erdélyi Jánosnak: „... jár-kel, értekezik, érintkezik. Ismered őt. Utóvégre nem ő idomít, hanem ő idomkodik." (T. Erdélyi Ilona: Az akadémia tagjainak magatartása 1848—49-ben. Magyar Tudomány, 1979. 5. 395—401.) S egészítsük még ki ezt a képet — távol maradva a teljességre törekvéstől: „... a két legsötétebb vonás ezen a bonyolult jellemen: szeret a kulisszák mögül irányítani, különös örömét leli, ha a háttérben maradva zavart kelt és látványos vitákat provokál... (rajta) áll és bukik például, hogy kik kerülhetnek fel Pestre." (R. Várkonyi, A pozitivista történetszemlélet... II. 266—268.)

Ebben az időszakban fő pártfogoltjainak egyike Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál (1810—1891). Pesti kinevezését (az MTA könyvtárába) 1851-ben éppúgy

Toldynak köszönheti, mint a jogi pályáról a magyar őstörténeti-nyelvészeti kutatásokra történt átirányítását (ugyanekkor). Hunfalvy pályafutásáról Paládi-Kovács Attila szerzőtársaként írtam már, ezért itt csak nagyon röviden érintem alakját, tevékenységét. Minden bizonnyal egyenesebb jellem volt, mint Toldy (talán sohasem vette észre, hogy szinte bábfigura emennek a kezében). Roppant energiával s viszonylag gyorsan képezte át magát finnugristává, cikkek sorában teremtette meg a tudományos magyar finnugrisztikát; mindehhez lapot is szervezett, szerkesztett, munkatársi gárdát is kiépített. Menet közben — mintegy mellékesen — valósággal kiütötte a tudományos életből az öreg Kállayt (Toldy hathatós segítségével), úgyszólván beleült Reguly hagyatékába — még ennek életében, s nyomban a halálát követő évben saját megfejtéseként tartotta akadémiai székfoglalóját „egy vogul mondáról". Főként az ő kapacitálására jött Magyarországra s telepedett meg itt (az összehasonlító finnugor nyelvészet nemzetközi szintre emelésének a feladatával) Német-földről érkezve Budenz József. (Hogy nem lett volna-e ennek a munkának az elvégzésére esetleg megfelelő magyar jelölt is? Ujfalvy Károly — 1842—1904 — éppen Budenz Pestre jöttekor indul Párizsba, s teremti meg ott a francia finnugrisztikát.)

Hunfalvy nagyon tervszerű s intenzív munkája eredményeképpen az őstörténet finnugor mentalitású kutatása feltétlenül erősödik, nyomósabb érvek birtokába kerül, a nyelvrokon népeket illető ismeretek is gyarapodnak hazánkban, bizonyos ismertségre tesz szert pl. a Kalevala. Hunfalvy azonban azt is pontosan látja, hogy az általa és körétől művelt finnugrisztika (főként annak az alapját képező nyelvészeti ágazatot illetően) a nemzetközi megméretésben nem elég szakszerű, nem eléggé korszerű. Ezért is támogatja az indoeurópai nyelvészetben kiválóan iskolázott fiatal Budenz Pestre hívását.

Budenz József (1836—1892) 1858-tól él Magyarországon, 1868-tól ad elő a pesti egyetemen, s 1872-ben az ő számára szervezi meg a kormányzat (főként az akkori rektor: Toldy, valamint Hunfalvy javaslatára) az altaisztikai (a mai finnugor) tanszéket. Ő végre, ellentétben a csillagász Sajnoviccsal, az orvos Gyarmathival, a jogász Kállayval, Regulyval, Hunfalvyval, diplomás filológus, s felteheti a koronát a Sajnovics megkezdette műre. Azt is mondhatnánk: az ő révén érkeztünk meg végre — legalábbis a nyelvészet szférájában — Szkítiából Lappóniába.

A kérdések azonban nem oldódnak meg ilyen gyorsan, egyszerűen még a tudományban sem. Noha a történészek újabb nemzedéke Fejér Györgytől (1766—1851) Horváth Mihályig (1809—1878) tudomásul veszik az Európa-szerte terjedő tanítást eredetünkről, az újabb mitológiai szakmunkák szerzői (Ipolyi Arnold, 1823—1886, Csengery Antal, 1822—1880) is számolnak a finnugor örökséggel, akad szaknyelvész is, aki nem békül meg, még inkább műkedvelő (ezeknek a száma áttekinthetetlenné nő), s irodalmunkról — annak legmagasabb vonulatát tekintve — sem állítható, hogy lemondott volna Szkítiáról cseré-

be Lappóniáért. Az időben azonban — mint előbb is többször — ezúttal is messze előrefutottam.

De van-e s milyen visszhangja Reguly hazaérkezésének, kalandos útjának, Hunfalvy hangzatos finnugor felhívásainak („Igaz aranybulla"; „Nyelvészeti nagy tennivalóink s a finn nép régisége", Új Magyar Múzeum, 1850—1851) s Ipolyi tengernyi adatot (köztük finnugort is) tartalmazó különleges sorsú „Magyar mitológiá"-jának (1854)? Tekintsünk el most ez utóbbinak Csengery-féle bírálatától. Ez nem a finnugrisztika miatt történt, sőt, Csengery a maga koncepciójában sokkal bőségesebben élt finnugor hitéleti dokumentumokkal. (Minderről ld.: Hoppál Mihály: Ipolyi Arnold. Bp., 1980.)

Meglepően csekély az érdeklődés, alig akad érdemleges reakció, Reguly jól érezte meg azt, amit idegen származású kollégái voltaképpen egész életükben nem fogtak föl, nem értettek s főként nem éreztek meg. Nem kellett volna ajtóstul rontani a házba, a nyelvrokon népeket egész műveltségükkel együtt kellett volna beemelni a nemzeti köztudatba (ahogy előbb Reguly, utóbb a Budenzék elbuktatta Barna Ferdinánd óhajtotta), nem pedig pusztán nyelvészetileg, hangtannal (elvetélt elméletek, rendszerek, hipotézisek sokaságával) s etimológiákkal (amelynek műveléséhez minden jó fülű magyar ma is „érteni vél")! Keveset ért itt az igazság, az előző periódusban jelentkező idegenkedés nem szűnt meg. Az az összbenyomás alakul ki a korszak kutatójában: a tudomány halad a maga útján, s eredményeképpen a fej már mintha Lappóniáé lenne, s szív azonban Szkítiáé marad. De szólaljanak meg az ügyben a kor legkiemelkedőbb alkotói!

Jókai Mór (1825—1904), Vörösmartyt követő nagy romantikus alkotónk, minden idők legnépszerűbb hazai regényírója fellépésétől haláláig az érdeklődés központjában álló, nagy hatású, közvéleményformáló személyiség volt. Hatalmas életművében természetesen helye van a magyar őstörténetnek is a maga teljességében, ellentmondásosságában — Szkítiától Lappóniáig. Állásfoglalását a végletek és váltások sora jellemzi, hol finnugorpárti, hol finnugorellenes. Lelke mélyén, hajlamai alapján sokkal inkább az utóbbi, voltaképpen egész életében sokkal igazabb híve Horvát Istvánnak, mint Sajnovicsnak. De ami igaz, igaz. Legelső művei egyikét, „A munkácsi rab" című novellát pl. a Reguly-Albumba szánja (1846-ban), s az ott is jelenik meg 1850-ben. (Ez a gesztus azonban szólhatott a tekintélyes, befolyásos Toldynak is, Regulynak pedig elsősorban mint őshazakutató vándornak, nem pedig mint finnugristának!) „E napokban Reguly hazánkfiát várjuk közénk hosszú külföldi útjából megtérendőt, vajjon a várt »Reguly-album« mikor indulhat útnak" — kérdezi 1847-ben. (Budapesti Napló, 1847. márc. 17. In: Cikkek és beszédek. I. Bp., 1965. 100.) A Levente utószavában (1879) viszont így vélekedik: „. . . határozottan állítom, hogy a magyar és finnugor nyelvek között azonos eredet nincs és nem is volt soha" (Nemzeti Kiadás XCV, 143.) másutt leszögezi: „A magyar szittyafaj!" (In: A magyar nemzet története regényes rajzokban. I. 1969. 343—346.) A to-

vábbiakban érdekesnél érdekesebb, szellemes, gunyoros, komoly idézetek hosszú sora állhatna itt oldalakon át, s természetesen pro és kontra is, de csupán rövid szemlézésre van módom: 1859-ben Kakas Mártonként „Összehasonlító nyelvészeti küzdelmények"-et publikál (Üstökös, 1859. június 8.): „Dedikálva a finnistáknak, persistáknak, scythistáknak . . . Csak e néhány példából is megítélheti a szakértő világ, mily eredménnyel sikerültek eddigi buvárlataim az összehasonlító nyelvészet katakombáiban (a mik szintén nem jelentenek mást, mint Kata konyháit)." (In: Cikkek és beszédek. V. 1968. no 249.) Ugyanezen a néven jelentkezik 1865-ben (Üstökös, 1865. június 24.): „Kevesen vagyunk! . . . Könnyű más nemzeteknek: mert nekik legalább vannak rokonaik, a kik szükségben segítenek rajtuk: mint például a lengyeleknek az oroszok . . . az oláhoknak a franciák; — de mi, kevésre szaporodott magyarok, vajh hova támaszkodhatnánk, ha nem volna a mi nagyon tisztelt barátunk Hunfalvy Pál közöttünk, a ki fölfedezte, hogy a távol finnek velünk faj és nyelvrokonok . . . Az Attila ős apaságába szerelmes táblabíró ugyan protestál ez atyafiság ellen, s nem engedi aviticitási jogainkat; hanem hát tudni kell azt, hogy azoknak a megvetett apró kis finneknek aránylag sokkal több hírlapjuk van, mint nekünk, s a tudományokat a maguk szegénységéből sokkal jobban pártolják, mint mi cselekesszük . . . S ha úgy lehetne, a hogy reménylenünk Hunfalvy Pál barátunk nyelvészeti tanulmányai feljogosítnak, hogy egykor a finneket, vogulokat és jakutokat mind testvéreinkül ölelhetnők, akkor aztán elénekelhetnők a költővel, — némi kis változtatás mellett: Megtörve bár, de fogyva nem, él nemzet e hazán . . ." (In: Cikkek és beszédek. VI. Bp., 1975. no 104.)

Az „Egy ember, aki mindent tud" (1874)-ban olvasható: „Bojtorjánt rávitte a bűne, hogy a grófot kínai útjában megismertesse a magyarok őseivel . . . Igen bizony, de ezzel az egész finnista ligát magára lázította, ez pedig uralkodó párt a magyar akadémiánál. Úgy a fejéhez verték a Kalevalát, hogy sohase kívánkozott többé Kínába ősmagyarokat keresni." (Uő: Összes művei. Bp., 1976. 30—31.)

A „Kiskirályok"-ban (1885) ezen is túlmegy, bár Decebál és Manó vitájában az utóbbi talpraesetten érvel a finnugor rokonság mellett — kiemelve a finnek kiváló harci eredményeit, műveltségét. Minderre Decebál válasza: „De én nem akarok semmi testvériséget se a finnekkel, se a lapponokkal, se a csuvasokkal, se a többi rongyos riha pereputtyal. Nekem Attila volt az ősapám! Az Isten ostora! — Manó most vette észre, hogy micsoda rossz fát tett a tűzre. Hiszen finnistának lenni nagyobb haeresis, mint ha valaki zsidóvá lenne!" (Uő: Kiskirályok. Bp., 1968. II. 178—179.)

A finnugrisztika szempontjából nincs sok köszönet „Mahizeth" című, 1852-ben írt „lappon ősmondá"-jában sem: „S e nyomorult nép nyelvében a föld minden nemzetei találnak ismerős emlékekre, de legtöbbre a magyar . . . Históriájuk, őseik nincsenek. Apja nevére sem emlékszik senki. De mintha gúnyolni

akarná őket a világ, még most is »lappanóknak« nevezik őket." (Uő: A Magyar előidőkből. Novellák. Pest, 1855.)

1888-ból való a következő okfejtés, vallomás: „Általános bevett felfogás a magyar nemzetről, hogy őseit a hunokban és avarokban keresi. Ezt a hitet igazolni éppen olyan nehéz, mint megcáfolni, de teljes lehetetlen azzal helyettesíteni, hogy a magyarok a finnekkel és csuvaszokkal egy eredetűek, bármilyen derék, életrevaló népek legyenek ezek, különösen a magas kultúrával bíró, s szellemi tehetségben, vitézségben méltán rokonokul fogadott finnek. Nincs magyar, néhány nyelv- és történettudós kivételével, aki ne Attilát tekintené ősapjának." (Az Osztrák-Magyar Monarchia, III. 280.) Az itt mondottakat egy „a magyar nyelv eredetéről" szóló előadásában is megerősíti 1898-ban. (X: Jókai a magyar nyelv eredetéről. Budapesti Szemle, 1898. no. 96. 472—476.)

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy egyik kedves hősét, Barkó Pált („És mégis mozog a föld") pl. részben Regulyról mintázza, nagy elismeréssel ír a finnekről (a „Szabadság a hó alatt" című regényben), az észtekről (a „Dagöi torony" című elbeszélésben) — s a sornak távolról sincs vége. (Csekey István: Északi írások. Bp., 1928.)

A kiragadott részletekből annyi talán érezhető és állítható, hogy a finnugorsággal szemben (de főként, talán a finnugrisztika hazai művelőivel szemben!) nő az ellenszenve, egyre keményebb, egyre gúnyosabb velük kapcsolatban, s idős korában teljesen visszakanyarodik Szkítiához. Hiába győzött egyébként az Akadémián a finnugor elmélet, hiába kapott egyetemi tanszéket is, s hiába kerekedett felül a finnugor fél az ugor—török háborúban. Sőt! Hasztalan jelent meg Barna Ferdinánd fordításában 1871-ben a teljes Kalevala, s immár számos cikk, ismertetés is a nyelvrokon népekről. Vagy talán mindezek ellenére! Hisz a finnugor tanítás hivatalossá vált, s a hagyományok hívei éppúgy visszaszorultak, mint az őstörténet nem finnugor vonatkozásait kutató irányzatok. S mindehhez egy nem mellőzhető körülményt is meg kell említeni (nem véletlenül éppen itt): a magyarokról, a magyar nyelvről, a magyar nyelv eredetéről Magyarországon, Budapesten, az Akadémián is, valamint a sajtó hasábjain többnyire nem magyar származású tudósok vitatkoztak s mondták ki a döntő szót. Tény és való, hogy az idők során magyarrá váltak, a magyar tudomány és műveltség büszkeségei lettek, de a múlt század második felében, 1849-et követően e kérdésben létezett valami fenntartás. Ezzel függ, függhet össze az a fájó s igaztalan vád (amelynek bizonyos előzményeit is láttuk, s máig tartó utóéletéről is olvashatunk majd): a külföld biztatására és segítségével érvényesült a finnugor tanítás; Sajnovicsot a bécsi udvar küldte lappföldi útjára, Gyarmathit Schlözer biztatta kutatásaira, Toldy, Hunfalvy, Budenz született németek, Budenzet Bécsből nevezték ki Budapestre, s neves vitatkozó tanítványai (pl. Szinnyei, Munkácsi, Simonyi, Halász Ignác) sem magyar származásúak! De nem az a török tábor vezére, Vámbéry Ármin sem!

A bökkenő csak az (s erre máig kevesen gondolnak az érdekeltek közül): a

hagyománnyá jegecesedett őshazát és ősöket, Szkítiát és a hunokat is a külföld találta ki számunkra! Mindennek a felismerése (s belátása) oly keserves volt s maradt a dicső múltra (legalább arra) vágyakozók részére, hogy „igazi" rokonaink kutatása az ókor népei között s valamennyi földrész népeit illetően permanenssé vált — napjainkig terjedő hatállyal.

A finnugorellenes tábor hathatós képviselője volt az ötvenes években Mátyás Flórián (1818—1904), nyelvész és történetíró, Kállay, Reguly, Ipolyi és Hunfalvy kortársa. Hunfalvy kemény (s tudományosan teljesen helytálló) bírálata ellenére könyveit, nézeteit évtizedeken át idézték, használták Lappónia ellenfelei, köztük számos költő, író is. Néhány gondolat jellegzetes érvrendszeréből: „A magyar, nyelvére és szokásaira nézve, elkülönözve álla európai újhonában. Mihelyt a környező népek megszüntek őt rettegni, vendégszeretetét vevék igénybe; s tapasztalák, hogy a mily félelmes ellenei — oly szíves vendégei irányában. Letelepedett nála, a ki akart, a szíves gazda megosztá velök földjeit... Ázsiai rokonait < pl. a kunokat! — D. P. > is hozzá kényszeríték a viszontagságok; ide szállongának lassankint különféle nevezetek alatt, egykor terjedelmes rokonságának maradványai... azon következtetésre, hogy ősi nyelvünk Árpád és vezértársai után elveszett, s jelenleg csak finn — fájdalmasan felsóhajtunk! Méltó büntetése ez a hanyagságnak, mely a magyar-finnítést elnézte, s a nemtudommi-ségnek, mely azt folyton pártolja... Nem mi feledtük el honi nyelvünket, hanem azon rokonink, kik hozzánk nem jöhettek, hatalmasb népek közt fölöszlottak, s nemzeti öntudatukat is jobbára elvesztették. Enyészetök azomban nem vala nyomtalan. Számos eredeti szavaik közöltettek az uralkodó nyelvvel, melyekre, különösen a persában, most is könnyen ismerünk, örülvén, hogy ezáltal is erősödik honi krónikásaink hitele, kik őseink egyik legrégibb lakhelyökül Persiát < azaz: tágabb értelemben véve — Szkítiát! D. P. > jelölik.

Nyelvrokonaink, az e honba menekülteken kívül, idegenekkel keveredve elenyésztek. Külföldiek azomban finn, lapp, s más eddig kevéssé ismert népekben találgaták azokat, s kezdték őket testvérekül bemutatni. Amos Comenius mondatik ezen atyafiság első fölfedezőjének 1657-ben; őt követék svédek, és németek, egyes magyar szókat állítván össze finnekkel, Calepin és Molnár Albert szótáraikból. Magyarjaink elejénte mentegetőzének. Bél Mátyás és Bayer a hasonlatokat csak szomszédsági, vagy kereskedelmi viszonyoknak tulajdoníták; míg Sajnovics az ügy kárára a jeges tenger partjaihoz vetődvén, a gagyogó lapp szájából magyar hangokat véle hallani. Rögtön meggyőződék az új rokonság felől; összeállíta vagy 150 szóhasonlatot, s munkáját... Thott Ottonak, a dán akademia elnökének ajálta... a finnezés honunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni; egyetlen nyelvészeti intézetünkön uralg; — segélyeztetik. Fölösleges gondoskodás! Megjutalmazná azt, a sokkal gazdagabb orosz kormány is; hisz e törekvés az ő alattvalóit közelről érdekli. Ugyanis, Kállay szerint: »Gyarmathy—Schlözer által útba igazítva — könyvét első Pál orosz Czárnak ajálá, ki-

nyilatkoztatván, hogy kész az Uralra elmenni, ha segéd kezek gyámolítanák; de jó szándéka elhangzott a háborús időkben.«" (Mátyás Flórián: A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében. Pécs, 1857. V—XV.) Még tanulságosabb gondolatmenetének folytatása egy évvel később közreadott dolgozatában: „Mióta e munka szerzője a magyar nyelvet, képzelt rokonsági kötelékeiből bontani kisérelte, s részvétre hitta föl nyelvtudós honfi társait e működésben; az ellenpárt tovább terjeszté vizsgálatait. Csengery Antal úr már a magyar ősvallást finníti. (Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. Pest, 1858.) Ha őseink nyelve, vallása finn-rokon, nem szükség többé Noe körül keresni a magyar-finn közösséget; őstörténetünk is a finnekével azonosul... Megjegyzendő..., hogy nem a finnt és rokonait akarják magyarítani, min csak mosolyoghatnánk; hanem a magyart akarják finnhez és társaihoz kapcsolni. Népiratilag ez már véghez ment; s nem a finn népek magyar faj, hanem a magyar finn ágazat, — vogul és osztyák atyafiság. Nyelvészeti tekintetben gátolatlan működik a finnítés, midőn jellemző magyar nyelvsajátságok vétetnek kétségbe, s töröltetnek el; hogy elmosatván a különbségek, könnyebben sikerüljön az egybe olvasztás, mint alább a Nyelvészeti vitákban érintetik. A magyar ősvallás és történet finnítésére is meg tevé Csengery, mit jelen körülményei közt tehete: s nem rajta múlt, hogy az ügy még végkép nincs eldöntve." (Mátyás Flórián: Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról nyelvészeti viták, és újabb magyarárja nyelvhasonlatok. Pécs, 1858. III—VI.)

A „lappóniaellenes" mentalitásnak a korábban kifejtettnél pontosabb és pregnánsabb megfogalmazása keveseknél olvasható, ezért vélem fontosnak részletesebb szemügyre vételét.

S a tudós nem áll egyedül felfogásával. A finnugor nyelvészet hivatalos elismerése és akadémiai térhódítása a kiegyezést megelőző politikai életben fontos röpiratokkal részt vevő Vajda Jánosból (1827—1897) is dühöt, ellenszenvet vált ki: „Ott van anyagi értelemben legdrágább nemzeti intézményünk, az akadémia. Ez azt mondja, hogy az ő feladata a nemzeti nyelv művelése, és a szoros értelembeni tudományosság. Mellőzvén itt, hogy nyelvművelési feladatát menynyire oldotta meg szókincstanos kísérleteivel, azt kérdem, járult-e bárcsak egyetlen gondolattal, egyetlen fölfedezéssel akármely szakmában az európai tudományosság előbbreviteléhöz, és mondhatja-e a külföld, ím itt e fövenyszem, ezzel a magyar akadémia gyarapította az európai tudomány tárházát? Nem kizárólag Finnia s Lapponia hósivatagain révedez-e, keresvén ott Bendeguc sarujának nyomait, holott már annak patkószegeit is rég megőrölte az idő örök malma." (Önbírálat. In: Vajda János Összes művei. VI. Bp., 1970. 73—74.) S néhány „apró" szálka 1867-es keletű „mai dalai"-ból:

Egész világ fegyverkezik,
Vért ont harctéren, vérpadon,
Puskát tölt, kardot köszörül
A lappon és a macedon.

. . . . .
Koréa, Kréta, Kandia,
Maholnap Szamokédia,
Mind véres harcok színhelye,
Hol minden ember katona . . .

(Vajda János Összes versei. Bp., 1955. 403—404.)

Noha Vajdát neves kortársainál (Jókai, Arany) sokkal kevésbé foglalkoztatta a történelem és a magyarok régmúltja, vitathatatlanul „hun-párti" volt. Ezt bizonyítja 1856-ban írt Ildikó című drámája is.

Vajda bírálata igen kemény, sőt, igazságtalannak is tartható. Érdekes, hogy megválaszolására éppen Gyulai Pál (1826—1909) vállalkozik, aki lelkületében mindig is jobban kötődött Vörösmarty világához, mint a modern időkhöz. Hivatala, rangja azonban objektivitásra kötelezte (s nem csupán Vajda kapcsán, más esetekben is): „Másik vádja ez: »Az Akadémia kizárólag Finnia és Lapponia hósivatagain révedez.« Mi értelme lehet ennek? Nagyon kevés, úgy látszik, hogy a történelmi és nyelvtudományi osztályt akarja gúnyolni . . . Vajon a Reguly északi útja, a Hunfalvy hasonlító nyelvészete valami őrült dolgok-e? Ha valamivel gúnyolódni akarunk, ismernünk kell lényegét. Szerzőnk gúnyjából ítélve, oly kevéssé érti őskérdésünket s a hasonlító nyelvészetet, mint a ma született gyermek." (Szépirodalmi Figyelő, 1862. július 31. In: Gyulai Pál: Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok. Bp., 1961.)

Gyulai tehát semmiképpen sem sorolható a finnugor tanítások ellenfelei közé, tisztelte, becsülte Regulyt, elismerte Hunfalvy munkásságát, kedvelte Barna Ferdinándot, s figyelemmel kísérte a szakma eseményeit. De nem csupán a nyelvészetét! A finnugrisztikát ő is komplex tudománynak tartotta, foglalkoztatták e területen a népköltészet, a népzene, a ritmika, a kapcsolattörténet kérdései is.

Jó szemmel, érzékkel látja meg — hazánkban talán először —, hogy a finneket egyre jobban bántja, sérti — joggal, teljesen érthetően — a „halzsírszag" emlegetése, a nyelvrokonság huzamos elutasítása, a magyarok gőgje és arisztokratizmusa Lappóniával szemben. Az 1860-as években hazánkban is megforduló (s utóbb Hunfalvyval verstani vitába keveredő) August Ahlqvist cikke kapcsán írja Gyulai 1864-ben: „Íme a finn atyafi, mint jó atyafihoz illik, először is veszekszik velünk. Túlságos nemzeti büszkeséggel vádolja a magyart s mindenütt kiérzik az ő túlságos nemzeti büszkesége. A finnel egyenlővé kívánja tenni a magyart, de úgy, hogy a finn a magyarnál sokkal jelesb nemzetnek maradjon. Nem minden gúny nélkül a huszárruhát szembe teszi a Kalevalával, a finn naiv eposszal. A finn—magyar atyafiság egészen a tudomány dolga, s nincs köze egyik vagy másik nemzet jeles vagy nem jeles tulajdonságaival. S ha a dolgokhoz nem értők más szempontból veszik a kérdést, tudóshoz nem illik szin-

tén e térre játszani s éppen oly előítéletesen tárgyalni, mint ahogy a nem tudósok szokása. Mi becsüljük a finn nemzet érdemeit, örömest olvassuk a Kalevalát is, de azon csak mosolyognunk kell, midőn Ahlqvist azt állítja, hogy a magyar nemzet csak oly szerepet játszott Európa államéletében, mint a finn, s a kereszténység védelmét kelet ellen egy sorba helyezi Skandinávia védelmével." (Uo. 91—92.)

A finn—magyar kapcsolatok történetének akadnak ilyen (ez ideig nem idézett, nem emlegetett) mozzanatai is!

Eötvös József (1813—1871), a század kiemelkedő írója, gondolkodója és politikusa őstörténetünk, nyelvünk eredete ügyében — nem érezvén magát illetékesnek — nem tett hangzatos nyilatkozatokat. Tudta, érezte azonban, hogy a kérdés benne van kora atmoszférájában, mi több: kardinális fontosságú nemzeti mivoltunkat illetően. Mivel Regulyt emberként is, tudósként is nagyra becsülte, szerette, kiváló tudósunk korai halála egyik legszívbemarkolóbb beszéde elmondására késztette. Gyulai szerint „Reguly emlékét egy lélektani és tudományos kérdés vizsgálatával ünnepli, melyet Reguly pályája kelt föl benne, s mely éppen oly világot vet Reguly egyéniségére, mint tudományos küzdelmeire. Reguly valóságos egyénként emelkedik ki" (Gyulai Pál: Eötvös emlékbeszédeiről. In: Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp., 1927.) Ez az 1863-ban, az Akadémián elmondott Eötvös-beszéd nem csupán retorikai szempontból remekmű, megszívlelendő (de meg nem szívlelt) észrevételeket, tanácsokat is tartalmaz a mindenkori magyarságkutatás számára is: „Oly népek rokonságának felderítése, melyek egy ezrednél tovább egymástól elszakadva fejlődtek, s melyeket még a monda sem köt össze, a tudomány legmerészebb vállalatjai közé tartozik (156.) ... Legmélyebb gyökerében fogta fel a nyelvet s most ő vala az, ki egykori tanítójával < azaz Castrénnal! — D. P. > a legfontosabb és messzevágóbb észrevételeket közölheté (158.) ... a magyar s finn népek rokonságának kérdését nem tisztán philologiai úton, hanem csak úgy tartá megfejthetőnek, ha minden ezen népeket illető nemcsak nyelvészeti, de ethnographiai és történelmi adatok összegyűjtetnek s egybeállítatnak (161.) ... »Tovább és mindig tovább.« — ez volt jelszava, telhetetlenség, mértéktelenség — jó értelemben (167.) ... Ő nem volt philolog (168.) ... Eddig a magyar s finn népek rokonsága mellett csak a nyelvrokonság hozatott fel. Valamennyien tapasztaltuk az ellenszenvet, mellyel ez állítás hazánkban fogadtatott, hogy a magyar s finn nép közös eredetű. < Olvassuk csak Mátyás Flórián vagy Vajda fentebbi sorait! — D. P. > Az idő nem fekszik távol tőlünk, midőn, a ki e tudományos tétellel fellépett, csaknem hazafiatlansággal vádoltatott ... valóban nem bámulható, ha a magyar, kinek ős történetét a monda Etele népeivel kötötte össze, a rokonságot visszautasította oly népekkel, melyek létöknek a történelemben oly kevés nyomait hagyták, mint a finnek (186—187.) ... Reguly nézete szerint a nyelv a nép szellemi kifejlődésének hív tükre ... Minthogy pedig a vogul s a távol északon lakó azon finn törzsek, melyekre a kereszténység

eddig csak kevés hatást gyakorolt, szellemi kifejlődésükben s állapotukban egy ezred óta alig változhattak, ezeknek teljes megismerése nem egy szövétnek-e, melynek világánál őseink szellemi kifejlődéséről, a honfoglalás korszakában, némi biztonsággal átélhetünk? (189.)" (Eötvös József: Reguly Antal. In: uő: Magyar írók és államférfiak. Pest, 1868.) E nevezetes (de finnugrisztikai szakmunkákban nem olvasható) beszédénél kevésbé ismeretes fiához, Eötvös Lorándhoz (1848—1919) intézett levele 1869-ből. E szerint „Észak varázsa" a fiatal Eötvöst is „megkísértette", vonzotta, s utat (nyilván váratlant, nem tervezettet) óhajtott tenni oda. Atyja — éppen Reguly sorsa ismeretében s példájára hivatkozva — végtelen tapintattal, beleérzéssel óvta ettől a „kalandtól". (Köztudomású, hogy Reguly is szándékaitól eltérve fordult Nyugat helyett Északnak, s lett ennek a döntésének következményeként az őshazakutatás hőse és áldozata.) S most az idősebb Eötvös érvelése: „. . . nem természetes-e, ha én, ki, mert annyival idősebb vagyok, e tárgyról nyugodtabban ítélek, erre reflektálok, főképp miután véletlenül egy oly emberrel álltam baráti viszonyban, ki nagy tehetségekkel, a legnemesebb hajlamokkal s a tudományhoz lángoló szeretettel egész egzisztenciáját hasonló tévedésnek áldozta fel. — Reguly filológiai célt tűzött ki magának. Az utazás, melyet tett, olyan volt, mely az általa kitűzött cél elérésére a legcélszerűbb lehetett volna. Soha ember nem dolgozott, soha ember nem nélkülözött többet, s hátrahagyott irományai bizonyítják az erélyt, melyet kifejtett, s mégis mi volt az eredménye minden fáradságainak? Sokkal kevesebb, mint az, mit Castrén 6 hónap alatt hazahozott. Éspedig egyedül azért, mert a tudományban kezdő volt, s a legnagyobb lelkesedés nem pótolhatta azt, mi neki feladatának sikeres megoldására szükséges lett volna." (Uő: Levelek. Bp., 1976. no 320.) A diagnózis pontos és igaz. A finnekkel szemben — az ideig — mindig is hátrányban voltunk, többek között ezért sem lehetett nélkülözni tovább egy kiképzett nyelvész „csatasorba állítását". Budenz tehát nélkülözhetetlennek bizonyult. (1868-ban kezdte meg egyetemi munkáját, 1872-ben kapott katedrát.) Mindehhez azonban még valamit hozzá kell tennem: a nyelvrokon népekhez tett utakat illetően (akár Oroszföldre, akár a skandináviai lappokhoz) legalább száz éven át összemérhetetlen hátrányban voltak a magyar kutatók finn kollégáikkal szemben. Ezernyi pecsét, dokumentum, igazolás birtokában is állandó bizonytalanságban utazgattak a „cár atyuska" kormányzóságaiban (kitéve a hivatalnokok, pópák gyanakvásának, zaklatásainak), a finnek viszont orosz alattvalóként sokkal szabadabban jártak-keltek. Az összemérésnél erről a nem elhanyagolandó körülményről sem szabad megfeledkeznünk!

Nagyon nagy kár, hogy finnugrisztikánk nem e Reguly törekvéseit egészében átérző, megértő, komplex irányban fejlődött tovább. A hiányosságok kiküszöbölésével, persze. De éles szemű meglátásaival Eötvös a maga korában sem állt egyedül. Hamarosan (1867-ben), s nem is akárki, Arany János fia, Arany László (1844—1898) ugyancsak felhívja a figyelmet a finnugrisztikának a nyelvészeten túl vezető lehetőségeire. „Magyar népmeséinkről" értekezve írja:

„. . . az előadás mindenkiben hasonlót mutat. Sőt a finn és vogul népköltészet körül talán egy sajátságos nyomra is vezethez ez észrevétel. Tudjuk, hogy minden népnél a kötött beszédi hagyományok változatlanul maradnak századokon át, míg a prózai elbeszélés folytonosan alakul. A finn és vogul népek e kétnemű hagyományai feltűnő ellentétet mutatnak: a prózai elbeszélés rövid, olykor a homályosságig, a költői énekek ellenben minden gondolatot ún. »bokros« kifejezésekkel, vagyis a legszaporább szóhalmazzal nyújtanak el. — Nem lehetne-e talán ez is egy bizonyosság arra, hogy ama népek, mikor első énekeik keletkeztek, még nem laktak mostani hideg tanyáikon, ahol ma már ős mondáikat ők is oly szakadozott mondatokban regélik el (248.) . . . Felosztásomhoz képest következnék, hogy a jelvi <=szimbolikus > mesék ős vallási részleteiről szóljak, s ami itt legfontosabb kérdés, kiemeljem, hogyan bonyolódnak a különböző rokoriságok, mit és mennyit vehettünk át az indogermán mesék anyagából, s van-e nyoma meséinkben a finn, vogul s altáji népek hagoymányaival rokon oly részleteknek, melyek az európai népfajoknál nincsenek meg.

E kérdés azonban annyi anyag fölölelését, a szomszédos, de nem rokon, s távoli, de nyelvre atyafiságos népek meséinek, sőt mondai, hőséneki, krónikai hagyományainak oly részletes egybevetését igényli, hogy mindezt kívül kell hagynom mostani vizsgálatom keretén, mert hiszen ez már nem is annyira a mesék, mint inkább a mitologiai kutatás körébe vág (230.)" (Arany László: Magyar népmeséinkről. In: Arany László Válogatott művei. Bp., 1960.)

Mindez azonban már messze mutat. Túl a szükségszerű, szakszerű, de egyre inkább csak komparatisztikai lingvisztikára korlátozódó finnugrisztika szemhatárain. Ha Bartalus István (1821—1899) finnugor anyagot is hasznosító, korai (1864) egybevető népzenei dolgozatát sem tévesztjük szem elől, valamint pl. Réthei Prikkel Marián (1871—1925) későbbi tánctörténeti összefoglalását sem (1924), Reguly szemléletével, Eötvös jóváhagyásával, támogatásával, a részben már említettek, illetve említendők előmunkálataival elkészülnek (pontosabban: elkészülteknek tekinthetők lettek volna) az alapok Kodály Zoltán, Bartók Béla, Képes Géza, Vargyas Lajos, Ortutay Gyula, Gáldi László, Martin György és mások majdani sokirányú és távlatos kutatásaihoz. Bartalus munkásságának fontosságát már Gyulai is felismerte: „Tudtunkra az összehasonlító zenészet terén ez nálunk első kísérlet, s már csak e szempontból is megérdemli zenetudósaink figyelmét . . . Bartalus nemcsak a dallamokat közli, hanem magokat a költeményeket is Hunfalvy szabad fordítása szerint . . . nekünk úgy tetszik, hogy Hunfalvy fordításában hiba van, mégpedig oly helyt, mely az egész költemény alapja . . . A végversszakot sem értjük." Az elismerés a zenésznek, az új tudományszak kezdeményezőjének szól, az elmarasztalás a finnben oly otthonosnak vélt (olvasókönyvet is kiadó) Hunfalvynak. (Gyulai, Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok. 91—93.)

S a Lappónia-kérdésben helytállóan nyilatkozó, sőt helyenként túlzó, nem nyelvész szakemberek sora még folytatható lenne a század végéig, illetve azon

túl nyúlóan. Legalább az említést feltétlenül megérdemli a Sajnovicsék útját végigjáró, a nyelvrokonságról korrektül nyilatkozó polihisztor, Hermann Ottó (1835—1914), a finnugor adatokat szellemesen hasznosító folklórgyűjtő-mitológus Kálmány Lajos (1852—1919), illetve a finnugor anyagot egyenesen abszolutizáló, a Kalevalát szinte Bibliaként, a magyar ősvallás főforrásaként forgató, s ezért teljesen elhibázott (de nem egészében használhatatlan) mitológiát összeállító Kandra Kabos (1843—1905).

De mellettük mások is színen vannak már. Az ugor—török háborúról külön nem szólok itt, történetét részletesen tárgyalja Pusztay János fentebb már említett kötete (1977). A török tábor fanatikus és nagy hatású vezéréről, Vámbéry Árminról (1832—1913) csupán annyit jegyeztek meg, hogy még személyesen ismerte Vörösmartyt, Garayt, keleti utazását támogatta Arany, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Teleki József, Jókai, Deák Ferenc, sőt — Orbán Balázs is. Budenz kemény és kérlelhetetlen ellenfele nagy szeretettel és elismeréssel írt Regulyról, aki nem íróasztal mellett művelte s növelte onnan nagyra szakmáját: „1856-ban láttam őt először... Úgy éreztem, hogy e nemes arcú férfiúban vértanúját láttam magam előtt az őshaza keresésének... Jóságos bátorítóm, hű tanácsadóm volt ő... A lélek, melyet ő belém öntött, elválaszthatatlan részem maradt mindörökké." (Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. Bp., 1905. 108.) Lehet, hogy e meleg hangú emlékezésben szerepe van a megszépítő messzeségnek, de a közvetlen kollégák memoárjaiban is alig akad hasonló emberségű. (Vásáry István: Vámbéry és a magyar őstörténet. In: Vámbéry Ármin emlékezete. Bp., 1986.)

De Otrokocsi s Beregszászi sem marad követők nélkül. Már-már végtelen a műkedvelő nyelvészek, még inkább műveik száma, az őstörténet búvárlása és a szófejtés olyan szellemi tevékenységgé válik hazánkban, amelyhez mindenki érteni vél.

Nem is a legkacifántosabb teóriák a tünet-mutatók, inkább az, hogy továbbra sem akárkik a szellemi kalandkeresők. A színvonalat s az eredményeket tekintve nem is mérhetők össze!

Táncsics Mihály (1799—1884) életművének és tevékenységének megítélésében aligha a magyar nyelvtudomány-történet az illetékes. Történelmünk e nagy személyiségét azonban — gyermekkorától — érdekelték a nyelvek, s nem is kevésszer nyilatkozott meg nyelvészeti kérdésekben. (Kálmán Péter: Táncsics Mihály nyelvkönyveinek mához szóló üzenete. Magyar Nyelvőr, 1985. 306—321.)

Elméletével aligha érdemes behatóbban foglalkoznunk. Érdekesebb és jellemzőbb „rátalálása" a témára, a munka elkészültének folyamata, majd a tekintélyes, de az ügyben nem kompetens szerző kilincselése kéziratával különböző magas fórumokon. A reagálók és a reagálások is megérdemlik figyelmünket. Egy később egyre gyakrabban megismétlődő pszichikai folyamat, kórtünet s érvényesítési kísérlet tanúi lehetünk a továbbiakban — az érdekelt előadásában: „A rejtőzködés alatti időből vette kezdetét a nyelv eredete fölötti vizsgálódá-

som. Az eszme, miszerint »Legrégibb nyelv a magyar«, agyamban ekkor már megszületett... A szók keletkezésének fejtegetése betűrendben folyt. Mikor a J betűhöz értünk, az elkészült részt Trefort miniszternek bemutattam... Sokszor csóválta fölötte fejét; sokszor felkiáltott... ez nagyszerű! Végre, mikor tőle eljöttem, azt mondá; mégis jó lenne ezt egy szaktudósnak, például Toldy Ferencnek megmutatni... Toldy kezébe veszi; nézi címét, hosszasan nézi, anélkül, hogy csak egy szót is szólna; elbámultam... a könyvbe bele nem tekint; végre az oraculum megszólal, és ez igéket hallatja: »Nemhogy legrégibb volna a magyar nyelv, hanem a legifjabb«... Mindjárt az első szónál, megszólításnál a királyi tanácsos tudós sértve érezte magát, hogy nem címeztem nagyságos úrnak. Ezzel a tudós részéről munkám sorsa el volt döntve... Nemsokára Trefort arra szólított fel hivatalosan, hogy e munkarészt terjesszem az akadémia elé. Megtörtént... Gyulai Pál titkár értesített az eredményről, mellékelvén a kézirathoz Szarvas Gábornak a gyűléshez benyújtott jelentését... Táncsics Mihály... művét felolvasására egyáltalán nem ajánlhatom... (1873-ban)... Írtam tehát... Müller Miksa oxfordi tanárhoz... E »Nyílt levélből« az egyetemi ifjúság olvasótermében felolvasást tartottam, s ott lelkesedve fogadták. A hírlapok szerkesztőségeibe egy-egy példányt magam vittem... Bemutattam Ipolyi Arnold besztercei püspöknek, ki nehány levelet forgatott benne, s úgy nyilatkozott, hogy nem lehetnek állításaim ledönthetetlen igazságok, mert hát azok támogatására nem hozok fel érveket... Nem személyesen, csak írásban adtam be a prímásnak, de soha semmi választ nem nyertem tőle... Bemutattam munkámat Tisza Kálmánnak is, de ő nem érzett magában hajlandóságot érdekemben, illetőleg a munka kiadására nézve lépéseket tenni... de lelkierőm ösztönzött, buzdított, mintegy súgta: az öntudat jutalmad lesz." (Táncsics Mihály: Életpályám. Bp., 1978. 503—510.) S most néhány gyöngyszem magukból a nyelvészeti fejtegetésekből: „... a már létező nyelvek... e három nyelvcsalád valamelyikéhez sorozandók: semi, árjai és uralaltáji... de neköm ehhöz semmi közöm... Ezen osztályozás nyomán, miszerint a finnek, lappok, magyarok azon egy nyelvcsaládhoz tartoznak: a magyarnak ellenségei, nyelvének felséges volta miatti irigyei e nyelvrokonságot ekképp magyarázták, hogy a magyarok a lappoktul és finnektül származtak... Az embernem legelső törzse a szittya törzs." (Uő: Nyílt levél.., Bp., 1974.) Helyben vagyunk hát, azaz Szkítiában! De megtűri azért itt a szerző a finnugor rokonokat is, nem határolja el magát kategorikusan Lappóniától.

Ugyancsak tekintélyes közéleti és tudós alakja volt e tárgyalt időszaknak Pulszky Ferenc (1814—1897). Érdemeit az érdekelt szakemberek (történészek, régészek, művészettörténészek) megfelelően méltatták, a sorból mintha csak a nyelvészek hiányoznának. Pedig, talán, bizonyos babérok ezen a területen is illethették volna: „A politika félbeszakította tudományos működésemet. Több éven keresztül szorgalmasan foglalkoztam a szanszkrit nyelvtudománnyal,... engem leginkább maga a szanszkrit nyelvészet érdekelt úgy, amint azt az ind

grammatikusok megalapították. Az európai nyelvek grammatikája mind visszavezethető a görög és római grammatikusokra; ezek alapították meg annak formáit... Az ind grammatikusok ellenben századokkal Aristoteles előtt megírták már a nyelvtani szabályokat, hanem más szempontból indultak ki... reám nézve különös vonzó erővel bírt ezen, a nyugati theóriától egészen eltérő, eredeti felfogás, szerettem ezt más nyelvekre alkalmazni s a szabályok hatását megkísérteni, különösen a magyarban...

1. Nekem eszem ágában se jő, a magyar nyelvet akár az árja, akár a sémi nyelvekkel összekötésbe hozni...

2. Midőn a szanszkrit grammatikát... a magyar nyelvre alkalmazom, nem akarok atyafiságot kimutatni ezen nyelvek közt, hanem a nyelv természetét felvilágosítani...

3. Az árja nyelvek atyafisága s fő grammatikai szabályai jelenleg a fő pontokban meglévén már alapítva, ideje volna, hogy az altái, vagy is inkább a turáni nyelvekre hasonló összehasonlító vizsgálódások minél kimerítőbben dolgoztassanak ki. Castrén s Sjögren a finn ágra nézve összehordták a materiálét olyannyira, hogy ezen a bázison már lehet az építkezéshez hozzáfogni, s Hunfalvy bizonyosan az az ember, aki ezt tenni képes lehetne." (Pulszky Ferenc: Életem és korom. II. Bp., 1884. 219—229.)

Megjegyzendő egyébként, hogy e nyilván nem érdektelen témáról a Londoni Nyelvészeti Társaságban felolvasást is tartott, előadását ugyanott publikálták. (Már csak a fentebb megismert kis részlet alapján sem tartható dilettánsnak, akkor sem, ha nem is „vérbeli" nyelvész. De, mint tudjuk, az ekkor első számú szaktekintély, Hunfalvy sem volt az!) 1859-ben elküldte dolgozata magyar változatát Toldynak és Hunfalvynak is. Választ nem kapott, s az érdektelenség (s tegyük hozzá: érzéketlenség, tapintatlanság, amely az említettek részéről más, nehéz helyzetben levő magyarokkal szemben is tapasztalható, legyen szó „csodabogarakról" vagy valódi tudósokról) fölött érzett keserűséget Deák Ferenchez intézett elégiájában is kifejezésre juttatta. Így került Deák is témánk közelébe. (Egyébként nem csupán itt. Vörösmartyval folytatott levelezésében is!):

Vastagom, országunk nagy táblabírája, köszöntlek!
Én idegen földön számkivetett szökevény.
. . . . .
Engemet a szanszkrit nyelv kincsei elfoglalnak.
. . . . .
S mégis azon voltam, hogy gyász feledés ne borítsa
Jó nevemet Pesten, s írtam egy értekezést.
Képzőkről s igeformákról és kurta ragokról,
S nagy tudományáról India bölcseinek.
Irtam, el is küldtem, postán, január hava végén
Annak rende szerint s — elmarad a felelet.

Nem teszem én azt fel, hogy nyúlszívű volna barátunk
Toldy, királyunknak bajnoka, a dalia;
És hogy lett legyen oly vaddá Hunfalvy tudósunk
A pisze finnek közt; azt soha nem hihetem.
Tőlök tudd meg hát azon értekezés mibenlétét...

(Uo. 289—292.)

Pulszky (és Táncsics) sorsát megismerve, soraikat olvasva, óhatatlanul felötlik bennünk a gondolat: a politikai tevékenységből kiszorítva — egyikük az emigrációban, másikuk a rejtőzködés magányában kezdett intenzíven „nyelvészkedni", nyilván, hogy szellemüket működtessék. Hunfalvy is ezt tette (ő is még bújdosás közben kezdte), csak szabadabban, sok segítséggel, és — itthon. A sor, feltehetőleg, folytatható lenne. Úgy látszik, mintha az őstörténeti, a nyelvtudományi kutatások feltűnő kibontakozása pótcselekvés eredménye lenne; egy szellemi ereje teljében levő, rendkívül tehetséges és aktív réteg útkeresése és találása a történelem adta körülmények közepette.

Ekkoriban bukkan fel először, ugyancsak külföldi leleményként (akárcsak pl. Szkítia) a Turán, illetve „turáni" fogalom, amely — bár szintén nyilvánvalóvá válik tévessége — hazánkban nagyon is életképesnek bizonyul, s szerény, korrektnek is mondható kezdet után járványszerűen terjedni kezd, és hírhedett pályát fut be a magyar politikai és tudomány alatti életben. Sajnos, egy időben nem csupán párdarabja Szkítiának, aztán Lappóniának is, hanem azonos ezekkel, sőt helyükbe nyomul. A fogalom bevezetését Müller Miksa (1823—1900) nevéhez, s 1853-as felolvasásához, leveléhez szokás kapcsolni. Hunfalvy 1879-ben mutatta be a név történetét, de az voltaképpen jóval korábbi. Pulszky Ferenc 1839-es „Irán és Turán" című cikkéből is levezethető (Athenaeum, 1839. szept. 1.), s szócikként helyet kapott Czuczor—Fogarasi szótárában is 1864-ben, emígy: „Turán — a nyelvészetben gyakran előforduló név... Turáni-nyelvek alatt általán értjük az ural-altai v. szittya nyelveket." Hunfalvy legfontosabb mondata: „A scytha (turán) nyelvek fogalmának atyja tehát bizonyára <a dán — D. P.> Rask R. K.... 1836-ban megjelent munkájában: »Hogyan fejlődött a turáni nyelvek fogalma?«"

Kapcsolódjék mindehhez egy jellegzetes, tüskés (nem elsősorban finnugor, sokkal inkább s érthetőbben oroszellenes) műfordítás-paródia „Finn dalok" címen a „Borsszem Jankó" 1869. május 30-i számából:

. . . . .
Finniában, Finniában
Vagyunk szörnyű szabadságban,
Fogpiszkálónk kozák-pika,
Fölöstökünk jó kancsuka
Ihajla

. . . . .
Akasztófa szép halál
Annak, aki kajabál.
Ágyú, puska, panganét
Őrzik ezt a drágalátos
Finn-cseremisz szabadságot
Szanaszét.

A politikum továbbra is színezi témánkat, s az elkövetkező 100 évben a finnugor népek s az orosz politika viszonya akár külön is szemlélhető motívummá válik e kérdéskörben.

Ha a XIX. század második felének témánkat illető, szépirodalmi áttekintését, tükörképét Jókaival lehetett indítani (életműve közel hat évtizedet ölel fel), a továbblépés előtti zárást, tanulságlevonást a periódus vitathatatlanul legnagyobb, legtekintélyesebb alkotója, Arany János (1817—1882) idevágó megnyilatkozásainak, gondolatainak felidézésével illik megtennünk. Bár ez a pályaszakasz lényegesen hamarabb zárul, mint a Jókaié, s Arany nem lehet már részese, tanúja a századvég eseményeinek (voltaképpen az ugor—török háborúnak sem), a magyarsággal és a magyarságtudománnyal kapcsolatos események, eredmények, várakozások, elgondolások, perspektívák minden kortársánál mélyebben érintették, foglalkoztatták. Mindent és mindenről tud, amit a közvetlen előzményekben érintettem, s őstörténetünket, eredetünket, nyelvrokonságunkat illető vélekedése részben az életmű legismertebb darabjaiból, másrészt rejtettebb, kevésbé ismert írásaiból kerekedik elénk.

Bemutatása és értékelése sokkal jelentősebb terjedelmet igényelne, mint amennyi rendelkezésemre áll (akárcsak Vörösmarty vagy Jókai esetében), a mondandót ezért szűkre kell fognom. Vörösmarty nevét egyébként sem említettem véletlenül, pusztán „például"-ként. Az ő magyar őstörténettel kapcsolatos romantikus álmainak Arany egyenes örököse, folytatója, de — a realizmus jegyében, az epikai hitel igényével. A lényeget illetően roppant közel állnak egymáshoz. Azon túl, hogy költészetünk óriásai közé tartoznak, mindketten felelős tisztségviselői, tagjai voltak Akadémiánknak, szerkesztők, közvéleményformálók. Vörösmarty származásunkat, múltunkat illetően egyértelműen „hagyománypárti"-nak, finnugorellenesnek bizonyult; Aranynál e kérdés megítélése gondosabb vizsgálatot, több töprengést igényel. Híres költői művei („Keveháza" — 1853; „A tetétleni halmon" — 1855; „Csaba trilógia", 1855—1856; ua.; — 1881; stb.), amelyekből részben ismertségük, részben helykímélés végett csak jelzésszerűen iktatok ide néhány strófát, sort, egyértelműen „hun—szittya"-pártinak mutatják, a „hun—magyar testvériséget" máig az ő szavaival zengi (vagy vallja is) a világ valamennyi magyarja:

. . . . .
Vadat űzni feljövének
Hős fiai szép Enéhnek
Hunor s Magyar, két dalia,
Két egytestvér, Ménrót fia.

. . . . .
Vadont s a Dont ők felverik
A Meóti kis tengerig;
Süppedékes mély tavaknak
Szigetére ők behatnak.

. . . . .
Szittya földet elözönlék
Dúl királynak dús örökjét; —
És azóta, hősök párja!
Híretek száll szájrul szájra. . .

(Rege a csodaszarvasról. In: Buda halála Hún-rege. 1863. Arany János Összes költeményei. III. Bp., 1958. 668—676.)

Arany e művében — kis túlzással — szinte minden együtt van a legigényesebb s legsikeresebb feldolgozásban, amit a magyar tudomány és irodalom Anonymustól a múlt század közepéig a magyar őstörténetről felhalmozott. Köztudomású, hogy az ötvenes években Arany még középiskolai tanárként dolgozott Nagykőrösön, s munkája hatékonyabbá tétele érdekében — mintegy iskolai jegyzetként, vázlatként — készített egy rövid irodalomtörténeti összefoglalást is. Kevéssé olvasott dolgozatainak egyike ez, amelyhez fő forrásként a korszak általa is elismert szaktekintélyének, „irodalomtörténetírásunk atyjá"-nak, Toldy Ferencnek a kézikönyvét használta, persze önálló kiegészítésekkel. (Itt kell megjegyeznem a Toldyról korábban mondottakhoz kiegészítésképpen, hogy noha ő a magyarországi finnugrisztika kibontakoztatásának fő mozgatója volt — l. szerepét Regulyval, Hunfalvyval, Budenzcel kapcsolatban — a finnugrisztikával kapcsolatos legfontosabb tanításokat mégsem építette be művébe, amely ilyképpen ősköltészetünket hun—szittya alapokon láttatja, nyelvünk eredetét pedig — Révai nyomán — önmagát megszülőnek, primigena nyelvnek véli. Toldy Ferenc: A magyar költészet története. Pest, 1854[1]; 1867[2]. Erre a kettősségre sincs még magyarázat!) S hogy vélekedik, ír minderről 1857-ben a tanár Arany János? „Szükség, hogy vessünk egy pillantást a magyar nemzet eredetére s más népekkeli rokonságára; szükség, hogy a régi magyarok polgári életét, különösen pedig vallását, szokásait, erkölcseit ne hagyjuk érintetlenül, mert ez utóbbiak kétségtelen befolyással voltak nemzetünk ősrégi költészetére, szükség, hogy a magyar nyelv eredetét, más nyelvekkeli rokonságát, ha lehet forrá-

sáig nyomozzuk, annak különböző nyelvjárásait (dialectus) a mostani tájbeszédekkel összehasonlítsuk, amit a régi hun-magyar írásmesterségről följegyezve találunk, említetlenül ne hagyjuk; végre azon mondákról is megemlékeznünk, melyek régi latin krónikáinkban és a magyar nép élő nyelvén fennmaradtak, minthogy ezek hasonlóan őseink költészetének egyes vonásait tüntetik fel. . .

Tudósaink véleménye szerint a magyar faj azon középázsiai néptörzshöz tartozik, mely a régi íróknál scytha név alatt fordul elő és több népfajt foglalt magában. Ily népek voltak a magyaron kívül a hun vagy kun, a párthus, a kazár, a besenyő (idegen íróknál pecsenég), a székely, palóc, jász, avar s a. t. Azonban e népek őstörténete homályba van burkolva. . .

Ural-altaji vagy scytha nyelvcsalád, mely magában foglalja a mandzsu, mongol, tatár, szamojéd, finn és magyar nyelveket. E szerént a magyar nyelv az ural-altaji nyelvcsalád tagja s legközelebb a törökhöz és finnhez áll, de velök azért se leánynyelvi se testvérnyelvi viszonyban nincs, hanem önálló anyanyelv. . . (Anyanyelv az, mely kimutathatólag nem származott más nyelvből). . . nyelvészeink közül a jelesebbek: Gyarmathi Sámuel, ki, páter Sajnovics után, a finn rokonságot első vitatta köztünk; — Beregszászi Pál, ki a magyart a keleti nyelvekkel hasonlítá össze." (Arany János Összes művei. X. Bp., 1962. 446—531.)

Mintha a nevezetes „naiv eposz" tanulmány néhány gondolata is megfogalmazódott volna már e korai fejtegetésben!

A Pestre költöző, s itt munkát, hivatalt vállaló Arany rövid időn belül tájékozódik a tudomány alakulásáról, személyesen is megismeri a finnugrisztika élharcosait (Hunfalvyt, Barna Ferdinándot, Budenzet és másokat). Különféle hivatalos iratai (titoknoki-főtitkári jelentései, jegyzetei), szerkesztői észrevételei (a Szépirodalmi Figyelőben, a Koszorúban) 1861 és 1876 között arról tanúskodnak, hogy nem mindennapi olvasottságra, tájékozottságra tett szert a kutatások szerteágzó világában. Azt ugyan nem lehet állítani, hogy lelkes hívévé vált volna — csak ebben a rövid időszakban is — Lappóniának, de a bebizonyosuló tanok korrekt tudomásulvételét fontos megnyilatkozások tanúsítják.

A Szépirodalmi Figyelő 1861—1862-es évfolyama 6. számába például átvesz egy közleményt az Akadémiai Értesítőből „A finn népköltészetről" címen, így biztosítva széles körű nyilvánosságot a nyelvrokonsági tematikának, s az íráshoz szerkesztőként jegyzetet is fűz: „E mutatványt . . . annál érdekesbnek véljük közölni, mert mintegy kiegészíti, a mit közelebbi számaink a finn hitregéről mondottak; amaz a finn költészet népi, ez mostani vagy nem régmúlt alakját, amaz inkább az eposzt, ez a lyrát tüntetvén föl. S valamint az Castrén nyomozásain épül, úgy ez Lönnrot tollából foly, kik mindketten első tekintélyek a finn nyelv és költészet körül. Fordította ezt Hunfalvy Pál, az eredeti szöveget pedig Finn Olvasókönyvébe vette föl, melyre szintén figyelmeztetjük, kivált a tanulni vágyó ifjúságot. Az Akadémiai Értesítők, fájdalom, nem forognak annyira a közönség kezén, hogy e mutatványnak szélesb körben ismeretes voltáról kellene tartanunk." (Arany János Összes művei. XII. 1963. 86.)

Nem mellékes az a körülmény sem, hogy 1864-ben a Koszorúban először teszi lehetővé szamojéd népmesék (illetve ezek ismertetésének) közlését. Hozzáfűzése ezúttal is helytálló: „E mesék hősei nem állanak se természeti, se erkölcsi törvények alatt; az erényt nem követi szükségképp a jutalom, még a halál sem áthághatatlan akadály a nagyratörő genius útjában." (Idézi: Radó György: A Szovjetunió uráli és türk népeinek irodalma Magyarországon. Bp., 1976. 131.)

Magas akadémiai tisztségében gyakran foglalkozik finnugor témákkal, s távolról sem elutasítóan. 1865-ben jelenti: „A nyelvrokonság mezején vagy azzal összefüggőleg, Budenz cseremisz tanulmányai, Vámbéry Ármin . . . ethnologiai előadásai, Hunfalvy Pál . . . ismertetései a vogul hitrege, finn történet . . . köréből említendők, mindenek fölött pedig a . . . »Vogul föld és nép« című munka, melyet Reguly jegyzetei nyomán Hunfalvy dolgozott ki. E kötetben találjuk, rendszerezve, kipótolva, megmagyarázva Reguly nagy és fáradhatatlan gonddal tett gyűjtéseit a vogul és osztják földön, melyek ily terjedelemben, ily eredeti anyaggal és szívvel, alkalmasint egyetlenek az európai tudományban." S mindehhez — jegyzetben — hozzáfűzi: „A mondott kötet lehetőleg egybegyűjti, amit a vogulokról Reguly előtt tudtunk; azután közli Reguly észrevételeit a vogul földről és népről, melyeket a kidolgozó más régibb és újabb utazók, különösen Ahlqvist finn tudós észrevételeivel világosít föl. Majd a vogul mondák és énekek következnek, eredetiben és magyar fordításban, melyek annál érdekesb új világba vezetnek, mert a kötet harmadik szakasza azt deríti föl, hogy a magyarok és vogulok együtt az ugor népcsoporthoz tartoznak, hajdan az Irtis mellékein egymásnak határosai voltak. De Reguly emlékét nemcsak az örökíti, a mit Hunfalvy Pál kidolgozása közöl; hanem Budenz József csuvasz és cseremisz tanulmányai is, melyek alapját leginkább Reguly jegyzetei teszik. Mind ezek utazónknak nemcsak erőfogyasztó szorgalmát, hanem kitűnő élességét is bizonyítják, minélfogva Reguly nem utolsó helyet érdemel a jeles felfedező utazók közt." (Arany János Összes művei. XIV. 1964. 127.)

Alakuljanak utóbb bárhogy is Arany nézetei a finnugor kutatásokról, kutatókról, Reguly jelentőségét, gyűjtésének rendkívüli értékét rögvest felismerte, s róla csak szépet, jót írt, ha leírta nevét. Vesébe látóan jól látta, hogyan nőttek szakmai nagyságokká Reguly hagyatékából — mások.

1868-ban „Magyar és finn-ugor nyelvekbeli egyezések" című dolgozata alapján Budenz kapja a Akadémia Sámuel-díját. Arany jellemzése szerint az értekezés olyan, „amely a legközelebbi rokonnyelvek közt a szóhasonlítást, a tudomány rendelkezésére álló összes nyelvanyagból és az egész szókincsen keresztül, oly alapossággal tárgyalja, hogy ezzel a tudományos egybehasonlítás legbiztosabb alapja le van téve; s a mely egyszersmind rokon nyelveink összehasonlításának eddigi és még várandó eredményeit összefoglalván, úgy állítja elénk, hogy azt más rokonsági téren folyó és folyt hasonlításokkal is össze lehet mérni; s így a tudományos vizsgálót erre nézve is tökéletesen tájékoztatja." (Uo. 324.)

Arany költészete és a Kalevala között feltételezett kapcsolat (a Kalevala hatása ritmikában, alliterációkban) több kutatónkat is foglalkoztatta (Képes Géza: A Ka-

levala és a magyar irodalom. Világirodalmi Figyelő, 1961; uő: Népi-nemzeti klaszszikus költészetünk kialakulásához. Irodalomtörténeti Közlemények, 1962; A. Molnár Ferenc: Arany János és a Kalevala. Helikon, 1972). A vitában, megítélésem szerint, A. Molnárnak lehet igaza. Arany (miként azonnal bebizonyosodik) ismerte a Kalevalát, de költészetére a finn eposz (s általában a finnugor népköltészet, melyet nem is akárhogy jellemzett föntebb) semmiféle hatást nem gyakorolt, az alkotóművész a finnugrisztikától valamiképpen s valamiért teljesen intakt maradt. 1870-ből való sorai: „Barna Ferdinánd <az első teljes szövegű Kalevala fordítója. Megjelent 1871-ben — D. P.> . . .értekezését »A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre« az akadémiai Értekezések során leendő kiadásra méltónak ítélem, mint amely II. részében igen érdekes és sok újat tartalmazó összehasonlítást teszen a finn költészet — különösen a Kalevala — s a magyar, jelesül a székely népköltészet között; III. részében pedig a finn hitrege istenségeit a magyar népi hagyományokban elég szerencsésen nyomozza. Kevésbé sikerültnek tartom az I. részt, melyben fölötte sok beszéd fordíttatik az altáji hasonlító nyelvtudomány szükséges voltának bizonyítására, mit irodalmunkban nem tudom, hogy valaki tagadna többé" (Arany János Összes művei. XIV. 1964. no 450.).

S íme, a legelismerőbb, a kutatások lényegét látó s nemzetközi jelentőségét is felismerő szavai Lappónia irányában 1874/1875-ös főtitkári jelentéséből: „A nyelvtudomány mezején bennünket legközelebb a magyar s ezzel rokon nyelvek tudománya érdekel. Nemcsak azért, mert az Akadémia már lételét is ez eszmének, a magyar nyelv kiművelése eszméjének köszöni . . .; nemcsak mert az édes anyanyelv búvárlata, magyar tudósnak, mind ösztön, mind hazafi kötelesség: hanem a kiváló szerepnél fogva is, mely ez által nekünk jut osztályrészül a tudományos világ concertjében. Az altái hasonlító nyelvtudomány mezején egyik nyugoti nép sincs, se hivatva, se képesítve oly eredményekhez jutni, mint éppen mi — bár eddig csupán egy-két nyelvtudósunk buzgalma által — már is eljutottunk . . . Ily munkálkodás képes lesz a nyugaton, még tudós körökben is annyi tévedést, fajunk, nyelvünk s az egész altáiság irányában, helyre igazítani; s a világhódító árja gőgöt, mely nyelvünket éppen formagazdagságáért, a fejletlenebbek, — fajunkat a fejlődésre nem is képesek közé sorolja, mérsékeltebb véleményre hangolni." (Uo. 530.)

Nem szükséges különösebben érzékeny fül kihallani e szavakból a sértettséget s a védekezést az árja-indogermán (később „übermensch") felsőbbségtudattal szemben, a lassan, de biztosan izmosodó Irán—Turán ellentét előszeleit. Aranyt — a tények ismerete mellett — öntudata is az altaji táborba állította, melyben pedig ekkorára fújdogálni kezdtek a türk—finn vagy török—ugor viszálykodás fuvallatai, illetve kezdett megfogalmazódni az elkülönülés szükségessége.

Arany János az egyéb humán tudományok mellett különös érzékenységgel figyelte a korabeli nyelvtudomány eseményeit, eredményeit, nyelvészeti tevékenységével kutatók sora foglalkozott behatóan. (Szathmári István: Arany János és a magyar nyelvtudomány. Magyar Nyelv, 1983.) A továbbiakban nem is szakcikkei fontosak és érdekesek számunkra, hanem a hun—szittya témák nagy költőjének, il-

letve a hivatalossá, elismertté váló finnugor tanításra korrektül reagáló akadémiai főhivatalnoknak lelkében, tudatában érlelődő gondolatok, vélekedések, reagálások. Korábban sem lelkesedett különösebben a nyelvünkben kimutatható ugyancsak sok (és sokféle származású) jövevényszó láttán-hallatán, s ha a tényt tudományos produktumként tudomásul vette volna is, valamiképpen összekapcsolta az eredményeket az érdekelt tudósok személyével. Ezeknek (főként a nyelvtudósoknak) a túlnyomó többsége akkortájt s valamiképpen valóban idegen származású volt. A lelkében 48-asnak mindig megmaradó Arany kénytelen volt asszisztálni a 67-et előkészítő, majd kihasználó legkülönfélébb tudóskollégák érvényesüléséhez. Az elidegenedő (általa kozmopolitának ítélt) világban (szűkebben: Budapesten) fokozottan ingerelte minden olyan nyilatkozat, dolgozat, amely a legkardinálisabb, legbensőbb magyar ügyekben (eredet, őstörténet, nyelvrokonság, kapcsolatok) hangzott el, s illetékessége (tudományos hitele, fogalmazásmódja, szemlélete, stílusa) valamiképpen vitathatónak számított (legalábbis Arany sokáig toleráns, de mindig igényes mércéje szerint).

S egyre inkább elhidegedett az idők során még Hunfalvytól, Budenztől is. Ismerve a kor eseményeit, csöppet sem csodálkozhatunk, hogy a kiábrándult, csalódott oly egyedül maradt Arany utolsó éveiben (sőt már valamivel korábban) költészetében teljes mértékben visszatért, „haza érkezett" a hunokhoz és Szkítiához. Voltaképpen lelke s tudata legmélyén sohasem szakadt el egyiktől sem! Nem éppen a finnugrisztika (s a magyar nyelvtudomány) kirakatába vagy legfényesebb lapjaira kívánkozók Arany végső „odaszólásai", papírszeletkéinek metsző ítéletei:

Már ezután nyelvünk barbárnak senki se mondja,
Nyugati népektől loptuk egész vagyonát

— fakad ki 1879-ben.

„Finnugrisztikánk atyja" is megkapja a magáét (legkedvesebb tanítványai társaságában) 1876-ban s később, nyilván nem kellő ok nélkül:

Oh Búdencz, Búdencz, magad is már mennyire túlmensz. —
Nézd fiadat, Simonyit! Elhagya, rád se konyít.

S három — több mint keserű fintor — 1881-ből. (Bernát — Budenznek talán legkedvesebb növendéke, Munkácsi Bernát — 1860—1937):

A hogy' indul a nyelvészet árja:
Árpád nyelve csak ferdített árja!

*

Ez után már hát hiába
Küldtök vissza Ázsiába:
Illünk az orosz igába
A nagy Szláviába.

*

A mit Miklosich és Dankovszky s Leschka szerényen
Meghagy: Bernátok kótyavetyélik el azt,
Kapkod ürügyhöz ez is, mint a mennykőhöz elődе,
Hogy, ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény.

De ha mindez nem lenne elég, s nem bizonyítaná Arany mélységes kétségeit, álljon itt még néhány további epigrammája is e tárgyról. Ezeket a sorait amúgy is ritkán idézik, nem tankönyvszövegek, noha ugyancsak tanulságosak:

Budenzhez

Igazi vasfejű székely a Bálint:
Nem arra megy, amerre Hunfalvy Pál int.

(1877)

Bálint Gábor röpirata

Szegény Bálint Gábor,
Boldogtalan góbé;
Amennyit te szenvedsz,
Mi ahhoz a Jóbé!

(1878)

Mi ez, ha nem a kitörőben levő nagy nyelvészeti háborúság tüneteinek érzékelése? E perpatvarnál azonban sokkal jobban bántja, ami legféltettebb kincse, anyanyelve körül, annak „megfejtése", pontos származtatása érdekében történik. Arany János az „érdekében" szó után kérdőjelet tesz:

Ki van (aus ist) = vége van

Már ha ki van kártyád, sincsen ki a nyelvtudományod.
Nyelvőr! nem nyelv-őr vagy te, ha' nyelvi malheur.

(1872)

Az orthológusokra

Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót.
(1878 körül)

Mottó: Üsd, nem anyád!
Közmondás

Boncold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész,
Tartozik ez tereád? . . . Egy bizonyos: nem anyád!

S zárja a sort a legkeserűbb „papírszelet", utolsó sorához semmit sem kell fűzni (csak felidézni e könyvecske címét):

Szót, ragot és képzőt idegenből mennyit oroztál
Attól fogva, hogy e négy folyam árja itat,
Miklosich és Dankovszky nyomán s irigyelve babérjok'
Egy sereg ifjú tudós rád bizonyítja mohón.
S minthogy utánok a szláv böngészni valót nem igen hágy,
Most jön a német, oláh, új-görög és talián,
Perzsa, tatár, török és amit száz évig az átkos
Újító szellem vak dühe fúrt-faragott.
E nagy munka ha kész, (sietős!), a többivel aztán
Visszamehetsz Magyarom, Scythia téreire.
(1881 vagy 1882)
(Az idézeteket ld. Arany János Összes
művei. XI. Bp., 1968)

Értjük Arany igazát, megbántottsága jogos, mert legyenek bármilyen makacs dolgok is a tények, a magyar őstörténet ügyében mindenképpen nagyobb tapintattal, beleérzéssel, megértéssel kellett volna nyilatkoznia, értekeznie — bárkinek is. Hiába győzedelmeskedett a finnugor tanítás is, nyert katedrát, csatát a török tábor ellen, látványos diadalával, elismertetésével valamit (amit korábban sem nyert még el: szimpátiát, érdeklődést) igen hosszú időre el is vesztett. Végképp „elszakadt a tömegektől", meglehetősen egyoldalú, elzárkózó, helyenként agresszív tudománynyá vált. Arany epigrammái jelzik talán legpontosabban azt a szakadást, amely a következő évtizedekben — sokak tudatában, lelkében — újabb elkülönítő elemmé válik Szkítia és Lappónia között.

A mondottakat egészítse ki, hozza egyensúlyba egy nagyon objektív megállapítás, teljesen függetlenül Aranytól. A szóban forgó időszak egyik legműveltebb, legfelkészültebb esszéistája, Péterfy Jenő (1850—1899) pontosan látja tudományunknak azt a „geller"-jét, amely „titkos féreg"-ként rágja Aranyt s a hozzá ha-

sonló gondolkodásúakat. 1889-ben „A nemzeti géniusz"-ról szólva állapítja meg: „Mert nekünk kölcsön kell vennünk az egyes tudományok problémáit s módszereit . . . Legcsattanósabb példa ez irányban a magyar nyelvészet fejlődése. Legnagyobb sikereit annak köszönheti, hogy vérébe, gondolkodásmódjába fölvette az európai s elsősorban a német nyelvészet elveit s módszerét. Csak azért erősödhetett meg, s válhatott végre önállóvá." (Péterfy Jenő: Válogatott művei. Bp., 1962. 559—563.)

S álljon itt egy szubjektív emlék is — Benedek Elektől (1859—1929). Az 1870-es évek végén járunk. „Közeledik a nyár, a székely fiú készülődik hazafelé. A professzor urak sorra írják alá az indexet . . ., de az összehasonlító nyelvészet után — csak név: Budenz József. Valahol a budai hegyek közt kajtatom fel a világhíres nyelvtudóst, rám néz, fejét csóválja, hümmög, s végre kedvetlenül veti oda a nevét. Már első óráján alig tudja elfojtani nevetését a neveletlen székely fiú. Minden harmadik-negyedik szava: »hád én«. A második órán már összeszámolom a »hád én«-jeit: 227 gyűlt egybe. Maga írta és litografálta jegyzeteket oszt ki tanítványai közt a derék ember, összegyűl egy nagy csomó nálam is, csupa szó és szó — a lelket nem találom. Az első padban ülnek hű tanítványai, ezek áhítattal lesik ajkáról a vogul, osztják, mordvin, cseremisz szavakat. Többnyire zsidó fiúk. Már kezd kiformálódni bennem a fajt fajtól megkülönböztető vonás. Szegény fiúk, jóval szegényebbek mint én, de jobban is tűrik az éhséget, mint én. Ők szívósak, kitartók, én s az én fajtám — nem az. Mind gyérebben járok el a tudós professzor előadásaira, aztán egyszerre úgy elmaradok, hogy idegenül néz rám, amikor az indexet elébe teszem. . . . Hiszen ha csak az irodalomtörténetből kellene diplomát szereznem! De össze van bogozva vele a nyelvtudomány. Egy kissé meg kellene ismerkedni a finn, a vogul, az osztják, a cseremisz atyafiakkal is. Tisztelem az atyafiságot, de csak messziről." (Benedek Elek: Édes anyaföldem! Bp., 1979. 233.)

Az újabb századvég és századforduló évei témánk szempontjából nem különösebben nevezetesek, eseményekben sem gazdagok.

A finnugrisztikának elismert, bevett tudományként nem kell többé már küzdelmet folytatnia létéért, elismertetéséért, ún. „alapjaival" minden leendő magyar szakos középiskolai tanár köteles megismerkedni, mi több, vizsgázni is belőle (ld. Benedek Elek visszaemlékezéseit). Más kérdés, mit jegyez meg, tart fontosnak mindebből, s főként: mit ad át évtizedeken át tartó iskolai munkája során tanítványainak. A nemzeti tudat kialakítása, orientálása szempontjából döntő jelentőségű volt (lehetett volna) ez a tematika a tanulóifjúság körében. Budenz eredményes, hatásos professzornak bizonyult — főként, persze a nyelvészet iránt érdeklődők között —, neves szakemberek sora került ki a keze alól (Simonyi Zsigmond, Szinynyei József, Munkácsi Bernát, Halász Ignác, Szilasi Mór stb.). Még nem nyelvész tanítványt is sikerült megnyernie a finnugrisztikának, a Kalevala-fordító Vikár Bélát. Sorra nyílnak az országban a további finnugor tanszékek, 1893-ban Kolozsváron, 1914-ben Debrecenben, 1916-ban Pozsonyban. (Trianon után a kolozsvári egyetem részben Szegeden, a pozsonyi Pécsett folytatja létét, s — átmeneti szüne-

tek, megszakítások után — jelenleg is működik hazánk négy bölcsészkarán egy-egy finnugor műhely.)

A finnugrisztika eredményeit mindazonáltal tudomásul veszi irodalomtörténeti előadásaiban Riedl Frigyes (1856—1921), verstani kutatásaiban Négyesi László (1861—1933), s a századforduló táján színre lépő két nagy muzsikus, Bartók Béla (1881—1945) és Kodály Zoltán (1882—1967) is. Persze, elsősorban a magyar és finn tudósok újabb folklorisztikai, népzenei gyűjtéseit, feljegyzéseit, néprajzi kutatásait. A nem nyelvészeti finnugrisztika országos jelentőségű és visszhangú teljesítménye majd Vikár Kalevala-fordítása lesz — 1909-ben, amely több hívet szerzett a finnugor rokonságnak, mint a nyelvészeti munkák összessége — 200 év alatt.

A milleniumra készülődő hivatalos Magyarország mindazonáltal nem érzett különösebb „affinitást" Lappónia iránt, s a Szkítiához ragaszkodás jegyében — a hun harcosok méltó utódaként — megjelent a tudományban a „volgai lovas" ködös alakja, s a finnugorok hallgatólagos tudomásulvételével kezd megizmosodni a majdan Japánt is befogó „turáni gondolat".

Irodalmunk korabeli nagyjait (pl. Mikszáthot) egyáltalában nem foglalkoztatták viszont az őstörténet kérdései, publicisztikájában sem sikerült még eddig nyomát lelnem ilyen irányú tájékozódásának. (Felbukkan viszont nála a szlávok — magyarellenes — őstörténeti fikciója. Vö. Bernáth diák vitáját az olaszröszkei plébánossal a „Különös házasság" című regényben. A mű 1901-ben jelent meg.)

Különösebb figyelmet — e tekintetben — a századvég költői sem érdemelnek, bár pl. Vikár Béla (1859—1945) költészetéből (inkább a későbbi évekből) számos finnugor témájút lehetne megemlíteni. Vikár tudományos tevékenységét, kezdeményezéseit, gyűjtését, főként pedig bravúros, két évtizeden át készített, csiszolt Kalevala-tolmácsolását egyéni költészete esztétikai minőségben meg sem közelíti. Jelez azonban valamit a „finnugor hangulat"-ból Vikár gunyoros, önkritikus, a „szakmát" kissé kívülről néző, látható szemléletéből. „A beteg Budenz"-hez címzett versét kevéssel mestere halála előtt írta — obi-ugor stílusban (e nemben elsőként):

Téli s nyári hónapokon a
  Mögös háza mögiben
Söritalos jó lakoma
  Legyen önnél dögiben!
Nyak-vágható igaz álmot
  Aludjék ön, de úgy ám ott,
Hogy nyakát, míg álma fogy,
Le ne vágják valahogy.
. . . . .
Tartsa önt meg az a jó chef:
  Numi-Tárom, mi apánk,

Akitől e mai József —
nap vigalmát mi kapánk.
Tízfogas szám ím kitárom:
Áldja önt meg Numi-Tárom,
Egészségit foldja meg,
Lelke végit toldja meg!

S az 1892-es keletű vershez hozzáfűzi jegyzetben: „A nagy nyelvtudós, Ugorvárura, nem élte túl ezt a magyar-ugor rigmust, jót nevetett rajta, s nem sokkal utána meghalt." (In: Századvégi költők. I. Bp., 1959. 296—298.)

Évtizedekkel később, 1935-ben a Kalevalához bevezetőt író Kosztolányit köszönti Vikár — a finn eposz szellemében, ritmusában (e tekintetben is iskolát teremtve):

Műfordítók fejedelme,
Költők nagyja, fenkölt elme,
Az a mennydörgésben zúgó,
Fő-főisten, öreg Ukkó,
Téged hítt el, hogy e drága
Kincset letedd zsámolyára.
„Tőlem semmisem telik ki,
Egymagamtól éppen semmi,
Ha nincs Alkotóm kegyelme,
Igaz Isten engedelme."
Így Elébe aki járul:
Oltárának főpapjául
Téged fogad örömest
Mint méltót, jelest, nemest.
Óh, e tisztet — jól bevált
Méltóságod — váltig álld,
S amaz Ukkó érte áld.

(Uo. 302.)

Egyetemi társa, Budenz tanszéki utóda, Szinnyei József (1867—1943) pályája kezdetén még nagyon fogékony volt az irodalom kérdései iránt, 1882-ben ma is élvezhető, tartalmas, színes könyvet írt Finnországról „Az ezer tó országa" címen, később azonban ő vált hírhedett-híres „némakönyve" (a 7 kiadást is megért „Magyar nyelvhasonlítás") révén a száraz, életidegen nyelvészkedés megtestesítőjévé (l. alább Szabó Dezső, Laczkó Géza sorait). Vikár 1898-ban „A nyelvész bújá"-ban még az egykori padtárshoz fordul:

Szomorkodik Szinnyei fapadon:
Mért nem élnek finnjei szabadon?

(Uo. 299.)

Tucatnyi további „finnugor versének" cím szerinti felsorolásától is eltekintek, Kalevalája és más finn tárgyú cikkei, fordításai visszhangjáról könyvemben már megemlékeztem (Domokos, A finn irodalom fogadtatása . . .).

Miközben nyeregben érzi magát a „finnugor tábor", s erősödik a turáni kórus is — józan és kiábrándult, kiábrándító hangokra is felfigyelhetünk. A kiüresedett, hazafiaskodó, ősmagyarkodó, a nyelvrokonságot aprópénzre váltó gondolkodásmódra, az ebből következő provincializmusra mintegy a Nyugat (a nyugat-európai kultúra s az e címen megjelenő folyóirat képviseletében Ignotus (Veigelsberg Hugó) — 1869—1949 — hívja fel a figyelmet „A finnekkel is úgy vagyunk, mint legtöbb iskolai szerzeményünkkel: tisztelettel elegy semmit nem gondolás, amit nevük hallatára érzünk . . . két kép is tud bennünk élni . . . Az egyik ez az iskolai, akadémikus, kalevalás, a sajnovicsos és hómezős tizennyolcadik századbeli eszkimó kép. A másik a svéd mellékízű frauenrechtleres, az arisztokratába oltott demokratikus, az újságtelegramokból kirajzolódott huszadik századbeli. S mi tagadás benne: egyik sem szól atyafiságosan szívünkhöz. Tisztelni való mind a kettő, de mind a kettő idegen tőlünk. Az ural-altaji rokonság legyen bár mégoly megtámogatott: a mi szalonnás világunk csak papiroson rokon azzal a halzsírszagúval. Viszont a mi ugorból sarjadt osztrák maiságunk más természetű kulturvilág, mint ez a skandinávvá fejlett lappszamojéd . . . Kelet népe — s e perctől fogva nem idegen . . . A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne . . .

A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja . . . Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégiscsak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagyvilágban más nincsen számára, ez a nagyvilág mégiscsak az önnön biztonsága őrálló helye gyanánt védje és bástyázza körül. A Csaba útja az égen írt utat honfoglaló kelet népének. S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe." (Ignotus: Kelet népe. Nyugat, 1908. 491—495. In: Esszépanoráma. I. Bp., 1978. 101—104.)

Ignotus sorait olvasva aligha csodálkozhatunk azon, hogy a Nyugat több mint 30 vaskos évfolyamában igencsak kevés szó esik Szkítiáról, Lappóniáról is, s hogy — például Osvát Ernő, Babits Mihály, majd Szabó Lőrinc életművét — ez a tematika úgyszólván meg sem érintette.

De reagált-e rá valamilyen formában századunk első költőnagysága, Ady Endre? A válasz: igen. De talán nem is annyira a filológiailag is kimutatható célzások,

motívumok, utalások a fontosak az ő esetében, hanem egész költői-emberi-alkotói habitusának különlegessége. Többen is felfedezték, leírták, fejtegették azt a szerintem is nyilvánvaló, szembetűnő igazságot, hogy Ady sámán-költőnek, költősámánnak is tartható; a szibériai sámánok valamennyi rendkívüli tulajdonságával, adottságával, amely párosult benne egy óriás műveltségű roppant széles látókörű nyugati poéta képességeivel.

Egy elképzelt szkíta (szittya), hun, ősmagyar táltos éppúgy beleláthatóalakjába, mint bármelyik Diószegi Vilmos által ismert és leírt pogány varázsló (Papp István: A Kalevalától Adyig. Vándortűz, 1947. 6. sz. 8—16.; Diószegi Vilmos: Samanizmus. Bp., 1962.)

Költészetében azonban kézzelfoghatóan is jelen van a hagyomány (markánsan, erőteljesen, sajátjaként), s valamennyire az új is (nem fanyalogva, el nem fogadottan, csak eléggé nem ismerten). Többek között a „Csaba új népe", a „Hunn, új legenda", az „Ond vezér unokája" című versei említhetők (de a sort hosszan lehetne folytatni), gyakran szerepelnek ezekben pogány magyar vezérek, lázadók nevei, példái; a korabeli magyar elmaradottságra, mentalitásra szívesen és sűrűn alkalmazott „szittya" jelzője is honosnak mutatja Szkítia világában. Az „Északi ember vagyok" című versében („Ha én szólok, Észak beszél, Fagy és fátum fogja a számat . . .") többen — főként Képes Géza (A Kalevala és a magyar irodalom. In: Az idő körvonalai. Bp., 1976. 139—140) — a finn eposz hatását gyanítják. E verse mellett azonban publicisztikájában is vannak nyomai finnugor ismereteinek, sőt szimpátiájának is („Finn diákok Nagyváradon." Nagyváradi Napló, 1902. augusztus 26.), de ebben a témában nem magyar szakos tanár öccse (Ady Lajos) lehetett informátora, hanem nagyváradi asztaltársaságának tagja, a lappföldet (és Finnországot) többször is beutazó, rokonszenves helybeli tanár, Báthori Ferenc (Domokos Péter: Báthori Ferencről. Filológiai Közlöny, 1985).

A finnugrisztika szempontjából azonban „Két tanár úr" című 1903-ban írt novellája a legfontosabb. Ebben méltó emléket állít a sokszor az életet és az egészséget is áldozatul követelő kutatómunkának, s nyilvánvalóvá teszi, hogy Ady sok mindent hallhatott Reguly, Castrén s a későbbi utazók (pl. Halász Ignác) útjairól, munkásságáról: „Az északi fény mintha halványabb volna . . . Mintha a hó is fekete volna. A két kis szamojéd emberállat jelekkel beszél egymáshoz a kunyhó előtt. Nem kell már a tűzre rakni. A tudós beteg férfiú elmegy . . . Az Ob mellett a mocsarak minden mérge az ő gyönge kis testébe pályálta magát . . . És hamar ismerték egymást . . .

— Berlinben ismernek — nyögte . . . tovább a magyar. — Még Londonban is. Otthon csak tűrnek. Nem szeretik, hogy utazom, hogy könyveket írok. Azt mondják, mániákus vagyok . . .

— Hogy élnek a magyarok? Most mit csinálnak?

— Nem élnek, de élni akarnak most nagyon. Ezt csinálják . . .

. . . Most nézték meg egymást. Dr. Suohónak egészen germán feje volt, de különösen sárgásfényű, keleti szemekkel. A magyar sem volt turáni arc. Magas homlok,

fekete szemek, merész orr, finom, ideges száj. Szinte betegesen értelmes és betegesen élő arc mind a kettőé . . .

— Én nem kerülhetek soha egyetemre. Nagyon jól beszélek svédül. Német lapokba írok. Ez a honfitársaim előtt bűn. Írtam vagy tíz finn könyvet, és nem tudok oroszul. Ez meg a hatalom előtt bűn. Hívnak ki Németországba, de nagyon szeretem ezt az én kis kegyetlen, fagyos hazámat. Odahagytam már érte ősi vallásom is. Zsidó voltam, evangélikus vagyok már. Csodálatos kis nép ez, szívós, őstüzű, elfogyaszthatatlan . . . Az én népem . . .

— Az enyém is — sóhajtotta a magyar. — Csak a gondolkodástól fél még . . . De nem lesz mindig így . . .

— Hiszen egyetemi magántanár?

— Az vagyok. Ennyire már tartunk. Akinek gyűlölt a vallása, s emellett lármázni sem tud, vigasztalásképpen hozzájuthat ehhez a címhez. Szép cím, sokat dolgoztam érte, de ettől a címtől most elvehetik a kenyeremet . . .

. . . Akkoron éjszaka, a fagyos Tommerforóban, a sápadt finn hold fényében két tanár úr miatt ujjongania kellett két kicsi nép géniuszának, ha a kicsi népeknek is vannak géniuszai." (Budapesti Napló, 1903. október 24. In: Ady Endre Összes novellái. Bp., 1961. 113—117.)

Ady figyelmes tekintetét sem kerülte el mindaz, amit már Arany és Benedek Elek is észrevettek. De ez még nem minden. Reagál pl. a még az 1900-as években sem teljesen elcsitult ugor—török háború utóvédharcaira, de az értelmezésben — aktualizálásban már összetéveszthetetlenül őt halljuk, értjük: „Olvasom . . . Vámbéry Ármin új tudós harckezdését a török—magyar rokonságért. Valóban turkok lehetünk mi. Fatalisták, kényelmesek és kényesek. Kalmárkodni nem tudunk, pedig a modern élet kalmárkodás . . . Tegnapelőtt Vikár Béla . . . ki lent járt a Székelyföldön, s belevegyült e ritka becses népbe, melyet a mai rendszer nem tart olyan szükségesnek megmenteni, holott veszedelme nagyobb, mint a ruténeké, rendkívül érdekes dolgokat beszélt e nép lelkéről. Ez a világ legelhagyatottabb népe, pedig csodaszép, értékes nép, okvetlenül nagyon régi fajta." (Uő: Muri nélkül. Nagyváradi Napló, 1909. március 5. In: Ady Endre Összes prózai művei. IV. 1964. no 29.)

A turáni mozgalom első szellőit is érzékeli, s a rokoni körbe bevont japánok kapcsán írja — az aktuálpolitikai háttér ismeretében: „Úgy van. Tudnak azok mindent. . . bizonyos, hogy a kis muszkaverők magyarul is tudnak, ha kell. . . Mióta ők csinálják a történelmet, a kis japánok, nagy a gusztusunk rokonságba lépni velük. . . Bárcsak rokonságban volnánk velük. De nem vagyunk. Ők még magyarul is tudnak. Mindent tudnak. Az egész világgal tudnak számolni. Mi ellenben keveset tudunk, s azt se jól." (Uő: Magyarul is tudnak. Budapesti Napló, 1905. március 2. In: Ady Endre Összes prózai művei. VI. Bp., 1966. 75—76.)

Dolgozik, publikál ekkor már legnagyobb „turanista" költőnk, Zempléni Árpád (1865—1919) is. A turanizmus kérdésében csak akkor lehet igazságosan állást foglalni, ha a mozgalmat legalább kétfelé, 1919 előttre és utánra különítjük, továbbá:

ha ezekben az időszakokban is külön-külön egyedileg ítéljük meg az alkotókat. A turanizmus korai korszakában — függetlenül a „turáni" fogalom tudományos megítélésétől — akadtak elfogadható mozzanatok szakmai vonatkozásban (értsük itt a magyar őstörténet egy szeletét) is, s az irodalomban is. A Turán című folyóirat, amely 1913-ban indul, programszavaival tömören fogalmazza meg a később tovább burjánzó pánmagyar ideológiát: „Még újszerű és szokatlan legtöbbünknek a fogalom. Az őshazát jelenti, nagy múltunkat s talán még nagyobb jövőnket. . . Kutatni és felvirágoztatni szeretettel és sikerrel Turánt, Európában és Ázsiában, Dévénytől Tokióig . . ." Ehhez kapcsolható Teleki Pál felhívása (amely szintén nem igényel kommentárt): „Keletre magyar! Nemzeti, tudományos és gazdasági téren keletre!"

Száz évvel korábban e nagyralátás mosolyt fakasztott volna, tíz évvel később — ha nem is kimondva — tragikomikus hatást keltett már. (S feltétlenül meg kell itt említeni e mozgalom másik, kevésbé ismert orgánumát, „A Cél" című folyóiratot, amely 1910-től 1944-ig létezett, amelynek alapító-tulajdonosa a kor különc és bizarr mágnásfigurája, Szemere Miklós (1856—1919), a Krúdy-hősök (l. alább) egyik archetípusa volt. (E témáról vö. Szörényi László: A szent hazának képe. . . Kortárs, 1984. 12.)

Zempléni, aki a századvég rengeteg epigon költője között egy volt a sok közül, fogékonynak bizonyult a Kelet-kultuszra. Nem zavarta meg, hogy Turán jegyében nem csupán Szkítiát kell Lappóniával összeolvasztani (egy virtuális világbirodalomba belefoglalni), de a törököket, mongolokat, japánokat is egyesítette a finnugorsággal ez az árjaságot (benne a germánokkal és szlávokkal) Irán néven ellenfélként láttató eszmerendszer. — Mindennek képtelen történeti, politikai, nyelvészeti távlatai s alapjai nem foglalkoztatták behatóan. Annak örült, hogy felfedezett a maga számára egy új szellemi tartományt, Kelet kultúráját, s ebben egy soha még (addig!) egyetlen költőtől nem méltatott (értékét valójában csupán Reguly ismerte föl!) vadonatúj, teljesen feltáratlan szellemi kincset, a nyelvrokon népek folklórját. Ez a felfedezés, felismerés, e költői világ megszólaltatása magyarul, s alkalmazása saját költészetében emelte ki Zemplénit magasra környezete igen szürke átlagából 1910-ben. „Turáni dalok" címen kiadott kötete (amelyet — tisztán látva immár e szellemi rezervátum értékeit — 1914-ben németül, 1916-ban angolul is megjelentetett, anyanyelvi fordítók közreműködésével) révén Zemplénit megkülönböztetett hely illeti meg a magyar műfordításirodalomban, értéke s lényege szerint valahol Vikár, illetve Vikár 1909-ben megjelentetett Kalevala-fordítása mellett van.

A könyv szórólapján olvasható: „Nemzeti kötetnek szántam. . . Tíz évig dolgoztam rajta. Ami ősmondát a velünk rokon népek megőriztek, azok legszebbjét, legeredetibbjét szerzettem versekbe. Haldokló és kihalt népek ősregéit szövögettem újjá. E hagyományok föltárása, megmentése és földolgozása az emberiség számára legelső sorban magyar írók kötelessége. Hiszen mi érthetjük meg ezeket legjobban, mert e mondakincs valaha a magyarság kincse is lehetett." De ő sem áll meg itt: „. . . körkép e verses könyv: finn, vogul-osztyák, török-tatár, babiloni, magyar és japán

mondai és történelmi hősökkel. Tanulságos . . ., hogy mi, turániak, se voltunk kisebb vezérei a világnak egykor, mint az árja népek ma."

Költészete finnugor vonulatának elemzésére végképp nincs terem, bár feltétlenül rászolgálna. Mivel jószerint ismeretlen, célszerűbb, ha legértőbb — s róla a legszebben nyilatkozó — kortársa, Tóth Árpád (1886—1928) szavaival jellemzem. Ezt annál inkább meg kell tennem, mert Tóth Árpád életművéből ugyancsak hiányzik az őstörténeti-nyelvrokonsági tematika, s úgyszólván egyetlen idevonható írása éppen a Zempléni „Vasfő és Ime" című regéjéről szóló ismertetése: „Zempléni írói egyénisége azóta körvonalazható tisztábban, mióta különös vogul témáival bíbelődik. Régebbi »turán«-kodásai meglehetősen színtelenek voltak, naiv sovinizmus, száraz régészkedés, pepecselő terjengősség unalmasította el őket. Vogul mondákból készült újabb elbeszélő versei ellenben rendkívül frissek, erőteljesek és plasztikusak. . . a vogul miliő a maga nagyon is »halszagú« légkörével lehetetlenné tette a felesleges magyarkodást. E negatív, fékszerű és kordában tartó hatás mellett kiváló pozitív értékeket is szabadított fel Zempléniből a vogul mondákkal való foglalkozás. . . nyers humort és meglepő bájú miliő-rajzoló ügyességet . . . nem ártott volna az sem, ha »A bosszú«-ban <1908-ban készített osztják-hősének fordítása! — D. P.> oly kitűnő módon alkalmazott ősi, primitív keménységű szóképzések az új regében is túlzengték volna tömör bikahangjukkal a verselés nagyon is olcsó modernségű csilingelését." (Vasfő és Ime. Nyugat, 1919. 504. In: Tóth Árpád Összes művei. IV. Bp., 1969. 142—144.)

Krúdy Gyula (1878—1933) hatalmas életművében sem mondható dominánsnak az őstörténeti, nyelvrokonsági tematika, elsősorban őt is Zempléni Árpáddal kapcsolatban lehet emlegetni. Tóth Árpáddal ellentétben ő inkább anekdotikus jelleggel idézi emlékét 1927-ben: „Zempléni Árpád volt a turanizmus atyamestere . . . valódi sikerei, feltűnései és ragyogásai akkor kezdődnek vala, amikor kibontogatja a turánizmus zászlaját, kihirdetvén a finnekkel való rokonságunkat. . . Mérsékelt volt eleinte az örömünk. . ., mert nem sokat remélhettünk a finn atyafiságtól. A kevésbé művelt elemek összetévesztették a finneket az eszkimókkal. . . A turanizmusnak ma már olyan nagy irodalma van, hogy valóban felesleges bővebben ismertetni őket." (Krúdy Gyula: Zempléni Árpád, az utolsó romantikus költő. Magyarság, 1927. no 276. In: uő: Írói arcképek. II. Bp., 1957. 443—449.) 1931-ben írott regényében, az „Etel király kincsé"-ben viszont sem a turáni, sem a finnugor, annál inkább a hun—szittya hagyományokhoz fordult vissza, bár ez a műve akár kesernyés, gunyoros fintornak is tekinthető a magyarkodók és a magyarkodás virágkorában (Szörényi, A szent hazának képe . . .)

A századforduló éveiben a finnugrisztika hivatalos győzelme ellenére sem tisztázódnak a frontok, s nem csupán a hagyományok rögzülnek, állandósulnak, hanem a törökök, turániak mellett új és új — nyilvánvalóan dilettáns, képtelen — tanok is felütik a fejüket. (Legnagyobb nevezetességre — napjainkig nagy erővel elhatóan — a sumer—magyar rokonítás tesz szert. Erről: Komoróczy Géza: Sumer és magyar? Bp., 1976.)

Ez a differenciálódás — ismerve a kor politikai-történeti légkörét — még érthető is volna, a meglepő és riasztó a hatalmas indulati, érzelmi töltet, a másik fél álláspontja iránt tanúsított úgyszólván teljes intolerancia. A finnugrisztika képviselői nem hajlandók már kimozdulni tudományuk „szentelt (s biztonságos) csarnokaiból", egymásnak szóló folyóirat-publikációikban élik ki magukat; kialakuló probléma- és életidegenségük nem ritkán egykori híveiket (tanítványaikat) is szembefordítja velük. Nem feltétlenül úgy, hogy Lappóniából visszafordulnak Szkítiába, de oly módon, hogy kiábrándulnak a rokonságból, pontosabban: nem a rokonokból, hanem a velük kapcsolatos elméletből és ennek hirdetőiből. A legeklatánsabb, legszélsőségesebb, de a tudomány számára minden időre a legfigyelmeztetőbb „pálfordulás" — ezen a területen — a Szabó Dezsőé (1879—1945).

A magyar szellemi életre, gondolkodásra és irodalomra évtizedeken át rendkívül nagy hatást gyakorló különleges alkotószemélyiséggel napjainkban is sokat foglalkozik a tudomány, magam csak e könyv témája kapcsán érintem (de távolról sem merítem ki itt tárgyalható) tevékenységét.

Köztudott, hogy a pesti egyetemen magyar—francia szakos diplomát szerzett, s Eötvös-kollégistaként — többek között — Kodály Zoltánnal is szorosabb kapcsolatban állt. A nyelvrokonsági-őstörténeti tematika valamilyen formában egyész életén végigkíséri, „finnugor szerelmének" fel- majd ellobbanását legplasztikusabban befejezetlen önéletrajzában, az „Életeim"-ben meséli el. Elengedhetetlen — még ha szűkre fogottan is — a korabeli hangulatot felidézni: „A finn-ugor nyelv kollégiumi tanára Szilasi Mór volt . . . Mondta, hogy szerezzük meg mindnyájan a Szinnyei finn nyelvtanát és finn olvasókönyvét. . . Körülbelül háromnegyed órán át kérdezett innen is, onnan is a százhúsz oldalas nyelvtanból, egyetlen egyszer sem tudott elfogni . . . De ekkor a Szilasi tanár úr már nem Szilasi tanár úr volt, hanem egy tátongó tótágas, egész valójában belestilizálva egy kozmikus csodálkozás vonalaiba. . . Olyan hirtelen lettem finn-ugor nyelvész, amint az embert megüti az istennyíla . . . De most már a véletlen is finnugrasztott rajtam egyet . . . bementem Szinnyei tanár úrnak egy szemináriumi órájára, hol heti egy órában a Kalevalát fordították. Szinnyei . . . nagyon szeretett, és igen jó volt hozzám. . . teleajándékozott nyelvészeti és finn könyvekkel. De majdnem minden évben azonos előadásából nem kevés unottság szürkült elő. . . ha nagy ritkán az élő élet dolgairól beszélt, egészen gyermekded látásai és ítéletei voltak. Simonyi Zsigmond tanár úr nem sokban különbözött tőle (Szabó Dezső: Életeim. I. Bp., 1965. 725—726.) . . . Mint Rabelais óriás gyermeke: egymás után nyeltem el a finn-ugor nyelveket: a finnt, észtet, vogult, osztjákot, zürjént, votjákot, mordvint. Csak a lapp nyelvek maradtak ismeretlenek előttem. A második évben már egy tréfás vacsorán Szilasira zürjén pohárköszöntőt mondtam, amit a felköszöntött tanártól kezdve senki sem értett (uo. 731.). . . Már az első év végén elhatároztam, hogy meg fogom írni a finnugor nyelvek mondattanát. . . Először van a mondat és azután a szavak. . ., abban az időben a nyelvhasonlításban a mondattani kutatások nagyon el voltak hanyagolva (uo. 732.) . . . Ez alatt a munka alatt . . . nagy kétségek suhantak át lelkem felhői

alatt... Ezek a finn-ugor nyelvek mérhetetlen távolságban vannak a magyar nyelvtől... Tudom, hogy e távolság megjelölésére a szaktudósok kedves elméleteket szoktak felállítani. Ez úgy hozzátartozik a tudós lelki alkatához, mint a disznóhoz a vakarózás... úgy láttam, hogy az egész finn-ugor nyelvészet egy vak sikátorban mozog. És máig is megdönthetetlenre alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy a magyarnak fajilag semmi köze sincs a finn-ugor népekhez... Itt egy hatalmas, mindent átfogó szervezésre van szükség."

Finnugor szakvizsgájának leírása több mint drasztikus. A szakma iránt érzett tapintatból sem eleveníthetem meg, csupán „szalonképes" zárómozzanatát. Szabó Dezső szigorlata az egyetemen attrakciónak számított, nagy hallgatóság előtt zajlott, s a jelölt — mint korábban is mindig, mindenütt — brillírozott: „Végre Beöthy <Zsolt, a vizsgaelnök — D. P.> kacagva felállt, és tapsolni kezdett. Tapsolt mindenki. Sohasem hittem, hogy így lehet örvendeni a finn-ugor nyelvészetnek." (Uo. 808—809.)

S végül — feledhetetlen sorokban — a konkrét szakítás a nemrég még szeretett diszciplínával, a finnugor összehasonlító nyelvészettel, nem is akármilyen társaságban, Kuncz Aladárral és Laczkó Gézával: „Elmentünk a Bécsikapu térre fűszeresemhez, és egy csomó behűtött üveg sört, szalonnát, szafaládét, szalámit, zöldhagymát és kenyeret vettünk. Amint haza értünk, a lakomát odaterítettük a jó hűvös kályha elé, székekkel és a huszonötezer finn-ugor cédulával. <Az érdekelt több éves speciális gyűjtőmunkájának eredményével! — D. P.> Az első pohár megivása előtt egy köteg cédulát bedugtunk a kályhába, és ünnepélyesen meggyújtottuk. Aztán ettünk, ittunk, beszélgettünk, és közben folyton finn-ugor nyelvészettel tápláltuk a tüzet. Majdnem három órába került az egész elégetése. Főnix elégett." (Uo. II. 148—149.)

Hát így ért véget az ígéretes finnugrista pálya (a Nyelvtudományi Közleményekben 1904-ben publikált dolgozatát a vogul szóképzésről ma is citálja a szakirodalom), de Szabó Dezsőnek távolról sem ez az utolsó szava, tette az egykor kedvelt tanról. Nagy hatású és vitriolos publicisztikájára mindig figyelt az olvasóközönség, politikai és ideológiai melléfogásai mellett számos közéleti, tudományos, pedagógiai kérdésben telitalálatai is akadtak, noha majdnem mindig sarkosan, kíméletlenül (s modorosan) fogalmaz. Az egykori bölcsész, majd éveken át gyakorló középiskolai tanár semmiképpen sem tudatlan, felelőtlen firkászként fejti ki véleményét 1911-ben „A magyar tanárság psychéjéhez" című már-már pamfletjében. Az egykori finnugor nyelvészreménység — fejtegetései során — nem átall leírni ilyen sorokat: <Az egyetemi tananyagban — D. P.> „... a másik általános lelki trágya: a finn-ugor nyelvészet. Mennyi titkos öröm! Mily szép bepillantások az élet titkaiba!... Mi az eredménye ennek a hangtörvény (törvény?) és szómegfelelés özön bevágásának: memoria-clown, kultur-papagály.

És szeretném látni azt a sterilis embert, aki itt nem szül, azt a peches Columbust, aki itt nem talál Amerikákra!

...Kell hozzá egy pár száz ív cédulákra vágott papiros. Ezekre kiírjuk pl. az *m*

végű szavakat. Azután a cédulákat jelentésük szerint csoportosítjuk. Ebből aztán egy életen át variálhatunk, kombinálhatunk, permutálhatunk." (Szabó Dezső: A magyar tanárság psychéjéhez. In: Egyenes úton. Bp., 1920. 100.)

Lappóniából azonban csak az öncélú, dogmatikus nyelvészkedést utasítja vissza, a nyelvrokonokat nem tagadja meg (a Kalevaláról, a finnekről évtizedek múlva is szeretettel, elismeréssel beszél, még verset is költ!), s legalább a fentihez hasonló vehemenciával, maró gúnnyal hárítja el magától a turanizmust, különösen annak 1919—1920 utáni soviniszta, irredenta, dilettáns válfaját, amelyben már Sumer is megcsillan (uő: A turánizmus. Élet és Irodalom, 1923. március 20.). Szabó Dezső ugyanakkor nem vedlik vissza szittyává sem, de (mint fentebb olvashattuk) jól tudja, sejti, hogy a magyar etnogenezis-őstörténet-ősműveltség-nyelvrokonság kérdéskomplexum — egyoldalú megközelítéssel — nem oldható meg. Felismeri a multidiszciplinaritás szükségszerűségét, s szemléletének egyes elemei felfedezhetők a következő periódus irodalmának legkülönfélébb rétegeiben, művekben éppúgy, mint alkotói mentalitásban (pl. Németh Lászlónál, Kodolányi Jánosnál és másoknál).

De ezzel a felismerésével nem áll egyedül. Századunk két óriása, a zenében és a magyar szellemi életben egyaránt meghatározó személyiségek, Bartók Béla (1881—1945) és Kodály Zoltán (1882—1967) pályájuk s feladataik keresése és kijelölése idején óhatatlanul szembesültek maguk is az eredetkérdéssel, az ösztön és a tudás kézenfogva vezette őket a tiszta forráshoz: a magyar népzenéhez, a szomszéd népek, a nyelvrokon népek, a török és az ázsiai népek zenéjéhez. Szkítiát is lehet tehát másképp látni, de saját szemünkkel kell felfedezni, s Lappónia sem csupán szóvégződéseket kínál. — Bartók írja 1920-ban: „A régebbi dallamok . . . jellegzetesen magyar kulturális termékek . . .; eredetükről. . . nem tudunk semmit sem kimutatni. Feltehetően őrzik még . . . egy ázsiai zenekultúra maradványait. De mindez csak hipotézis; e kérdésben semmit sem tudunk bizonyítani, mert nincs még hozzá megfelelő számú népdalgyűjtemény a rokonfajú finn-ugor népek népdalaiból." (Bartók Béla: Magyar parasztzene. In: Bartók Béla Összegyűjtött írásai. I. Bp., 1966. 84.)

„A Volga mentén élő cseremisz nép a finn-ugor népek családjába tartozik, de nyelve és — amint újabb kutatások mutatják — zenéje is erős északi török-tatár befolyásnak volt kitéve. A régi magyar dallamokkal rokon cseremisz dallamok azt bizonyítják, hogy a régi magyar dallamkincs csakugyan ázsiai északi török-tatár eredetű" — vélekedik 1934-ben, illetve később, 1936-ban a török szakemberek számára készített cikkében írja: „. . .ennek a pentaton stílusnak az eredete ázsiai, és az északi törökségre mutat . . . Ezek a bizonyítékok az utolsó tíz év folyamán, a cseremisz melódiákban bukkantak fel. . . A cseremiszek, éppen úgy, mint a magyarok, nyelvükben 1000—1500 éves északi-török hatást mutatnak. . . Nyilvánvaló, hogy minden ilyenfajta dallam egyetlen közös forrásból származik, és úgy látszik, ez a forrás a központi régi északi-török zenei kultúra. Mármost, bár a nyelvtudományi osztályozás szerint, mind nekünk magyaroknak, mind a cseremiszeknek a nyelve

finnugor eredetű, egészen 1000 esztendővel ezelőttől kezdve zenénkben és nyelvünkben, és minden bizonnyal a művelődés más síkjain is, a török hatás olyan sokrétű volt, hogy — ha szabad magamat így kifejeznem — a törököknek csaknem féltestvéreivé váltunk. Azt is fűzzük hozzá, hogy — mivel ez a törökösödés úgy jött létre, hogy ugyanakkor jelentős vérkeveredés is volt — azt kell hinnünk, hogy faji szempontból ma valamivel közelebb állunk a törökséghez, mint a finnugorsághoz. . ." (uő.: Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje. uo. 420., illetve A népzene. uo. 841—842.)

Kodály történeti, filológiai, irodalmi kérdésekben — tekintettel bölcsész végzettségére — iskolázottabb volt nagy „ikerpárjánál" (Illyés szavaival), írásai, megjegyzései is számosabbak a témánkat illető kérdésekben, a lényeg felismerésében azonban teljes közöttük a harmónia.

Ő is, Bartók is elismeréssel szólnak a finn Ilmari Krohn finn népdalgyűjteményéről, rendszerezéséről, valamint közvetlen elődük, egyik közvetlen tanácsadójuk, a fonográffal gyűjtő Vikár Béla kezdeményezésének jelentőségéről. A pályájukat, későbbi munkásságukat meghatározó jelentőségű hatások a századfordulót követő két évtizedben érik őket, ezért látom itt, s nem a későbbi periódusban helyüket, még ha felfogásomnak a dátumok ellentmondani látszanak is.

A múltba visszafelé vizsgálódva 1925-ben állapítja meg Kodály: „A magyarság ezer esztendő folyamán kétségkívül nagyon megváltozott. Mindamellett, mint nyelvében, ebben az ősi zenében is megőrzött olyan alapformákat, amelyek azokkal a primitív rokon népekkel, melyektől a magyarok több mint ezer éve elszakadtak, még ma is közösek." (Kodály Zoltán: Magyar zene. In: Visszatekintés. I. Bp., 1974. 25.)

Híres kétszólamú dalfüzetsorozata, a Bicinia Hungarica negyedik kötetének mottója szinte szállóigéje már a műveltebb magyaroknak, XVI. századi, nemzeti nyelvűvé váló költészetünk (ld. ott!) legismertebb sorai közé tartozik:

Emlékezzenk regiekre!
Az szythiaban rekedtekrel.

Ennek az 1942-ben közreadott füzetnek az előszavát szívesen és gyakran ismételgetik az őstörténet és a nyelvrokonság összetett kérdéskörének tágabb perspektívájú kutatói, legfontosabb sorai innen sem hiányozhatnak: „IV. Béla királyunk elküldte Juliánuszt, hogy megkeresse az őshazában maradt magyarokat. Nem azért, hogy visszatérjen hozzájuk, ha nem hogy őket hívja ide, az európai magyarságot megerősíteni . . . Mi sem akarunk visszatérni az őshazába. Ami megtartott Európában idáig, majd csak megtart ezután is . . . Annak két legmegfoghatóbb nyilvánulása: a nyelv és zene . . .

1. Akármilyen jól megismeri valaki népzenénket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem

vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.
2. Ami a rokon népek dalaiból pontosan egyezik a mienkkel: ősi közösség, rögtön megértjük . . .
3. . . . előbbrevaló a magunkét megismerni, és nemcsak itt élő, mai alakjában, hanem gyökeréig: múltjában és a rokon népeknél fennmaradt ősibb, épebb változataiban . . .

A szövegek is egy, nekünk első hallásra idegenszerű, de mégis rokon világot, észjárást tárnak fel. Nagy hiánya irodalmunknak, hogy a rokon népek költészetét alig ismerteti. Ezért különös gondunk volt a szövegek hű visszaadására (erről csak néhány esetben kellett lemondanunk). E munkában Devecseri Gábor, Jankovich Ferenc, Raics István és Weöres Sándor buzgólkodtak, dr. Beke Ödön szó szerinti fordítása nyomán." (Juliánusz nyomában. Uo. 69—70.)

A füzet újabb, 1947-es kiadásának előszava, „Mi közünk a csuvas zenéhez?" tovább vezet: „A mai csuvas nép őse, a bolgár—török, valamikor az V—VII. században mintegy kétszáz évig együtt élt a magyarral a Kaukázustól északra.

Nyelvünk máig őrzi ennek emlékét, a földmívelés, állattenyésztés, társadalmi élet legfontosabb szavaiban. Őrzi zenénk is. Nem tudjuk ma még részletesen kimutatni, miben. De csuvas gyűjteményeket lapozgatva, itt is, ott is rokon hangokra találunk." (Uo. 169.)

De idézzük föl, honnan is indult Bartók és Kodály s milyen tervekkel: „Népdalok kiadásának kétféle a célja, kétféle a módja . . . Legjobb, ha szótárszerű az elrendezés is, mint pl. az Ilmari Krohn szerkesztésében megjelenő finn népdalgyűjteményé (Suomen Kansan Sävelmiä — 1906-ig négy füzet) . . . A 20 dal egy része a magyar folklore régi buzgó munkásának, Vikár Bélának fölvételeiből való" — írja Kodály 1906-ban a „Magyar népdalok" előszavában (uo. 9—11.)

S lássunk egy nem emlegetett mozzanatot Bartók korai éveiből: „. . . 1912 körül egy oroszországi csuvas, tatár tanulmányút tervével foglalkozva megkezdte az orosz nyelv tanulását . . . Ez az út a fenyegető háborús veszély miatt elmaradt. Elképzelni is alig lehet, mennyivel többet tudnánk ma keleti rokonaink zenéjéről, ha sikerül eljutnia oda" — írja Kodály. (A folklorista Bartók. Uo. II. 453.)

Közismertek, koncertpódiumokon is gyakran fölcsendülnek cseremisz, finn, csuvas (s egyéb keleti) népdalfeldolgozásai. Vejnemöjnen alakját Kodály csodálatos akkordjai idézik fel legelevenebben, s legméltóbb módon minden zenekedvelőben, a nagyszerű finn eposz valamennyi elmélyült olvasójában.

Kodály életműve, életrajza tanulságok, megszívlelendő példák hosszú sorát rejti még. Kevéssé ismert, hogy közvetlenül halála (1967. február 17.) előtt magas finn kitüntetésben (a Finn Fehér Rózsa Érdemrend) részesült. Az ünnepségen, a Finn Köztársaság budapesti nagykövetségén német nyelven elmondott szavai nem hiányozhatnak portréjából, de e könyv összképét markánsabbá tevő, fontos megnyilatkozások sorából sem: „Hálát kell adnunk a finneknek,

mert három dologban mindig is példát mutattak nekünk, ösztönöztek bennünket. Először is a tudomány terén, azután művészileg és emberileg . . . Mindent egybevetve: még egy tanulságot köszönhetünk a finneknek. Azt, hogy kis népnek is joga van az élethez. És hogy ezt a jogát a nép egyes fiainak hozzáértő, derekas munkájával bizonyíthatja a legjobban. E tekintetben a finnek . . . emberileg is példaképeink . . ." S még ugyanezen a napon hangzott el — a kitüntetés kapcsán — utolsó ismertté vált nyilatkozata a Magyar Rádióban: „A mi egész tudományunk a finnek növendéke: Nemcsak a nyelvtudomány, hanem a népzenetudomány is. Teljesen az ő nyomdokaikon indultunk el, s hogyha másképp is mentünk tovább, azért az induló-pontot nekik köszönhetjük . . . Szeretném, ha a magyarok közt is többen lennének olyanok, amilyenek, mint említettem, a finnek." (Kodály, Visszatekintés. III. Bp., 1989. 596—597.)

Amit Szabó Dezső már jól sejtett, de megnyilatkozásainak szélsőségességével némiképpen lerontott, Bartók és Kodály életművében (az utóbbiéban hangsúlyozottabban, kimondottabban — hisz távolról sem merítettem ki idevágó fejtegetései sorát) — megvalósult. A magyarságot mindezek szerint nem lehet elszakítani a tág értelemben értendő Szkítiától (azaz a keleti — köztük főként a török — zenei, kulturális és egyéb kapcsolatok egymásba fonódó komplexumától — időben sem, térben sem), ugyanakkor vitatni sem érdemes Lappóniához tartozását — a nyelv eredetét tekintve, de a hagyományok egyéb relációiban sem (ld. majd pl. a folklór és a zene „ugor" vonatkozásait.)

Mindenképpen említést kell tennünk itt századunk egyik legnagyobb, legeredetibb, különleges sorsú magyar gondolkodójának, Fülep Lajosnak (1885—1970) néhány idevágó észrevételéről. A kelleténél ritkábban emlegetett, évtizedekre zengővári magányába vonult lelkész remete ma is megfontolandó észrevételei Oroszországról és az 1917-es februári forradalomról: „Ez a nép < az orosz — D. P. > ma már az egyetlen Európában, legfeljebb ha még a magyarra illik rá ez a jelző, hogy: a nép . . . A mi vérünk benne van ennek a népnek a vérében. A világrésznek beillő óriási terület, melyen Oroszország népe lakik, a legkülönfélébb népfajokat hordozza. Köztük ott vannak a mi rokonaink, és ott voltak, amíg be nem olvadtak, a mi őseink is . . ." (Fülep Lajos: Az orosz nép. In: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. I—II. Bp., 1976. 611—612.) A hatalmas életmű jórészt kéziratban várja a felfedezést, ez a megállapítása pedig a nyelvtudósok, őstörténészek részletekbe hatoló, megerősítő-kiegyenlítő kutatásait.

Mint korábban is nemritkán, ezúttal is messze túlfutottam a fejezet szabta korszakhatáron. (Szerencse, hogy az alkotók élete, életműve nem igazodik semmiféle korszakoláshoz, amelyeknek kijelölése az eligazodáshoz szükséges, de nem ritkán mesterséges, vitatható. A jó helyett lehet jobbat kigondolni, de minden igényt kielégítőt — sohasem!) A könyv témája szempontjából rendkívül változatos, mozgalmas periódusnak bizonyult ez is, s ha ezúttal el is jutottunk Szkítiából Lappóniába, a győzelem pyrrhusinak mondható, s csupán csak

a legszűkebb összehasonlító nyelvészet szempontjából megnyugtatónak. A tudomány és az irodalom élesebben különül el egymástól, mint korábban. A tudósok bizonyossága mellett nagy költőink és íróink soraiban a kétely mellett változatlanul tapasztalható a tartózkodás, a tudomásul nem vétel, sőt a finnugor rokonság teljes elutasítása is — szittyaság melletti hitvallással. De a finnugor tanítás deklarált elismerése sem tölti el maradéktalan boldogsággal a szakma szigorú híveit, akik — természetesen és joggal — nem érthetnek egyet a finnugorság költői kiterjesztésével Kelet-Ázsiáig, s Lappóniának Turán által való bekebelezésével.

Mivel az események ezekben az évtizedekben ugyancsak megsűrűsödtek, az őshaza-, illetve rokonságkutatókról nem állt még módomban szólni, pedig nem is kevesen fordultak meg különféle közelebbi-távolabbi (illetve annak vélt) (nyelv)rokonoknál. Számosabban, mint a korábbi vagy elkövetkező periódusokban, s immár általában hivatalos támogatás birtokában, fedezékében. A célkitűzések, az útitervek is pontosabbak voltak. Csak a legfontosabb vállalkozásokat említem — s nem a teljesség igényével. Munkácsi Bernát (1860—1937) 1886-ban a votjákoknál, 1888—1889-ben a voguloknál járt, s imponálóan gazdag anyagot gyűjtve Reguly feljegyzéseiből is sokat megfejtett; Halász Ignác (1855—1901) az 1880-as évek legvégén háromszor is megfordult a lappok körében, s ugyancsak dús zsákmánnyal tért haza. Pápay József (1873—1931) a XIX. század utolsó éveiben az osztjákoknál járt (s Reguly osztják hagyatékának megfejtése mellett újabb szövegeket is lejegyzett), Pápai Károly (1861—1893) a nyolcvanas évek végén az elsők egyikeként folytatott obi-ugor területen antropológiai (tehát nem „csak" nyelvészeti) kutatásokat, méréseket; Fokos-Fuchs Dávid (1884—1977) az első világháborút megelőző években kétszer is megfordult a zürjéneknél. A Kalevala-fordító Barna Ferdinánd (1825—1895) 1877-ben tett mordvinföldi, néprajzi célú útjáról ellenben a tudomány éppúgy nem vett tudomást, mint közel féltucat (finnugor népleíró, történeti, mitológiai) értekezéséről! Egyáltalán nem érdektelenek témánk szempontjából a török tábor híveinek utazásai sem. Vámbéry híres-kalandos útjai mellett itt főként Bálint Gábor (1844—1913) tatárföldi kutatásait (a hetvenes években), Kunos Ignác (1860—1945) több mint öt éven át folytatott tevékenységét török nyelvterületen (az 1880-as évek második felében), Mészáros Gyula (1883—1957) csuvas gyűjtését 1906—1907-ben lehet megemlíteni. Ugyancsak ezen a helyen kell szóba hoznom Baráthosi Balogh Benedek (1870—1945) különleges vállalkozását is, aki 1908 és 1914 között Jókai tollára kívánkozó (már-már benyovszkys) kalandok részese volt az Amur környéki népek körében. „Igazi" fellépése majd a következő korszak „eseménye" lesz. Érthetetlenül kevés szó esik Zichy Jenő gróf (1837—1906) fontos ázsiai expedícióiról. Talán arisztokrata volta miatt? (A papokról is sokáig szemérmesen hallgattunk!) Pénzét nem kártyára, lóversenyre, hanem őstörténeti kutatásokra — s eredményei kiadására! — fordította. Elsőként (s egyetlenként) szervezett hazánkban — ma oly gyakran emlegetett s

hiányolt — komplex kutatásokat. Harmadik útjának nyelvész (Pápay József), néprajzos (Jankó János, 1868—1902), régész (Pósta Béla, 1862—1919), természettudós (Horváth Géza, 1847—1937) résztvevője egyaránt volt. Így Zichy a nem tisztán nyelvészeti finnugrisztika egyik korai támogatójának, felkarolójának is tekinthető; bizonyos tekintetben Reguly összetett elképzeléseit próbálja valóra váltani — de nagyobb területen, az őstörténet és ősműveltség tágabb értelmezésében (Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. I—VI. Bp.—Leipzig, 1900—1905). Az sem érdektelen mozzanat, hogy nem csupán a magyar tudósok indulnak el Julianus, Kőrösi Csoma és Reguly nyomain, hanem a kor és a körülmények alakulása következtében rokonok is elvetődnek, elkerülnek hazánkba. (A finn és észt filológusok látogatásáról most nem szólok.) Lapp és szamojéd családok mintegy cirkuszi látványként, egzotikumként jutnak el Pestre, s hol is lehetne máshol a szálláshelyük, mint az állatkertben? (Budenz is ott keresi fel őket nyelvi adatgyűjtés céljából.) Vajon ha valamiféle „szittyaküldöttség" látogatott volna ide, hol helyezte volna el az elöljáróság? Szerintem a Parlament előtt díszsátrakban. Felléptetésükre pedig bizonyára a Nemzeti Múzeumban került volna sor, s nem a cirkuszban, mint a rénszarvasos atyafiságnak.

Az első világháború idején fogságba esett cári katonák között szép számmal akadtak nyelvrokonok is, akik magyarországi hadifogolytáborokban töltöttek el hosszú éveket. (Szinte kivétel nélkül csupán néhány osztályt végzett földműves fiatalok, akiknek eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy félig-meddig rokonok között vannak.) Az Akadémia közbenjárására a Hadügyminisztérium lehetővé tette, hogy soraik közt gyűjtőmunkát folytathasson Munkácsi Bernát (a votják anyanyelvűek körében), Fokos-Fuchs Dávid (a zürjéneknél), Beke Ödön (1883—1964 — a cseremiszeknél), Klemm Antal (1883—1963 — a mordvinoknál). Az így feljegyzett anyag tudományos értéke, jelentősége fölbecsülhetetlen, sorsa sem érdektelen; a magyar közműveltség alakításában, irodalmunk (műfordítás-irodalmunk) alakításában is szerepe lesz később.

A periódus a székelykérdésben is hozott új, fontos eredményeket, a rengeteg cikk, munka, könyv között most csak Kriza János (1811—1875) „Vadrózsák" (1863) című népköltési gyűjteményét, s Orbán Balázs (1830—1890) nagy értékű leíró, regisztráló, történeti munkáját („A Székelyföld leírása." I—VI. Pest, 1868—1973) említem meg. Természetesen a rovásírás problematikája sem hagy nyugtot a kutatóknak, ld. egyebek mellett Désy Ferenc „A magyar ősírás" című 1902-es értekezését, illetve Sebestyén Gyula (1864—1946) „Rovás és rovásírás." 1909 című munkáját. A székelyek eredetkérdésével is foglalkozott. Tevékenysége értékelésére a következő fejezetben részletesen is visszatérek.

A háború vége, a Monarchia bukása és Trianon a magyarság életében sohasem sejtett, várt radikális, érzelmileg, értelmileg roppant neheen felfogható s elfogadható fordulatot hozott. Új időszámítás vette kezdetét a világ számos táján, Európa legtöbb országában, főként pedig Kelet-Európában. Az aktuál-, vagy napi politikában immár ideológiai összetevőként is jobb és bal oldalon

egyaránt (természetesen előjelkülönbségekkel) ismét és maradandóan felértékelődik a magyar őstörténet és nyelvrokonság kérdéskomplexuma. Minderre pedig az irodalom reagálása — mint majd látni fogjuk — gyorsabb, érzékenyebb, összetettebb lesz, mint bármelyik megelőző periódusban. A Szkítia és Lappónia kérdésköre tehát továbbra is időszerű marad. (Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp., 1959; Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850—1920). Bp., 1970; Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. Bp., 1938; Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. 1880—1920. Pécs, 1929; Vörös Károly: A budapesti zsidóság két forradalom között 1849—1918. Kortárs, 1986. 12. sz. 100—117.)

1919-TŐL 1945-IG

(Az újabb korszakot — mint látható — már nem nevekkel, hanem évszámokkal fogom közre. Az ok: Zempléni szerepelhetne „iniciálé"-ként, a periódust azonban lehetetlen egyetlen névvel lezárni.)

Trianon hatásáról, következményeiről szólni — akár a ténymegállapítás szintjén is — nem e kis könyv feladata. A magyarság élete nem ott folytatódott, nem folytatódhatott ott, ahol az évszámok rendjében az előző korszak befejeződött, az élet minden területén új, más, az előző időszakkal csak részben összekapcsolható periódus kezdődött. Különösképpen így volt ez a szellemi szférában, a művelődés, a tudomány, a művészetek és az irodalom folyamataiban.

Ha a nevek nem is lesznek még merőben újak, más feltételek között találkozunk mindegyikkel: változik a mentalitás is, a táborok elkülönülése élesebb, a hangvétel ellenségesebb. A kor — minden megelőzőnél inkább — kedvez az amatőr, sőt dilettáns „magyarkodás"-nak, a valóság elemeitől elszakadó turanizmus hullámain számos középszerűnél gyengébb (a századvég szürke átlagát el nem érő) költő, illetve verselő tör be az irodalomba (főként annak peremvidékére) „ősmagyar" zengeményekkel, beszélyekkel stb. A fasizmus jelentkezésekor ez a tendencia tovább erősödik. Mindennek (talán) részben ellenhatásaként a tárgyalandó időszak számos kiváló költője, írója szinte tüntetően hallgat e témáról, illetve nem vesz róla tudomást. A fokozatosan kibontakozó népies—urbánus ellentét tovább kuszálja az amúgy sem tiszta rajzolatú erővonalakat.

A tudomány sem áll (nem állhat) hivatása magaslatán, a hivatal hivatalosan is a kor szellemének megfelelő állásfoglalásra készteti. Közismert a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szerzőgárdájának sajnálatos differenciálódása, nem véletlen Király György hiperkritikus fellépése (1921-ben) a magyar ősköltészet kérdésében — szemben a tekintélyt és hatalmat megtestesítő (egyebekben kiváló) tudósokkal, Gombocz Zoltánnal és Hóman Bálinttal. (A nyelvtudomány a haladásért. Bp., 1969.)

A periódus képét tovább tarkítja a Szovjetunió megszületése és léte (az ott élő s hamarosan részleges autonómiát kapó számos rokon néppel), illetve Finnország és Észtország jelentkezése az önálló európai államok sorában (majd feltartóztathatatlan jobbratolódásuk). A finnugrisztika ekkoriban akár tudathasadásos állapotba is kerülhetett (volna), hisz egyre inkább virult, propagálódott

a magyar—finn—észt testvériség (ld. az 5 ún. kultúrkongresszust — 1921-ben Helsinkiben 1924-ben Tallinnban, 1928-ban Budapesten, 1931-ben Helsinkiben, 1936-ban Tallinnban —, a cserkész- és egyházi kapcsolatokat), másrészt szégyellnie illett (kellett volna) a „vörös nyelvrokonokat". Zsirai Miklós (1892—1955) e kettős nyomást kiállva, minden idők legkitűnőbb, legsokoldalúbb összefoglalását adta a magyar olvasók kezébe 1937-ben „Finnugor rokonságunk"-ról. E méltán híres könyv mögött viszont máig is árnyékban maradt Trócsányi Zoltán (1886—1971) 1934-ben kiadott „Észak nomádjai" című könyve, amely főként néprajzi, folklorisztikai szempontból tartalmaz egyébként nehezen hozzáférhető, értékes anyagot. Egyáltalán nem szokás e téma kapcsán — akár előzményként is — megemlíteni Baráthosi Balogh Benedek néprajzkutató és utazó munkásságát (ld. fentebb). Hírhedtnek mondott „turáni könyvei" — a húszas években nem voltak szélsőségesek (hangnemben, nézetekben) számos kortárs kiadványhoz képest. Noha, sajnos ő is a pánmagyar szemlélet hívehirdetője lett, s 24 kötetre tervezett sorozatában egész Keletet turanizálja, a rokonságból a finnugor népeket sem zárja ki. A „Suomi földön. Esztik között" (Bp., 1927), illetve a „Turáni regék és mondák a világ keletkezéséről" (Bp., 1928) megérdemlik figyelmünket, de mindig óvatosnak kell lennünk, ha a tények, szövegek bemutatását fejtegetései váltják fel. „Szumerek, szittyák, ősturánok" címen tervezett műve jól jelzi, hogy őstörténeti kérdéseinket ő sem a „szűk"-(ké vált) Szkítia—Lappónia relációban vélta megválaszolhatónak.

De lassítsunk, s térjünk vissza korszakunk elejére! 1921-ben a Turán című lap immár a Turáni Társaság orgánuma, elnöke a „kurzus" kultuszállamtitkára, majd minisztere, Pekár Gyula (1867—1937), aki 1921-ben a következő programot fogalmazza meg: „. . . mi azt akarjuk, hogy e csapat < az újabb kutatóké! — D. P. > sereggé nőjön, s vezérlő gondolata ébresztő villanyszikraként járja át nemcsak az egész magyarságot, hanem több száz milliós néptestvéreinket is, mi azt akarjuk, hogy a turánizmus a tudás és lelkesedés fegyvereivel egy blokkba tömörítsen fajokat, nemzeteket, mindazokat, akiknek mi magyarok a turáni népkontinuitás legnyugatibb csúcsán természetes vezérei vagyunk."

Nos, ez még egy aránylag visszafogottabb, „szerényebb" turanista megnyilatkozás, főként ahhoz képest, ami — végeláthatatlan sorban — következik egy negyedszázadon keresztül, amely védekezésre készteti a tudomány jobbjait, ingerült-szellemes reagálásokra irodalmunk jelesebb művelőit. Egyben jelzi is azt a határvonalat, amellyel megkísérlem elválasztani a Zempléni nevével jellemezhető 1919 előtti turanizmust a későbbi fejleményektől.

Ezek azok az évek ugyanakkor, amikor a komoly szaktudomány számára is (érzelmileg, politikailag érthető okokból) ismételten fontossá válnak etnogenezisünk török vonatkozásai. (Moór Elemér: A második ugor—török háború. Népünk és nyelvünk, 1939. 27—52.; gróf Zichy, Magyar őstörténet.) A két világháború közötti időszak a hazai tudományos finnugrisztika szempontjából nem mondható fényesnek, új eredményekben gazdagnak. A magyarázat ma

sem kényelmes, viszolyogtató, de tény. A korábban felhalmozott, helyszínen gyűjtött rokon nyelvi anyag kiadása (hasonlóképpen a hadifogolytáborokban készült feljegyzésekéhez) nem csupán az ország nehéz anyagi helyzete miatt késlekedett (s maradt is el többnyire). 1919 után a „származás" sorsot meghatározó körülménynek bizonyult, különösképpen akkor, ha az érdekeltek valamiképpen a Tanácsköztársaság szimpatizánsainak is számítottak. Nem kevesen voltak ebben érintettek, többen éppen legaktívabb korukban. Simonyinak életébe került a meghurcoltatás, Munkácsi Bernátot már korábban is mellőzték, de a szakma hazai művelésének lehetőségéből kiszorult — mások mellett — Beke Ödön, Fokos-Fuchs Dávid, Rubinyi Mózes (1881—1965), Kertész Manó (1881—1942), Prohászka János (1887—1970) — később fiatalabbak is. Az orosz hadifogságból hazatérő Zsirai Miklós is „gyanús" volt éveken át, bár végül is ő vált a hazai finnugrisztika vezető alakjává. Ritkábban emlegetik a Zsirai munkáját sokban előkészítő debreceni professzort, Pápay Józsefet (A magyar nyelvhasonlítás története; uő: A finnugor népek és nyelvek ismertetése. Bp., 1922). Vikár tevékenysége töretlenül ível át az előző korszakból az új periódus végpontjáig, Kalevalája új kiadásával, folklorisztikai s más cikkeivel ő a nem nyelvészeti finnugrisztika továbbra is legismertebb, legnépszerűbb művelője (ld. pl. hatását majd Kosztolányira, József Attilára). Vikár mellett, de nem az ő nívóján, ugyancsak eredményesen tevékenykedik a finnugor népek és kultúrák hazai megkedveltetésében a finn irodalomtörténet író („A finn nemzeti irodalom története." Bp., 1926), majd az észt eposzt („Kalevipoeg." Bp., 1929) lefordító Bán Aladár (1871—1960).

E periódusban egyébként fontos új eredményekkel büszkélkedhet a nem nyelvészeti finnugrisztika, Reguly és Barna nyomdokain továbblépve a néprajzi, folklorisztikai és mitológiai kutatások ismételten bizonyítják a komplex szemlélet alkalmazásának jogosságát: Róheim Géza (1891—1953) — „Adalékok a magyar néphithez", Ethnographia, 1918 —, Solymossy Sándor (1864—1945) — „A magyar népmese keleti rokonsága", Ethnographia, 1921 —; további cikkeik, munkáik is említhetők lennének. Egyebek mellett ekkoriban indul Korompay Bertalan (1908) 1945 utánra átívelő fontos munkássága is (Finn nyomokon. I—II. Folklór, néprajz, irodalom. Bp., 1989).

1920 után a nem mindenben következetes és józan szaktudomány védősáncai mögül indul komoly rohamra a turáni gondolat, a szkíták—avarok—hunok mögött (e kérdésről ld. Gombocz, Hóman 1921-es keletű cikkeit) ott nyomul (s keveredik) Turán — a maga Pekár jellemezte egyvelegében. Érthető Király György (1887—1922) hidegfejű, kemény, éles védekezése, mellyel azonban a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiönti, s hosszú évekre elbizonytalanítja, elkedvetleníti a magyar ősköltészet-kutatást. Mondanivalójának lényege: „Túlzás nélkül mondhatni, hogy mindazok közül, akik immár majdnem másfél évszázad óta foglalkoznak többé-kevésbé tudományos alapon a magyar ősköltészet kérdésével, mindössze ketten voltak, akiknek munkássága ma megállja a legszigo-

rúbb kritikát, tudniillik Riedl Frigyes és Katona Lajos. Tulajdonképpen egyikük sem végzett ezen a téren pozitív kutatásokat, egyikük sem dicsekedhetik nagy elméleti eredményekkel, de legalább olyan kritikai és módszertani útmutatásokat adtak, melyek megfogadása helyes irányba terelhette volna a kutatást. De nálunk semmi sem kevésbé rokonszenves, mint a kritika, melyet egyenesen a destrukcióval azonosítanak, kivált azok, akiknek verejtékkel felépített légvárait rombolja széjjel. Nálunk a tündöklő légvárak mindig értékesebbek voltak, mint egy-két valóságos és szerény emlék, melyet könnyen elborít a fű, a gaz, de mégiscsak kő, alap, amelyre egyszerű, de biztos hajlékot lehet építeni. A magyar büszkeség azonban megveti ezeket az igénytelen, bár értékes tradíciókat, lenézi az ősök egyszerű kunyhóit és inkább festett, hazug paloták színfalaival veszi körül magát . . .

. . . Tudom, azt fogják szememre vetni, hogy ez a feladat könnyebb oldala, mert hiszen nincs könnyebb, mint elméleti megállapításokról kritikát mondani, anélkül, hogy megfelelő pozitívumokat állítanánk helyükbe. De nekem éppen az a meggyőződésem, hogy ilyen elméletek megalkotásának ideje még el nem érkezett, míg a fogalmak és a módszer tisztázva nincsen s az anyag gyűjtése és elrendezése a helyes arányban meg nem indult. Tudom, hogy a ma divatossá vált »hiperkritikus« jelzőt is (lásd: Melich János és Hómann Béla értekezését a Magyar Nyelv című folyóirat 1921. április—júniusi számában) a fejemre fogják olvasni, bár ezt a vádat értem a legkevésbé . . . Kérdem, vajon a köztudatban ezeknek a hiperkritikus megállapításoknak adtak-e igazat, vagy pedig a legképtelenebb fantazmagóriákat fogadták el igazság gyanánt? Riedl Frigyes korszakalkotó kis értekezése a hún-mondákról (Budapesti Szemle, XXVII. kötet) nyert-e milleniumi díjat vagy pedig Sebestyén Gyula grandiózusan zavaros, vaskos két kötete »A magyar honfoglalás mondáiról«? . . . újra, meg újra hangoztatni fogom, hogy nálunk, a turánizmus hazájában, amire mindenekfölött szükség van, az a kritika." (Király, A magyar ősköltészet. 6—7.)

De a gát átszakadt! Igen sok nevet, még több művet kellene a továbbiakban megemlítenem, de nem csupán terjedelmi korlátok miatt maradok mindezzel adós. A korábbi korszakokban is bőségesen találkoztunk téveszmével, végletekkel, túl kemény, gúnyos szavakkal, esztétikailag gyenge sorokkal; ezeknek a száma már a megelőző évtizedekben is növekedni kezdett, az újabb periódusban pedig számontarthatatlanná vált. Mindebből megpróbálom kiemelni a legjellegzetesebbet, legárulkodóbbat, szűkre szabva a szemlét, a teret — inkább már — az igazi értékeknek, illetve a kritikai megnyilatkozásoknak hagyva.

A turanizmus menetelésének érzékeltetésére csupán megemlítem, hogy 1908-ban még Babits Mihály (1883—1941) is megengedett magának egy „Turáni induló"-t (e nemben a legkülönbet), s nem is akárhol, a korszakos jelentőségű Holnap-antológiában (egy fedél alatt Ady szintén árulkodó — hagyományos, biblikus képekkel teli — „Góg és Magóg"-jával):

Mi vagyunk a rónán járók
Soha napján meg nem állók
Lég fiai, röpke rárók,
Messzi mezőn szerte szállók.
Huj, huj, huj!

. . . . .

Szolgánk jámbor, népünk pártos,
Széltől ellett ménünk táltos,
Varju, holló ránk kiáltoz,
Könnyű nyilunk visszaszálldos.
Huj, huj, huj!

. . . . .

Sátrunkat csak seprűszárral,
nem kerítjük azt mi zárral,
Mégis nyuszttal dús bazárral
vetekedünk a kazárral.
Huj, huj, huj!

. . . . .

Sok csodát az égen látunk,
Sok arany csodát imádunk,
Kútfejeknél törvényt látunk,
Isten napja süti hátunk.
Huj, huj, huj!

. . . . .

Kőházakkal, vértes haddal,
Mit törődünk Napnyugattal?
Zabolátlan akarattal
virradunk mi virradattal.
Huj, huj, huj!

. . . . .

Rajta széllel, zivatarral,
Hej szabír az onogurral,
Hajrá hét törzs hét magyarral,
Nyolcadikkal, mord kabarral!
Huj, huj, huj!

Mintha nem is Babits-vers lenne, oly egyedül áll az életműben ez a darab hangjával, témájával egyaránt. Leghitelesebb, legvalódibb ősköltészeti rekvizituma egyébként éppen a refrénje — a „huj, huj, huj!". S ez nem vicc! A filológus végzettségű Babits tudhatta, hogy ez az 1000 éves feljegyzésből ismeretes csata-

kiáltás (voltaképpen indulatszó) a nyelvrokon népekig, a samanizmushoz is elvezető kincse az őstörténetnek és a nyelvtörténetnek egyaránt (Erdődi József: Huj, huj, hajrá. Szegedi Füzetek, 1936; Pais Dezső: Haj-huj-kaját. In: Kodály-Emlékkönyv. Bp., 1957). Szerzője a Nyugat majdan egyre tekintélyesebb szerkesztője ehhez a világhoz többé soha vissza nem fordul, s látva, hova jut a turanizmus, talán még szégyellte is fiatalkori művét. Pedig hagyományok folytatója ezzel, Aranyhoz és Adyhoz is kapcsolódhat, sőt még kalevalás felhangok is mintha megcsendülnének itt. Babits azonban nagyon távol kerül ettől a világtól (a szittyáktól, ugoroktól egyaránt), s joggal kel ki később (akkor is csak egyszer) főként az Erdélyi Józsefben kisarjadt képtelen költői-nyelvészeti ötletek, szellemi megbicsaklások ellen (Káp isten — nyelvészeti értekezés. Pesti Napló, 1924. okt. 5.).

Erről a tréfának szánt szófejtésről többen, többször is megemlékeztek. Babitsról lévén szó, feltétlenül érdemes hosszadalmasan is elidőzni szóviccénél, amelyet — s ez az esetben, jelenségben, történetben a legmeggondolkoztatóbb, sőt ijesztőbb — emberek sokasága vett komolyan, fogadott el — tetszéssel. Vargha Balázs írja: „Néhány szót még a Káp—káposzta—Káp hozta . . . etimológiai bukfencről. Karinthy Ferencnek az derengett föl, hogy ezzel a humoreszkkel Erdélyi József szófejtési balötleteit gúnyolta ki Babits. Lőrincze Lajos vezetett nyomra, sőt kölcsön is adta azt a Babits-kötetet, amelyben megjelent a »Káp Isten« című »nyelvészeti humoreszk«, s benne egy arcképvázlat egy »fiatal« (!) költőről, akit elkapott a szóhüvelyező szenvedély . . . Lőrincze Lajos azt is elmondta, hogy valamikor . . . Váradi Hédivel »haknizott« . . ., s elmondatta vele Babits nyelvészeti humoreszkjét. Bár megmondta előre a hallgatóknak, hogy ez csupa tréfa, Váradi Hédi olyan meggyőzően adta elő, hogy Lőrincze azon vette észre magát: hallgatói komolyan veszik Babits írását, s máris rendíthetetlenül hisznek Káp istenben.

Közeledett a befejezés: »A Káp-tisztelet homályos emléke sosem veszett ki egészen népünkből . . . Szíve mélyén érzi ezt, tudja, hogy Kápnak, a mezők istenének adós mindennel, amije van, s minthogy minden érték fokmérője és szimbóluma gyanánt a pénzt tekinti, ha nagyobb összegű készpénzt lát, áhítattal sóhajtja: — *Kápé*«.

Még mindig nem tört ki a kacagás. Lőrincze hallgatói éppen úgy megőrizték komolyságukat, mint a Britannia elegáns közönsége, mikor Babits maga olvasta föl humoreszkjét. Ott Nagy Endre próbálta megmenteni a helyzetet, itt Lőrinczére várt a hálátlan föladat, hogy kiábrándítsa a jelenlévőket: nem a nyelv ősi titkaiba nyertek bepillantást, *csak* Babits ál-etimológiai tréfájába." (Vargha Balázs:Mit álmodott Babits? Élet és Irodalom, 1988. jún. 10.; ugyanerről még részletesebben uő: Babits Mihály magánszámai. Élet és Irodalom, 1988. máj. 6.)

Juhász Gyula (1883—1937) emberi, költői alkatához sokkal közelebb került ez a turáni mezbe öltözött hagyományvilág, magyar szakos tanárként is jól ismerte a kérdésre vonatkozó irodalmat, az ő költeményeiben és cikkeiben nyil-

vánul meg a legmagasabb szinten mindaz, ami e tanításból elfogadható. Bölcsen kapcsolja össze a régit és az újat, ha úgy tetszik Szkítiát és Lappóniát, sejti, érzi, hogy múltunk több és ismeretlenebb, mint amit a tudomány szólhat róla. 1920-ból való „Turán után" című verse (amelyet voltaképpen nem is szabadna az egykorú „turanista zöngeményekkel" egy napon, tárgyalni, emlegetni!):

Néha megcsap, mint napkeleti illat,
Fűszeres, álmos, valami vad mámor,
Ősi szavaknak mély zsongása ringat,
És elcsal innen, e fonnyadó világból.

Néha elfog valami mély honvágy
Az ős pusztára, amit cserben hagytunk . . .

. . . . .

És őshazámba nem mehetek vissza . . .

(Juhász Gyula Összes művei. II. Bp., 1963. 730.)

Ugyanezek a hangulatok áradnak „Egy tatár költőnek" (1920), „Ének Kupa vezérről" (1921), „Nosztalgia" (1922), „A szent szarvas" (1922) című verseiből is, de emezeknél jelentősebb és fontosabb két további reminiszcenciája, illetve megidéző felfedezése. Szintén 1921-ben kelt a „Regös az udvarban":

. . . .

Szabad-e regölni?
Érzitek-e még a vágyat,
Mely a szabad, ősi sátrak
Álmait áhítja vissza . . .
Ki a Volga vizét issza!

. . . . .

Szabad-e regölni?
Emlékeztek Emesére,
Arany gímre, fehér ménre,
Világbíró Etelére,
Kinek itt hullt drága vére?

Szabad-e regölni?
Öreg Isten népe voltunk,
Európán átrobogtunk
Hadak útját égbe írtuk,
E világot győzve bírtuk.

. . . . .

Hogy mit jelent a „regölés" szó, szokás (hatalmas holdudvarával egyetemben) az ősműveltség, az ősi hitvilág kutatói számára, jól sejtetik Pais Dezső (Reg. A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből. Magyar Századok, 1948) és Diószegi Vilmos (A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1958) írásai. Juhász Gyula Bartók jelentőségének legkorábbi felfedezői, különleges értékeinek meghallói közé tartozik „Bartók Bélának" szánt 1921-es keletű verse alapján (kár, hogy más közismertté vált Bartók-versek árnyékában erről az illetékesek általában megfeledkeznek):

. . . . .
És fölérez és fölzeng
Az áhítatós, ős, szent,
Az ázsiai, mély, nagy,
Szilajbús, boldog méla,
Pogány és büszke lélek,
A régi, régi éden
A zenédben!

(Uo. 785.)

De hogy a hunokon, szittyákon s a turániakon túl jól ismeri és szereti a finnugor nyelvrokonságot is, azt ez ideig kevesen emlegették, idézték. Kosztolányi méltán híres Kalevala-tanulmánya mellett úgyszólván elfelejtődött, hogy Juhász Gyula már 1928-ban rendkívül tartalmas, szellemes, szárnyaló cikkben (vezércikkben) foglalkozott a finnekkel, s méltatta egyben eposzukat is: „A balti országok velünk rokon fiai közül először az észtek látogattak el hozzánk és tekintették föl gazdag szegénységünket, most pedig a finnek jönnek el közénk. A finnek, akik egy független köztársasági népuralom szabadságát és boldogságát élvezik és akikkel a kultúrközösségünk legtöbb szála köt össze bennünket királytalan királyságban és szabadságjogokat nélkülöző csonkaságban élő magyarokat. Sajnos, a rokonság érzése és tudata egy kissé későn érkezett, de ennek nem mi vagyunk az okai, hanem a magyar Romanovok háromszázéves tilalomfája, amely nem engedte, hogy kelet felé hívó és hívő barátsággal tárjuk ki karjainkat Suomenmaa népe felé, amely az éjféli nap országában, a gránitos, a lápos, a mohos, a tavas országban a maga zsarnokainak minden elnyomása alatt is híven és épen megőrizte ősei köntösét, nemzeti lelkét, népi kincseit, faji erejét és élte a maga életét, dalolta a maga dalát, és legfőbb örömét és dicsőségét nem abban kereste és találta, hogy legjobb, legigazibb, legkülönb fiait, akik kimagaslottak a fűzfák és nyírfák erdejéből, akik kinőttek az ódon bozótból, akik új igéket és új nótákat mondottak, üldözze, kiátkozza, száműzze, hanem számon tartotta és megbecsülte, ajnározta minden tehetségét és zsenijét, a jövőre gondolva, amely szabad lesz egyszer.

Suomi földjén nem kallódott el idegen pribékek kezén az ősi, örök ének, a

nép eposza, amelyben ez a szent, nagy gyermekség legszűzibb és legdúsabb erőinek emlőit nyújtotta a világnak, a népek hazájának és némi kárpótlásul a miénk pusztulása miatt, nekünk is magyaroknak.

A finnek Kriza Jánosa és Erdélyi Jánosa szerencsésebb volt, mint a miénk. Elias Lönnrot, az áhítatos és ösztönös tudós (milyen kevés magyar ösztön van a mi legtöbb tudósunkban) még 1835-ben, faluról falura, kunyhóról kunyhóra járva, elleste és összeszedte, koszorúba kötötte és oltárra tette a finnek nagyszerű nemzeti hősköltemény ét, a Kalevalát, amelyben a népdalok végtelen sorából kialakult az eposz, a népi, a régi, amelynek nyomait az idők avarában a mi Arany Jánosunk hiába kereste.

A mi népies dalkincsünket a kései Bartók és Kodály próbálták menteni, de az ő gyűjtésük máig lakat alatt porosodik kiadatlanul . . .

No de azért mi illendően üdvözöljük, testvéri szívvel köszöntjük az északi atyafiságot, noha már nem értjük meg egymás nyelvét, mint ahogy, minden valószínűség szerint egymás alkotmányos és társadalmi formáit se túlzottan értjük . . .

Mi mindig találtunk okot és módot arra, hogy a magunk Ilmarinenjeit, akik a magyarság Szampóját, a boldogulás malmát, a világosság és melegség forrását kovácsolták, a kétségbeesésbe és a halálba küldjük, akár Rákóczinak, akár Széchenyinek, akár Kossuthnak, akár Petőfinek, akár Ady Endrének nevezték őket, mi nem tudtuk és nem is akartuk soha életre ébreszteni a mi Lemminkäinenjeinket, akiket a magyar balság és magyar konokság a Tuonelába <az alvilágba! — D. P.> hajított, de azért csak és csak azért is kiáltsuk el a lelkes és szíves éljent finn testvéreink és barátaink elébe, akik az egészen elszegényedett és elhagyott atyafi látogatására jöttek.

Nem tudjuk, az illetékes tényezők mi mindent mutatnak meg nekik a szőke Tisza partján a halászlén és a homoki boron kívül, de talán nem ártana megsúgni nekik bizalmas poharazás közben, hogy több mint száz éve élt és írt itt e porban egy Dugonics András nevű kegyesrendi tudós szerzetes, a szegedi Elias Lönnrot, aki példabeszédeinket és közmondásainkat összeszedte, aki nagyon haragudott mindenféle habsburgi német pereputtyra és aki »Etelka Karjelben« című érzékeny játékában legelsőnek hirdette a világot jelentő deszkákon a magyar és finn népeknek testvériségét. Még azt se ártana megmondani a derék és hűséges halevő rokonnak, kivált az etnográfusának, hogy az a Tömörkény István, aki a szegedi föld és nép tisztaszívű íróművésze volt, megérdemli, hogy könyveiből ismerje meg igazán és egészen a magyar atyafit az a rokonság, amelynek Johannes Linnankoski-ját mi is meghatott érzéssel, mélyen szeretetünkbe fogadtuk." (Juhász Gyula: Etelka Karjelben. Délmagyarország, 1928. június 15. In: Juhász Gyula Összes művei. VIII. Bp., 1971. no 208.)

Szívbe markoló szavak, gondolatok, keserű aktualizálás — s hova lett a többszáz éves szittya gőg a halzsírszag ellenében?

Ebben a témában is sok megszívlelnivalót olvashatunk Móra Ferenc (1879—

1934) írásaiban, akinek szívélyes, kedves, könnyed stílusában kevesen észlelik a nem is mindig burkolt keserűséget, a gúnyt, a maró gúnyt kora visszás jelenségeivel kapcsolatban. Régészként, muzeológusként hivatalból is mindent tud, ismer tárgyalt témánkról, s már korai cikkeiben is meglepő mondandójának élessége. 1906-ban „A finnekről" szólva megállapítja: „Mi egyelőre az összehasonlító néprajz berkeiben bolyongunk . . . Legelőször a finneket vesszük szemügyre, ezt a kis északi népet, melynek hozzánk való közel atyafiságát rég bebizonyította a nyelvtudomány. Mi azonban, vicces magyarok, tudomány nélkül, de ösztönszerűleg érezzük, hogy ez a pocsétakerülő nép nekünk nem atyánkfia. Pro primo: bort nem iszik, mert nem terem neki . . . Mi, akik bort iszunk, temperamentumosak vagyunk, és nem élünk halzsíron, nem kérünk ebből a rokonságból, füstölje föl Budenz és Munkácsi Bernát.

E negatív jelességeken kívül azonban a história egyebeket is tud a szuomiakról . . . Hogy valamikor, mikor a magyar még nem volt testvértelen ága nemének, együtt vadásztunk, halásztunk Ugria tér mezein; hogy együtt imádtuk Ukkót, az istenek öregjét, aki nekünk már csak a poharát hagyta. . . Hanem, hogy az apró ugor-népek közül a finnt temette gyomrába legutoljára az orosz cárizmus, s hogy még ma se bírta megemészteni, az már história." (Móra Ferenc: A finnekről. Szegedi Napló, 1906. febr. 24. In: Mementó. Bp., 1967. 17—20.)

„A turániak" című jóval vitriolosabb 1923-as esszéjéből is kiragadok néhány mondatot — a Turáni Társaságban valóban lezajlott eseményről. Hozzáfűzni semmit sem szükséges: „Arról van szó, hogy a turáni mezőkre beütött az ördög, akinek bizony hamarjában nem tudjuk a turáni titulusát, de lehet, hogy destrukciónak hívják. Ennek azonban ellentmond az, hogy pofozkodások és revolverhez kapkodások történtek az ősgyűlésen és az ak-sakálok tanácsában . . . A dologra majd csak akkor derül igazán világosság, ha a Menyhért nevű turán dalos nemzeti eposzt fog szerkeszteni a gyászos testvérharcról, amelynek során Cholnoky nagyvezért lepocskondiázta a tulajdon alvezére, Mihálovics László tanár úr — a legtipikusabb turáni név —, és igazi keleti stílusban köpködték le egymást a törzsfőnökök, a szövetségnagyok, a Karkhászok, a vérbölcsek, a horda-bánok, a gyulák, a táltosok és a turán nemzet többi alelölülői . . . Mi az a Turáni Szövetség? Egy darabig tudós társaságnak látszott. . ., amit most nálunk turanizmusnak hívnak, az nem tudomány, hanem egyenesen tudománytalan dolog . . . egyre jobban a fajvédelmi alakulás jellegét vette fel . . . Mi el tudjuk képzelni, hogy a kecskeméti meg a szalkszentmártoni parasztság milyen fogékony a turáni eszme iránt s mennyire lelkesedik a csuvasz és ceremisz rokonságért. . . Legjobban azonban mégiscsak azon ijedtünk meg, hogy mit szólnak a budapesti turánok dolgaihoz a japánok, meg a mandzsuk, meg a tatárok, meg a karakirgizek, meg a többi ázsiai turánok." (Uő: A turánok. Szeged, 1923. február 28. In: Móra Ferenc Művei. Hannibál föltámasztása. — Ezek az évek 1914—1933. Bp., 1981. 107—109.)

Semmivel sem kevésbé kemény, kiábrándult, metszően gúnyos „Usuk-pusuk,

avagy atyafiak föltekintése" című, 1931-ben írt cikke sem (Magyar Hírlap, 1931. február 15.) Rendkívül tanulságos, szellemes okfejtéséből (részben az éppen akkoriban fölkapott „új" nyelvrokonnal, a munda-maori-val kapcsolatban) kár bármit is kihagyni, de kényszerűen megcsonkítva is pontos diagnózisa a kor mentalitásának: „Usuk-pusuk — ez vagy mundául van mondva, vagy maoriul, nem tudom kívülről, de gondolom, az mindegy az olvasónak, mikor úgyis minden mindegy már itt . . . usuk-pusuk, az annyi, mint mikor a magyar ember kipked-kapkod. . . A közjót óhajtom szolgálni azzal, hogy nyelvtudományi alapon föltekintem legújabb rokonainkat . . .

Budenzék szerint rokonaink a finnek, Vámbéry szerint a törökök, Bálint Gábor szerint a tatárok . . . A baszkokat is gyanúba vették már mint őseinket, s kultúrfölényünk még a szumirok idejéből származik, akik hogy milyen világ-eleje emberek voltak, abból is kitetszik, hogy a városukat is Úr-nak nevezték . . . A lelkes Horvát István száz esztendővel ezelőtt . . . egészen másképp csinálta a dolgot . . . nem bíbelődtek a hangtannal, szóelemzéssel, mivel, hanem ihlettel dolgoztak, mint a költők. Amit nem tudtak, azt kitalálták . . . Éppen az volt a derék dolog, hogy nem zavartatták magukat semmi grammatikai törvénnyel, ugyan még akkor nem is igen kellett kerülgetni őket, mert még nem keltek ki . . . Minél több mulatságom telt Horvát Istvánékban, annál nagyobb az örömem, hogy néhány esztendő óta megint ott tartunk, ahol ők jártak. De tán még meg is előztük őket — hátrafelé. Már úgy értem, hogy rokonkeresésben. Nem tesz semmit, hogy most már vannak nagyszerű nyelvtudósaink . . . mindent jobban tudunk, mint ők . . . a nyelvtudomány . . ., az veleszületik minden emberrel . . . De azért föl a fejjel, magyarok! Cikkzártakor hallottam, hogy van egy érdemes magántudósunk, aki nemrég mutatta ki, hogy a skótok a mi édestestvéreink . . . otthon maguk közt szkuthenek nevezik magukat. Ez pedig kielemezve szittye-nek hangzik, arról pedig a vak is láthatja, hogy nem egyéb, mint szittya." (Móra Ferenc Művei. Napok, holdak, elmúlt csillagok. — A fele sem tudomány. Bp., 1980. 383—392.) Ha nem figyelnénk elég jól, akár úgy is vélhetnénk, hogy lám — maga Móra Ferenc is visszaérkezett Lappóniából Szkítiába!

Századunk nagy alkotói között Móricz Zsigmond (1879—1942) hatalmas és sokszínű életművében is meg-megcsillan témánk hol egy-egy levélben (olykor csak mostanában fölfedezettben, közzétettben), hol pedig publicisztikájában. A kérdéskör egésze, persze, nem áll érdeklődése középpontjában, de tud róla — teljes kiterjedtségében, s nem érdektelenek mondatai sem a finnekről, sem a turániakról (Zempléni Árpád kapcsán).

1902-ben levélben fordul Eötvös Károlyhoz, s elbeszélő költemény írásának a tervéről számol be a tekintélyes író-politikusnak. A mű a szabadságharcról szólna, s a szerző ráhangoltsága, kedve akkora, hogy csak a Kalevala kezdő soraival tudja érzékeltetni ihletettségét:

Hajt a lélek, nagy a kedvem,
Gondolatom unszol engem
Fognom dalhoz, énekléshez,
Kezdenem a regéléshez.

Móricz ezek szerint ismerte s kedvelte a Kalevalát, még hozzá az akkor már 3 évtizedes Barna-féle fordításban — nem lévén még kész a Vikáré. (Barna méltatlanul elfelejtett tolmácsolását említeni sem láttam kutatásaim során. Idézni sem sokan idézték <eltekintve Kandra Kabos mitológiájától>, ezért is fontos ez az apró Móricz-adalék. Móricz Zsigmond kiadatlan leveleiből. Kritika, 1977. 8. sz.) 1910-es levélrészlete szerint Zempléni turáni költészetétől sem idegenkedik:

„Kedves Barátom, szeretett Regösöm!
... Te pedig légy nyugodt, nem csak az én érzésem az, hogy örökbecsű a Bosszú <Zempléni díjnyertes osztják hősének fordítása — D. P.>, hanem kell, hogy minden igaz magyar emberé az legyen, akiből nem veszett ki a magyar nép lelkében ma is élő nemzeti ősiség turáni szele." (Móricz Zsigmond Levelei I. Bp., 1963. no 57.)

Legérdekesebb s talán legfontosabb megnyilatkozása, amelyet a „szakma" ez ideig még nem fedezett föl, „Finnek és magyarok" című 1934-es tanulmánya: „Kitágul a magyar szív, ha a finn atyafiság eszébe jut ... Nincs csodálatosabb, mint két egymástól ily távol élő népnek a legtitokzatosabb emberi találmány és szerszám, a nyelv közös kincseiben való találkozása. Itt él a magyar körös-körül véve idegennel és ellenséggel, és sehol, semerre még csak nyelvrokona sincs. Oly magánosság ez, amely tragikussá teszi a faji létezést ... Nem csoda, hogy mikor százötven évvel ezelőtt a nyelvészek felfedezték a finn nyelvrokonságot, úgy hatott az egész magyarságra, mint valami megváltás ... A finn testvériség ... a történelem előtt mérhetetlen mélységben született. Nem csoda, ha a közvetlen érzelmi kapcsolat eltűnt. Politikailag is oly távol esnek egymástól, hogy semmiféle érdekösszeköttetésbe nem kerülhettek. Egymásra kulturális hatással nem lehettek ... A mai magyarság bizony csaknem elcsiszolódott a nyugati sáncokon, a finnek, úgy tűnik fel, többet őriztek meg az ősiből. De az utolsó száz évben a magyar népkultúrával versenyez, szellemi fejlődésünkre, a finn népkultúra mítoszainak, a Kalevalának hatása. Ebben a véghetetlen szépségű s nekünk a homéroszi realizmusnál kedvesebb, ősfantáziától irányított népeposzban inkább otthon van a magyar tősgyökeres elme, mint a világ bármely más ősi költészetében ...
... A két ország határtalan messzeségben töltött néhány évezredet. Közben fiziológiai megjelenése is annyira eltávolodott, hogy testi szépségben a két nép alig hasonlít többé egymásra. És mégis a lélek él, és a lélek alapérzelmei oly egyformák, mint a nyelv alapelemei ... Az ezer tó országának kulturált és mégis ősi jellemű népe, milyen nagyszerű volna, ha magyar búzát kaphatna ... S milyen szívesen vennénk, ha bármi finn terméket itt lelhetnénk a magyar piacon ... A politika ma bizony a napi érdekeket kénytelen számon tartani. Ma nagyon nehéz a századok politikájával számolni. De ha van a magyarságnak olyan relációja, ahol éppen a tá-

vol jövőt kell szem előtt tartani, éppen ennek a testvérnemzettel való szövetségkötésnek az ügye az . . . Múltakat kell hatalmas boltívvel lefödni . . . A szellemi vérsejtek azonosak . . . Nem tudhatjuk, hogy a jelen milyen anyagi lehetőségeket nyújt, de a legcsekélyebbet is meg kell ragadni, hogy már ezzel biztosítsuk ennek a két testvérnépnek állandó és bensőséges érintkezését." (Pesti Napló, 1934. május 26. In: Móricz Zsigmond: Tanulmányok. III. Bp., 1984. 228—230.)

A Kalevala emlegetése azért is időszerű, mert 1935-ben ünnepli a világ a finn eposz (az első variáns, az ún. Ős-Kalevala) megjelenésének 150. évfordulóját. Hazánk is részt vesz az ünneplésben, díszkiadásban (finn ajándékpapíron) jelenik meg a Kalevala. Finnugrisztikai téma iránt korábban soha nem nyilvánult még meg ekkora érdeklődés, soha nem írtak ennyit — az eposz ürügyén — a finnekről, mint éppen ekkor. Nem szükséges különösebben bizonygatni, hogy a finnugrisztika faltörő kosának Magyarországon újfent a Kalevala bizonyult, az eposz tette a XX. századra magát a finn műköltészetet is teljesen szalonképessé, s keltett egyben — mérsékelt — érdeklődést a többi nyelvrokon nép és kultúra iránt is.

A Kalevala fogadtatásával kapcsolatos — elsősorban külsődleges — eseményekkel (rendezvények, recenziók, tanulmányok) a továbbiakban legfeljebb érintőlegesen foglalkozom, mivel a kérdést önálló könyvben s több értekezésben is feldolgoztam már (A finn irodalom fogadtatása . . .; A Kalevala és Magyarország. Magyar Tanítás, 1983. 6. sz.; A Kalevala sorsa Magyarországon. Szovjet Irodalom, 1985. 6. sz.).

A legtöbbször emlegetett s leggyakrabban idézett esszé a Kalevaláról Kosztolányi Dezső (1885—1936) tollából való. Kosztolányi azonban nem ekkor s csupán alkalmilag ismerte meg az eposzt, ő sokkal kevésbé finnyás (s előítéletes), mint „nyugatos" barátai. Életművében ezért nem egyszeri s egyetlen finnugrisztikai szereplés a szóban forgó bevezetés (amelyről a továbbiakban nem is esik több szó). Kevésbé ismert írása az eposz kapcsán a „Túlvilági séták" egyik „beszélgetés"-e 1931-ben: „Örömmel hallottam, hogy újabban évente egy napot szentelnek a rokon népeknek is. Ez szép. De nem elég. Miért nem adják például diákjaink kezébe a Kalevalá-t, mely egymás után jelenik meg új és új német, francia, angol fordításban? Az egész emberiség bámulja. Nálunk se lehet tudósok, nyelvészek, írók csemegéje. Ősemberi közvetlenség van benne s ősemberi játsziság. Szellemisége páratlanul magas. Költők a hősei. Ha fáznak, tüzet dalolnak maguknak, ha félnek a farkastól, medvétől, zablát dalolnak a szájukba, vasbilincset az orrukra, s már nem félnek tőlük. Itt nem az állati, testi erőt ünneplik. . ., hanem az alkotó lelket, a csudatevő képzeletet." (Pesti Napló, 1931. február 15-től több folytatásban. In: Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Bp., 1971. 114—138.)

De már 1909-ben felfedezi a finneket, s „A finn diák" címen figyelemfelkeltően jellemzi a hazánkban egyre gyakrabban megjelenő s itt nyelvészeti-néprajzi tanulmányokat folytató egyetemistákat (A Hét, 1909. augusztus 1.). „Lapp atyafiak" című 1913-as híradása kevéssé ismert eseményre s a korabeli hivatalos mentalitásra (valamint gyakorlatra) figyelmeztet. Az indiánokat a cirkuszban, a szamojédokat

és a lappokat az állatkertben mutogató attrakciószemlélet humanistának aligha (rokon érzelműnek még kevésbé) nevezhető. De tanulságos! „Eljöttek hozzánk lapp fajtestvéreink — az állatkertben lehet náluk vizitelni, közvetlenül a jegesmedvék mellett. Itt mutogatják magukat bizarr sátrak alatt, egy füstös kondérnál, a havon, csónakszerű szánjaikon, melyeket a rénszarvas, a turáni mitológia csodaszarvasa húz szelíden könnyező szemmel . . . A nyelvük, melyet mi kínos verejtékezéssel tanulhatunk az összehasonlító finnugor nyelvészeti órákon, merően különös, csak pár szavuk egyezik nagyjában, és csak a fülünk érzi, hogy ez a zene ismerős, régen, nagyon régen hallottuk . . . A lappok azonban szerződtetve vannak . . . otthon . . . másképp élhetnek . . . Ez csak egy álnépszínmű . . . Ezzel a társasággal valaha, kétezer évvel ezelőtt, mi is együtt vacsoráztunk. Ugye, öreg lapp bátya, Andreas Persen?" (Élet, 1913. január 19. In: Kosztolányi Dezső: Álom és ólom. Bp., 1969. 617—618.)

Megérdemli figyelmünket Gombocz Zoltánnal készített 1925-ös interjúja is: „Helsingforsról beszélgettünk, hol sokáig élt, nyelvrokonainkról, a finnekről, kiknek műveltsége hatalmas lendületet kapott, meg a vogulokról, kik valaha hatalmas nép voltak, Mátyás korában legyőzték az oroszokat, ma csenevészek, vérbajosak, szám szerint 5800-an vannak, döbbenetes példáját szolgáltatva annak, hogy egy nép pár emberöltő alatt teljesen elpusztulhat." (Pesti Hírlap, 1925. június 14. In: uő: Kortársak. I. Bp., é. n. 83—88.)

A turáni mozgalom, a nagy tömegeket megmozgató finnugor kultúrkongresszusok és — legfőképpen — a Kalevala a harmincas években már-már divatossá is tette nálunk a nyelvrokonságot, érdeklődésünket irántuk csak fokozta (s némiképpen irigységünket is kiváltotta) a finn Sillanpää-nek 1939-ben odaítélt Nobel-díj. (Szinte minden fontos műve olvasható magyarul, többségük a szamojéd nyelvek elismert kutatójaként tevékenykedő N. Sebestyén Irén — 1890—1978 — kitűnő fordításában.)

Szerb Antal (1901—1945) sem marad érdektelen, s ha kissé gunyorosan, vállveregetve is, mégiscsak megörökíti a maga szellemes módján a rokonságtematikát. 1939-es esszéje, a „Karjel, Finomország, Esthonnya" filológiailag is hiteles felidézése Lappónia XVIII. századi felfedezésének: „1769-ben egész Európa lázasan figyelt egy eseményt, amely Európától igen messze ment végbe: az égbolton . . . Különös véletlen folytán a Vénusz átmenetele a magyar szellemi életben is a boldog ősvilág képzetét idézte fel, és a magyar irodalmat egy külön Tahitival ajándékozta meg . . . Hell maga a csillagokkal lévén elfoglalva, Sajnovicsot bírta rá, hogy a kérdést tanulmányozza. Sajnovics már útközben is nagy lelkesedéssel dolgozott, és az egyetlen akkori lapp szótárból 150 szót írt ki, amely magyar szavakkal egyezett. Élménye mégis megrázó lehetett, amikor odafent Finmarkenban eleven lappokkal találkozott, akiknek ajkáról alig elváltozott magyar szavakat lesett le. A megrendültséget kimért tudományos latinságán is keresztülhalljuk: . . . »úgyhogy, amikor beszélni hallottam őket, azt hihettem, hogy hazámban, magyarok között vagyok« . . . Az északi rokonság megbukott az egykorú tudományban és a finnyás elitiroda-

lomban, de meghódította a magyar közönség szívét. S az utókor ezúttal a naivaknak, hiszékenyeknek és örülni tudóknak adott igazat... Azelőtt mindig mulattam, ha Dugonics András könyveit olvastam, vagy írtam róluk, ma is, de mulatságomba most meghatottság vegyül. Most kezdem megérteni, mit jelenthetett a magyarság számára akkor a felfedezés, hogy nincsen egészen egyedül, társtalan ősnép gyanánt ezen a világon... Most egyszerre nagyon valóságosak valahogy ezek az ábrándok, nagyon közel vannak a távoli rokonok, belül és közel — mint ahogy a karunkat csak akkor vesszük észre, ha fáj." (In: Szerb Antal: A varázsló eltöri pálcáját. Bp., 1969. 449—454.)

Ellentétben Babitscsal, Szerb Antal a maga „Világirodalomtörténet"-ében (1941; 1958) tudomást vesz a nyelvrokonság irodalmáról, s ha röviden s enyhe iróniával is, de megemlékezik a Kalevaláról, a Kalevipoegről, sőt, az obi-ugorok folklórjáról is. Néhány (megszívlelendő, illetve részben — azóta — már megszívlelt) mondata: „Ezek rokonok a Kalevalával, de anyagilag szegényebb és szellemileg kevésbé mozgékony népek kifejeződései... a finneknél is inkább megőrizték a mítoszt... A mindent kétszer mondás ezekben az énekekben is megtalálható, még a szereplők neve is kétszeres... A magyar tudományosság és irodalom megbocsáthatatlan mulasztása, hogy ezt a kultúrnépek közül úgyszólván csak a magyarság számára megközelíthető kincset, az utolsó nagy mitológiai költészetet kibányászatlanul hagyja." (Szerb Antal: A világirodalom története. Bp., 1958. 175.)

Fónagy Iván (1920) „Wawiri. A primitív népek költészete. Bp., 1942, illetve Weöres Sándor (1913) „Meduza", Bp., 1943 című ekkortájt kiadott műfordításköteteiben fel is bukkannak — igen szerény számban — a finnugor folklór első fecskéi. Pontosabban: nem az elsők, hisz azok Zempléni már emlegetett köteteiben találhatók (legalább harminc évvel korábban), illetve e korszak sokat és sokfélét dolgozó irodalmár, néprajzos, műfordító személyisége, Bán Aladár (1871—1960) antológiáiban. (Uráli dalok. Bp., 1939. További köteteket is lehetne említeni — főként finn és észt anyaggal —, amelyekben Bán egyike a szerkesztőknek, szerzőknek, fordítóknak, pl. Északi fény. Bp., 1938.) Bán fordításainak becse inkább filológiai, de teljesítményét — a szemléletet, színvonalat, emberséget illetően is — feltétlenül fölébe kell emelni az elvaduló évek konjunktúra lantosainak, turáni-regöseinek, ferdítő-fordítóinak. Mindez azonban még távolról sem tartható áttörésnek, a Szerb által jó szemmel látott és felfedezett költészet tényleges felismerésének.

Márai Sándor (1900—1989) figyelmét sem kerülik el a finnek, s egy jellegzetesen impresszionisztikus elbeszélésben („A finn nő") 1941-ben maga is bizonyságot tesz a nyelvrokonság ismeretéről. A hazánkba éveken át készülődő magányos, negyvenéves nő végre megérkezik álmai városába, Budapestre: „Mint minden öntudatos finn, ő is számon tartotta a magyar és finn nyelv közös emlékeit, tudott a »halakról, melyek úsznak a víz alatt«, tudott számolni magyarul." (In: Márai Sándor: Mágia. Bp., 1941. 245—257.) Eltúlzott jelentőséget, persze, ne tulajdonítsunk ennek (s a hasonló) írásoknak. Márai ezernyi kis remekléséből ez csupán egyetlen, nem is kiemelkedő darab. Műveltsége mindig is imponáló volt, maradt,

nem különleges csoda, ha ő is ismerte a milliószor elmondott, leírt finnugor ősmondatot a vízben úszó halakról. Megidézésével tehát nem finnugorpártiságát, érdeklődését óhajtom igazolni, csupán jelezni a tünetet: a nyelvrokonság témája akkoriban valamiképpen benne volt a levegőben — az irodalomban is. A jelenlét azonban súlyban nem nagy, százalékban is aligha haladja meg az egyet. (Ez is magas arány a semmihez, illetve az egy ezrelékhez képest!)

A negyvenes évek elején különleges helyzet alakul ki a Szkítia—Lappónia viszonyban, a tudomány és áltudomány harcában. Éppen ekkor jelennek meg a korszak legjobb, leszínvonalasabb kiadványai (a legkiválóbb tudósok kollektív munkája erdményeként) a magyar őstörténet összetett kérdéseiről, de a finnugor nyelvrokonság elismerése mellett a hun—avar—türk problematika felvetésével is (Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Bp., 1940; A magyarság őstörténete. szerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1943). Semmi közük a turanizmushoz, de azt pontosan érzékeltetik, hogy a finnugrisztikát (a finnugor összehasonlító nyelvészetet) önmagában elégtelennek tartják összetett ősi problémáink megoldásához. Megjelenik ekkoriban egy kifejezetten Lappónia-párti mű is, de Virányi Elemér [sz. az 1800-as évek végén—1945] (volt tartui magyar lektor, szegedi középiskolai tanár) friss adatokat is földolgozó könyve már a címével kompromittálja magát (azóta sem emlegetik, idézik): „A finn-ugor népek élettere." (Bp., é. n., kb. 1941 és 1944 között.) De — sajnos — emezeknél is nagyobb hatású, a szélsőséges turanisták zavaros ábrándjait is messze meghaladó, botránykönyvnek is tartható sajtótermék nemesdedinai Zsuffa Sándor magyar királyi alezredesnek, a Turáni Társaság törzstagjának opusza: „A magyar nyelv nyelvrokonságai" (sic!) Bp., 1942. Zsuffa iromány nem hasonlítható Horvát István hírhedt könyvéhez sem, az az övéhez képest becsületes tudományos teljesítmény, egy nagy műveltségű tudós igaz honszeretetből magyarázható-menthető eltévelyedése. Emez nem említhető egy sorban nagyszerű katonaköltő-tudósaink megbecsült produkcióival: minősíthetetlen. Ha eddig sikerült is mentséget találnom különféle szélsőségekre, itt nincs ilyen! (Ld. egyebek mellett „A magyar őstörténetkutatás tragédiái" című elrettentő fejezetét!)

Az eddig elmondottak összességükben, ha úgy tetszik, Lappónia szempontjából többnyire külsődleges (bár fontos) jelzések irodalmunkban. Akad azonban mélyebbre nyúló, valódi hatás is, többek mellett éppen a század másik költőóriása, József Attila (1905—1937) életművében. Izgalmas, fontos és bonyolult kérdésről van szó, elemzése ezúttal sem fér meg áttekintésem keretei között. Éppen ezért be kell érnünk a kortársak idevágó visszaemlékezéseivel, néhány megállapítással ismert József Attila-kutatóktól. Annyit azonban megjegyeznék, hogy a hatvanas években filológiai vitát kiváltó Kalevala-hatás felfedezése (Képes Géza: József Attila és a világirodalom. MTA I. Osztálya Közleményei, 1959; Varga Domokos: József Attila és a magyar Kalevala. Kortárs, 1967. 4. sz.; Kolozsvári Grandpierre Emil: A magyar költészet és a Kalevala. Új Írás, 1967. 7. sz.) nem köthető a szóban forgó évekhez, korábbról ismeretes. József Attilát — Horger Antallal történt súlyos következményű konfliktusa ellenére — mindig is foglalkoztatták a nyelv, a nyelvészet,

a nyelvi játék kérdései. A szegedi egyetemen töltött egy éve során magas óraszámban hallgatott nyelvtudományi, finnugor nyelvészeti előadásokat, s finnből kitűnőre vizsgázott Mészöly Gedeonnál (aki európai látókörű, sokoldalú tudós volt.) (M. Pásztor József: József Attila műhelyei. Bp., 1975. 73—74.)

Bokor Imre írja le József Attila találkozását Vikár Bélával (1932-ben történt), s beszélgetésüket is felidézi, főleg József Attila lelkes szavait: „. . . egy villogó szemű fiatalember keresgél az asztalok között. — József Attila vagyok, a Kalevala fordítóját, Vikár Bélát keresem . . . jöttem adósságot törleszteni, boldog vagyok, hogy megismerkedhettem a »Szépség szálait szövő«-vel . . ., a finn nemzeti éposz átültetőjével, mert esténként, ha korán hazaérek, Juditnak részleteket olvasok fel belőle, sőt több versét meg is tanultam, íme:

Ámde mégis, mindhiába,
Csapát törtem új danákra,
Csapát törtem, gallyat szeltem,
Ágat nyestem, utat leltem;
Innen megy az út ezentúl,
Az új ösvény innen indul.

A 76 esztendős Vikár Bélát meghatotta József Attila lelkesedése . . . nem volt rest felmenni a közelben levő lakására, s mivel a lift akkor sem járt, gyalog járt-kelt, lehozott egy díszpéldányt, és megajándékozta Attilát; a szeme sugárzott az örömtől. A könyvet hazavitte, s amíg élt, nem vált el tőle többé. Szántó Judittól értesültem, hogy a könyv lapjait állandóan forgatta, a szöveget tanulta, szavalta, hirdette és ünnepelte." (Bokor Imre: Találkozásom József Attilával. In: József Attila Emlékkönyv. Bp., 1957. 379—384.)

Kelemen János emlékei sem érdektelenek: „Legközelebb a Medvetánc (1934) megjelenése utáni időkben találkoztunk . . . Mellette ültem tehát s a szoba zsongott a beszédtől . . ., Attila elemében volt . . . Ezen az estén egy sereg részletet mondott el a Kalevalából: Dalt nékem a fagy is mondott / Éneket az eső ontott, / Más dalaim szél terelé, / Tenger habja hozta elé . . . Rám annyira hatott, hogy néhány napi spórolás után . . . az egyik antikváriumban megvettem a Kalevalát. Olvasgatva láttam aztán, mennyi szál fűzi hozzá költészetét." (Találkozások a költővel. Élet és Irodalom, 1962. december 1.)

A fentieket Agárdi Ferenc is megerősíti: „Visszatérek a Kék Flaskó és a Japánkávéház sokat említett vitáira. Miről is folytak azok? Hát mindenféléről. Egyszer József Attila a Kalevala hatalmas kötetével a hóna alatt jelent meg. Ezt az öreg Vikár Béla ajándékozta neki. Attila nagy előadást tartott a Szampó malomról, mely nem más, mint a Világmindenség, és a Szampó tengelyéről, melynek tetején a sarkcsillag a szeg. Nagy Lajos erre megkérdezte, hogy mi a Göncöl-szekere? — Lám, nem tudod, pedig ez magyar dolog — szólt Nagy Lajos nagy füstöt fújva trombitás Figarójából. — A Göncöl a mesebeli Köncsöl kocsisnak, a halál kocsisának a szekere —

magyarázta. . ." (Agárdi Ferenc: Emlékek. In: József Attila Emlékkönyv. Bp., 1957. 263—274.)

Még fontosabb — s jóval távolabbra mutat — Füsi József (1909—1960) visszaemlékezése: „Egyszer egy egész délután voltunk együtt és akkor nagyon megértettük egymást, mert mint »finnugor nyelvészek« találkoztunk. Roppant megörült, mikor megtudta, hogy az egyetemen és az Eötvös-kollégiumban főleg nyelvészettel, tehát nyelvtanulással, de ezen belül tüzetesen a finnugor nyelvekkel és népekkel foglalkozom . . . Attila óvatosan az újságpapírok kis szigetein lépkedve sorra leszedegette könyveit, és ámulattal láttam, hogy a vogul medveénekek mind a hat kötete sötétkék bőrkötésbe kötve polca homlokán sorakozik, büszkén és kiáltón, mint egyik legbecsesebb olvasmánya. Én, a filozopter, ezekben a kötetekben nyelvészeti anyagot láttam, cédulázni való anyagot, magyar szavak ősi eredetére vezető »nyelvészeti nyersanyagot« — ő azonban azt, amit kellett és illett: költészetet. Nem is tagadta, sőt büszke volt rá, hogy az ő költészete innen, ebből az ősköltészetből sarjadt, és az »Öt szegény szól« című, csodálatosan szép verse, azaz igazibb címén, az »Áradat«, amely az ő gazdag proletárköltészetének is egyik ragyogó darabja, éppen ennek az ősi, erősen népi kifejező erőnek, égrekiáltó és átkozódó nyomornak költői időszerűsítése . . . Akkor értettem meg igazán Attila költészetét, látva, hogy ami nekem egyetemi stúdium, az neki élő-eleven hagyomány, nemcsak nyelvi tekintetben, hanem úgy is, hogy ami a háromezer éves vogul medveénekekben társadalmi és költői mondanivaló volt, az ma, a harmincas évek magyar viszonyai között is érvényes." (Füsi József: Adósság. Emlékeim József Attiláról. In: József Attila Emlékkönyv. Bp., 1957. 440—445.) 20—25 évvel később válnak igazán érvényessé ezek a meglátások, felismerések Képes Géza életművében, tudományos munkásságában és költészetében is. De az igazi felfedező Füsi József!

Hasonlóak Gunda Béla emlékei is: „A késő éjszakába nyúló beszélgetések során több alkalommal fejtegette Róheim Géza »Magyar néphit és népszokások« című könyvének jelentőségét is. . . Valahonnan hozzánk sodródott Sebestyén Gyula regösének gyűjteménye, s abból többször felolvasott elemezve a versek ritmusát, s lélektani magyarázatot nyújtott a versek tartalmához . . . 1931 tavaszán olyan tervéről beszélt, hogy népköltészeti antológiát állít össze. Az antológiába francia, német, különböző román és szláv anyagot is be akart venni, s Munkácsi Bernát gyűjtései nyomán vogul és osztják anyagot is." (Gunda Béla: József Attila és a néprajz. Ethnographia, 1957. 634—635.)

Horribile dictu: még az etimologizálástól sem riadt vissza (de nem Horvát István vagy Erdélyi József módján!). A finnugor nyelvészek talán nem ismerik „Ady-vízió" című kis írását, de ha ismernék, sem fogadnák el obi-ugor szófejtését. Pedig — a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei megfelelő címszavával ellentétben — valami mégis lehet benne: „A hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ilyen kifejezésjelentés: az ég leánya. Vogul: chuj nalem . . . A költemény — minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza, mint a zsák — nem más: névvarázs." (József Attila: Toll, 1929. 8. sz.).

Valami módon „finnugor" ihletésről, vonzalomról, motívumokról árulkodó versei közt szokás emlegetni „A hetedik", „Áradat", „Magány", „Aranyborjú", „Regös ének", „Tömeg", „Bevezető", „Medvetánc", „A kínhoz" című, „Dagadt hentes" kezdetű verseit, verstöredékeit. A hatalmas szakirodalomból idevágóként csupán két tanulmányt említek: Ízes Mihály: Hétért — hatot. Irodalomtörténet, 1977. 3. sz.: Tverdota György: József Attila finnugor ihlete. Irodalomtörténet, 1986. 1. sz. Ezekben bőségesen találhatók további utalások is. Magam csupán egyetlen leleménnyel egészítem ki a jelzett felfedezéseket. Kedves s méltán közkedvelt „Altató"-jában a kis Balázsnak elalvásáért cserében többek közt azt ígérik, hogy „vadakat terelő juhász" lesz. Ez a juhász — véleményem szerint — Kullervóról, a Kalevala lázadó hőséről mintázódott, aki — jó okból — medvéket s farkasokat terelt haza gazdáihoz.

De József Attilát — egyebek mellett — az egyoldalúság vádja sem érheti. Noha igaz hívévé válik Lappóniának, azért nem szakít a hagyományokkal, Szkítiához is hű marad. „A csodaszarvas" — finnugor is, hun is, szittya is, Arany „regé"-jébe is illene:

Ükös ükünk, ősünk őse,
Ázsiai puszták hőse,
vágyat nevelt csodavadra,
szarvast űzött napnyugatra.

Űztön űzte kis sereggel,
éjten éjjel, reges reggel,
át az éren, át az áron,
fegyveres népű határon.

Csodaállat, csak elillant,
lombokon át, ha megcsillant,
csak a nyomát hagyta minden
füves földön, fájó szívben.

Az az elődd nem volt boldog.
Nem boldogok az utódok.
Az ős haza odaveszett,
de a vágy nem emlékezet.

Hejh magyarok, hajh szegények
hova űzni azt a gímet?
Aki hajtja, belépusztul
asszonyostúl, csapatostúl.

Az is, aki látta végre,
hagyja immár békességbe.
Tisza mellett, Duna mellett,
az a szarvas itt legelget.

Ázsiai nehéz szaga
ázott pusztán füstöl tova
s aranyszőre, mikor illan,
gyári füstön általcsillan.

(Az 1933-ban írt költemény 1969-ig ismeretlenségben lappangott, Hárs László tette közzé a Népszabadság 1969. dec. 7—9-i számában. Teljes terjedelmében idézi, röviden elemzi Tompa, A művészi archaizálás . . . 223—224.)

Meghatározó élmény, a költészetet megifjító s megújító forrás volt Gulyás Pál (1899—1944) számára a Kalevala. Viszonylag későn fedezte fel a maga számára, s ebben szerepe lehetett mellőzöttség érzésének, elfordulásának a Nyugattól és pesti barátaitól. Ekkor viszont — túlzásba esve — szinte abszolutizálja a finn eposzt, s világképe középpontjába állítja. Nagy feltűnést keltett tanulmánya („Út a Kalevalához") 1937-ben jelent meg, s bár rendkívül invenciózus, lendületes írás (Kerényi Károly szerint: „. . . a legjobb, amit magyarul a Kalevaláról írtak"), csak bizonyos fenntartásokkal olvasható. A Kalevalához méri pl. az egész magyar irodalmat, s ennek — szerinte — csupán egy vonulata: „Csokonai, Berzsenyi, Katona, Madách, Ady és Szabó Dezső őrizte meg . . . az eredeti »kalevalai« jelleget. Ez a gondolat Németh László »mélymagyarság« elméletével tartott rokonságot." (Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig. Bp., 1981. 430.; Lisztóczky László: Gulyás Pál és Vikár Béla barátsága. Irodalomtörténet, 1984.)

Babitstól Gulyás Pál a „Búcsú a Mestertől" című 3 tételes kalevalai verssel, a Kalevala motívumaival távolodik el (mondjuk ki: szakít), s tudva, hogy ezzel egyben hiúságában ténylegesen meg is bántja, a Vipunennel (a Väinemöinennél archaikusabb, ősibb erejű, természetközelibb sámánnal, „igetudó"-val) azonosított Adyt állítja eléje a hatékony alkotó példájaként:

. . . . .
Többször kopogtam már nálad. Pirulok,
láz futja át testemnek ereit.
. . . . .
. . . s én így kerestem
fel a szavak nagyhírű mágusát.
Belestem ajtód résén. Félhomályban
tűzhelyeden szavak lombikja égett
s te mint a Kalevala bús kovácsa
aranyból kalapáltál feleséget.

Elektromos fényben úszott formája,
csak szeme volt kő, ajka nem üzent.
Egy szó hiányzott még, első sóhajtás,
és te nem kérdezted meg Vipunent . . .

. . . . .

. . . . .

Többször kopogtam már nálad. Pirulok,
Mester! De majd egy perc a pírt letépi.
Fut a művészet! Fut Hísz szarvasa!
Óh mondd, hogy Vipunen szavát ki érti?

(Vipunen igéivel. I. In: Gulyás Pál: A viharzó diófa. Válogatott versek és műfordítások. Bp., 1983)

Itt azonban nem áll meg, folytatja:

Kiáltottam és nem felelsz.
Te voltál Dante vezetéke. . .

. . . . .

Te elfutottál a világ
zajától a dodonai
csendbe, s feléd súgta utolsó
igéjét Vipunen-Ady . . .

(Uo. Utolsó szó)

S néhány kegyetlen szó a befejező „tétel"-ből:

Kihűlt költő, milyen végső igéket
súgjak a föld mélyébe teneked?. . .

(Uo. Koszorú helyett)

Babitstól s Németh Lászlótól a híres ókortudóshoz, Kerényi Károlyhoz (1897—1973) fordul, életében az utolsó igaz baráthoz (Lisztóczky László: A mythosok határán. Literatura, 1984. no 4.), s őt is megkísérli a Kalevala bűvkörébe vonni „A mythosok határán" című versében:

Eressz most messze engemet,
a vérnek nem szabad pihenni,

. . . . .

Te jártál Kréta szigetén . . .

. . . . .

Keresd fel Észak isteneit . . .

. . . . .

Karjalát hívja India
a mythosok nyíló határán.

. . . . .

Eressz most messze engemet,
nekem most a tér kell, a tenger,
felhozom a földből Adyt
Ős Kajánnal és Vipunennel,
a Védák terhes álmait,
Konfúcsét és Buddhát, a bálványt,
s az első vértanút, kinek
a Szent Hal fénylik koponyáján . . .

(Uo.)

A Kalevala-rajongás valami általános Kelet iránt érzett sóvárgásba olvad át itt, s Gulyás ekkor már nincs is túl messze akár Turántól sem, hogy távolabbi tájakat, korokat, népeket s nyelveket ne is említsek. A bemutatottak mellett persze számos további versének is a finn eposz az ihletője (pl. „Öreg ingaóra", „Rímek Ékes Józsefről", „Ráolvasások", „A Kalevala kórusa", „A kis mester", „Nyolcvanöt év. — Vikár Bélának" stb.), többségük a negyvenes évek elején íródott.

Gulyás Pál költészete és nézetei azonban nem csupán Debrecenben váltak ismeretessé, s főként utolsó, Kalevalás korszaka jelentős hatást gyakorolt több költőtársára is, így Erdélyi Józsefre, Oláh Gáborra, Sinka Istvánra, de különösképpen Gellért Sándorra. Életműve idővel többször késztette termékeny töprengésre, elemző írásra az eltávolodott egykori barátot, Németh Lászlót. (Oláh Gábor, de még inkább Sinka István költészetének nyomon követése — szempontjaim szerint — megtisztelő, fontos feladat lenne, de messze túl vezetne munkám keretein.)

A korszak egyik legnagyobb hatású regény- és drámaírója, publicistája Kodolányi János (1899—1969). Írói pályája a II. világháború utáni kényszerű pauza után kiteljesedett, életműve — új kiadásban — irodalmunk magas vonulatához tartozik. A magyar sorskérdések egész életében foglalkoztatták, de az aktuális társadalmi, történeti gondok mellett megkülönböztetett figyelemmel fordult a régmúlt, az eredet és az őshaza kérdései felé. Gondolkodása kialakításában kétségtelen szerepet játszhatott Ady és — főként — Szabó Dezső, de maguk az idők is alakították érdeklődését, benne pl. a pécsi évek (barátsága, kapcsolata Várkonyi Nándorral, majd Weöres Sándorral). A „Süllyedő világ"-ban, esszéisztikus önéletrajzában így idézi fel eszmélkedése bizonyos mozzanatait: „M. tanár úr zabolátlan nyelvészkedése és a turáni népek iránt táplált rajongása fölkelti kíváncsiságomat a turáni gondolat iránt. Megrendelem . . . a Turán-t. Sok csodálatos dologról olvasok benne. Amit a történelem órán kellett volna hallanunk, most tanulgatom. Derengeni kezd előttem a magyarság kapcsolata más népekhez — törökökhöz, bolgárokhoz, vogulok-

hoz és osztjákokhoz —, holott eddig csak annyit tudtam — s azt sem az iskolában tanultam meg, hanem a Budenz-féle finn nyelvtanból —, hogy nyelvünk a finn nyelv rokona. Mint mindenben, ami föllelkesít, ebben az újabb kérdéshalmazban is nyakló nélkül rohanok valami nem látott cél felé . . . tanulok törökül és oroszul . . ., bújom a vogul meg az osztják gyűjtéseket." (Kodolányi János: A süllyedő világ. Bp., 1979, 309—310.)

Az eredmények: különleges, archaizált stílusban megírt történeti regények, a „Vas fiai" (1936), a „Julianus barát" (1938), a „Holdvilág völgye" (1942), illetve a „Pogány tűz" (1944) című tragédia. Tompa József Kodolányi stílusát bemutató, elemző tömör jellemzése szerint: „Tisztábban alkalmazzák a finnugor folklór némely archaikusan ható nyelvi formáit Kodolányinak a fasiszta német veszélyre figyelmeztető és a valódi vagy vélt néphagyományokat felhasználó történelmi regényei, főleg a Julianus barát. Mikor a pogány Ölyved apa »Vászoly«, illetőleg »Vérbulcsú, meg Botond éneké«-ben a holt vezérek dicsőségét egyes szám első személyben elzengi . . . mondatformája és jellegzetes tőismétléses, gondolatritmusos, alliteráló kifejezése messziről felismerhetően a Munkácsi Bernát fordította és kiadta vogul énekekből való." (Tompa, A művészi archaizálás . . . 88.)

Ugyancsak Tompa írja: „Itt említjük meg végül, hogy Kodolányi X. századi magyarjainak hitében élő Világügyelő, Világvigyázó férfi (»Pogány tűz« I. 296. 1.) nyilván a vogul hitvilágból való motívum, a türk vallásos képzeteket, samánisztikus mozzanatokat pedig nem is vesszük számba, mivel általában nem régi magyar nyelven fejeződnek ki." (Uo. 129.)

Irodalmunkban nincs Kodolányihoz hasonló alkotó, aki — művei tanúsága szerint is — oly mélyen megmártózott volna a finnugor mitológiában (s voltaképpen a nyelvészetben is). Finnország és a finnek iránt tanúsított (akár túlzottnak is vélhető) szeretete ugyancsak példa nélküli. E vonzalom kialakulásáról, motívumairól legutóbb Tüskés Tibor szólt: „A hazai feudálkapitalista viszonyokba belecsömörlött, a munkásmozgalommal kapcsolatait megszakító, a népi íróknak az Új Szellemi Front körüli csoportosulásából kiábránduló, harcokban, vitákban megfáradt Kodolányi úgy érzi, társadalmi és politikai eszményeinek gyakorlati megvalósulásával Finnországban találkozik. Ez az érzés több mint rokonszenv és érdeklődés, több mint a rokon nép szeretete, a testvérbarátság föltámasztása, a finn—magyar nemzeti kapcsolatok nosztalgikus ápolása. Kodolányi Finnországban példát, tanulságot keres és talál." (Tüskés Tibor: Kodolányi János. Bp., 1974. 117.)

„Finnországi élményeiről és tapasztalatairól két könyvben (»Suomi, a csend országa« — 1936; »Suomi titka« — 1938) számol be a hazai olvasóknak" — folytatja Tüskés (uo. 119.), s tegyük hozzá, Kodolányi publicisztikájában, esszéiben, ismertetéseiben is számos a finn tematikájú.

Kevésbé ismert írása cím nélküli, a „Csendes órák" felirat alatt összefoglalt elmélkedések, emlékezések 1944-ben, témánk szempontjából Kodolányi nézetei összefoglalásának is tekinthetők: „A napokban egyik barátommal ural-altáji estélyt rendeztünk . . . Barátom, meg egy kiváló baskír úr a türk elemeket képviselte. Jó-

magam, minden meghatalmazás nélkül a finneket. Jelen volt még egy kitűnő japáni tanár, meg két magyar a javából. A beszélgetés igen hamar világtávlatokban száguldozott . . . Csodálatos testvériségben oldódtunk fel valamennyien . . . Tegyük félre a turánisták romantikus álmait, amelyekben éppen annyi a tiszta lelkesedés, mint a dilettantizmus, tegyük félre a tisztán napi politikából táplálkozó zsurnalisztika fecsegését, amely nem tudja megkülönböztetni Magna Hungariát Kummagyeriától, az uráli magyarságot a kaukázusitól . . . Hungarológiai nevelésünk hiányai kétségbeejtők. Kevés népe van a világnak, amely gyérebb, hiányosabb ismereteket kapna saját őseiről, rokonairól, családfájáról, mint a magyar . . . azok a népek <a nyelvrokonok! — D. P.> korántsem olyan barbárok, egyáltalán nem »félvad ázsiai hordák« és nem »gyilkosok«. Hiszen műveltségi állapotukról ma már a legtájékozatlanabb gyermek is tud annyit, hogy van egynéhány iskolájuk, lapjuk, írójuk, színházuk, operájuk, van némi népművészetük. A zürjének-komik például a földgömb legműveltebb, legintelligensebb népei közé tartoznak . . . Népeket, természetesen, nem hozhatunk haza, ez minden »turanitisszel« bódított romantikának sok volna, de szellemi kincseket — s éppen a mélymagyarság erősítését segítő javakat— hozhatunk garmadával . . . Vannak örök dolgok, azokat ne feledjük. Közéjük tartozik magyarságunk is. Meg kell maradnunk. Ebben, azt hiszem, egyetérthetünk valamennyien." (In: Kodolányi János: Esti beszélgetés. Bp., 1944. 399—407.)

Lappóniától tehát Kodolányi is keletebbre lendült némiképp, s ha nem is azonosul a turanistákkal, nem véletlenül szerepel a legutóbb citált írásában ilyen mondat is: „Rokon népekkel van tele az egész terület — Csöbörcsöktől—Japánig." Írói szemhatárát később nem csupán térben, időben is tágítja, utolsó történeti regényei bibliai tájakon, az ókorban játszódnak, de immár hűvös, józan távolságban a magyar őstörténettől.

Eddig a korszak legjobb, legszínvonalasabb irodalmi visszhangjai őstörténetünk, nyelvrokonságunk kérdésköréről, illetve a hatásokról. A túlfutások, a félrehallások, a ma már rossz ízű szavak, kifejezések felbukkanása a legkülönbeknél is óhatatlan; korából, környezetéből teljesen kiszakadnia, elkülönülnie a tárgyalt időszakban bárkinek is túl volt a lehetőségek határán.

A legkülönbek s legtisztábbak mellett számolni kell, persze, a periódus konjunktúralovagjaival, a szájas magyarkodókkal, a fasizmus felé elcsusszanó turanistákkal, turulosakkal, igen sok alkalmi általtudóssal, fajszakértővel, rímfaragóval. Sajnos, ha átmenetileg is, de időnként jobbak, sőt nagy tehetségek is közébük keveredtek. Számbavételükre (mint már fentebb jeleztem) nem vállalkozom, de néhány még elviselhető, valamiképpen menthető, s témánk szempontjából nem érdektelen képviselőjükről röviden megemlékezem.

A maga nemében tragikusnak tartom Sebestyén Gyula (1864—1945), a jó nevű, pontos gyűjtéseket közreadó, szervezőként és szerkesztőként is elismert néprajztudós, folklorista elhibázott kísérletét, heroikus fiaskóját. Tudósként három évtizeden át készült arra, hogy az általa szakszerűen megismert, összeszedett, közreadott

hagyományanyagot (hun mondákat, regös énekeket, rovásírásról szóló tanulmányt) az anyag betakarítása és tudományos földolgozása után — Arany János mintájára — költőként szintézisbe foglalja össze.

Tragédiája abban állt, hogy: 1. nem volt költő, sőt — e tekintetben — antitalentumnak nyilvánítható (fényévnyi távolságban mintájától); 2. hiányzott belőle Arany kritikus-önkritikus szelleme, szigorú igényessége, nagyszerű logikája, elkülönítő készsége; 3. tévedett az eposz — mint műfaj — időszerűségének megítélésében is (hisz az a műfaj voltaképpen már Aranynál is megkésettnek bizonyult).

Szándéka mindenképpen tisztességes, megalapozott (szemben számos kortársáéval), a megvalósítást azonban nagymértékben siettette (s torzította) Trianon. Budapesten 1925-ben jelentette meg „Gesta Hungarorum" címen „A magyar ősmondák öt könyvé"-t (pontosabban az 1., 2. és 5. részt) „a Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya" kiadásában, s művét „a magyar főiskolák ifjúsága örök tulajdoná"-nak szánja.

A mű tartalmáról, felépítéséről, forrásairól, szemléletéről az „Előhang" rövid részlete is sokat elárul: „. . .egy emberélet munkássága árán jutottunk birtokába annak, ami a nemzeti hagyományokban való eligazodáshoz s a magyar hősmondák öt könyvében öt külön kikerekedő, de egymástól szervileg összetartozó epopea elmondásához föltétlenül hozzátartozik. Örökség jogán hozzányúltunk a szibériai félpogány vogul-osztják ősrégi testvérnépünk csodálatosan fejlett és más turáni néptől meg nem közelített mithologiájához. Miért ne tettük volna? Hiszen ez a délen, a napimádó szumírok és irániak szomszédságában kialakult s föltétlenül a turáni samanizmusból kisarjadt theogóniai és kozmogóniai tartalmú ősiség jóval régibb a magyar-vogul-osztják nyelvegység koránál!. . .

. . . Végül hatvanadik életévem végén . . . felvonultattam a hosszú munkás élet ismereteinek társzekerét. Mivel ilyen nehézkes járóművel az Olympusra szépíró még aligha jutott föl, kezembe fogtam a pogány vogul énekmondók madárcsonttal hangolható füstös hárfáját és kezdtem a recitáló beszéd, vagy fél-ének ritmusát fegyelmező primitív cirpelést kipengetni . . . Látomásaim lettek . . ." (Sebestyén Gyula: Gesta Hungarorum. I. 18—23.)

A cirpelés és a látomások még oly röpke megidézésétől is talán el lehet tekintenünk, s teljes mértékben egyet lehet érteni Szekfű Gyula 1926-ban a Napkeletben megjelent igen szigorú kritikájával. (Az ügyből per kerekedett. Erről ld. Vértesy Miklós: Becsületsértési per Szekfű Gyula ellen. Kritika, 1976. 12.) De mit kapott volna epopeájáért szegény Sebestyén Gyula Király Györgytől!

Jelentős hatást gyakorolt kora nem szakember olvasóira az író, festőművész, Kelet-kutató Zajti Ferenc (1886—1961), aki több könyvében és fordításában („Az ősmagyarok hitvilága." Bp., 1918; „A hun—magyar őstörténet." Bp., 1928; „Magyar évezredek. Szkíta—hun—magyar faji azonosság." Bp., 1943, illetve „Zarathustra Zend Avesztája." Bp., 1925) még zavarosabbá, áttekinthetetlenebbé tette őstörténetünk amúgy is fölkavart, turanizált képét. Nála ismét elhalványodik Lappónia, fölfénylik s kitágul Szkítia.

A magyar őskort és ősköltészetet teremtő költő-tudósok és fantaszták társaságában jól megfér az ugyancsak tekintélyes, befolyásos Kozma Andor (1861—1943) friss eposzaival a „Turán"-nal (1922; 1926), illetve a „Honfoglalás"-sal (1926). (Ő egyébként még 1901-ben tartotta meg akadémiai székfoglalóját „Az ősi szellem" címen.)

Minden turánok apja Túr, / A földön az első ős nagyúr — értesülünk Kozmától származásunkról. Megtudjuk továbbá azt is, hogy Túr fiai: Hunor, Magyar, Som (a suomi nép törzsatyja), Ugor, Turk, Tatár és Nap (a japán nép őse). Zemplénit búcsúztató versében („A turáni lantos", 1919) írja:

. . . . .
Neki jobb lenn, hat láb mélyben,
Jót aludni örök éjben,
S látni, — ha túl a halálon
Látományos még az álom —
Ukkó turán ük-istennek
Sarjai mint jönnek-mennek,
S napsugáros Numi Tárom,
Éltetője földi létnek,
Minden ősi hősi népnek,
Mint ragyog szét a határon.

(Kozma Andor: Magyar rhapsodiák.
(Bp., 1920)

Mellette megemlíthető még Petri Mór (1863—1945), aki „Turán győzelme" című ciklusában — egyebek mellett — ilyen verseket csoportosított: „A Turul", „A Turáni Hadisten", „A Turánfa", „Szuomi", „Hakka päälle <finnül „Csak a fejét!" — D. P.> „Észtország", „Kelet felé", „A Turul fészke", továbbá — 1938-ból: „Magyar anya", „Magyar harsona", „Prohászka Ottokár" „A levente öröksége", „A magyar őr zsoltára", „A szittya kard", „Sikolt a sors", „Turultárogató" stb. (Magyar szonettek s egyéb versek. Bp., 1933; uő: Naplemente fáklyalángja. Bp., 1938.)

A címek nem igényelnek hozzáfűzést. Mindenesetre konstatálhatjuk a lappok és a szittyák békés egymás mellett élését, s megnyugodhatunk, hogy Turán címeréből az eleddig hiányzó, de oly fontos jelkép, a turul itt már többszörösen is jelen van.

Tehetségben, hatásban valamennyiüket magasan meghaladja a korszak egyik legnagyobb költőígéretének tartott Erdélyi József (1896—1978). Ismert politikai eltévelyedését is magyarázhatja költői (+eszmei) útkeresése és a végül is megtalált irány. Tudósaink közül legfeljebb Horvát István jutott olyan képtelen távolságokba (s ekkora befolyással) mint a költészetben — száz évvel később — Erdélyi.

Az „Eb ura fakó" (1938), inkább azonban az „Árdeli szép hold" (1939) című könyve árul el a legtöbbet erről a turanisztikát, sumerológiát is meghaladó eredet-

keresőről. Jellemzőnek tartható utóbb említett opuszának alcíme is: „Egy költő gondolatai a magyar nyelvről." Innen emelek ki néhányat: „Engem nem elégít ki az, amit az iskola, a mai nyelvtudomány tanít a magyar nyelvről és nyelvekről általában . . . Nem is a nyelvtan, a szótan és a mondattan érdekelt engemet, sem az összehasonlító nyelvtudomány. A beszéd maga, a szó, a szó eredete . . . Művemet nem is tekintem tudományos műnek, hanem költői műnek s megvallom, hogy ebbeli munkásságomat sokkal többre becsülöm egyéni költészetemnél . . . Tudom, hogy eredményeim ma egyedülállók az egész világirodalomban (6—13.).

Ami a finneknek a Kalevala, az nekünk a Halotti Beszéd . . . A Kalev, Kalevala-névre is napvilágot derít a Halotti Beszéd. Nevük is rokon: Kal a hal finn neve. Kalev halevőt, Kalevala a halevő fiait jelenti . . . A runó-szó is rokona a rejteknek, a regé-nek . . . Az emberiség legrégibb írott emlékeit, a sumer agyagtáblák szövegét, magyar szavak segítségével, idegen tudósok fejtették meg." (Uo. 150—158.)

De elég! Nem lehet különösebben csodálni, hogy ezek a nyelvészeti-költői nekirugaszkodások még — e messze jutott látomások megjelenését jóval megelőzően — Babitsot is kihozták a sodrából. (Babits Mihály: Káp isten <nyelvészeti értekezés>. Pesti Napló, 1924. október 5.) De keményen, szellemesen (sajnos, azonban nem a várt eredménnyel) helyére teszi a „kalandozót s a kalandozást" Zsirai Miklós is: Nem mind bíró, akinek pálca van a kezében! Magyar Nyelv, 1940. 95—106.; uő: Őstörténeti csodabogarak. In: A magyarság őstörténete. Bp., 1943. 266—289.

Erdélyit a végtelenségbe ragadta fantáziája. Innen igen nehéz évek után megcsillapodottan tért vissza, s 1977-es keletű „Vejnemő" című szép, hangulatos verse már józanságról tanúskodik, a finnugor hagyományok a helyükre kerültek:

. . . . .
Jer, Vejnemő, ha megölted a medvét,
kit ősatyjának hitt a sokaság,
napot-holdat-csillagot elborít
mint égigérő fa, már butaság; . . .
jer, Vejnemő, Döntsd ki a fát tövestől,
az ég világát tőlünk elvevőt . . .

(Aranyalma. Bp., 1982)

S vele zárnám e korszak valóban vázlatos áttekintését. Nem volna sok értelme a Turán-ba sokszor csupán egy költeménnyel fellépő alkalmi rigmusfaragók, „műfordítók" felsorolásának sem, a finn—szovjet háború kapcsán termett ugyancsak számos „szolidaritás" himnusz, ima, fogadalom, átok említése szintén felesleges. Kiábrándítóan hatnának (s még csak nem is komikusan) a még oly rövid szemelvények is. A periódus utolsó évei színvonal tekintetében is folyamatos, állandó hanyatlást mutatnak, s az ekkor napvilágot látott nyomdater-

mékek fölött aligha szerepelhet az „irodalom" címszó. Határoljuk el tőlük Szkítiát is, Lappóniát is!

E fejezetben azonban nem esett még szó az őshazakeresőkről, utazókról, akikről pedig korábban mindig megemlékeztem. Nos, Magyarország, Finnország, Észtország között — mint már említettem — sokágú, élénk kapcsolat (benne diplomáciai is!) alakult ki, tudósok és költők a korábbi időszakokénál bővebben éltek egymás, illetve egymás országa személyes megismerésének a lehetőségeivel.

Az egykori Oroszország, a Szovjetunió finnugor népeivel a húszas évek közepétől, végétől minden kapcsolat (tehát a postai is!) megszakadt, odautazásra, kutatásra gondolni sem lehetett. (Illyés Gyula 1934-es útja különleges kivétel, amelyről a következő fejezetben szólok.) Kevesen gondoltak azonban arra, hogy számos baloldali, kommunista magyar értelmiségi (köztük írók, költők) emigrált ezekben az években a Szovjetunióba, akik — elvileg — a rokon népek fiaival is kapcsolatba kerülhettek. Kerültek is, s nem csupán elvileg, gyakorlatilag.

1929-ben jelent meg a 100 % című lapban minden idők legkiválóbb votják (udmurt) költőjének, Gerd Kuzebajnak (róla ld. még a következő fejezet Kányádi-cikkelyét) „Még sosem láttam tengert" című verse. Az n. l. rövidítéssel jelzett fordító Hidas Antal (1899—1980), aki — feltehetően személyesen is ismerhette még a tragikus sorsú votják lírikust. (Tamás Aladár: a 100 %, a KMP legális folyóirata. 1927—1930. Bp., 1964.) Gerd elhurcoltatásában egy másik neves emigrásunknak, Zalka Mátének (1896—1937) tényleges része lehetett, ugyanis moszkvai utasításra 1930-ban Izsevszkbe utazott, s a votják írók körében elmondott beszédében megkezdte a „tisztító munká"-t, amelynek — utóbb — minden valamire való votják író (de elsőként Gerd) áldozatul esett. Zalkát egyébként érdekelte a magyar őstörténet és nyelvrokonság kérdése (ne firtassuk idevágó ismereteit, olvasottságát!), ezt igazolja 1935-ös rövid levélrészlete: „A napokban — a Pesti Naplóban — valaki írt rólam, hogy én megtaláltam a magyarok egy elődnépességét, a Dzsungárokat. Ez igaz is. De ez nem 1919-ben, hanem 1929-ben történt. No de ez már mindegy — a Dzsungárok tényleg léteznek és sok-sok magyarosan hangzó szó van a beszédjükben." (József Farkas: Zalka Máté ismeretlen levelei. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964.) Bármily fájó, de ebben a kérdésben alighanem melléfogott a „nagyszerű forradalmár és katona". Kár, hogy az igazi nyelvrokonok körében forogva, s bizonyos hatalom és befolyás birtokában nem a rokonság problematikájával, az írók és az ifjú irodalom tényleges segítésével, hanem az osztályharccal foglalkozott. (Finnek—Észtek. A magyarok északi testvérnépei. Bp., 1928; Csekey István: Északi írások. Bp., 1928; Domokos Péter: A sziktivkari kongresszus előzményei. Szovjet Irodalom, 1985. 6. sz. 16—19.; Várkonyi Nándor: Az újabb magyar irodalom 1880—1940. Szeged, 1942; A magyarság néprajza. I—IV. Bp., 1941—1943; Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar történet. I—V. Bp.,

1941; Deér József: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. Magyar Könyvszemle, 1930; Németh Gyula: A magyar rovásírás. Bp., 1934; Varga Rózsa —Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája. Bp., 1972; Mi a magyar? Bp., 1938; Egy letűnt korszakról. 1919—1945. Bp., 1987.)

1945 UTÁN

1945 1919-nél is jelentősebb változásokat, fordulatokat hozott az emberiség életébe, illetve vált abban későbbi fordulatok előidézőjévé. Európa térképét ugyan látszólag kevésbé rajzolta át a számos város nevéhez köthető egyezmények sorozata, a történeti-politikai-társadalmi átcsoportosítás mégis sokkal radikálisabb volt bármely korábbi osztozkodásnál, övezetekre bontásnál. (Ezek a mondatok 1987-ben íródtak. Az elkövetkező évek eseményeit sejteni sem lehetett még. Mondatok tömegét kellene újraírni, kiegészíteni, elhagyni, következtetések sorát újragondolni 1990 folyamán. A könyv azonban nem lényegülhet át aktualizált újságcikké, koncepciója lényegét a „glasznoszty", a „peresztrojka" és az ún. szocialista rendszer rohamos felbomlása alapvetően nem módosította.)

A korábban mindig Nyugatra tekintő Magyarország új szövetségi rendszer tagja lett, s immár végleg Kelet-Európához sorolódott. Finnország önállóságát — nehezen megőrizve, a semleges államok sorába léphetett, Észtország pedig már 1940-ben tagja lett a szovjet köztársaságok szövetségének.

Az új, szocialistának vélt, hirdetett eszmények jegyében talpra álló Magyarországon 1945 és 1950 között az írmagját is kiirtották a két világháború közötti ideológiának, polgári gondolkodásmódnak és intézményeknek.

Feltehető a kérdés: vajon mi történhetett ilyen körülmények között a turanisztikával magát erősen kompromittált őstörténettel, a magyar—finn—észt nacionalizmust, majd sovinizmust is élesztő nyelvrokonság-kutatással? — Rejtélyes módon — semmi különös. A magyarkodásban, ősmagyarkodásban élenjárók az előző rendszer prominens ezreivel együtt külföldre távoztak, s ott idővel újabb ősmagyar tanok, vallások alapítói, sőt áldozárai, mesterei lettek. Az itthon rekedtek között voltak, akik a fasiszta politika kiszolgálásában túl messzire merészkedtek, ők — büntetésük letöltése után — többnyire lecsendesültek vagy teljesen visszavonultak. Az új rend nem kevesekkel szemben túl keménynek, sőt igazságtalannak bizonyult (itt feltétlenül meg kell említenem Bán Aladárt, akit kitelepítettek, s befolyásos személyiségek közbenjárására sem térhetett vissza Budapestre.) Semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk a szomszédos országokban élő kisebbségi magyarságot sem, amely nap mint nap

szembesülni kénytelen az államalkotók tudományának magyarok nélküli őstörténetével, Nagy-Moráviával, Dáciával, Trákiával.

Egyebekben — némi óvatos várakozás után — a valódi szaktudomány képviselői hamarosan rájöttek, hogy az őstörténeti tematika (a kedvező politikai széláramlatok kihasználásával) kutatható, vitatható, publikálható. Hivatkozni lehetett a negyedszázadon át ismeretlen szovjet eredményekre, s őstörténész volt a korszak egyik vezető kultúrpolitikusa, Molnár Erik is. Ezek után nem meglepő, ha az 1952-es zajos-visszhangos őstörténeti vitán (hevességében, olykor hangvételében is némiképpen emlékeztetett az ugor—török háborúra) felvonult a magyar tudományosság színe-java, s ország-világ előtt bebizonyosodott az őstörténet „komplex tudomány" (multidiszciplináris) mivolta (A magyar őstörténet kérdései." Bp., 1955). Beigazolódott, hogy itt egyetlen tudomány sem áll meg egyedül a maga lábán, hanem egymást segíti, egészíti ki a maga eredményeivel, eszközeivel a nyelvészet, a régészet, a néprajz, a népzenekutatás, a vallástörténet stb. Az idők előrehaladtával egyre hangsúlyosabb szerep jut e területen a finnugrisztika oldalán egyebek mellett a turkológiának, a források újra tanulmányozásának, elmélyülőnek mondható az érdeklődés a hagyományok, Szkítia és a hunok iránt is.

A finnugrisztikának sem kellett visszavonulnia, sőt! Zsirai Miklós (és N. Sebestyén Irén) személyében biztosítva van a folyamatosság, de most már felzárkózhattak melléje az előző időszakban — politikai okokból — mellőzött tudósok, többek között Beke Ödön, Fokos-Fuchs Dávid is (kéziratos műveik, gyűjtéseik kiadásával valósággal fellendültek a finnugor kutatások), illetve a fiatalabb nemzedékek képviselői: Lakó György, Kálmán Béla, Hajdú Péter és mások. Az 1955-ös I. Finnugor nyelvészeti konferencia felcsillantotta a távlatokat, s az 1960-as I. nemzetközi finnugor kongresszus megrendezésével Lappónia jegyében hazánk addig nem remélt csúcsokra jutott. Ekkor deklarálták mintegy hivatalosan is, hogy a finnugrisztika nem azonos a finnugor nyelvészettel, de a nyelvtudomány primátusát e területen akkor sem, azóta sem tagadja a finnugor (érdeklődésű) néprajzos, folklorista, zenekutató, irodalmár, történész, régész. Ez is komplexitást jelent tehát. A növekvő szakemberszükséglet kielégítésére a kulturális kormányzat hazánk mindhárom (azóta négy) bölcsészeti karán lehetővé teszi „finnugor szak" szervezését. (Azóta már hetedik kongresszusukra készülődnek a világ finnugristái — ötévente váltakozó színhelyeken vállalják a rendezést; a finnugor szakot illetően pedig 1988 a negyed évszázados jubileum éve; ezek után összegezhetők az eddig végzett munka tapasztalatai, el lehet gondolkodni a perspektívákon.)

Némi várakozás után a magyar irodalomban is megtörik a jég, megtehetők az első lépések. Érdekes (de már szinte megszokott) módon, ezúttal is a Kalevala „segít" (1949-ben 100 éves a teljes szöveg), igaz, mint „karél-finn" (azaz szovjet) eposz, amelyről a kor egyik vezető szovjet politikusa, Otto Kuusinen nyilatkoztat ki zsdanovi szintű „bölcsességeket". Maga a finn szépirodalom ez-

úttal baloldali alkotóival (M. Lassila, E. Sinervo) jelentkezik. Ami azonban a legfontosabb: szovjet népekként jelennek meg immár a nyelvrokon népek (köztük az észtek is). Szabad a vásár, vélhetnénk, olyan konjunktúrája van a szovjet irodalmaknak, hogy még az egyébként félreállított (vagy már hallgató) költők is készíthetnek műfordításokat. Meg is teszik. Az eredmény elszomorító! Az ötvenes évek elejének szovjet költészeti antológiái tele vannak dicshimnuszokkal, rajongó versekkel, lihegéssel a legnagyobb vezér, a „legnagyobb" haza iránt, hemzsegnek a „vörös" jelzők, a csillagok, a traktorok stb. Ebből a „választék"-ból még olyan varázslók, mint Szabó Lőrinc vagy Weöres Sándor sem tudott költészetet bűvölni. A sorok ugyan csengtek-bongtak, a líra azonban nem volt képes szárnyra kapni. Semmivel sem különb olvasmányok ezek a Turán gyenge fűzfapoézisénél, az esetek többségében (eredeti) költőik sem különbek. Ki tudta, tudhatta még ekkor, hogy a szovjet nemzetiségi irodalom színe-javát 1938-ig szinte az utolsó emberig likvidáltatta „a népek bölcs és jóságos atyja"? A maradék — érthetően — nem tartozott a velszi bárdok közé. Különösebben nem csodálható, hogy ez az (ál)irodalom (s mindaz, ami e mögött sejthető volt), nem lelkesítette a szakembereket, az érdeklődőket, s az olvasókat sem.

A hivatalos finnugrisztika — a politikum aktualizálásával, átértelmezésével — az ötvenes évektől sokak szemében közel állt ahhoz, hogy a Burg egykori bérencéből a Kreml megbízottjává váljon. A dilettáns ős- és nyelvrokonság-hajhászok megint mozgolódni kezdtek, s mivel itthon (eltekintve néhány óvatlan napilaptól, rádióműsortól), nem akadt publikációs lehetőségük, az emigrációban nagyon is felvirágzott történeti-őstörténeti-nyelvészeti fórumokon szólaltak meg.

Az ötvenes évek második felétől (a XX. kongresszusnak is köszönhetően) hozzáférhetőbbé válnak a nyelvrokonság valódi értékei, s főként Képes Géza érdeméből a szakszerű és színvonalas fordítás területén is bekövetkezik a frontáttörés. A hatvanas, inkább azonban a hetvenes évek már új helyzetet mutatnak, soha nem látott, remélt számban látnak napvilágot a legkülönfélébb finnugrisztikai könyvek a korábban elhanyagolt, mellőzött területeknek szinte mindegyikéről. A jobbnál jobb, szebbnél szebb finnugor népköltészeti antológiákat szépirodalmi összeállítások, szakmunkák követik, s a fordítás munkájából — ellentétben az előző korszakok elutasító magatartásával — kiveszi részét a magyar irodalom legjava, Illyés Gyulától Nagy Lászlóig. A finnugor nyelvrokonság most már valóban közelebb kerül az olvasó nagyközönséghez, megközelíthetővé, tanulmányozhatóvá válik. Jelenléte műveltségünkben s irodalmunkban most már nem csupán színvonalas fordításokban, illetve a fordítások nagy számában, közvetlen hatásokban is, beépülésben is lemérhető.

A továbbiakban — minden eddiginél rövidebbre fogva a szót — ennek a négy évtizednek a történetét. jelentős eseményeit kísérem végig, főként azon-

ban a költőkről, írókról, s a művekről szólok, amennyiben a Szkítia—Lappónia témában lényeges mondandójuk van.

Nem téveszthető szem elől továbbra sem a tudomány fejlődése (az őstörténet napjainkig az érdeklődés homlokterében áll), a helyszíni utazások („őshazakutatás") új körülmények között megvalósuló folytatása, a „hagyományos" és az „új" tanítások egyezkedései mellett a végletek megerősödése. Örvendetesen megsokasodnak az ismeretterjesztő kiadványok, az útikönyvek, az albumok, a nyelvkönyvek, sőt a tankönyvek is. Puszta (értékelésmentes) felsorolásuk is helyigényesnek bizonyulna. Számunkra, persze, mindennek irodalmi „lecsapódásai", visszhangjai a tanulságosak.

Az őstörténeti vitát követő években fokozatosan egyre több kutatónk kerül nyelvrokon-közelbe, azaz egyelőre csak Moszkva és Leningrád finnugor nemzetiségű egyetemi hallgatóit faggathatják, de Lakó György már utazhat is (Tanulmányutam a Szovjetunióban. MTA I. Osztálya Közleményei. 1953), bár csak egy-két napot tölt az érdekes helyszíneken (Sziktivkarban a zürjéneknél, Szaranszkban a mordvinoknál). Diószegi Vilmos már óriási utakat tesz meg „a sámánok nyomában" (uő: Sámánok nyomában Szibéria földjén. Bp., 1960), s nem csupán nyelvrokon népek körében; Kodály Zoltán hathatós közbenjárására — ideális összeállításban (nyelvész és zenekutató) Bereczki Gábor és Vikár László jóvoltából megkezdődhet a rokon népek zenéjének rendszeres kutatása. Merészebb fiatal kutatóink egyike-másika (elsősorban Schmidt Éva) többször is eljut a vogulok, osztjákok földjére, a kutatóknál is könnyebben és gyakrabban járják be az „őshazákat" költőink és íróink.

A nyelvrokonságot bemutató nevezetes Zsirai-féle könyv 1945 után ritkaság, s adatai is gyorsan avulnak. Az újabb bemutatásra, új szemlélettel, friss eredmények birtokában Hajdú Péter vállalkozik 1962-ben (Finnugor népek és nyelvek).

De ekkoriban színen vannak már Lappónia elszánt ellenfelei is. Nem feltétlenül Szkítia címere alatt (bár a szittyákat többnyire mindannyian vállalják), nem is Turán zászlaját lengetve, hanem — elsősorban — sumer származásunk jegyében. (Komoróczi Gézánál többet és szakszerűbben — ld. idézett művét — e kérdésről nehéz lenne mondani.) Híveik többségükben Nyugatra került hazánkfiai, köztük nem kevesen egykor ígéretes tudósjelöltek. Az óriási tömegű „eredetmagyarázó" sajtótermékből véleményem szerint Padányi Viktor (1906—1963) „Dentumagyaria" című könyve (Buenos Aires, 1956) érdemel valamelyest figyelmet (ritkasága, nehezen hozzáférhetősége, szimptóma jellegzetessége okán is.) Nem végső (teljességgel elfogadhatatlan) következtetéseivel, de részben érvelésével s egy-két — talán — elgondolkodtató észrevételével: „Tipikusan »nyugat-európai« és tipikusan 19. századi történetszemléletünk rosszul értesült, s mintha igazságtalan és helytelen lenne az ókori és középkori lovas-civilizációkkal szemben, s ennek következtében az európai ókorszemlélet valóban felemás és egyoldalú (17.) . . . A történeti adatok szerint eredetünk független,

tiszta és katona-eredet . . . , ogur kultúrájú hódítókként szállottuk meg Európa kellős közepét, mint a világhírű és legendás szkíthák egyenes leszármazottai. A nyelvi bizonyítás szerint eredetünk szegényes, homályos és szolgai eredet s egy nyomorgó »halszagú« atyafiságból, egy ködös és kőkorszak-színvonalú előtörténet után menekültekként, megtépázott hordákban kerültünk a Kárpát-medencébe." (Padányi Viktor: Dentumagyaria. 76.)

Két gondosan kiválogatott, kellően porciózott szövegrészlet ez, jól jellemezve Szkítia és Lappónia régi ellentétének további fennmaradását, a soron következő fejtegetések azonban vádaskodásba, politizálásba, majd az Ókorba s a fantázia birodalmába vezetnek. Barát Tibor 3 kötetes műve (A magyar népek őstörténete. Montreal, 1968, 1973, 1974) egyebek mellett az indián nyelvekkel való rokonságunkat próbálja igazolni. Többeket már név szerint sem említek, csupán megjegyzem, hogy a sajátos „magán őstörténetnek és származástannak" hazánkban is igen sok a művelője. Publikációs lehetőségek híján kézirataikat nagy könyvtárainkban kísérlik meg archiválni, s ha valamely módon sikerül elméleteiknek híveket toborozni kevésbé képzett riporterek és szerkesztők között, időnként a sajtó hasábjain is olvashatók, az éter hullámain is hallhatók.

Veszélyesebb ennél azonban, ha egy minősített, elismert tudós válik az „álmok" hirdetőjévé. Ha a suszter nem marad a kaptafánál, a kovácsüllő mellett legfeljebb kontármunkát produkálhat (s meg is égetheti magát). A Lappóniával elégedetlenek csoportjából a szomszédos országokban élő magyarok képviselőit értem meg leginkább (ha nem is értek egyet velük). Amit ők át- és megéltek népükért, nyelvükért, abba bele is lehetett pusztulni. Nem csupán a magyarok alábecsülését, a rájuk szórt rágalmakat, történetük meghamisítását, elhallgatását kellett (s kell) elviselniük, hanem az államalkotó nép állandó magasztalását, történelmének felnagyítását (s kitalálását) visszamenőleg, a helyi „őskultusz" s a virágzó őshazaelméletek — hivatalosan támogatott (tanított) — virágzását. Amennyiben emezek a szaktudomány kontrollját semmibe véve lehetnek dákok, trákok, nagymorvák stb., stb., miért ne lehetnénk mi — hasonló alapon — akár sumerek? Íme a (sajnos, kicsorbult) logika! A legtanulságosabb és legtragikusabb vállalkozás — ezen a téren — Szabédi László (1907—1959) „A magyar nyelv őstörténete" című könyve, amelyet 1955-ben kezdett írni, s 1958-ban fejezett be. Megjelent 1974-ben. Munkáját a szakma heorikus kudarcként értékeli, s csupán a tragikus sors és a jelentős, teljes (részben költői) életmű, a nagy formátumú személyiség iránt való tiszteletből nem pellengérezte ki. Pedig túl a téves eredményeken — főként a bevezető fejezetekben — nála is akad megszívlelendő gondolat: „Ebben a könyvben az uráli és az indoeurópai nyelvek ősrokonságának bebizonyítására vállalkozunk (12) . . . 1833-ban jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Kőrösi Csoma Sándor calcuttai levele, amelyben a tudós levélíró nem kevesebbet jelent be, mint hogy a magyar nyelv rokona a szanszkritnak, s így természetesen az indoeurópai nyelveknek is (18.) . . . levelére . . . válaszolt Pecz Leopold . . ., aki . . . Kőrösi Csoma ered-

ményeinek közlését meg sem várva... megállapította, hogy »a' szanszkrit nyelvnek a' magyarhoz éppen semmi köze sints« (18.) ... A szanszkrit—magyar rokonság eszméjének csatavesztése után ... a reformkorszak magyar közgondolkodásában végleges diadalhoz juttatta a nem európai magyarság eszméjét ... Széchenyi híres fogalmai és fogalmazásai közül valók: »Kelet Népe«, »egyedül vagyunk« stb. Később, a 19. század végén, a magyar polgári nacionalizmus hanyatlása, tehát agresszív korszakában, ezekből az előzményekből született meg az Európára törő volgai lovas alakja, hogy aztán az első világháború előestéjén Ady fájdalmas-ironikus átköltésében átadja helyét a vakon ügető hajdani eltévedt lovasnak (19—20.) ... a magyar finnugrisztikának Budenz adta meg ma is érvényes munkaszervezetét, ő tette uralkodóvá a szűkített összehasonlító módszert ... elméleti alapját az a hibás feltételezés alkotja, hogy a távolabbi rokon nyelvek adatainak figyelembevétele semmivel sem járulhat hozzá a közelebbi rokon nyelvek kapcsolatainak tisztázásához (20.) ... Magyar nyelvhasonlítás-ában Szinnyei József már tudóskodó pedantériával szükségesnek látja hangsúlyosan megjegyezni, hogy az »uráli és az altaji nyelvcsoportnak a rokonsága csak föltevés«." (21.)

Pezsdülés tapasztalható a tudomány és az irodalom (a műfordítás) számos területén, még a szűkebb szakmai kérdések iránt is nyitottabbá válnak a folyóiratok és napilapok is. Egyre teljesebbé válik az őstörténet komplexitása, a kifejezetten tudományos kiadványok iránt is nagy az érdeklődés (Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977; A magyar őstörténet forrásai. I—III. Szeged, 1976—1982), valóságos könyvslágerek László Gyula könyvei (különösképpen a kettős honfoglalás elméletét fölvetők (A „kettős honfoglalás". Bp., 1978; Őstörténetünk. Bp., 1981), illetve a más nézeteket valló Fodor István műve (Verecke híres útján ... Bp., 1975). Nő az igény a turkológiai kiadványok iránt, a szibériai és finnugor népköltészeti antológiák ugyancsak jó üzletnek bizonyulnak a kiadók számára (Sámándobok, szóljatok. Bp., 1973; Varázsének. Kecskemét, 1973; Hozott isten, holdacska! Bp., 1979; Földisten lánykérőben. Bp., 1982). Mindez, persze, csak a jéghegy csúcsa!

Ebben az összetett, sok irányból motivált hangulati közegben kísérlem meg felfogni, kiválasztani az irodalom néhány jellemző jelzését, az eredet és a rokonság kérdéskör további jelenlétét, erőteljesebb beszüremkedését az alkotói műhelyekbe.

Bizonyosnak tarthatjuk, hogy Áprily Lajos (1887—1967) „Kalevalás" verseit még a két világháború közötti időszak ihletésére vezethetjük vissza, de a hatás maradandónak bizonyult. „Regösök húrján", „Nyírfák" és „A nap krónikájából" című versei mellett a nagy művek közé sorolható az önéletrajzi vonatkozásokkal telített „Túl az ötven erdőn":

. . . . .
Szívem szárnya, szemem fénye,
kurjantásos fiú-kedvem,
férfi-sorsom mély zenéje
elveszett a rengetegben.

Csudaváró esti lázban
fekszem itt a ritkulásban
meglazulva, szerteesve,
s nincsen, aki megkeresne.
Járna értem, mint a hangya,
mint a Lemminkejnen anyja:
addig járna, felkutatna,
kicsi méhvel írt hozatna,
varázsszókkal összerakva,
úgy siratna, úgy szeretne . . .

Fekszem itt a szürkületben,
túl a rétnek nagy a csendje.
S zúg mögöttem ötven erdő,
ötven évem rengetegje.

(Összegyűjtött versei és drámái. Bp., 1985. 214—215.)

Éppen ez a költeménye válik újabb ihletforrássá egyik tanítványa, utóda, Bede Anna költészetében (erről ld. később). De Áprily nemcsak a finnugor nyomokat követte tekintetével, „A zarándok" című versében Kőrösi Csoma Sándornak állít emléket, s veje, a csángó-kutató Mikecs László is megörökítődik költészetében.

Fia, Jékely Zoltán (1913—1982) nem mondható az apai hagyományok közvetlen folytatójának, a maga Kalevalájára, tőle függetlenül talál rá „Lemminkeinen az alvilágban" című versében (de szintén korai periódusában):

. . . . .
— Sodorj, sodorj, vén Tuonela! Mostan
a számadás napja elérkezett;
vajon magadba vennél, hogy lemossam
testemszülte, kárhozott lelkemet?

Aztán a Nagy Vezeklés szigetére
vess ki engem, vess ki akárhova,
hol, míg a világ, sirdogáljak érte:
ki nem lehetett az enyém soha.

(Összegyűjtött versei. Bp., 1985. 165—166.)

Takáts Gyula (1911) finn és finnugor élményei is főként háború előttiek, számos versben örökítette meg a harmincas évek végén tett finnországi utazását („Suomi utazás előtt", „Finn tanyán", „Világos éjszaka", „Fenyőcske", „Villámfénynél", „Kérő tanács a hóhatárról", „Kymi folyónál"); „Csokonai és Berzsenyi" harcáról szólva (in: Sorsunk, 1941. 383—398.) a Kalevalát Kosztolányi és Gulyás megközelítése alapján értelmezi, emlegeti. A hetvenes években megismételheti útját, élményei ezúttal is versbe kívánkoznak:

. . . . .
S a költőnő, Anna Maija,
olyan velünk, mint szárnyas anya;
fogadja a vendég madarat
s a rég elvált-megtért rokonokat . . .
Gyertyát is gyújt: pirosat-fehéret-zöldet . . .

(Anna Maija Nieminenéknél. Új Tükör, 1977. 39. sz.)

Gellért Sándor (1916—1988) finn—finnugor indíttatása is az előző periódusban gyökeredzik. Mint Pomogáts Béla írja: „tehetségére Gulyás Pál figyelt fel . . . Napszámosból küzdötte fel magát az egyetemi oklevélig, a tanári katedráig . . . A háború végeztével telepedett le Erdélyben, Mikolán tanított magyar irodalmat . . . Megtanult finnül, s finn költőket tanulmányozva hozta létre »Csillagok Suomi egén« című műfordításkötetét <Bukarest, 1972 — D. P.> . . . csak töredékek jelentek meg »A magyar Kalevala énekei« . . . című nagyobb költői művéből . . . Műveinek nagy része vaskos iratrendezőkben gyűjtve hever, kiadatlanul." (Pomogáts Béla: Gellért Sándor hetvenéves. Élet és irodalom, 1986. december 5.) A hetvenes években személyesen is járt Finnországban, költészetére a jelzettnél jelentékenyebb hatást gyakorolt a finn eposz. Gulyással való meghitt kapcsolatáról adatokban gazdag cikkben számol be — többször is említve a Kalevalát, illetve az eposz szereplőit, gyűjtőit. (Gellért Sándor: Emlékeim Gulyás Pálról. Forrás, 1986. no 8.)

A magyar szellemi élet és irodalom egyik meghatározó egyénisége 1945-től haláláig Illyés Gyula (1902—1983). Nem volt olyan fontos kérdése, gondja a magyarságnak, amelyhez ne szólt volna hozzá — cikkben, esszében, drámában, versben, nyilatkozatban —, s ne mondott volna maradandót, elmélkedtetőt. Persze, dátum

szerint, az ő esetében sem 1945 a kezdőpont (ehhez másfél évtized hozzátehető — visszafelé számítva), miként az előző korszakban tárgyaltak némelyikének a tevékenysége is jócskán túlnyúlik az önkényes periódus-határokon (ilyen pl. az 1919 előtti szakaszban bemutatott Kodály Zoltán, akit ebben a legújabb periódusban is jogosan lehetne szerepeltetni).

Az őstörténet és a nyelvrokonság tárgyköre Illyés roppant és szerteágazó életművében akár epizodikusnak is mondható, mégsem az, hisz legalább három évtizeden át különféle műfajokban és fórumokon ismételten szól róla. Józanságára, kiegyensúlyozottságára vall, hogy a „hagyomány" és az „új" viszonyát nem szembenállásként fogja fel; valamiként — mindenféle turanizmustól mentesen — egységben látja. Tud Lappóniáról, sőt, új információkkal is szolgál a nyelvrokonságról (nem a nyelvekről, ezek beszélőiről!), de vérében vannak — ködök és álom nélkül — a szittyák és a hunok is.

Talán legismertebb, legtöbbször idézett (számtalan tankönyvben is olvasható) élménye az 1934-es Oroszország című útibeszámolóból való részlet, a rokonokkal (közelebbről: a mordvinokkal) való találkozásának frissen, elevenen felidézett epizódja. — Ehhez az útjához (a szovjet írók I. kongresszusán vett részt) kapcsolódik egy másik, ritkán emlegetett élménye, kapcsolata is — nevezetesen — Bartók Bélával: „Személyesen nem ismertem . . . Egyszer azonban volt telefonbeszélgetésünk. A Szovjetunióban a rokon népek irodalmából, művészetéből jelentős anyagot szedtem össze . . . egy jó arasznyi vastagságú paksamétát az udmurt, zürjén, vogul népeknek nyomdailag még nem kiadott, házilag készült kottáiból. Hazahoztam, és mivel tudtam, hogy Szabolcsi Bence kutatja a magyar és a rokon népek népdalainak a hasonlóságát, kölcsönadtam neki . . . Egy nap fölhívott valaki és azt mondta: Kedves uram, még nem álltam bűntettért bíróság előtt, de láttam Szabolcsi Bencénél ezt a gyűjteményt, abból egy párat kivettem, és én ezt magának bizony nem adom vissza . . . Ő volt, Bartók Béla . . . Felajánlotta az ellenszolgáltatást. Akkoriban jelent meg a magyar népdalokról írt könyve. Ezt kértem." (Baróti Éva: Az európai szellem képviselete. Új tükör, 1981. június 14.).

Moszkvai útjának s találkozásainak versekben is nyoma maradt:

. . . . .
Egy zürjén újságírólány s én
emléktelenül már hazámból —
Mint anya elveszettnek hitt,
de megtalált gyermekeit
ringatott egymáshoz a távol . . .

(Óda Európához. In: Haza a magasban. Bp., 1972. 429.)

. . . . .
Vogulhon! Konda, Szoszva partvidéke,
fagy, éhkopp és vad bálványok hazája,
hol az őserdőn a szél fésűjébe
ember ha száz mérföldenként akad —
könnyezve álltam kengyelem vasára . . .

(A havazásban. In: uo. 411.)

Ehhez az élménykörhöz tartozik „Philológia. Egy vogul nyelvtan üres oldalára" című verse, illetve „A magyarság bölcső kutatói" című 1941-es cikke is (Sajnovicsról, Gyarmathiról, Regulyról). De — mint említettem — tudatában van annak is, hogy etnogenezisünk pusztán a finnugrisztika alapján állva nem magyarázható:

Hol a vásár, ott a vásár,
közepében sámán kántál.
. . . . .
Közepéből az a lárma,
mintha Ázsiából szállna.
. . . . .
Itt kanyarog karikára,
itt csobog Emese álma.
. . . . .
Ni egy kabar egy ugorral,
egy onogur egy vogullal . . .

(Hídi vásár. In: uo. 589—592.)

Vagy ugyanez egy nagy versben, az Árpád címűben:

. . . . .
Mert nem lehetett itt se pihenés még.
Nemzet? Jobb volna tán szétoszlani:
fusson rossz sorsával külön ki-ki.
Nem méri Ukkó oly vadul ütését,

ha nem zömre, nem törzsre mérheti!
„Röpüljön szét, mint istenlángja-ért fa,
Attila király vére-maradéka!"
ezzel töltődött szív és ész teli.
. . . . .
Lehet új otthon, lesz új feleség —
ő az uráé, de kit szül, a gyermek,
idegen arc lesz és idegen termet;
keverék lesz s majd nem is keverék!

A csóktól szinte, melyet rálehelnek
a latin, a szláv, a germán anyák,
elveszti a bőr sárgás aranyát,
kisimul a szép hiúzszem-szögellet.

. . . . .

„Akárhogyan is — még most sem beszélt —
szabadok leszünk" — ez suhant talán a
szívébe inkább, mintsem az agyába,
miközben megsarkantyúzta a mént

s a menetből egy sziklára kiállva
jelt adott: gyorsan! S nézte fürge szemmel,
mint juhász, aki minden ürüt ösmer,
hogy tódul népe át Európába.

De mélyebbre, költészete sejtjeibe is beépülnek a finnugor motívumok is, ld. pl. ugyancsak gyakran, méltán idézett versét, „Az orsók ürügyén" címűt:

. . . . .

Maguktól nemződnek a gépek.
Nem új rabszolga nép,
ők végzik a robotot

. . . . .

az ön-nemző, az örök gépek
hajtják végre a csoda-malmot,
az ész ajándékát, amelyről
már a Kalevala tudott,
ők győzik le végül a sárkányt
táltos erejükkel, ha
okosan mondjuk az igét . . .

(In: Dőlt vitorla. Bp., 1965. 504—510.)

A sort még hosszasan folytathatnám. A hatvanas évek második feléből való „Vár a vízen" című költeményének néhány sora is ide kívánkozik:

. . . . .

. . . de föladat: hogy újra egybeálljon
egy nemzet, itt, a Duna—Tisza tájon,
mind az „Ady-ék szerinti" magyarból,
(mint rég a finnből, ugorból, kabarból!)

. . . . .

(In: Fekete-fehér. Bp., 1968)

Illyés azonban nem állt itt meg. A hetvenes években olyasmire is vállalkozott, amellyel megtört egy előítéletes hagyományt, a finnyás, főként Nyugatra tekintő műfordítók (köztük szeretett mestere: Babits) tartózkodását, s észt költők és vogul folklór tolmácsolására is vállalkozott. Mindennek hatását aligha lehet túlbecsülni! Szívesen vállalt egyébként — túl mindezen — tömör és meggyőző (gondolatokban, asszociációkban gazdag, univerzális érvényű) bevezetőket finnugor irodalmi műsorok elé, illetve írt figyelemfelkeltő előszót („Hálás köszöntő") a finnugor kutatások sokféleségét, izgalmasságát bizonyító tanulmánykötet elé is (In: A vízimadarak népe. Bp., 1975. 5—7.) 1972 őszén ő vállalta egy szokatlanul hosszú, másfél órás finnugor irodalmi rádióműsor bevezetését. Mivel ez a szellemes, jellemző „ajánlás" eddig sehol sem látott napvilágot, Puskás Károly segítségével felkutattam a már megsemmisítettnek vélt hangszalagot. Ha nem is egészében, de részleteiben itt közlöm először beköszöntő szavait: „Képzeljük el, hogy hány tudományos intézet alakulna, hány akadémia, arra a hírre, ha a németek fölfedeznék, hogy ősteuton nyelvrokonaik élnek valahol. Vagy hogyha a franciák, vagy általában a latin nyelvet beszélők ugyancsak adatot kapnának, hogy van valahol egy néptörzs, amely ma is úgy él, ahogyan föltehetően őseik ezelőtt ezer, kétezer vagy háromezer évvel. Bizonyos, hogy kutatócsoportok, filmszervezetek indulnának oda, fedeznék föl ezt a népet, vennék föl írásba, amit még föl lehet emlékeikből venni, nem beszélve arról, hogy talán még turistarepülők vagy autóbuszok is járnának erre a területre. Szóval fölkarolnák, nemcsak érdekesség, nemcsak valami megható rokoni érzéstől vezettetve azt a népet, hanem elsősorban tudományos szempontból. Hiszen ahogyan a legutóbbi évtizedek mutatják, a nyelvészet mindinkább igen nagyon fontos ága a történettudománynak éppúgy, mint a pszichológiának is. Így vagyunk mi, illetve így nem vagyunk mi az úgynevezett rokon népeinkkel . . . Nem olyan nagyon régen, ezelőtt tíz évvel Karinthy Ferenccel tréfából, de egy kicsit azért komolyan határoztunk el valami olyasmit, hogy szervezünk egy írócsoportot, amelyik odamegy, kiszáll, ezekben a népekben él. Feltétlenül olyan élmény volna ez irodalmilag, történetileg, nyelvtudományilag, de még lélektanilag is, nem beszélve egyre inkább kifejlődő közösségi érzetünkről, ami, azt hiszem, egyedülálló volna Európa számára. Épp ezért ma is szeretettel köszöntők mindenkit, így a mellettem ülő Domokos Péter barátomat is, hogy ezeknek a problémáknak a kutatására adta a fejét . . . Ahogyan az imént mondtam, az én diákkoromban 4016 vogul élt a Földön, és akkor azt gondoltam, még ugyancsak romantikus, megmosolyogtató módon, nem lehetne-e ezeket idehozni Magyarországra; kiszabunk nekik . . . valahol egy falut, odatelepítjük őket . . . Természetes, ez azzal járna, hogy rögtön elmagyarosodnának két vagy három generáció után, tehát tulajdonképpen amiért idehoznánk, azt az értéket ölnénk meg rögtön bennük, tehát ez így tudományos szempontból nem ún. járható út. Ellenben a megfordítottja az nagyon is járható, hogy mi megyünk oda. Meghagyjuk őket azokon a területeken, ahol élnek, de átadunk nekik mindent, részeltetjük őket mindenben, amit mi már elértünk, úgy, hogy ők tartsák meg változatlanul azt a kincset, amit öntudatlanul számunkra is őriznek, vagyis az erede-

tünknek a mély titkait. Ezt tudom én íróilag elmondani nagyjából, bevezetőül erről a témáról . . ."

Témánk kapcsán Németh Lászlót (1901—1975) az előző korszakban is meg lehetett (kellett) volna — érdemben — említeni. A korszakolás ellentmondásairól eleget panaszkodtam már, mentegetőzés helyett lássuk itt is az érveket, az adatokat. A hatalmas életműben hol csak egy-egy említés, másszor részletesebb fejtegetések formájában is fel-felbukkan a nyelvrokonság és az eredet kérdése. A „magyar ritmus"-ról elmélkedve éppúgy, mint a kelet-európai kisnépek sorsproblémáit vizsgálva, Herder hírhedt jóslatával vitakozva csakúgy, mint Gulyás Pálra emlékezve. De sokszor egyebütt is, pl. finn színdarabok bemutatása kapcsán vagy Sillanpää Nobel-díjas művét méltatva (ld. Domokos, A finn irodalom fogadtatása . . .). Megállapításainak a fő értéke nem a felfedezés (a tudományban ez már megtörtént), hanem a még oly ismert tételek átemelése a gondolkodó-meditáló irodalom szférájába; ezeknek újabb, sajátos távlatot ad ilyképpen. Néhány ezekből: „A finn-ugor nyelvek azzal, hogy ragot halmozhatnak ragra (»órajárásnyira«, »mehetnékjében«), s a cselekvés mozzanataira . . . rengeteg alakjuk van: a szlávnál is kevesebb szavúak . . . A finn, mely a finn-ugor nyelvek hajlamát a magyarnál szabadabban élte ki, versszakokat elkántál olyan szavakkal, melyek más nyelvben kettőt-hármat kívánnának. Hogy a magyar nyelv is a finn—szláv—latin s nem a modern nyugat-európai nyelvek stílusrokona, azt régibb irodalmunkban még erősebben érezzük, mint a Kazinczytól megújítottban." (Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., 1963.)

Gulyásra így emlékezik 1954-ben: „Ha hasonlatot keresünk, hogy tanulmányírás és költészet Gulyásnál milyen viszonyban volt: akkor inkább népdalgyűjtő zeneköltőink példájához kell fordulnunk. Ahogy ők ki-kipuhatoltak egy-egy sokat ígérő folklore-fészket, gramafonjaikkal elindultak a lelőhelyre, lekottázták a hallottakat, elkészítették kiadványaikat, hogy közben vagy utána, műveikben is feltűnjék egy másfajta — teremtő — feldolgozás formájában a gyűjtés egy-egy eleme s az egész szelleme: úgy tévedt rá Gulyás Pál keze a Zsibogón, az antikváriumban, a család régi könyvei közt s néprajzos sógora íróasztalán egy-egy érdeklődését felkeltő régi kiadványra, s kezdte beszerezni hozzá, ha a hang egyszer megkapta, a maga lemezeit, a filológiai apparátust, megtanult ógörögül, izlandiul, középfelnémet nyelven, finnül, románul is valamelyest . . ., s csak amikor a pontosan feldolgozott könyvekben már mindent aláhúzott, pontokba szedett, akkor kezdte meg nagy körültekintéssel szerkesztgetni a tanulmányát . . . A népdalgyűjtő párhuzam azért is jó, mert őt is mindig a közösségek munkája vonzotta: a nagy kalóriájú szénrétegek, amelyekbe egész erdők temetkeztek . . . A hasonlóság abban is megvan, hogy Gulyás rendkívül tudatossággal járta sorra ezeket a mély forrásokat . . . Különösen jól látni ezt az első lemerülésénél: a Kalevala hatásáról . . . Gulyás bátorságot kap természetmisztikájához, varázsige-hanghoz, groteszk alaklátásához, a meghatottsághoz és iróniához, kissé kántáló ritmusához. Költészete egyszerre tarka lesz, merész, változatos . . . ez a költő a dolgok apró, jól megfigyelt részletével bogozta

le magát a Kalevala Vipunenjeként a Természetbe." (Németh László: Megmentett gondolatok. Bp., 1975. 129—166.)

Herderrel s ismert jóslatával nincs vitáznivalója 1966-ban. Jól ismeri az idevágó szakirodalmat (elsősorban Dümmerth Dezső munkásságát, ld. korábban Dümmerth Dezső: Írástudók küzdelmei. Bp. 1987), nyilvánvaló előtte, hogy Herder forrása Schlözer, illetve Oláh Miklósnak a Kollár Ádám által kiadott „Hungáriá"-ja: „Hogy is vagyunk a Herder jóslatával?" — teszi fel a kérdést. Az inkriminált passzusról szólva megállapítja: „A részlet meglepetéssel kezdődik, 1791-ben, amikor nálunk még évtizedekig kétségbevonták a halszagú rokonságot, sőt Gyarmathi Sámuel korszak-nyitó könyve sem jelent meg, Herder már a finnek, lappok, észtek, lívek, vogulok, mordvinok, cseremiszek közé sorol bennünket, oda, ahova a mai finnugor nyelvészet. Nincs szó tehát vaskos tudatlanságról. De rosszakaratról sem. Ha a finnugor népek közt érett művelődés sehol sem fejlődött ki, Herder szerint nem képességük, hanem a helyzetük a hibás. S itt egy részvevő sóhaj: »A Keleti-tenger népeinek a sorsa általában szomorú lap az emberiség történetében« . . . következik a rólunk szóló bekezdés: »Az egyetlen nép, amely ebből a törzsből a hódítók közé nyomult: a magyar«. S megint elég pontos rajza délre sodródásunknak: kazár birodalom, Pannónia meghódítása, amit nyugati kalandozásokként szoktunk szépíteni . . . »Itt élnek most, ugorja át a közbeeső kilencszáz évet — szlávok, németek, románok, s más népek közt, a lakosság csekélyebb részeként s századok múlva a nyelvüket is alig lehet megtalálni majd.«" (Németh László: Herder jóslata. In: Megmentett gondolatok. Bp., 1975. 464—474.)

Leglényegesebb felismerését, a „hagyomány"-nak és az „új"-nak szerves összetartozását látva 1966-ban, az „Agonizáló irodalom"-ban fogalmazza meg: „A magyar, mint latin emlőkön felnőtt irodalom, persze, csak egy-két pontján, néhány nagy alakjában emlékeztet . . . a kereszténység, görögség előtti, világtörténet-alakító agóniára. De épp ebben van nemcsak eredetisége, a szomszéd népekétől elütő színe, de úgy érzem, mondanivalója is; épp most, mikor a legjobbak közérzete Európában is kezd a mienkhez hasonlítani. Az a nemzeti magány, mely Kőrösi Csomát keletre indította s az őstörténetet nemzeti tudománnyá tette; ezt az őstörténetet természetünk mélyén is föltárta s épp most, amikor Európa léte függ attól, hogy mennyire fér hozzá az Európán-túli — alatti világhoz, mintegy bartóki hidat teremt ehhez a világhoz." (Uo. 468—474.)

S a múló évekkel (történelmi ismereteink, még inkább hiányaink, tudatunk, illetve ennek sorvadása, torzulása ellenére!), tudósaink, íróink s nagyközönségünk érdeklődése nemhogy csappanna, növekszik múltunk iránt. S a tér nyitva áll a kutatások, alkotások előtt.

És — mintha már Szkítia és Lappónia sem állna oly elszánt harcban egymással, ellenkezőleg: a korábbiaknál is fokozottabb egyeztetési szándékok, a szintetizálás igényei is jelentkeznek.

Változatlan békében él egymás mellett a tudományban is, az irodalomban is (főként az ifjúságiban) „Kőrösi Csoma Sándor" (Bp., 1962, Baktay Ervin <1890—

1963> műve) és Reguly Antal (Németh Imre, 1893—1970: Az ősi szó nyomában. Bp., 1956); sorozatban jelennek meg egymáshoz kapcsolódóan a hun s a régi (történeti) magyar mondák (Régi magyar mondák. Bp., 1972), majd a népek meséi imponáló szériájában (egyebek mellett) szinte valamennyi finnugor és sok török etnikum mesekincse — népenként önálló kötetben.

Rendkívül nagy sikerű, sokszor kiadott, bővített műben foglalja össze, olvasztja egybe a hun és finnugor hagyományokat Komjáthy István (1917—1963). 1955-ben jelent meg először a „Mondák könyve", nemzedékek nevelkedtek rajta, de a szaktudomány művelői (finnugristák, turkológusok, történészek, folkloristák) még nem vették maguknak a fáradságot e rendkívüli teljesítmény elemzésére, értékelésére. Tény, hogy Szkítia és Lappónia viszonya — itt — teljesen harmonikus, az összeállítás (érthető módon!) finomabb, szerencsésebb, differenciáltabb, mint Dugonics és Perecsényi műveiben. (S ha megkérdezték volna Komjáthyt, hogy melyik ős, táj, hagyomány híve, fia, a válasz alighanem is-is lett volna, azzal a kiegészítéssel: egyik nem zárja ki a másikat.)

De a tudományban is újra és újra megfogalmazódnak régi kérdések, s egyre többek előtt nyilvánvaló, hogy nyelvünk eredetének (finnugorságának) bizonyossága sem ad teljes magyarázatot egyben népünk etnogenezisére is. Kételyeiket egyre több és hathatósabb bizonyíték birtokában főleg régészek, közülük is első helyen László Gyula (1910) fogalmazza meg — cikkek, értekezések, kötetek sorában 1940-től napjainkig. Sajnos, őt is csak röviden idézhetem egy igen jellemző, témánkhoz szervesen kapcsolódó című munkájából („Hunor és Magyar nyomában"): „Láthattuk, hogy őstörténetünk két fő ágából a finnugor ág sokkal jobban ismert, mint az Ázsia felé vezető török ág." (László Gyula: Hunor és Magyar nyomában. Bp., 1967. 156.)

De mindez mélyebbre is beépül, s része lehet egy világmagyarázat-kísérletnek — mint Várkonyi Nándornál (1896—1975), illetve építőkockája, motívuma, sablonja egy egyetemes, szuverén költői birodalomnak, mint Weöres Sándor (1913—1989) esetében. (Indíttatásukban található közös élmény, egymásra hatás — Kodolányi Jánost is közöttük szemlélve — a pécsi évekből.)

Várkonyi voltaképpen már a húszas években megkezdte felkészülését nagy terjedelműnek szánt művére, a „Sziriat oszlopai"-ra (1940; 1972), az okadó magyarázat önéletrajzában („Pergő évek." Bp., 1976) olvasható. Világképe — ennek alapján — így kezd formálódni: „. . . <pécsi egyetemi könyvtárosként — D. P.> megkaptuk a városi könyvtár állományát, benne Mátyás Flórián . . . a pécsi különc tudós orientális gyűjteményét, hindu, perzsa, héber, egyiptomi forrásműveket, eredetiben és fordításokban . . . Fejest ugrottam bele, kis híján elkezdtem szanszkritül tanulni . . . <Mátyás> . . . már az ötvenes években hevesen kikelt a »finnítési törekvések« ellen, lándzsát tört a magyar nyelv »árja« eredete mellett, s az ó- és újperzsa, párszi, szanszkrit, sőt a babiloni és egyiptomi nyelvekkel rokonította. Különös, hogy ez a délibábos nyelvészkedés mily szívós életű, ma is művelik, s nemcsak honunkban: Palugyay Ede, a Buenos Aires-i egyetem magyar profesz-

szora hirdette a magyar nyelv és műveltség sumér eredetét; Új-Zélandban is vannak hívei, folytatják művét, társaságot alapítottak, s róla nevezték el . . . Az elmélet mai alaptétele tudtommal ez: az ősmagyarok iráni közvetítéssel vették át a sumér nyelvet (és kultúrát), s adták tovább a finnugor népeknek, amikor még kapcsolatban álltak egymással. Eszerint nyelvünk és műveltségünk is fölvett . . . Más: egy Quitóban élő hazánkfia a maya és a magyar nyelv és műveltség közös eredetét hirdeti, szerinte ez volt a világ legrégibb magas műveltsége; az ecuadori őserdőben egy indián törzsre bukkant, amellyel magyarul meg tudta érteni magát (mint Zajti papa <róla ld. az előző fejezetben — D. P.> Észak-Indiában) . . . Ha már benne vagyok, hadd említsem: az USA-ban többen az etruszk és magyar nyelv rokonságát bizonyítják, Fáklya című lapjuk több száma eljutott hozzám (190—191.) . . . Ezután Zolnai Gyula professzor (Zolnai Béla atyja) tanszékének könyvtárát katalogizáltam. Nyelvtörténész volt <és Somkuti néven finnből készített „műfordításokat" — D. P.>, ehhez képest gyarapította gyűjteménye anyagát, s ezáltal az én idevágó ismereteimet . . . nyomot kaptam Németh Gyula őstörténeti kutatásai felé, melyek a fölfedezés örömével ajándékoztak meg. Örömem hatványára szökkent, amikor Kodolányi János ezt a világot honfoglalás kori regényeiben hallatlan intuícióval, szemem láttára eleven életre keltette." (195.)

A „Sziriat oszlopai" (Bp., 1972) — a szerző szerint — „több helyütt olyan területekre vezeti olvasóját, melyeket az egzakt tudomány nem tud, olykor nem is kíván bejárni . . . Vezetőül az emberiség regés hagyományait választottam." (Uő: Az Olvasóhoz. 7.) Ebben az összemberi folklórkincsben így jellemzi a bennünket közelebbről érdeklő (részben nyelvrokon) népek költészetét, helyét: „A finnugor, ural-altáji és mongol népek mondaköre igen változatos, sokrétű és gazdag, akár az indiánoké, de jórészt kevésbé archaikus. Azonban e mondakör és egyben a világfolklór legnagyobb kincse a Kalevala: ez az egyetlen eredeti épségben élő ősrege, közömbös, hogy mikor keletkezett, időtlen, mert a mítoszt szülő lélekalkat műve (290.) . . . Mint az indiánoknál, a finnugor mondákban is megesik, hogy egy-egy néptöredék a maga törzsi történetébe foglalja a vízözön eseményeit . . . Az ural-altáji népek közül is kitűnnek legközelebbi finnugor rokonaink, a vogulok, osztjákok és votjákok gazdag hagyományai (292.) . . . Mindez arról tanúskodik, hogy ősi finnugor hagyományunk, melynek megvoltát a vogul-osztják alapján fel kell tennünk, elveszett, valószínűleg már az onogur keveredés idején. Mert ami fennmaradt, altáji-türk örökség.

Ebből az örökségből két pompás emléket bírunk . . . Az egyik a regölés szokása . . ., a másik a Hunor—Magyar monda (293.) . . . Archaikus nép a lapp, jelentős ősköltészetet őriz, vízözönmondájuk egyetemes égi-földi kataklizmát ír le." (296.)

Weöres Sándor költészete viszont maga is egy univerzum. Jut benne hely a nyelvrokonságnak is. Lehetett ebben része a pécsi éveknek is (különösen Várkonyinak, Kodolányinak), később Kodály Zoltánnak (akinek cseremisz=mari műfordításokat készített), 1945 után pedig egy ideig a mellőzésnek (ekkor pl. szamo-

jédból s zürjénből is tolmácsolt). De ez a néhány (akár alkalminak is felfogható) darab a dúsan tenyésző költészetben szem elől téveszthető maradhatna, ha ismét és ismét nem látnánk köteteiben pl. ilyen címeket: „Öreg szekeres. — Mordvin dal" vagy a „Harminc bagatel"-ből a cseremisz-t:

Hosszú az utca
aki végigjárja,
tíz kutya, száz kutya
kaffog utána.

Hosszú a ház-sor,
aki végigjárja,
tíz virág, száz virág
bókol utána.

(Egybegyűjtött írások. II. Bp., 1970. 377.)

S aki még jobban elmélyed műveiben, további meglepetések érhetik. Nézzük csak pl. „A holdbeli csónakos" című „kalandos játék"-ának néhány szereplőjét: „Jégapó, magyar fejedelem, . . . Nagymedve, lapp fejedelem . . ., Medvefia, lapp trónörökös . . ., Huang-ti, kínai császár, Dumuzi, sumir főpap . . . stb." A cselekmény pedig? „Történik a mesés ősidőkben. Színhely: a keleti ős-Magyarország, Szkítia, Kína, Keltaország, Sparta, Knossos, a majmok országa, a felhők között." S legalább egyetlen mondat a „játék"-ból: „Medvefiú — Induljunk vissza Ukkonvárba. Onnan elviszem Pávaszemet az én országomba, a lappok földjére: ott az Isten háta mögött az üldözői soha többet rá nem találnak." (Egybegyűjtött írások. I. Bp., 1970. 439—517.)

De nézzük tovább a páratlan költői kaleidoszkópot! A „Bolond Istók" pl. „Elbeszélő költemény prózában", s a maga nemében „önéletrajzféle". Itt is akad figyelemre méltó részlet: „Ott láttam Ukkon isten hármas párkányzatú nagy templomát, az ökörnyálon lengedező Ange-Patej úrnő <mordvin mitológiai lény — D. P.> kék szentélyét . . . Ukkonvárnak hívták ezt a szép várost, nekünk magyaroknak legelső, távoli székhelyünket." (Uo. I. 527.)

S mindehhez vegyük még hozzá — mondjuk — „Szkíták" című dráma-jelenetét, mindezt összesítve (irodalmunkban nem először s nem utoljára) együtt látjuk Szkítiát s Lappóniát (egyéb tájakról, népekről, nyelvekről nem is szólva).

A dogmatikus finnugrista nyilván fejcsóválva nézegeti az őstörténeti egyveleget, de azt semmiképpen sem állíthatja, hogy Weöres Sándornak nincsenek számottevő finnugor (s nem csupán nyelvészeti, de művelődéstörténeti, mitológiai) ismeretei. Éppúgy, mint Dugonicséknak, csak az esztétikum jóval magasabb szintjén, az eltelt másfél évszázad szakmai vértezetében. Költészetének lényegét talán éppen az imént bemutatott Várkonyi Nándor látja legtisztábban: „. . . igen különleges, ritka

fajtájú: ősköltő, mítoszalkotó, azaz képteremtő. Egy világkép megteremtője (uő: Pergő évek. Bp., 1976. 391.) . . . Elsősorban, mit értsünk képteremtő, képlátó képességen? Szerintem az ősihletnek azt a fajtáját, amely Sanyi honi elődei közt Vörösmartyban és Adyban erjed, s amely az ember első nagyszabású alkotásait, a regéket szülte . . . A rege, a mítosz egy pszichikai állapot szülötte, vagy inkább alkaté, s azt jelenti, hogy a költő úgy teremt, úgy alkot, mint a természet: nem magyarázza, hanem képekben mutatja meg magát." (Uo. 393.)

A Weöres-problematikáról s benne a finnugor motívumokról színjátékai kapcsán sok tekintetben hasonlóan vélekedik Szörényi László, sőt ő voltaképpen a régi magyarság megtestesítőinek tartja a költő finnugor alakjait. (Mozgó Világ, 1983. 7.)

Ezt a jórészt még a II. világháború előtti finnugor (főleg kalevalai) indítást idővel a nyelvrokonság más tagjaitól érkező ihletek (vagy vélt ihletek) követik. A finnek és a finn irodalom iránt tanúsított érdeklődés egyes esetekben a magyar és finn nyelv hasonló csengésű, írású szavaival kapcsolatos nyelvi játékba megy át, majd a nyelvről szóló valamennyi tanítást figyelmen kívül hagyó költészeten túli fantáziálásba, játékba.

Finnugor eredetünk (etnogenezisünk!) „ad absurdum" vitele egy ózdi (?) bányász (?) kézirattömegéből próbált kiáradni. Paál Zoltán opusza számos szakember (főként finnugor nyelvész) kezén megfordult, de tudományos-esztétikai és egyéb okokból kiadását, terjesztését — teljes mértékben érthetően, elfogadhatóan senki sem ajánlotta. A megszállott és elszánt szerző azonban nem nyugodott bele a sikertelenségbe, s valami módon elérte, hogy az útikönyveiről nevezetes szerző, Molnár Géza (1908—1980) és felesége, Hegyi Margit a bizalmukba fogadták. De nem csupán oda. Kapcsolatuk eredménye végül is Molnár (és Hegyi) egyik (történetesen mongóliai) útikönyvében olvasható. A tetemrehívás elengedhetetlen: „Most megint jelentkezik valami számunkra új, az ősi, a végtelen idők mélyéről induló szál, amely elér bennünket . . . Száz mesén túl tesz az a bámulatos regefüzér, amit Paál Zoltán és a manysi nemzetiségű hős, Szalaváré Tura nyomán elmondok . . . a második világháború utolsó esztendejének a vége felé harcolt Magyarországon, Szombathely mellett egy Szalaváré Tura nevű ejtőernyős, manysi néptörzsbeli szovjet felderítő, aki magyarul is jól beszélt. A huszonkét éves Szalaváré Tura, nagyapja örökében, manysi fősámán volt messze Ázsiában . . . Az ejtőernyős szovjet felderítőkkel harcolt a hősi halált halt Szőnyi Márton partizáncsoport is. Köztük Paál Zoltán. Yrjö Szalminen, a karjalai származású, finn nemzetiségű kapitány — ma neves nyelvész, politikus — volt a csoport parancsnoka . . . Szalaváré Tura ősi rovásírásos táblákról beszélt, amelyeket Arvisura, Igazszólás néven emlegetett. Az Arvisurák háromszáznegyvenhét <eggyel sem több, eggyel sem kevesebb! — D. P.> fősámán történeti feljegyzéseit tartalmazták. Másolatukat <mire, ki, mikor másolta? — D. P.> Szalaváré Tura és a másik négy harcos <vogulok? — D. P.> maga köré csavarva <hogy öltöztek, vetkőztek, tisztálkodtak az Uráltól az Alpokig — mellesleg harcolva is? — D. P.> hozta Magyarországra, hogy azt, az arra

méltó rokonnak átadják. <Az erre való „méltó”-ságot hogy lehetett megállapítani? – D. P.> A régi-régi írások eredetijeit Szalaváré Tura egy leomlott torkú barlangban hagyta < Hol? De hol is hagyhatta volna máshol? — D. P.> ... Higgyük azt..., hogy az Arvisurák nyelve, melyet ma magyar nyelvnek neveznek, évezredekkel ezelőtt közös nyelve volt egy testvéri népközösségnek, amelybe, több más között, székely, kazár, avar, kun, kabar, uz és besenyő törzsek tartoztak.” (Molnár Géza–Hegyi Margit: Négy hágó sziklavadonában. Bp., 1970. 511–546.)

A fentiek – ezúttal kikívánkozó kérdéseimmel, észrevételeimmel megtűzdelve – a mű őstörténeti fejtegetéseinek a legszelídebb mozzanatai. De a valószínűsítés érdekében (s ebben rejlik némi veszély!) olyan valós név is szerepel a képtelen históriában, mint Szőnyi Márton. További hozzáfűznivalóm nincs, illetve az külön lapokat igényelne. Tény, hogy a sokszínű és gazdag, obi-ugorokkal kapcsolatos szakirodalomban az „arvisura” szóként is, fogalomként is teljesen ismeretlen. De lám, túl legközelebbi nyelvrokonainkon a rovásírás is felbukkan megint, amely napjainkban is élő, megélénkülő problematikája tudományos életünknek. Természetesen jelen vannak a székelyek is, akikről az idők során újabb könyvek, cikkek sorát írták (a frissebb kiadványok egyike: Balás Gábor: A székelyek nyomában Bp., 1984) – és sok más, őstörténetünkben emlegetett etnikum is (U. Kőhalmi Katalin: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Bp., 1972). No de sehol sem ilyen összefüggésben! S bármelyik fölvetett kérdésben is hol vagyunk még a megoldástól?

Jelentős hatást gyakorol – puszta fordításon és motívum-átvételen túllépőt – Kiss Dénes (1933) költészetére is a nyelvrokonság, de maga a rokon nyelv is szavaival, hangzásával:

. . . . .
Nincs még vége a galoppnak
írom Juvan Sesztalovnak
ki szívében kölyök-sámán
rokon forrás gyöngye száján
. . . . .
„Hadat űzni feljövének”
el ne múljon ez az ének
Szívünk mélyi tág időben
születik új Väinämöinen! . . .

(Arany. In: Tűnt nyarak királya. Bp., 1980. 160.)

vagy:

Az én időm már időtlen
voltam magyar Väinämöinen
Furulyámon csoda öthang
szülőm ősi csoda-összhang . . .

(Kodály emlékezete. In: uo. 173.)

továbbá:

. . . . .
Szívemig borzong halott ősökön át
őszi egekről vadlúd barázda
. . . . .
FÉNYEK SZALMAHULLATÓ ÚTJA
Alóla liba-Lebédiás kiált
s nem tudom előttem mennyi van hátra?
De hátam mögött Öreg erdei állat
. . . . .
íjként feszül ajzott ajakam jajja
övéinek öveit övezem övemre . . .

(Emlékek Oka-tája. In: uo. 243–244.)

A sort nem kellene megszakítanom, teljes „finnugor" versek, strófák követhetnék egymást, ha bővebben adódna hely. Következzék azonban, akár tünetként is felfoghatóan, egy kétségesebb értékű kétnyelvű, „Magyar–finn vers" részlete:

. . . . .
A kéz – keszi
a kő – kivi
kova káva
A méz meszi
Kuka – ki-ki
s ki ne tudná
az öl – szüli! . . .

(In: Hetedhét. Bp., 1971. 92–94.)

Fantáziája különösképpen nyelvészeti látomásaiban lódul meg. A játékot nem értő, a költészettől idegen nyelvtudós bizonyára borzadva s felháborodva olvassa ezeket. (Hogy is kaphatott ilyesmi publicitást? – kérdezheti.) Költészetének lényegét, értékét (időnkénti eltévelyedéseivel együtt) jól látja – s adja vissza – napjaink két kitűnő, ötletdús irodalmár parodistája, Reményi József (1949) és Tarján Tamás (1949) is:

. . . . .
Finneknek ugroknak
rokonnép halászok
halakat halmozok
törnek noha frászok

válok krisztus-hallá
bár még magam vagyok
mert én halászgatván
csakis
halogatok

(Halálhalászat. In: Mindent hét lapra. Bp., 1981. 120.)

A törökség, a türkök iránt tanúsított érdeklődés nem jelenti egy esetleges újabb „ugor—török háború" kitörésének a veszélyét, erre biztosíték a hazai altaisztika magas nívója, a kiváló magyar turkológusok körültekintő s roppant alapos munkássága. A nyelv eredetében tehát nincs (nem lehetne) vita, de a magyar etnogenezis, a magyar műveltség forrásainak vidékén a keresgélésben, az eredménnyel kecsegtető keresgélésben feltétlenül megnő a török kutatások szerepe. Folklórjuk, irodalmuk iránt is nő a rokonszenv, költőink közül különösképpen Buda Ferenc (1936) ássa magát mind mélyebbre a kirgiz, baskir és más türk népek folklórjába és irodalmába. Eddig végzett munkájából, tanulmányaiból, fordításaiból sejti, s nyilván jól sejti: „Ahogy a nemzetségneveknél, úgy a mű szövetéből is szembeötlenek az ismerős színű fonalak. Nincs tér a fejtegetésekre, ezért csak futólag említem: az egyik eposzhős, Szamrau, a madarak fejedelme, aki majd madár képében a lányát az égbe viszi, nemcsak a permi bronzfüggőkről tekint ránk, hanem a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsójának oldaláról is visszaköszön." (Buda Ferenc: Ural batir. Forrás, 1983. 7., 4.) Nem árt azonban itt sem az óvatosság. Az Ázsia nevével való játszadozás, ötletözön megint túl messze vezet. Ami pedig a magyar és a baskir nemzetségnevek sokáig vallott és hitt összetartozását illeti, kijózanító cáfolatot olvashatunk (Vásáry István: A baskir—magyar kérdés nyelvi vetületben. Nyelvtudományi Közlemények, 1985). A török—magyar nyelvi kapcsolatok kérdéskörében ugyanakkor számos új, érdekes szempontot vet fel, adatot talál Bereczki Gábor (Mivel gyarapította nyelvünket a török hatás? Forrás, 1983. 7.).

De újra és újra szóba kerül — költők, írók tollán — a hun—magyar kérdés (kapcsolat, rokonság, azonosság stb.?), viszony ügye is. Ha ezt nem kifejezetten irodalomnak, hanem tudománynak (is) szánják, baj lehet. Baj, mert nem csupán felvetni szeretnek — esetleg — új, továbbgondolásra késztető ötleteket, a toll (általuk különösen jól forgatott, mozgósító erejű) fegyvereivel harcolnak is érte. Kunszabó Ferenc (1932) pl. így kezdi már címével is irritáló fejtegetéseit („Töprengés egy idült lépéstévesztésről"): „Kételyeim a nyelvészettel kapcsolatban azóta vannak, mióta megismertem ... Nem múló érdeklődésem harmadik példája pedig az legyen, hogy a hivatalos nyelvészet álláspontja szerint szavainknak mintegy negyven százaléka ismeretlen eredetű ... A nemjóját! ... tudjuk, hogy a IX. század végén a magyarok egy tömege, át a Kaukázuson, »eredeti hazájuk tájára« vonult, míg egy hadra kelt sereg, kevés asszonynéppel és gyermekkel »követve a szkíta—hun—avar« hagyományt, nyugatra indult, hogy »átvegyék Attila örökségét« ..."

(Forrás, 1981. 11.) Ugyancsak ő, egy svájci utazásán néhány falunév láttán („Hüningen", „Tartar") s olvasmány hatására rábukkanni vél a hunok (s természetesen a mi) rokonai(nk)ra, pontosabban: leszármazottaira Helvetiában (de nem úgy és olyanokra, mint Illyés Párizsban!). Mindez következtetések levonására is készteti: „Nagyon jól tudom, hogy a dolognak politikai vonatkozásai voltak, sőt, vannak. A múltban például, hogy a bécsi Habsburgok adminisztrációja mindig igyekezett a magyar őstörténet-kutatást benntartani a finnugrisztika medrében, hogy — más módszerek mellett — ezzel is csökkentse a nemzet öntudatát, önbizalmát, melyet mindig veszélyesnek tartott a birodalom egységére, erejére. Viszont nem érthető-e legalábbis, hogy némelyek közülünk éppen ez állandó gátolás és terelgetés miatt dagasztották túl az »előkelő rokonság« bizonyításának lehetőségeit, anélkül, hogy a témát s annak kiágazásait teljeskörűen kikutatták volna . . . bizonyos-e, hogy számunkra itt és most, a XXI. század kapujában sincs más hátra, mint mereven ismételgetni a finnugrisztika — különben nagyon értékes és nélkülözhetetlen — immár két évszázados eredményeit, s elutasítani minden más kezdeményt? . . . Vajon mit sem ér az olyan következtetés, hogy ha más kutatási irányok is létezhetnének, az a finnugrisztikát éppen nem gyengítené, hanem erősítené; tudniillik, a kizárólagosság a tudományban mindig kihívja maga ellen a teljesebb kutatási szabadság igényét." (Kunszabó Ferenc: Hunok Svájcban? Kortárs, 1981. 11., 1796.) Végső kérdései valós gondokat jeleznek, korábbi felvetései azonban — enyhén szólva — nem szerencsések, s méltó válaszban részesülnek. Néhány mondat Bereczki Gábor tényeken alapuló, higgadt és korrekt válaszából: „Kunszabónál valahogy egy nevezőre kerül a hun, a kun és a magyar. Ezt nyilván ő se gondolja komolyan . . . A cikkben felsorolt helynevek még magyar helyesírással se mondanak számomra semmit, mivel jól tudom, hogy ilyen módszerrel a Tűzföldtől Tasmaniáig mindenütt lehet a magyarhoz (és bármely más népéhez is) hasonló helyneveket találni, mint ahogy szavakat is . . . Kunszabó szerint nekünk a lappokat egy osztrák katonatiszt találta meg. Ezt meg honnan veszi? Sajnovics János, aki tudtommal ezt tette, tordasi földbirtokos családból származó jezsuita pap volt . . . Irigylésre méltó Kunszabó biztonsága, amellyel a kutatások ismerete nélkül nyilatkozik . . . A kérdés felvetésében, a magyarság lépéstévesztéseinek nyomozásában nincs vitám Kunszabó Ferenccel, de szemelt magból álljon a tényanyag, s alaposabban, pontosabban tájékozódva, elfogultság nélkül vizsgálódjunk." (Bereczki Gábor: Hunok Svájcban és egy lépéstévesztés. Kortárs, 1982. 6., 990—994.)

Ellentmondást még kevésbé tűrő az erdélyi Szőcs István (1928), aki ugyancsak kemény vitázó, s fantáziáját semmiféle írásában nem hajlandó visszafogni. Ő egyenesen a sumer elmélet híve, s önmagáért beszél címe szerint is „Sumér és Szemere" című cikke 1971-ben (Korunk, 10. sz.). Írásában nehezen találok idézhető mondatot, de megkísérlek: „Lényegében tehát a szkíta származáselmélet hívei az őshazát ugyanabban az irányban keresik, mint a suméristák: délkeleten, azaz az ún. Termékeny Félhold övezetben. Ez a kapcsolatteremtés a sumérok és a szkíták között nem önkényes és nem véletlenszerű." (Uo. 1558.) Helyben vagyunk hát! Lappónia és

Szkítia, a hunok és a sumerok fentebb többeknél is összekerültek (hol kibékítve, hol ellenségesen), az őstörténeti álmok, fantáziálások esetében még csak az sem mondható el: a határ a csillagos ég! Szőcs István egyébként egyik legújabb könyvében, „Selyemsárhajó" című „művelődéstörténeti vázlat"-ában (Bukarest, 1979) sem tagadja meg magát, s a „Júlia szép leány" világirodalmi párhuzamait keresgélve ilyen hazai forrásokra hivatkozik: Czuczor és Fogarasi Nagyszótára; Szabédi László: A magyar nyelv őstörténete: Erdélyi József: Árdeli szép Hold. Ezek után elképzelhetők „eredményei"! Magában az irodalomban, a költészetben teszi a helyére mindezt (főként a sumer nekirugaszkodásokat) vitriolba mártott tollal s igen szellemesen az Amerikai Egyesült Államokban tevékenykedő filológus-költő, Makkai Ádám (1935) „K^2=13" című 1970-ben megjelent eposzparódiájában.

De úgy látszik, egy percig sem lehetünk meg újabb szenzációk, „őstörténeti-nyelvészeti felfedezések" nélkül. A nyolcvanas évek végén sem. Mindez rendjén való lehetne, de újabban az ún. médiák, a sajtó, a rádió és a televízió is szívesebben teret ad a botrányféléknek, mint korábban. Különösebb részletezés nélkül felhívom a figyelmet Ausztráliába szakadt honfitársunkra, Kazár Lajosra, aki — birkanyája eladása árából — a hamburgi egyetemen adta ki értekezését a „magyar—japán nyelvrokonság"-ról. Minderről 1986-ban a rádióban is nyilatkozott, amely csak kényszeredetten adott hangot a finnugor ellenérveknek. (Minderről lásd Kazár Lajos: Postánkból. Rádió- és Televízióújság, 1987. 40. sz.) Ennél a kérdésnél is többször és nagyobb teret kapott hangban, térben, nyomdafestékben a magyar tudományos élet legújabb sztárja, Kiszely István antropológus. Az Árpád-házi királyok csontanyagát azonosító, a Budavár ostromának tömeges leleteit agnoszkáló — s közben a Világ népei-t 5 kötetben bemutató kutató (aki a Morvai-féle nevezetes vállalkozásban részese és szakembere a barguzini Petőfi-expedíciónak is) tévedhetetlen megállapításokat tesz őstörténetünk ágas-bogas ügyeiben is. Népeket fedez fel és nevez meg (ujgur=jogur=jugor — mit számítanak itt a hangok, a hangcsere? — D. P.), s meggyőző régészeti argumentumokkal (muskátli az ablakban, csirkepaprikás, ismerős dallamok stb.) azonosít bennünket, magyarokat az egyébként kétségtelenül érdekes, becsülendő kis belső-ázsiai néppel. A magyar tömegtájékoztatást is megnyerte, az újságírók és riporterek rokonszenvének birtokában a Magyar Tudományos Akadémia súlya kevésnek látszik e rokonság érveinek kétségbe vonásához. (Kiszely István: A Mennyei-hegység lakói. Magyar Nemzet, 1988. szept. 24.; Kocsonyi Zoltán: Őseink és a jelzőgének. Magyar Hírlap, 1988. aug. 6.; Magyar expedíció Ujguriába. Népszabadság, 1988. jan. 12.) Noha a józanságra figyelmeztető felhívás ezúttal a turkológusok táborából szól, Róna-Tas András figyelmeztet az eltévelyedésre, szavára kevesen figyelnek. Fel kellene ébrednünk ebből a ma már szokatlan, érthetetlen kábulatból! Költőink és íróink hovatovább józanabbak és megfontoltabbak némely tudósunknál, zsurnalisztánknál, álmokat kedvelő olvasóinknál.

Az inga szélső kilengései után keressük a megállapodást, a témánk szempontjából előre mutató, továbblépést, fejlődést jelentő eredményeket. Ezeknek a többsé-

ge Képes Géza (1909—1989) nevéhez kötődik. Ő sem 1945 után kezdte pályáját, a megelőző időszaknak voltaképpen egyetlen jelentékeny, színvonalas műfordítója volt a finn és az észt műköltészetből. Idővel egyre sokoldalúbb és sokszínűbb alakja lett irodalmi életünknek és irodalomtudományunknak is. (Ld. egyebek mellett: Képes Géza: Az idő körvonalai. Tanulmányok az ősi és modern költészetről. Bp., 1976; Rónay László: Képes Géza. Bp., 1983.) Bár érdeklődése egyetemessé bővült, térben és időben is ugyancsak kiterjedt (a perzsától az újgörögön keresztül a nyugati nyelvekig, az ókor irodalmaitól napjaink kísérletezéseiig); életművében a kezdetektől napjainkig meghatározó vonulat a finnugrisztika, a nyelvrokon népek folklórjának és irodalmának fordítása, népszerűsítése. Mindezt rendkívül szellemesen, invenciózus módon megkísérelte beépíteni a magyar műveltségbe, hagyományokba, verstani, tudománytörténeti, poétikai tanulmányaival újra kaput tárt a magyar ősköltészetre (A magyar ősköltészet nyomairól. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964), amelynek megtételére Király György hatalmas apparátussal megírt, negatív eredményre jutó tanulmánya óta (1921-től) voltaképpen nem akadt vállalkozó.

Zempléni Árpád méltatlanul elfelejtett s elhallgatott nagy kísérlete óta — eltekintve elszórt kisebb kísérletektől — Képes Géza fedezi fel a magyarság (s a világirodalom) számára a kisebb (tehát: nem a finn és az észt) finnugor népek költészetének értékeit: „Egyetemi hallgató koromban, mint az Eötvös-kollégium tagja, Gombocz Zoltán és később Zsirai Miklós irányításával elsősorban vogullal, osztjákkal, finnel és észttel foglalkoztam . . . a szöveggyűjteményeket eredeti nyelven kellett áttanulmányoznom. De már itt kimondom: ezek a népköltészeti szövegek kizárólag egy célt szolgáltak: nyelvészeti kutatásainkhoz adták az adatokat és anyagot . . . hosszú évekig — talán egy egész évtizeden át, előttem sem tárták fel titkaikat ezek a kincsek — jóval később kezdtem észrevenni . . ., hogy itt csodálatos lírai költészet friss forrása bugyog, nagyszerű epika hatalmas folyama hömpölyög." (Képes Géza: Utószó. In: Napfél és éjfél. Bp., 1972. 453.)

A felismerést tett követi, s többévtizedes munka eredményeként 1972-ben jelenik meg a „Finnugor rokonaink népköltészeté"-t bemutató „Napfél és éjfél" című, szép kiállítású kötet, amely jelentőségét tekintve felért a Kalevalával. Sőt, bizonyos többlettel is számolhatunk, hiszen a kötet zöme a finnél hozzánk közelebb álló nyelvrokonok szellemi kincseit reprezentálja. Sajnos, az antológia visszhangja meg sem közelítette jelentőségét, a távolmaradás és érdektelenség ezen a területen — főként az irodalomkritika berkeiben — máig sem változott.

A költő és a tudós mivolt Képes munkásságában igen szerencsésen egészíti ki egymást, segíti túl hol itt, hol ott a különféle nehézségeken. Vállalja a tévedések kockázatát is, hisz ilyenkor sincs távol az igazságtól. Csupán csak megemlítem, hogy aligha fogadható el „egy az egyben" magyar ősköltészeti szövegnek a Reguly által a múlt században lejegyzett vogul lóáldozati ima. Bizonyára hasonló lehetett; de az évezredeket, az életmódbeli különbségeket — a legközelebbi nyelvrokon még

oly archaikusnak tartható folklórszövege esetében is — aligha lehet ily könnyedén áthidalni, megszüntetni.

Képes azt is pontosan látja, hogy a magyar előidők, a honfoglaláskori műveltség és költészet megismeréséhez nem elegendő a finnugrisztika, túl ezen tanulmányozni kell a különféle keleti nomád népek, egyebek között a türkök és mongolok történetét, irodalmát, zenéjét, ritmikáját is. Erre is vállalkozik, s a mongol nyelvet nem csupán megtanulja, a helyszínen is tanulmányozza a mongolok életét, szokásait. Néhány fontos megállapítása: „A magyarság a honfoglalást megelőző századokat azon a területen töltötte, ahol a nyugati török birodalom állt, virágzott és megdőlt . . . Megismerték és új hazájukba magukkal hozták e műveltség rögzítő jegyeit is: a rovásírás-jeleket, amelyeket a székelyek csekély módosításokkal még a 16. században is használtak. Semmi hihetetlen nincs tehát az elmondottak alapján abban, hogy az orkoni kőfeliratokban rögzített versekben hasonló hősi énekek és siratók hangozhattak el a honfoglalás előtt, alatt és után is, jó ideig a magyar fejedelmek udvarában és a nép közt." (Uő: Kőbe vésett eposzok. Bp. 1982. 26—27.)

Ez a feltevés is figyelemre méltó. Mindezt bővebben is kifejti „A Mongolok Titkos Történetéhez" című verséhez készített jegyzetében. Itt — egyebek mellett — a következőket állítja (talán túlságosan is merészen): „»Az urukan uruka« kifejezés — pontosan így! — található meg mongolul . . . Mégis, a Magyar nyelv szófejtő szótárában . . . hiába keressük a magyar »örökkön-örökké«-nek ezt a mongol ősét!" (Uő: Nagy árnyék. Bp., 1984. 164.) A kérdés ezek után most már az, hogy elődeink vogulul, ótörökül vagy mongolul adták elő imáikat, tetteik énekét? S most már végül is hová kapcsoljuk első versemlékünk, az Ómagyar Mária Siralom rengetegszer idézett sorait, ütemezését, az obi-ugor vagy a török nyelvű szövegekhez? (Kétely ne legyen! Persze, hogy az obi-ugorhoz. Mégse higgyük az egész problematikát oly egyszerűen megoldhatónak, pusztán nyelvi, nyelvészeti feladványnak! Martinkó András: Az Ómagyar Mária-Siralom hazai és európai tükörben. Bp., 1988.)

Akad tehát továbbra is kérdés, de a helyes megoldás útját (merészsége, tévedései ellenére!) alighanem Képes Géza látja legjobban. A magyar őstörténet jövendő kutatójának Szkítiát és Lappóniát aligha lehet a szokott merevséggel szembeállítania, főként, ha nem csupán nyelvünk eredetét, alapszókincsét s grammatikája ősvázát kutatja, de népünk zenéjét, hitéletét, szokásait, folklórját s honfoglalás előtti történetét is.

Rendkívül fontosak, elmemozdítóak Képes Géza tudománytörténeti, kapcsolattörténeti írásai is (pl. A Kalevala és a magyar irodalom. Világirodalmi Figyelő, 1961), méltatásukra azonban nincs terem, hisz — ugyancsak röviden — finn, finnugor ihletésű költészetéről is szólnom kell. Cím szerint sem említhetem meg ide kívánkozó valamennyi költeményét. Ő írta — egyebek között — a kisszámú, Regulyt méltató versek legmaradandóbbját (odaállíthatót Eötvös emlékbeszéde mellé), „Észak vándora" címen.

Magányból indul a nagy lelkek útja,
sziklás, töretlen út.
Magányból indul és magányba fut.
Sorsuk: küzdelem és a munka,
munka és szenvedés . . .

Ezt az utat járta meg ő.
Észak vándora — de nem ködben tévedező.
Mint hadvezér, az irányt kijelölte,
ő maga volt a vezér és a sereg,
még a mappát is maga rajzolta meg,
mert e távoli vad tereken,
lápokon, zúzmara-rengetegen
lúdbélként tekergő vizeken,
kacsabélként kanyargó ereken
hódító had nem járt még előtte.

Fegyvere: a fegyvertelen kéz,
mit fenn a zord Észak-fokon
mohón ragadott meg
az ötezer éve elszakadt rokon.
Fegyvere: a szelid szó,
mely messziről jött, messze idegenből,
de furcsa mód oly ismerősen csendül.
S mint a mese kettétört gyűrűjét
a két testvér összeilleszti újra
s a két fél mindörökre összeforr:
így állt elő az elveszett egész . . .

Tovább! Tovább!
A legelső Magyar követte így
a szarvasgím nyomát,
ahogy most száguld késő unokája
az őshazába!

S hazahozta tengernyi kincsét —
Ez egyetlen jutalma még a hősnek.
Halálra marta ordas ínség.
Teste megtört. A lelke már merő seb.
Micsoda hallgatás szakadt le rája,
a félreismerés, az elfelejtés
hómezőknél százszor kietlenebb
élettelen, fénytelen éjszakája! . . .

(Új Írás, 1963. 7. sz.)

Sibelius emlékének szánja „Az ember és gránit”-ot, a finn táj, ember és történelem egybeforrottságának tanúsítványát, a Kalevalából megismert tanulságokat:

. . . . .
Ez a tájék szülte Kullervót –
Föld nem hordott hozzá hasonlót!
. . . . .
Léptét hallva retten a gyilkos,
tudja: maga a bosszú jön itt most.
Senki sem áll meg ökle előtt –
Senki – csak önmaga győzi le őt.
. . . . .
Lemminkäinen poklokra száll alá,
hogy lenyilazza ott lenn a halál
fekete hattyúját.
S ott ront reá a rontás:
az állatokkal fajtalankodó
sunyi és bárgyú kondás,
az lesi meg és az gáncsolja el.
S Lemminkäinen teste szétdarabolva
úszik, viszi az Alvilág folyója.
. . . . .
Sibelius, ki égi juss szerint
a meddő sziklából
zengő forrást fakasztasz –
Sibelius, ki élni tudsz
a pokol markából kicsikart adománnyal –
ki még fiús kedvvel,
ki még ifjonti vággyal
nézed a mindenséget, az ember otthonát:
emeld varázsvessződ, hadd támadjon nyomán dal –
Zenédtől szabadabban lélegzik a világ.

(Magyar Nemzet, 1985. november 30.)

Veres Péternek is küld „hírhozó”-t az őshazából:

Baskíriából jött Kijekbaj,
hírt hoz Magna Hungáriából.
Magyar költőhöz jött, kinek fáj,
hogy szétzüllött az ősi tábor.
. . . . .

Ki ott maradt a Volga-tájon,
őrzi a múlt sötét nyomát, még,
de nem dédelgeti, tovább lép . . .
  Most végre eldől:
kitörsz-e hát az únt szerepből,
amikor szádba rágják: mettől
meddig és mit beszélj és mit tégy?
A nagyvilágban minden kis nép
külön világ, külön szín: egység,
velük egész a földkerekség . . .

(Hírhozó az őshazából. In: Fényhalász. Bp., 1981. 156—157.)

S idevágnak — a részben már elmondottak alapján, jegyében — a nagy orientalista tudóshoz, Ligeti Lajoshoz (1902—1987) intézett sorai is:

. . . . .
Ismeretlen isteneket s hazákat
kényszerítettél, hogy nevüket kimondják —
  Kínba, halálba
horgadt népek sorsa kinyílt előtted:
hunn, avar, szogd, türk, szabir és alán had —
honnan indultak hatalomra és hogy
    hulltak a mélybe.
. . . . .
Járhatatlan volt a vidék? Te járod.
Jégsisakos csúcsra tűzöd ki zászlónk.
Jósigék helyett ragyog itt a rendszer:

(A gondolat hétköznapjai. In: Új évszázad elé. Bp., 1987. 141—142.)

Megörökíti Juvan Sesztalovnál, a vogulok világszerte ismert költőjénél tett látogatását is. (Sesztalovot egyébként ő fordította — a világon elsőként — idegen nyelvre — magyarra <már 1959-ben!> aztán finnre! is):

Hát így van. Nem medvéket ölök,
mint valaha mindegyik ősöm.
Nem lúdláb-magas asztalhoz ülök,
nem réceláb-magas lócára ülök,
de ami volt, azt makacsul őrzöm . . .

. . . . .
Be jó volna az Ob vizében
enni nyersen a kifogott halakat!
Éjjel: megvadult rénszarvascsorda
összetorlódva
gázol álmomba, holdsütötte tóba.

(Látogatás egy manysi költőnél. Népszabadság, 1975. július 6.)

A fontos, jellemző Képes Géza-i fragmentumok, gondolatok, meglátások — még töredékes voltukban is — további lapok sorát tölthetnék meg. A kiragadott szemelvények is igazolják, hogy a tárgyalt tematika tekintetében Képes irodalmunk legkiemelkedőbb személyiségeinek egyike. Egészében, komplexitásában a legtöbbet mindazonáltal Lappóniáért, a finnugorság bemutatásáért, megkedveltetéséért teszi.

Szeretettel, melegséggel emlékezik még fentebb már szóba hozott egykori mestereiről, így Zsirai Miklósról (ld. „A jövő emberének" című versét — Népszabadság, 1985. július 13.) és Gombocz Zoltánról is. Gomboczról írt epigrammája a budapesti bölcsészkar tanácstermében márványba vésve örökíti meg egyik legnagyobb tudósunk alakját.

Ugyanakkor Képes azt is jól látja, hogy a hivatalos finnugrisztika gyakran öncélú, kiúttalan nyelvészkedésbe, teóriagyártásba hajlik át, és semmit sem ismer el tényleges tudománynak, értéknek, amely nem folytatása Budenz szellemi-gyakorlati hagyatékának. „Mindig hirdettem — írja (A madár két szárnya. Szovjet Irodalom, 1975. 6. 141.) —, hogy a finnugor nyelvészet és a finnugor népek irodalma: a madár két szárnya. Ha az egyiket levágjuk — és hát nálunk, persze, az irodalmat vágták le majdnem száz éven át — akkor a madár nem tud repülni, csak botorkál a földön . . . Szegény Reguly, amikor élete feláldozásával lejegyezte az ősi vogul és osztják dalokat és énekeket, abban a hitben élt, hogy költészetet jegyez le és ment meg a végső pusztulástól. Később azonban kiderült, hogy ezeket a »szöveg«-eket kizárólag nyelvészeti célokra használta mindenki, nálunk csakúgy, mint Finn- és Észtországban . . ." S lehetne tovább is folytatni rendkívül tanulságos gondolatmenetét, amelynek eredménye — úgylehet — a másik véglet, azaz: a másik „szárny" megtagadása, elhagyása.

Emberként is, költőként is meglehetősen magányos, de roppant kemény, vesébe látó, ami a szívén, a száján poéta-doctus. Mikor elsősorban neki s az ő roppant fáradozásainak köszönhetően némiképp divatba jöttek a finnugorok és a finnek, minden előképzettség, tanulás nélkül túl sokan kezdtek élni a konjunkturális lehetőségekkel, a folyóiratokban megszaporodtak a finn műfordítások (természetesen közvetítők, nyelvet tudók bevonásával). „Epegrammái" egyike nekik szól:

Nem tud finnül, de finn verseket fordít —
Persze, a hűségre igen nagy gondot fordít.
De mihez hű? — hát a nyersfordításhoz
s az összeghöz, mit az ilyen versfordítás hoz.

(Nyers. In: Új évszázad elé. Bp., 1987. 213.)

Képes törekvéseit s eredményei jelentős hányadát minden bizonnyal igazolja majd az idő. Jó ösztönnel, jó nyomon, biztos tudás birtokában indult meg, valahogy-valahol Bartók Béla, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Kodolányi János is ilyen távlatokban s összefüggések közt sejtették az őshazát, kultúránk ősi kapcsolatait, teljesebb rokonságunkat. Képes Géza nyomozásait — tőle többnyire függetlenül — tudós kortársai is (öregebbek is, ifjabbak is) jórészt igazolják. Így — s az említettek köre megint, kényszerűen, szűkebb a szükségesnél — Szabolcsi Bence (1899—1973), aki az őstörténeti vitán tágabb keleti kapcsolatainkról szólt <Egyik visszaemlékezésében olvashatjuk: „. . . egy szovjet kulturális ügyvivő . . . el fog juttatni hozzám olyan dallamgyűjteményeket, amilyenek iránt érdeklődtem; beszélt a cseremiszek, az osztjákok és vogulok, a tatárok, csuvasok és mongolok között megindult kutatómunkáról." Idézi: Breuer János: Zenekultúrák kézfogása. Élet és Irodalom, 1977. november 5.>; Diószegi Vilmos (1923—1972), aki nagy hagyományú mitológiai kutatásaink határait ugyancsak kitágította Kelet s Szibéria felé (messze túl a finnugorokon); Vargyas Lajos (1914), aki Képes mellett a legtöbbet tette ősköltészetünk forrásainak feltárásáért — szintén nagyobb keleti távlatokkal (Keleti hagyomány — nyugati kultúra. Bp., 1984), Gáldi László (1910—1974), aki a modern verskutatókat megelőzve igen eredeti módon kísérelte meg a finnugor népi verselés sajátosságait felderíteni (A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése. Irodalomtörténet, 1960); Martin György (1932—1983), aki a mozgás, ritmus, tánckultúra ősi rétegeinek szakszerű feltárásában és rendszerezésében legmesszebb jutott; Ortutay Gyula (1910—1978), aki a legtöbbet tette a finnugrisztika értelmének kitágításáért, a komplex szemlélet érvényesítéséért, s a „néma könyvek"-ből való terméketlen biflázásból színes, közérdeklődésre számot tartó élő és nemzetközi tudománnyá szervezte a Lappóniával foglalkozó diszciplínák összességét (A nép művészete. Bp., 1981); s végül Keresztury Dezső (1904), aki pompás és koncepciózus képes irodalomtörténetébe egyaránt beépítette Szkítiát és Lappóniát, s aki a kortársak közül talán legmélyebben értette meg Képes Géza életművének lényegét. Az ő költészetébe is be- és átolvadtak a legfontosabb felismerések, és stílszerűen Kalevalás versben köszönti barátját:

Tüdődről tudakozódnak
Levegőd akik lúgozzák;
bűvigéjét bájolóknak
sebeidre sónak hoznák,

mert hogy mérges vagy, mogorva,
sérülékeny, sértve sokszor,
hagyakozol husángodra,
kezedben kalapács, ostor . . .

(Egy haragos költőnek. In: Válogatott versek. Bp., 1979)

De József Attilára emlékezve is „finnugor elemekkel" (finnekkel és vogulokkal) dolgozik, s e tekintetben is méltó visszhangot ad a rokonság iránt (mint föntebb láttuk) nem érzéketlen nagy lírikusunk azonos című versére:

. . .
Takaróját nem tűrhette,
födelét viharként verte.
Mikor hantját kihantolták,
kérte kedves furulyáját,
varázsszerét visszavívta,
vitte szerszámát a sírba.
Szakadozva szól zenéje,
figyelnek fényes énekére.

(A hetedik. In: Szép versek. Bp., 1979)

Képes Géza költői, tudósi jelentőségét, értékeit pályatársai közül Kolozsvári Grandpierre Emil (1907) is pontosan látja, érzékeli. Képest pártoló, méltató szellemes sorait, fejtegetését nem csupán személyes barátságuk táplálja. Grandpierre „finnugor ismereteinek" mélyebbek, távlatosabbak a gyökerei, még a Várkonyi Nándorral, Kodolányi Jánossal, Weöres Sándorral közös, egykori (a harmincas évekből való) pécsi időkből erednek. Így még érthetőbbek kemény, nehezen vitatható észrevételei Képes Géza felfedezései, eredetisége védelmében: „Mindig örömem leltem a polémiában . . . A polémiára egy tanulmány adott okot s e tanulmány minden sorából csak úgy árad a lelkesedés. Holott, ha e tanulmány írója tudná, hogy amit felfedezésként talál, már régen nem újság, bizonyára nem lelkendezne oly gyermeki ártatlansággal . . . A magyar népi-nemzeti irodalmi áramlat három fő ideológusa — Erdélyi János, Petőfi és Arany János — közül kettő valamilyen formában foglalkozott északi rokonaink népköltészetével s ezen belül a *Kalevalával* . . . Ezt az egész problémakört Képes Géza elevenítette fel és vitte előbbre az utolsó tíz esztendőben közzétett tanulmányaiban . . . Megannyi kitűnő tanulmány, tömve irodalomtörténeti felfedezésekkel, új megállapításokkal, új szempontokkal. Képes kutatásainak eredményeként ma már tudjuk — hogy mást ne említsek —, hogy a magyar költészet mintegy kétezer évvel korábban kezdődött, mint eddig gondoltuk . . ." (Kolozsvári Grandpierre Emil: A magyar költészet és a Kalevala. Új Írás, 1967. 4.)

De távolról is többen figyelik Képes termékeny munkáját, s finnugor tárgyú elbeszélés írására ösztönzi Londonba szakadt egykori barátját, kollégáját, Cs. Szabó Lászlót (1905—1984) is. Ilyen témában, témáról kevés hangulatosabb, emlékezetesebb művet írt bárki. Cs. Szabó életművében (és a nyugati, pontosabban az egyetemes magyar irodalomban is) kitüntetett hely illeti meg, valahol Kosztolányi, Szerb Antal, Márai Sándor magasságában. A Képes Gézának ajánlott „Rokonok" című írás az Irodalmi Újság 1976. május—júniusi számában jelent meg (Párizsban). Voltaképpen egyszerű kis eset földolgozásáról van szó, egy képvásárlás történetéről — de a megírás mesteri, hangulatos, olvasmányos. Csak a dokumentálás érdekében szerepeltetem néhány mondatát, műélvezetet az elbeszélés egésze adhat. A szerzőnek a londoni régiségkereskedőnél kezébe akad egy metszet — 1790-ből: „Sima tenger a háttér . . . középütt a család, arccal felém egymás mellett apa, anya s a kis klapec sarkvidéki öltözetben volt jegesmedve és fóka bundában . . . Szamojéd család Szibériában . . . Húsz évvel korábban . . . jött rá elsőnek Sajnovics János, az enciklopedikus, kiváló csillagász lapp földön a finnugor nyelvrokonságra . . . S hátha ez a hullámos fürtű, bundás férfiú volt a kép idején a fő sámán? Vagy a legnagyobb szamojéd költő? Vagy mindkettő egyszerre . . . Távoli rokonok, de vér szerint. Csak nem hagyom őket idegen kézre jutni, angolszászokéba? — Megveszem . . . Rokonaim, mint a vogulok, osztjákok, zürjének, mordvinok, cseremiszek, lappok, lívek . . . Rég elváltak? — Bizony rég, halász-vadász korunkban . . . — Vigye, a magáé, családi tulajdon. Csak nem fogadok el pénzt az ükapjáért?" Immár a kép birtokában távozik az író, s a képen ábrázolt férfiúra gondol: „. . . ő volt szétszórt népének kedvenc költője is, megénekelte a szamojédok panaszát:

Oroszok jönnek: etetem őket,
vogulok jönnek: etetem őket.
Ha meghalok,
nem lesz már, aki enniök adjon,
nem lesz már, aki inniok adjon,
minden üresen marad
utánam . . ."

Ha a szamojédok valaha is bevonulnak a világirodalomba — mint irodalmi alkotás hősei — a bravúros írás révén a félutat bizonyosan megtették.

A hatvanas—hetvenes években az elmondottak összetett következményeként is (enyhülés a világpolitikában, a nyitottság fokozódása, a szűkebb tudományszakok kiszélesbülése, nemzetközivé válása, a világirodalom fogalmának átértékelése, kitágulása stb.) fokozatosan végbemegy az őstörténet-kutatásban, a nyelvrokonság vizsgálatában is a nemzedékváltás, a szemléletmódosulás, tovább oldódik a szerkesztők és kiadók tartós görcse is.

Nem csupán a tudományban figyelhető meg korszerű készültségű, mentalitásban is frissebb tudósok színrelépése, az irodalomban, a költészetben s főként a nagy

múltú műfordítói munkálkodásban, hozzáállásban is. A változás megfogható és örvendetes jele az a szerencsés körülmény is, hogy ez ideig nem tapasztalt üdvös együttműködés kezdődik a (kis) rokon nyelveket (is) ismerő tudósok s a művészi fordításra vállalkozó költők között. Számuk — mint már említettem — most már nem csekély. Magam, több antológia, cikkgyűjtemény összeállítója (Tiszatáj, 1972. 2. sz. — „finnugor szám"; Medveének. Bp., 1975; Filológiai Közlöny, 1982. 4. sz. — „finnugor szám"; Szovjet Irodalom, 1985. 6. sz. — „finnugor szám"; Szovjet Irodalom, 1990. 6. sz. — „finnugor szám"), illetve finnugor irodalomtudományi mű szerzője (Az udmurt irodalom története. Bp., 1975; A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása. Bp., 1985) szervező munkám során örömmel tapasztaltam, hogy a felkeresett költők szívesen s érdeklődéssel vállalták immár a nyelvrokon irodalmak magyarra ültetését. Mi több: jelentkezett a bőség zavara, több lett volna a készséggel vállalkozó, mint a lefordítandó — nem is kevés — anyag. Személyes emlékeim e találkozásokról, levelezésekről külön írásba kívánkoznának, de afelől semmiféle kétségem nem lehetett, hogy irodalmunk művelői többségénél megtört, megszűnt a Lappónia-ellenesség, az „érzelem" megértéssé (egyeseknél szeretetté is) változott. Anélkül, persze, hogy megtagadták volna a „hagyományokat", Szkítiát, Keletet, a törököket és a szibériai népeket, (nyelveket)! Nem véletlenül említettem fentebb Illyést és Nagy Lászlót, mellettük — csupán a névsort írva ide — a következők vettek részt a 925 lapos, keleti finnugor (főként szépirodalmi szövegeket tartalmazó) antológia, a „Medveének" munkálataiban — műfordítókként: Ágh István, Bede Anna, Bereczki Gábor, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Devecseri Gábor, Domokos Péter, Gombár Endre, Havas Ervin, Jékely Zoltán, Kálmán Béla, Kardos László, Katona Erzsébet, P. Kelemen Angéla, Képes Géza, H. Kiss Judit, Korenchy Éva, Kormos István, Kovács István, Lázár Oszkár, Makai Imre, D. Mátai Mária, Pap Éva, Pusztay János, Rab Zsuzsa, Rédei Károly, Schmidt Éva, Simon István, Simoncsics Péter, Szabó Lőrinc, Szíj Enikő, Tandori Dezső, Veress Miklós, Weöres Sándor, Zalavári Anikó. A finnugor filológusok közül készséggel működött közre a fordítások előkészítésében (is) Bereczki Gábor, Domokos Péter, Honti László, Kálmán Béla, Korenchy Éva, Rédei Károly, Schmidt Éva, Simoncsics Péter. Közülük Bereczki Gábor (1928) értette meg legjobban az idők szavát, igényét, s teljesen szakítva nyelvész elődei és kartársai fanyalgásával, tartózkodásával több évtizedes igen kemény és színvonalas munkával a szakmabeliek (a finnugor nyelvészek közül) talán a legtöbbet tette a finnugor irodalmak közkinccsé tételéért. (Ő válogatta, szerkesztette, „nyersfordította" két kitűnő finnugor folklórkötet anyagát: Hozott isten, holdacska! Bp., 1979; Földisten lánykérőben. Bp., 1982.)

A névsorok, természetesen, távolról sem teljesek, hiszen a megszaporodó finnugor vonatkozású kiadványokban, tematikus folyóiratszámokban — Debrecentől Szombathelyig, Kecskeméttől Miskolcig költők, írók, filológusok (s velük, bennük egyben műfordítók) újabb raja sorjázik elő. Távolról sem a teljesség igényével csupán megemlítem, hogy két újabb teljes magyar Kalevala-fordítás is napvilágot lát (a

harmadik, Nagy Kálmáné — Bp., 1975; a negyedik, Rácz Istváné — Bp., 1980; Münchenben 1988-ban elkészült már az ötödik is, Szente Imréé). Méltó — s teljes szövegű — tolmácsolásban jelenik meg végre az észt Kalevipoeg („nyers" fordító: Bereczki Gábor, műfordító: Rab Zsuzsa. Bp., 1985), illetve a harmadik finnugor eposz, a mordvin Szijazsar is („nyers" fordító: Dugántsy Mária, műfordító: Bede Anna. Bp., 1984 — erről ld. Domokos Péter: A harmadik finnugor eposz? Nyelvtudományi Közlemények, 1981).

A Finn Irodalom Könyvtára kék-fehér sorozata túl van a tizedik kötetén, az uráli mondák két kötete (Bp., 1984) teljes áttekintést ad a nyelvcsalád valamennyi tagja legeredetibb, legárulkodóbb folklór műfajáról. Jávori Jenő könyvészeti áttekintése (A finnugor népek irodalmának bibliográfiája), amely 1975-ben jelent meg, ha anyagát pl. 1988-ig kiteljesít(het)né, terjedelmileg kétszerese lehetne az első (630 lapos!) kiadásnak. Úgyszólván lehetetlen már számon tartani a legújabb cikkek, tanulmányok, fordítások, rendezvények, alkalmi s egyéb kiadványok sokaságát.

De az érdeklődés, szerencsére, nem áll meg a közvetlen nyelvrokonságnál. A szibériai kisnépek sajátos kultúrája, költészete (Sámándobok, szóljatok. Bp., 1983, a csukcs Ritheu kötetei stb.) éppúgy érdeklődést kelt, mint a török népek (ld. pl. a baskír eposz, Manasz. Bp., 1979, a csuvas antológia: Csuvas szó. Eger, 1985; Ivanov: Narszpi. Bp., 1977, valamint a tatárok és mások) irodalma, kultúrája.

S a tudósok sem ülnek babérjaikon. A kitűnő cseremisz és csuvas (valamint a már nyomdában várakozó votják és mordvin) népdalkiadványokon túl a finnugor nyelvészet is újabb, nemzetközi elismerést kiváltó eredményekkel rukkol elő (Uráli etimológiai szótár, 1986—1988 — német nyelven), különféle sorozatokat, forrásokat publikál (Studia Uralo-Altaica. Szeged, 1973), 1984-ben napvilágot lát a 10 kötetes nagy akadémiai vállalkozás őstörténetünket is magába foglaló első (kétrészes) kötete. Mindezek közül magasan kimelkedik az őstörténetünk nyelvi vonatkozásait (finnugor rokonságunkat, ősi nyelvi kapcsolatainkat és sok egyéb lényeges tapasztalatot) roppant tudás birtokában összefoglaló monográfia (amely sokkal többet ad címénél), Ligeti Lajos utolsó nagy munkája 1986-ban, „A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban". E könyv olvastán meszszemenően egyetérthetünk Képes Géza Ligeti Lajost köszöntő, fentebb — részben — idézett soraival.

Ha elnagyoltan is, de az ilyképpen jellemezhető atmoszférában vizsgálandó a könyv témája szempontjából a legutóbbi húsz év egyetemes magyar irodalma (tehát a hazánkbeli s a határainkon túli együtt).

Nyelvünk finnugor eredete kortárs költőink, íróink túlnyomó többségénél már nem vita tárgya, de ugyanakkor a tudóst, a költőt, az olvasót egyaránt behatóan foglalkoztatja mindaz, ami túlmutat a nyelv származásán, az őshaza, az őshazák, az ősi műveltség kérdésköre. S itt már túl vagyunk a finnugor nyelvészeti komparatisztika illetékességén, de belül maradunk a nyelvészet körein. Az ősi nyelvi kapcsolatok, a nyelvrokonságszerű viszonyok, a nyelvi zónák, areák, szövetségek igen szövevényes problematikája kerül előtérbe, így egyebek mellett — és ismételten —

viszonyunk az „árja", „altaji" s egyéb nyelvekhez, nyelvcsaládokhoz. A Lappónia ellen valaha fölhorgadt indulatok jórészt lecsillapodtak (ennek ékes bizonyítéka egyebek mellett egy imponálóan gazdag lapp antológia: Aranylile mondja tavaszszal. Bp., 1983, illetve a legismertebb lapp író, J. Turi magyarra fordított műve: A lappok élete. Bp., 1983); de Etelköz, Levedia — s távolabbról Szkítia — sem hagy nyugodni továbbra sem. Friss kiadványok tanúskodnak erről: (Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. Bp., 1985; Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp., 1987; Dümmerth Dezső: A titokzatos jelbeszéd. A magyar szent királyok nemzetsége. Bp., 1989; László Gyula: Őseinkről. Bp., 1990 — s a Németh Gyula által 1940-ben kiadott mű 1986-os hasonmása a hunokról (Attila és hunjai) — megtoldva a legújabb szakirodalommal. Az érdeklődés fenntartásával, persze, a szépirodalom sem marad adós, s Dugonics és Kodolányi hagyományait követve — Lappónia és Szkítia egyesítésével — Lipp Tamás (1946) közzéteszi a legújabb őstörténeti regényeket (Medvenemzetség. Bp., 1981; Levedi népe. Bp., 1985; Árpád és Kurszán. Bp., 1988). De — vele — térjünk vissza teljesen az irodalomhoz!

A pusztán csak fordítókról — teljesítményüket messzemenően elismerve — már csak nagy számuk miatt sem emlékezhetem meg (személyenként is) szűkös kereteim között. E fejezet záró szakaszában mindössze arra törekszem, hogy azokról szóljak bármily röviden is, akikre, mélyebb hatást tett, költői műhelyük, világuk sajátja lett a nyelvrokonság (illetve ezzel összefüggésben, ettől elválaszthatatlanul valamiképpen őstörténetünk), vagy akiket ez a téma fontos művek megírására ihletett.

Váci Mihály (1924—1970) írásait, verseit ugyan nem Lappónia sugallta, megállapításai, felhívásai mégis fontosak, figyelemfelhívóak a magyarság számára. Szellemi ősei közé ő elsősorban Kodály Zoltánt és Kőrösi Csoma Sándort sorolja: „Kodály oda indult felfedező útra — ahová csak Julianus barát és Kőrösi Csoma Sándor. Kodály több szerencsével járt. Századokkal később — az utolsó pillanatban — fellelte rokonainkat . . . A magyarság legszebb jeleit — a népben találta meg." (Váci Mihály: Adjon Isten jó éjszakát! . . . In: Összegyűjtött művei. Bp., 1979. 932.)

„Kell lenni valahol egy őshazának" című „ének"-e a Thália Stúdió 1984—85-ös évadja nevezetes előadásának lett egyben címadója. A drámai összeállítás a finnugor folklórból merítette anyagát, s nem okozott gondot, hogy Váci nagy lélegzetű verse Kőrösit idézi meg. Nagy tudósunk, nagyrabecsült költőnk és a színházi előadás végső céljaiban nem volt eltérés:

. . . . .
Haláláig hitte: — él az elfogyó rokonság,
mely emberré teremtette őt.
Hitte: — kell lenni valahol egy őshazának . . .

(Uo. 562.)

Mint említettem, kortárs költőink-íróink közül számosan kerültek személyes kapcsolatba rokon népeink alkotó fiaival, jártak a hazájukban (a felkeresettek pedig sok esetben viszonozták a látogatást), az „őshaza" látása ilyképpen álomból valósággá, gyakran pedig irodalmi élménnyé, művé lényegült.

Cseres Tibort (1915) is élénken foglalkoztatja témánk, számos idevágó írásából most (vagy itt) csak fontos, jellemző töredékek szerepeltethetők: „Hírünkre odajött s koccintással mutatkozott be nekünk a legkisebb finnugor nép, a manysi nép ez idő szerinti legnagyobb költője, Juvan Sesztalov, és . . . meghívott bennünket . . . téli szállására, némi medveünnepre . . . Sesztalov, a költő, képviselő is lévén, tulajdonképpen ennek az apró népnek egyik feje manapság." (Cseres Tibor: Medveünnepen. In: Hol a kódex? Bp.,1971.)

„Kis népnek, úgy lehet, több jeles emberre van szüksége: minden tehetséges fiát számon kell tartania, még holtukban is, hogy megmaradásra érdemes nemzetnek tudja, érezhesse magát . . . Az észtek kis nép. Minket távolból tengernyi nagy nemzetnek gondolnak és tudnak." (Uő: Ésszel élni. uo. 256—261.)

„Nem titkolom, László professzorral <tartok> Hunor és Magyar nyomában című . . . ősrégészeti könyve alkalmával . . . úgy látom, nem tartja tudományát befejezettnek . . . a Magyar név a finnugor népek közé vezet vissza bennünket, a Hunor pedig a régi pusztai népek közé, akiknek szellemi és anyagi műveltsége szintén nem idegen tőlünk." (Uő: Régi dicsőségünk. uo. 494.)

„A kis népeknek nagy múltra van szükségük . . . Mi, magyarok, sajátos helyzetben vagyunk, minthogy történettudományunk némely dologban s éppen az eredet körül . . . a végső fogalmazást elodázta . . . Választhatunk a zúzmara és a teljes napsugár tájai, az üldözött gím és a diadalmas oroszlán sorsa között . . . Nyelvészeink határozataképpen az obi-ugor népek legközelebbi élő rokonaink a világban — de népünk körében máig tartja magát a dicsőséges hun hagyomány is isten ostorával . . . Mindkét lehetőségre legyintenek a sumér eredet hívei . . ., mert a magyarnak elege van a háborúkból, a halszagból, de az ostorcsattogtatásból is — ha emelt fővel állhat a világ elé, mint a műveltség kútfejének, az első ragozó nyelvű sumérnak közvetlen ragozó nyelvű utóda." (Uő: Kelet-kutatás. uo. 497—499.)

Milyen pontosan látja, bölcsen diagnosztizálja s plasztikusan fogalmazza meg évszázados tudományos és pszichikai bajainkat, görcseinket Cseres Tibor!

Karinthy Ferenc (1921) nagy utazásai során eljut a vogulokhoz is, hajózik az Obon (s úszik is egy jót az óriás folyamban). Még mint egyetemista (Zsirai Miklós és Pais Dezső tanítványaként) szimpátiát érzett a kis finnugor népek iránt, s ez az érzeménye több írásában is hangot kapott: „Némi lírai túlzással úgy is mondhatnám, mind az ötezer vogul és mind a húszezer osztják költő, varázsló . . . Ez a csodálatos költészet a magyar irodalom kincsestára, óriási ihletője lehetne." (Karinthy Ferenc: Obi-ugorok — Nádasy Lászlóval. In: Dialógus. Bp., 1978. 100.)

Simon Istvánnal (1926—1975) folytatott beszélgetésének külön érdekessége, hogy fény derül közös finnugor érdeklődésükre: „Mi a hobbyd neked tulajdonképpen? Mert tudok róla, hogy a vogulok, osztjákok, mordvinok, cseremiszek és a

többi rokon népek annyira izgatnak téged. Látod, nemcsak a szakdolgozatodat olvastam én annak idején, amikor éppen Zsirai tanítványként magam is próbálkoztam ilyesmivel foglalkozni . . . — Neked mi volt a szakdolgozatod? — A vogul medveénekek." (Uő: Simon István beszélgetése Karinthy Ferenccel, uo. 27.) Sajnos, Simon István bizonyára érdekes szakdolgozatát azóta sem sikerült előkeríteni!

A nagy műveltségű, a régi magyar irodalom és szellemi élet kérdései iránt behatóan érdeklődő Jánosy István (1919) életművén is nyomot hagy a rokon népek költészete (ld. pl. „Szent Imre bánata" című drámai játékát — Kortárs, 1979. 8. sz.), s nem véletlenül veszi segítségül a Kalevala „bűvigéit" a magyar nyelvet dicsőítő s felejthetetlen tanár édesapját megidéző „Ódá"-jában:

. . . . .
Csodáltalak úgy, mint agg Vejnemöjnent:
zűrből ki játszva alkotott világot,
kinek minden szava dallá vált a ködben,
s boszorkány-erejével senkinek sem ártott.
Magasi apám volt nékem Vejnemöjnen,
aki, ha szólalt, éledtek lelkes lények:
kis tehenek, lovak; s most hogy tűnt a ködben,
hangjában hallom a szép magyar beszédet . . .

(Kortárs, 1978. 3. sz.)

A kitűnő fülű, éles szemű, rejtett kincsekre rálelő, érzékeny és körültekintő Csanádi Imre (1920) költészetét sem hagyja érintetlenül a finnugor világ. Jelentős fiatalkori versei (Kórházi rigmus gipszelt lábbal, Az erdőre kitett fiú, Obi-ugor énekek hangján) mellett erről irodalmunk egyik kiemelkedő, nyelvrokonság ihlette, de félreérthetetlenül nekünk szánt, bennünket felrázni kívánó műve, az „Észtek" tanúskodik legpregnánsabban. Csonkítatlanul kellene itt állnia, de egy rövidebb részlet is igazolja átütő erejét, lényeglátását, fontosságát:

. . . . .
Feketén bömböl a Fátum:
Jaj minden apró népnek!

Nem felelnek az észtek,
teszik a dolgukat:
gátat vonnak a szorgalomból,
gátat vonnak a józanságból,
gátat vonnak áradó énekekből,
építik magukat parttá.

Mindehhez jegyzetben a következőket közli Csanádi: „Egy 66-os, kurta észtföldi út tapasztalataiból és tűnődéseiből. A 68-as Kortárs júniusi számában jelent meg először. Ott mottó áll fölötte: »A kis népek közül csak az marad meg, amelyik meg akar maradni.« Ez Veres Péternek egy akkortájt publikált írásából való." (In: Összegyűjtött versek. Bp., 1975. 650—652.)

A finnugor népek költészetéből Képes Gézát követően Bede Anna, Rab Zsuzsa és Tandori Dezső fordított a legtöbbet, avatottan, igényesen, fáradhatatlanul, szeretettel. Bede Anna (1926) számos rokon nép földjén (lappok, finnek, vogulok, osztjákok, cseremiszek) személyesen is megfordult, baráti kapcsolatok is fűzik több ottani költőtársához. Nem véletlen a finnugor ihletés saját, egyéni költészetében. Az illusztrálás csak futólagos lehet, de cím szerint is nem kevés verse érdemelne legalább említést:

. . . . .
Dob dübörög,
máglya lángol,
vadászok sírnak
Világügyelő Szellem,
ments meg minket a vértől! . . .
Áttörve sokezer éven
jártam az Ob partjainál.
Láttam, amint cirbolya-ágyán
haldoklik a halál.

(Olajmező az Ob folyónál. In: Ötven erdő. Bp., 1977. 41—43.)

A kötet címadó verse a szeretett és tisztelt tanár, Áprily Lajos emlékét idézi. Érdekes, nem véletlen, hogy éppen ez a vers Áprilynál is finnugor sugallatról árulkodik.

Kormos István (1923-1977) is felfogta az idők üzenetét, s nem csupán műfordítást vállalt a rokon népek költészetéből, hanem maga is írt finnugor gyökerű, szövetű költeményt, jelentőségben, nyelvi-formai megoldásait illetően a legnagyobbakéihoz mérhetőt. Ő maga így vélekedik műfordítás-irodalmunk az ideig elhanyagolt területéről: „Többet beszélünk »északi rokonainkról« a kelleténél, s kevesebbet teszünk igazi megismeréséért. Pedig költészetük hozzánk emelésével értethetnénk meg a legjobban: kikkel is vállaljuk tulajdonképpen a sokat emlegetett rokonságot, mivel a költők mondják el a legtöbbet népükről, olyankor is, amikor egyes szám első személyben csak magukról vallanak." (Finn költők versei. In: A vasmozsár törője alatt. Bp., 1982.)

Baránszky Jób László helyesen állapítja meg: „Képes Géza mellett ő <Kormos> tartja legerősebben a rokonságot, képnyelvben, stílusban, északi rokonainkkal, nemcsak a finnekkel, de a vogulokkal (Vogul menyegző). A Kalevala hang-

ja is lépten-nyomon átüt az alliterációval erősített ritmikáján. S mintha költészete érése folyamán egyre inkább telítődne ennek formanyelvével:

Pattog fényes hajad, ragyog naphomlokod
kemence-szagú-szél szikráival tele,
kéz-láb dereng, úszik pisztránghasad fölöttem,
s elnyel szemem elől Meotisz mezeje . . .

(„Legenda")

Baránszky Jób László: Polifonikus líra. Kormos István versei. Új Írás, 1980. 2. sz.)

Századunk költőnagyságainak egyike, Nagy László (1925—1978) ugyancsak érdeklődéssel viseltetett a finnugorság folklórja iránt (bár nem elsősorban ez a szféra érdekelte). A „Medveének" című antológia (Bp., 1975) legmarkánsabb darabjai közé tartoznak az ő vogul átültetései, s mint elmondotta nekem, könyvtára darabjai közé sorolódtak valamikor Munkácsi Bernát nevezetes kötetei (akárcsak József Attilának). A népköltészet és a műköltészet viszonyáról szólva egy alkalommal így nyilatkozott: „Arany János idegen minták szerint írta balladáit . . . A költőt és akadémiai titkárt csak egyetlen fal választotta el Reguly Antal hatalmas vogul gyűjtésétől. Ha ismeri ezt, föltételezhető, hogy szabadabban versel, rájön az ízére az úgynevezett lélegzetvételes szabad versnek . . . A csonkán maradt Csaba trilógia nem íródott volna gépies nibelungi sorokban. Csak jóval később Bartókék gyűjtése, kutatómunkája, a népzenei formák vizsgálata, Bartók zenéje jelent igazi előrelépést a folklórral kapcsolatban. Költőket, költészetet előzve meg. De a népzene tudományában sincs kimerítve a kérdés." (E. Fehér Pál: Talán drámát írok . . . Nagy László munkájáról. Népszabadság, 1977. december 25.)

„Medvezsoltár"-a (amelyet kötetcímnek is választott) megítélésem szerint — ha hajszálcsöves módon is — kapcsolatban áll az obi-ugor medveénekekkel. De nem egyszerű ének! Annál több, emeltebb, erőteljesebbb, tematikailag is sokrétűbb. Akad néhány sora, amely a vogul Sesztalov költészetében sem hatna idegenül:

. . . . .
. . . ó szép piros Nap, ha vashorgokkal áldott mancsom
beléd vághatnám végre, hogy elragadj hirtelenül,
gyökerestől kiszakíts innen úsztatva égi fátylak közé:
jó utam az lenne már, mert egyetlen bajtalan út,
egyetlen vértelen út, ha nem éri a láb a földet
s megnémul a száj a földnek, déjjana, déjjana, dé! . . .

(Versek és versfordítások. I. Bp., 1975. 444—446.)

Nagy Lászlóval együtt emlegetett másik kortárs költőnagyságunk Juhász Ferenc (1928). Ellentétben a minden szavát gondosan mérlegelő, műveit aszúvá érlelve közreadó barátjáéval, az ő költészete brazíliai dzsungelhoz mérhetően dúsan tenyésző, alig áttekinthető poétikai birodalom, amelynek felmérésével, értelmezésével igencsak nehezen birkózik, inkább csak kísérletezik napjaink irodalomtudománya. Ilyesmire én sem tennék kísérletet, csupán azt jegyzem meg, hogy gigantikus nyelvi-alkotói kísérlet tanúi vagyunk — univerzális igényekkel. Juhász lírai eposzokban („hosszú versek"-ben) keresi a megoldást a végső kérdésekre, nemzete, népe sorsára, az emberiség jövőjére. Eszköztárában Vörösmartyhoz és Weöres Sándorhoz hasonlóan maga is újít, de a feldolgozandó-kimondandó nyersanyagban, Juhász-féle ötvözet összetevőiben a világirodalom számos vívmánya is megtalálható. Formailag, nyelvileg, mentalitásbelileg is megkülönböztetett hely illeti meg munkásságában forrásként is, ihletőként is a rokon népek költészetét, de különösképp a Kalevalát és az obi-ugor folklórt. Mindezt, természetesen, nem magam fedeztem fel, meglehetős részletességgel írt róla — mások mellett — Bonyhai Gábor (A Szarvas-ének szerkezeti elemei. Kritika, 1968), a finn Hannu Launonen (Szarvasfiú. Helsinki, 1976 — finnül), Pomogáts Béla (Sorsát kereső irodalom. Bp., 1977) és Pusztay János (Finnugor hagyományok a magyar irodalomban. Magyartanítás, 1985. 4. sz.). De mit ír minderről maga Juhász? „Az osztják hősénekek nem hiszem, hogy nagyon ismertek lennének a világon. Mégis: hatalmas szépségük, költészeti, mitológiai, emberi, természeti nagyságuk és költői modernségük oly megrendítő, hogy bátran a világ legszebb versei közé sorolhatjuk őket." (A legyőzött csillagszemű bárány. In: Mit tehet a költő? Bp., 1967. 167.)

„Mit tehet a költő — kérdi, mondja Juhász Ferenc — ilyen embertelen — létáradás — jövő — lehetőség előtt? Mi hát a föladatunk? Hiszen most kellene a költészet Kalevala-i ereje! Hogy legyen erőnk, mint Vejnemöjnené: világakaró és világnyugtató, hangszerünk mindenség — varázslatos, változtató, teremtő, földbeéneklő és űrből-kiéneklő." (A költészet hatalma és reménye. uo. 213.)

S végül — bizonyítékként — egy rövidke versidézet is. Ősi bűvigékkel, mintegy az uráli előidők felidézésével, a címadásban is árulkodó módon, a sokezer soros vogul-osztják kozmogóniai énekek formájában fejezi ki felfokozott szorongásait az atomhalál árnyékában (még) élő Emberért:

. . . . .
Mosolygott,
mert azt is tudta Tórem,
hogy az Ember, aki megmarad majd,
akit nem vitt el az üstök habja,
akit nem mosott el a tűz-tajték,
akit a Tűzözön meg nem rágott,
aki a szent Tűzözön fölött volt,

a lángcsípte-tajtékon hánytorgó
szent nyárfatutajon remegve,
a szent tokhalbőr-sátor rózsa-homályában dideregve,
ha újra földet ér,
s a kövér forró hamuban kotorászva
múltját, jövőjét sírva keresi,
sírva keresi a Megmaradást,
sírva keresi a Múlandóságot . . .

(A Szent Tűzözön regéi. In: A Szent Tűzözön regéi. Bp., 1969)

Szinte tetszés szerint szaporíthatnám a napjainkkal záruló másfél-két évtized „finnugor" verseit, jócskán bővülhetne a névsor, egymást követhetnék a témánkkal kapcsolatos tetszetős, meggyőző dokumentumok, illusztrációk. Kötetekből, folyóiratokból, napilapokból, rádióműsorokból kigyűjtve a költészet magas szintjén folytatódhatna az igazolás, a finnugor rokonság, az őstörténeti érdeklődés meglétének bemutatása. Helyet, említést, elemzést érdemelne feltétlenül Jankovich Ferenc (1907—1971), Vihar Béla (1908—1978), Bóka László (1910—1964), Mátyás Ferenc (1911), Csorba Győző (1916), Pákolitz István (1919), Jobbágy Károly (1921), Rába György (1924), Tornai József (1927), Csoóri Sándor (1930), Szabó István (1931—1976), Simai Mihály (1935), Ágh István (1938), Kiss Anna (1939) és — szokott, de helytálló fordulattal — még sokan mások is. Kalevalás verseik, soraik, fejtegetéseik teljesebbé, színesebbé tennék irodalmunknak a megadott tárgy szerint felvázolt összképét.

A hazai tablót néhány viszonylag friss és nem szokványos adalékkal, illusztrációval zárom. Temesi Mihály (1949) mozaikokból építkező, kerek egésszé egybeálló, nagy sikerű nemzedéki, önéletrajzi, kortörténeti regényében („Por") is kap egy kis helyet őstörténetünk — a szerzőtől megszokott fölényes, ironikus, drasztikus felhangokkal. A nagy témából őt ezúttal éppenséggel az izgalmas-reménytelen rovásírás rejtvénye fogja meg: „Hol van a mi őseposzunk, hol vannak eredetmondáink? A népmesékben, mondákban fönnmaradt anyag nyilván csak töredéke az egésznek: a szájhagyomány csak egy bizonyos ideig képes megőrizni a múltat, az emlékezetet: ha későn jön a gyűjtő, már csak a dalokat, a táncokat kutathatja. Vagy a varrottasok némasága várja csupán. Hogy hová lett a magyar hőseposz? Ahová a hun. Elszállt a levegőégbe, mint a füst. Mint annak a szögletesre faragott fának a füstje, amelyre a jeleket rótták. Pedig sok volt a mi rovásunkon, nem csak számokban! A magyar <rovásírás>-t eredeztetik a türkből is, de van, aki a három és fél évezreddel ezelőtti föníciai ékírásra vezeti vissza. Hun, de székely <rovásírás>-nak is hívjuk, mert legtovább a mindig is önálló szervezetben, elkülönülten, Erdélyben élő testvéreink őrizték meg ezt az írást, kiknek önbizalmára, vagy inkább öntudatára jellemző, hogy szerintük csak *kijönni és bemenni* lehet Székelyföldre, és arról is megvannak győződve, miszerint: »Székely szarta a magyart.« Hi-

ába éltek olyan elkülönülten — fa, ennyi időt, át nem élhetett. Még a templomok fala őrzi legtovább a még nedves téglába karcolt rovásírást. De nekünk a templomainkból is csak hírmondónak maradt egynehány." (Por. Új Írás, 1986. 12. sz.)

A magyar őstörténet Lengyel Péter (1939) több idősíkban játszódó modern regénykísérletében („Ponyva") is helyet kap (érdekesebben, olvasmányosabban, mint számos kiszikkadt stílusú, keresett idegenszerűségekkel telített újabb szakkönyvben). Mutatóban szerepel itt csupán néhány mondata: „Az Ural-hegység vidékére, ahol a kezdeti finnugor törzsek, magyar honfoglalók elei alakulnak, a szibériai tajgából mongolid telepesek vándorolnak be, dél felől europidok, crômagnoni elemekkel. Az európai és ázsiai népesség. Reménytelen kavarodás . . . A Káma folyó mentén a leendő honfoglalók első eleme az ugor-magyar. (Megtalálod a Káma folyót a térképen Európa legszélén, mindjárt az Uraltól innen. A legközelebbi város Perm, s nincs messze Brezsnyev. Még.) Így mondja a tankönyv. Más tankönyv mondhatja másképp . . . A Káma mentén a második elem: a török—magyarok. Az ugorok a keletről érkező türk törzsekkel együtt élve válnak lovasnomáddá . . . A Medencében (hol a vezéri törzs Óbudán ver téli szállást, a történetek közepén) már korábban is itt volt rokonokkal erősödnek, s itt keresnek pótlást, a kor világszínvonalának megfelelő eljárással. Ez a kettős honfoglalás iskolája, van más megoldás is." (Ponyva. Kortárs, 1988. 11. sz.)

Itt és most megállok azonban, mert a bizonyítás így is elvégeztetett: lehetséges, hogy a több kevesebbnek bizonyulna. Lappónia „testvérünkké" fogadását (azaz térhódítását irodalmunkban) korszakunk legnagyobbjainál, legnagyobbjaival kíséreltem meg igazolni. De a végső zárás előtt, ugyancsak ritkítva a sorokat, a hazánk határain kívül művelt magyar irodalomról is szólnom kell még. Hogy gondolkodnak ott erről a kérdésről, s hangot adnak-e véleményüknek költészetükben?

Varga Imre (1950) — időközben hazánkba áttelepült — pozsonyi költő 1977-es verseskötetének a címe is finnugor mintáról árulkodik („A medve alászáll"), világképét, mentalitását, hangulatait a vogul-osztják költészet metaforáival tudta hűen visszaadni a költő.

A Münchenben élő Máté Imre (1934) Beke Ödön egykori kedves tanítványa ugyancsak ragaszkodik a finnugor hagyományokhoz, de a távolabbi kelethez (a törökökhöz, a szkítákhoz) is, „Fehér förgeteg" (München, 1966) és a „Karneolszemű macska fuvoláján" (München, 1983) című köteteiből bőségesen szemelgethetnénk témánkhoz illő megnyilatkozásokat.

De ideiglenes epilógusként álljon itt néhány valódi, valóban rangos tanúsítvány is a hatásról, ihletésről. S talán most már mindenki tudja, érzi, miért? Semmiképpen nem lehet véletlen, hogy a kis balti-finn nyelvrokonok (akiket úgyszólván a tudomány is halálra ítéltnek tekintett, tehát „hivatalosan" is lehetett sajnálkozni elmúlásukon, rohamosan apadó lélekszámukon) az erdélyi írók, költők némelyikében jogos, pontos asszociációkat váltott ki. Egyikőjük Bodor Pál (1930): „Az igazi halál, az elviselhetetlen, az lenne, ha velem együtt az anyanyelvem is kihalna . . . Az egyik balti finn nyelvet, a *lív*-et ötszázan, a *vót*-ot ma már csak húszan-huszon-

öten beszélik; mennyivel irtózatosabb lenne a halálfélelmem, ha *vót* anyanyelvű lennék. Ha az utolsó vót anyanyelvű ember lennék a földön, halálom óráján nem lenne kihez szólnom; az lenne csak az igazi monológ; hermetikus műremek; és milyen nyelven szólnának a koporsómnál, egy nyelvet temetnének — némán avagy idegen nyelven; akkor lett volna igazán értelme magnóra mondani *vót* nyelven a mindenséget! hátrahagyni a kihalt nyelv szótárát . . ." (Bodor Pál: Haldoklás anyanyelven. Bp., 1986. 20—21.) 1983-tól Budapesten él. Szőcs Géza (1953) finnugor ihletettségű, sőt ürügyű jajkiáltásaiból sem maradhat a leginkább szívet markoló említetlen, idézetlen. Allegóriái még nyilvánvalóbbak, az egészen piciny, még Magyarországon is alig ismert, emlegetett finnugor (ezen belül balti-finn: a lív, a vepsze, a vót, a lűd és az inkeri) nemzetiségek-kisebbségek eltűnésében, feltartóztathatatlan elapadásában (hisz ott, esetükben, valóban csupán tízes vagy százas a nagyságrend. De az 1 is szám!) már nem csupán a moldvai csángó-magyarokat, de a székelyeket, s az egész kétmillión felüli erdélyi magyarságot fenyegető végveszélyre figyelmeztet. (Mindehhez csupán azt jegyzem meg, hogy napjainkban a kihaló vót és lív nyelv és nép tanulmányozására, filmezésére, mentésére minden lehetőséget megad a helyi kormányzat, ellentétben a modern Dacia—Trakia imperatorának ismert szándékaival. A gyászos vég még semmit sem oldott meg.) Szőcs Géza „Az író és a bíró" című 6 tételes vers-jegyzet-próza „üzeneté"-ből álljon itt a 3. és a 6. számú:

„A vótok újesztendeje

»Fönn Északon él a vót is — jaj, hogy is nevezzem népnek? Hiszen a vót nyelvet harmincan beszélik mindössze. Milyen nyelven kiált föl a vót szilveszterkor?«

»A vótnak tán könnyű: össze tudnak gyűlni mind, az egész nép, egy közepes lakásban, s ha fölkiált a vót, egész népe hallja. Talán könnyű a vótnak.«

»Mily boldog a vót, s minden nép fia, ha örömében fölkiálthat a maga nyelvén: — Megéltem családostul, népestül, az új esztendőnek, ennek az új esztendőnek is az első percét.«

»Hogy harmincan vagy harmincmillióan beszélik egy nép nyelvét? Ugyan. Ha száz esztendeig él az ember ezer kilométerre önnön népétől, akkor is a maga nyelvén kiált föl.«

Igaz történet, melyet ne értelmezzünk!

Radnóti biztosan megbocsátotta volna ezt. De te nem tudsz annyira elnéző lenni. Hát érdemes? Az írástudók — morfondírozol —, a vót írástudók, s erre minduntalan az jut eszedbe mint rím: a fáradt halál, der müde Tod.

A rákkórház környékén sétálgatsz ezen a szentestén — lívek a Lebensraumban —, mit hoz vajon a holnap?

Ekkor megtörik a csönd: a kivilágított épületben hirtelen harsány, mindent be-

töltő, rekedtes, de öntudatos dal hangzik föl tíz-tizenöt torokból; és az ének hejehujázó, és áhítatos, gondtalan és keserves.

Nem kétséges, ki énekel, miféle kórus ez. A rákosok dalárdája.«"

(Élet és Irodalom, 1988. márc. 18.)

E versek 1989-ben kötetben is napvilágot láttak („A sirálybőr cipő"), amelyet Lengyel Balázs ismertetett nem véletlenül megválasztott címen: „A lívek, vepszek, vótok költője". (Élet és Irodalom, 1989. 8. sz. 18.)

Az erdélyi magyar líra egyik legnagyobbja, Kányádi Sándor (1929) hosszabb ideje érdeklődéssel és szeretettel figyeli a kis finnugor népek irodalmát, s a votják (=udmurt) költőnő, Asalcsi Oki (1898—1973) sorsával, verseivel megismerkedve balladát írt:

vannak vidékek kietlen
messziségekbe veszetten
vidékei az őshitnek
ahová utak nem visznek
de eltalál visszaréved
behúnyt szemmel is a lélek
nyomra lel a szó a dallam
kötése köt oldhatatlan
csángónál is csángóbb éren
Oki Asalcsi nővérem
véremmel egy vér ki verset
két megyényi népnek szerzett
két megyének két kötetnyi
verset s utána letenni
váltani a tollat késre
sztetoszkópra és szikére
megmaradni néma társnak
híven ahhoz kit bezártak
Kuzebaj Gerd csöndjét önként
vállalni de nem az önkényt
életen át hallgatással
dacolni az elnyomással
köldök-néző Európa
honnan is tudhatta volna
nem lett belőle botránykő
mért nem dalol a votják nő
csak ki érte csak ki élte
s két megyényi kicsi népe
csak ők tudják csak mi tudjuk

még álmunkban is motyogjuk
el mert hallgatni s gyógyított
meghódoltat és hódítót
életen át hallgatással
szembeszállt az elnyomással
csángónál is csángóbb éren
Oki Asalcsi nővérem
két fényképed csokor versed
ennyid maradt rám s a merszed
hogy legalább a családnak
elmondjam a balladádat

(Oki Asalcsi balladája. Tiszatáj,
1982. 8. sz.)

Mindehhez némi magyarázat is szükségeltetik. Asalcsi Oki a votják nyelvű líra megteremtőinek egyike, a votják irodalom legnagyobb egyénisége, Gerd Kuzebaj baráti körének tagja. (Esett már szó róla föntebb, Hidas Antal és Zalka Máté kapcsán.) Mindössze két vékonyka verseskötete jelent meg, még a sokat ígérő húszas években. Mikor 1930 táján nacionalistának bélyegezve megindult ellenük a rágalomhadjárat, s Sztálin emberei elhurcolták Gerdet, Asalcsi Oki befejezte irodalmi működését. Haláláig tanult hivatásának élt, szemorvosként — négy éven át a fronton — dolgozott. Rábeszélésre sem vett többé tollat a kezébe, a rehabilitálások évei után sem. Ifjú- s öregkori képe együtt jelent meg összegyűjtött verseinek az élén 1968-ban. Sokat idézett verse egyik kötetének is címadója: „Miről dalol a votják nő?" — Lám, ennyi a legkevesebb, de nélkülözhetetlen információ Kányádi jobb megértéséhez, a rokonszenv, a sorsközösség, az együttérzés Erdélyben 1982-ben született balladájának motívumaihoz. Kimondatlanul is benne sejlik őstörténetünk, rokonságunk, tekintetünk is az őshaza felé irányul — de már azon túl is, fenyegetett jelenünkbe, legközvetlenebb testvéreinkre. 1989-ben szép, méltó fordításban Asalcsi Oki hazájában votják nyelven is megjelent ez a vers.

1989 decemberében a romániai forradalom viharos gyorsasággal seperte el a megdönthetetlennek hitt diktatúrát. Kányádi Sándor úgy vélte, hogy e nagyon várt, életmentő fordulat az ő egész addigi költészetét „idézőjelbe teszi, érvényteleníti". Életművének e pesszimista megítélése akkor sem bizonyult volna helytállónak, ha a forradalmi események ténylegesen teljesen új helyzetet teremtettek volna a romániai politikai életben, a nemzetiségi és főként az erdélyi magyar sorsban. Hiszen a Walesi bárdok sem avult el! Éppígy nem vesztenek esztétikai értékükből Kányádi vérrel és könnyel írt versei; s a tényleges történeti változások is több jövőbeli gyötrelmet sejtetnek, hogysem mód lenne örömtüzek gyújtására.

Elérkeztünk hát Szkítiától Lappóniáig, egykori őshazáinkból ha nem is Vardőbe, csak a Duna mellé, Keletről nyugatabbra, irodalmunkban pedig hét évszázad termését átlapozva, tallózva Anonymustól Kányádi Sándorig. A tudományban

egyértelműen bebizonyosodott, hogy nyelvünk finnugor eredetű, e tekintetben tehát Lappóniához kötődünk, de az is nyilvánvaló lett, hogy etnogenezisünk, őstörténetünk több rétegű, honfoglalás előtti kapcsolatai számos ismert, illetve már kihalt különféle keleti néphez, nyelvhez kötnek, e vonatkozásban tehát — összefoglaló szóval — Szkítiához is erős szálak fűznek.

Az őstörténet-kutatás legilletékesebbjei közül két viszonylag friss (1986-os) felfogás témánkról a következőképp összegez: „Végeredményben a magyar nyelv finnugor eredetének megállapítása megközelíthető korlátok közé szorította a magyar őstörténet rekonstruálását. Ezen mit sem változtat az, hogy a kései ősmagyar korban, melyet a vándorlások korának is szokás nevezni, a magyar nép és nyelv korábbi finnugor környezetéből kimozdult, és török népekkel való szövetségi kapcsolatok, majd azokkal vívott ádáz küzdelmek árán jutott el a honfoglalásig." (Ligeti Lajos: Előszó az 1986. kiadáshoz. In: A magyarság őstörténete. Bp., 1943; 1986. I—VII.) „Így talán feltehető, hogy az Árpád-nemzetség Attilától való származásának P. mester által említett hagyománya a Megyer nemzetségnek régi, jóval a honfoglalás előtti időbe visszanyúló genealógiai tudatára megy vissza . . . A fejedelmi nemzetség származástudatán kívül azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján a honfoglaló magyarság ethnikai tudatában hun hagyománynyal bizonyára nem számolhatunk." (Harmatta János: Előszó az 1986. kiadáshoz. In: Attila és hunjai. Bp., 1940; 1986. I—XXXIX.)

Természetes, hogy a szépirodalom, a költők és az írók nemzedékei e témában nem lehetnek döntnökök, a tudomány feladatait nem nekik kell megoldaniuk. Szerepük mégis rendkívül nagy, mint általában a nemzeti kérdések taglalásában bármely más kis népnél is. A szakma eredményeit ők tehetik s teszik közkinccsé, tudat- és szellemformáló hatásuk aligha becsülhető túl. Kétséges, hogy nélkülük nemzeti értékké vált volna vagy válhatna-e a régmúltunkra vonatkozó ismeretanyag. A nagyok állásfoglalása s a műveikből sugárzó tanítások nemzedékek gondolkodásmódját határozhatják meg, évtizedek történelemfelfogását alakíthatják.

Az eredmény? Azt lehetne várni, hogy a tévesnek, kétesnek bizonyuló őstörténeti álmoktól (Szkítiától, a hunoktól) fokozatosan, egyenes vonalúan eljutunk — immár évezredünk végéhez közeledve — a helyes felismerés igenléséig, finnugor nyelveredetünk kórusszerű hangoztatásáig (Lappóniáig). Nos, ilyen egyértelműséget még napjainkban sem találunk. Irodalmunk, szerencsére, megmaradt villódzó, szivárványos, vitakész, kételkedő, ötletdús, állandóan változó, mindig továbblépő, de a hagyományokhoz mégis kötődő alkotássorozatnak, s a tudomány termékeny bizonytalanságát érzékelve (őstörténetünk tekintetében) Lappónia immár szeretetteljes elfogadása (fordítása, befogadása, hirdetése) mellett nem szakadt el a szittyáktól. Szkítiától sem.

Lényegénél fogva ehhez a teljesebb, homályosabb álomképhez, megérzéshez, sejtéshez több joga, illetékessége, kötődése van, mint a tudománynak, a képzelet és a valóság közötti szünettelen ingamozgás állandó dinamikát biztosít fantáziájának, frissíti energiáit — s esztétikai értelemben is nyereséghozó. De nyelvrokonaink sem

vesztenek teret. Sőt, nyerhetnek, nyernek is, ha érdeklődésünk (miként főképpen az utóbbi időkben) velük kapcsolatban a nyelven túli szférákra is kiterjed. (Barátok — Rokonok. Tanulmányok a finn—magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Bp., 1984; Száraz György: Hungarus-tudat — nationalismusok. Népszabadság, 1986. december 24.; uő: A „herderi jóslat" és a hagyományok. Népszabadság, 1986. november 7.; Hubay Miklós: A magyar író és az idő. Élet és Irodalom, 1986. december 12.; <Sánta Ferenccel való interjú> Győrffy Miklós: Önmagamban kellett legyőznöm a reménytelenséget. Új Tükör, 1986. november 23.; Nyelvédesanyánk. Bp., 1980: Pomogáts Béla: Az újabb magyar irodalom. 1945—1981. Bp., 1982; Béládi Miklós—Pomogáts Béla—Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után. Bp., 1986; „Őstörténeti szám" Magyar Tudomány, 1980. 5. sz.; Vékony Gábor: Késő népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Szombathely, 1987; Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. Bp., 1988; Veres Péter: A magyar nép kialakulása és korai etnikus története. In: Népi kultúra — népi társadalom. XIV. Bp., 1987; Pusztay János: „Ha én szólok, Észak beszél . . ." Pécs, 1988; Erdélyi István: Sumér rokonság? Bp., 1989; Vékony Gábor: Dákok, rómaiak, románok. Bp., 1989; Pusztay János: Nyelvek bölcsőjénél. Bp., 1990; Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980)

VÉGSZÓ

Mi ad, adhat időszerűséget a bemutatott, feldolgozott témának? Túl azon, hogy — miként a fentiekben is bebizonyosodott — a magyarság jelentős rétegeit minden időben érdekelte, foglalkoztatta genezisének kérdése (a nyelvé és a népé, együtt vagy külön), történelmünk során szünettelenül igen komoly gondok mutatkoznak az identitástudattal, a nemzeti érzéssel, a patriotizmus és az internacionalizmus egymástól elválaszthatatlan problémaköreiben is. Más kérdés, hogy a különböző történeti korszakokban ezek a fogalmak (s a tőlük elválaszthatatlan antonimák) milyen nyelvi köntösben jelentkeztek. Ezt bizonyítja számos, a közeli vagy nem távoli múltban lezajlott vita, folyóirat- és újságcikkek, tanulmánykötetek felsorolhatatlanul hosszú sora; a felfokozott érzékenység, ingerelhetőség, a szélsőséges indulatok azonnali fellobbanása, a kíméletlen kirobbanások nemzeti mivoltunkat illetően. Hogy mégsem csupán a „hova tartunk?" — a fontos, miként valaha Illyés vélte (s cáfolta egyben életművével, a „Hajszálgyökerek"-kel), de több mint hangsúlyosan a „honnan jövünk"-re adható felelet is — nyilvánvaló. (Említsem meg itt Spiró György hírhedetté botrányosult versét?) Ez az a kérdés, amelynek megválaszolására szinte mindenki illetékesnek véli magát. Beletartozik a körbe a történelem és a földrajz, a nyelv és az irodalom ügye is, s a szálak messze vezetnek. Egyebek mellett legalább 200 évre visszamenőleg pl. a magyar iskolaügyhöz, a mindenkori magyarság tanult rétegének útrabocsájtójához, pontosabban: az adott útravalóhoz. Kevés dolog változott annyit az idők során, mint az oktatási koncepciók, a tanítandó tananyag (főként az utóbbi négy évtizedben): a nemzeti tárgyakat oktató iskolai tankönyveink külön könyvtárat igényelnének (teljes anyagot azonban igen kevés helyen találhatunk).

A történeti korszakok változásával, a főhatóság sűrű átszervezésével, vezetőik, apparátusuk túlságosan gyakori változásával, az oktatási koncepciók csereberéjével az iskola és a tanulóifjúság az események középpontjában állt, lélekvesztőként háborgó tengeren. Volt idő, amikor fújni kellett az Árpád-házi királyokat évszámokkal, csatákkal, a hazafias versek hosszú sora memoriterként szerepelt (Trianon után ez fokozódott, s el is torzult), de jött olyan kor is, amikor a históriát főként a munkásmozgalom története jelentette, amikor az irodalomban a nemzetköziség eszméje került a központba, Trianon mellett a párizsi békeszerződésről sem esett szó. S akik ebben az időszakban koptatták az iskolapadot, gyakran egyetlen vers-

szakot sem tudnak nagy nemzeti költeményeinkből, románoknak hiszik a székelyeket (nem értik, honnan-miért tudnak magyarul), térképen is nehezen találják meg Dévényt, Husztot, Zágont és Szabadkát.

Így szakad, szakadhat szubjektíve vétlenül messze egymástól a „Nem, nem soha!", illetve a „Magyarország nem rés, hanem erős bástya a béke frontján" szemléletében tendenciózusan „kiképzett" nemzedékek sora; s a képet tovább tarkítja, bonyolítja a határainkon belül és kívül élő magyarok kötődése a hazához, nyelvhez, történelemhez, illetve a kötelékek lazulása vagy teljes elszakadása (attól függően, ki hol él, milyen korosztályhoz tartozik, milyen az alapiskolázottsága).

A tudomány és a közvélemény (benne részben a közművelődés) kettészakadni látszik. Kitűnő szakmunkák, újabban előkerült dokumentumokra, leletekre épülő aktuális kutatások vetnek egyre több fényt múltunk — s benne őstörténetünk — legtöbb szakaszára, de ezek a fontos ismeretek egyre nehezebben válnak közkincscsé, s csak nagyon lassan szüremkednek be az iskolai tananyagba is (amelyben — a kor szellemének megfelelően — mind nagyobb részarányt foglalnak el a természettudományok, tekintélyben, rangban is lekörözve a humaniórákat). Ugyanakkor szóvá kell tenni azt az érdekes ellentmondást is, hogy a különféle „nemzeti" kiadványok — többször szóltam róla — rövid időn belül elkelnek. Nem sikerüket hiányolom! Tényleges, érzékelhető hatásukat. Talán a példányszám kicsiny? Vagy csupán díszei a magyar értelmiségi lakásoknak, s az egyre fokozódó élethajszában éppen csak nyugodt olvasásukra, áttanulmányozásukra nincs idő? Polckitöltő elemek, sznobéria-dokumentumok csupán?

Körülnézve a világban, józanul mérlegelve az adottságokat, lehetőségeket a bizakodásra kevés okot látunk. Az egész irodalmunkból sugárzó „mégis" szellem örököseiként, birtokosaiként sem süllyedhetünk bele azonban a reménytelenségbe.

A talpon maradáshoz két (három) út, mód kínálkozik: történelmünket s őstörténetünket tekintve — a tudományos igényesség fenntartásával — a hazai és a határokon túli kutatók vegyenek tudomást egymásról, s ne azt nézzük, ami elválasztja, azt, ami összekötheti őket. Dilettánsnak mondható elméletek nem csupán más kontinenseken, Budapesten is virágzanak (s épp az értelmiség legmagasabb köreiben); nem fölényes megcáfolásukra, nevetségessé tételükre kellene törekedni (ez a múltban sem sikerült, az elszántságot, erőviszonyokat, gondolkodásmódot ismerve a jövőben még kevésbé), hanem párbeszédre, valamiféle együtt gondolkodásra. Ha ezt megtehették az idealista és materialista filozófusok, a tűz és a víz, más tudományok képviselői is vállalhatnák a találkozást, a türelmes eszmecserét. A lényeg, legyen szó bármelyik táborról: hazánk, anyanyelvünk és népünk ügyének megbecsülése. Ez a kiindulópont, az alapállás, s ebben mindkét fél egyetért.

Történelmünk értelmezésében, feldolgozásában, ébrentartásában változatlanul, az elkövetkező időkben is óriási feladat hárul irodalmunkra, akárcsak az elmúlt évszázadokban. Ha — világjelenségként — átmenetileg csökkenni is látszik valamelyest napjaink emberének az életében a literatúra szerepe (kevesebb idő jut

a betűre), perspektívában nem csökkenhet a szó több ezer éves művészetének a jelentősége. Sőt, a színpad, a mozi, a televízió, a videó, a rádió révén — áttételesen — növekedhet is. Az őstörténeti témák — filmen — számos kis népnél keltettek éppen mostanság megkülönböztetett érdeklődést (a finneknél, a bolgároknál, a románoknál), korunkban minden tájon újraélednek a nemzeti, nyelvi mozgalmak. Mindebben ne csak megmosolyogni való (vagy éppen félelmetes) mozzanatot, naivitást vagy nacionalizmust lássunk. Történeti filmjeinkkel egyébként ugyancsak hátul állunk a nemzetek sorában; ún. dokumentumfilmjeinkre azonban valamikor (vészes hazai és európai kisebbrendűségi érzetünkből kilábalva, szegénységünket történelmünk szükségszerű következményeként fogva fel s nem állandó siránkozásra okként) majd még büszkék lehetünk.

Az „álom és valóság", a „költészet és a tudomány" dolgát illetően: sértés és sértődés nélkül kerüljenek szóba itt az alapállásbeli különbségek. Egyiknek sem szükséges a másikat kizárnia, legyőznie, hisz túl azon, hogy kölcsönösen ihlethetik egymást, mindegyiknek megmarad a maga sajátos szférája.

S új, más szerepet kell kapnia az iskolának is, a nemzeti szempont érvényesüljön markánsabban a tananyagban, a tanárképzésben. A korszerű komplex szemlélet jegyében is jobban össze kell hangolni az egymástól gyakran mereven elkülönített tantárgyakat, s az őstörténetnek — napjainkig terjedő perspektívával, tanulságokkal helyet szükséges biztosítani az irodalom, a nyelvtan, a történelem és a földrajz (nevű tantárgyak) oktatásában. A térképen is meg kell mutatnunk a jövő magyar nemzedékeinek a Szkítiától Lappóniáig vezető utat. Megvilágítandó ennek történeti háttere is a szittyáktól a Turán mozgalomig, a finn—magyar kulturális szerződésig; szólni kell — az eddigieknél elgondolkodtatóbb módon — a nyelvünk eredetéről szőtt és szövődő álmokról, szembesítve ezeket az egyáltalán nem lehangoló valósággal (tényleges nyelvrokonságunkkal, a rokonságnak kellőképpen még mindig nem méltatott gazdag szellemi termésével). És semmiképpen sem maradhat hangsúlyos említés nélkül irodalmunk — e tekintetben is jól megrajzolható — történeti vonulata sem, krónikává lett mondáink, mondává lett krónikáink részleteitől nyelvemlékeink ősi időkre utaló fordulatain át József Attila, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor finnugor ihletésű (illetve részben finnugor ihletésű) modern költészetéig, motívumkincséig — közben úgyszólván teljes irodalmunkkal.

Szkítiától Lappóniáig megtett irodalmi utazásunk mindent összegezve azt igazolja tehát, hogy bár ezen a hosszú úton gyakori volt a csatározás, az egyet nem értés, a békét mégis sikerült megkötni. Legjobbjaink életművében s őket olvasva a mi tudatunkban is összesimult mindaz, amit antagonisztikusnak is lehetne tartani. „Az igazat mondd, ne csak a valódit!" József Attila zseniális axiómája érvényesült ilyképp, azaz őstörténetünk nehezen magyarázható, izgalmas, szépséges összetettsége: nyelvünk finnugor mivolta (a rokonok kellőképpen nem hangsúlyozható gazdag szellemi örökségével) s népünk — zömét illető — keleti etnogenezise (az ebből fakadó, ugyancsak nem lebecsülendő hagyatékkal).

Csupán az egyszerűség kedvéért csoportosítottam Lappónia köré a nyelvvel

kapcsolatos kérdéseket (hisz a finnugor őshaza valahol az Urál táján volt egyébként, a vogulokhoz a közeli rokonság okán több közünk lehetne, mint a távol eső lappokhoz), no meg azért — mert Sajnovics könyve kapcsán — épp rajtuk csattant az ostor, ők váltak legismertebbekké egykor. Szkítiáról is hasonlót mondhatok, lehetett volna — sokkal több okkal-joggal — a helyében Levédia, Meotisz stb., itt azonban több évszázados igen markáns hagyományhoz kellett ragaszkodnom (a szittya jelző statisztikailag is sokszorosan felülmúlja irodalmunkban a többi népnevet: már-már közhely).

Hát így és ezért jártam be ezt a történeti-földrajzi távot oda — de vissza is — Szkítiától Lappóniáig. Közeledve a honfoglalás 1100 éves jubileumához, költőink s íróink kalauzolásával nem árt végiggondolnunk a jövőnek szóló tanulságokat is kínáló régmúltunkat; mindazt, ami az idegen európai környezetben és az ismert történeti viszontagságok között a sajátos nyelvét és műveltségének alapjait máig megőrző népünknek, a magyarságnak mindmáig erőt, tartást, önálló egyéniséget biztosított. 1987 decemberében tettem pontot az előző bekezdés végére. A világtörténelem és nemzeti sorsunk különleges csodája, hogy azóta, voltaképpen két-három rövid év alatt a történelem kereke nagyot fordult. Különösen Kelet-Európában, illetve a Szovjetunióban, ahol nyelvrokonaink többsége él. Mire ezek a sorok napvilágot látnak, nemrég kimondhatatlan vágyak teljesülésén lehetünk túl. Függetlenedő hazánk első szabad választásán, a balti népek, köztük az észtek, a litvánok önállóvá válásán, a kis finnugor és nem finnugor szovjet népek fokozódó öntudatra ébredésén. Mindez aktualitás. Ezt a nagy eseményláncolatot azonban tektonikus mozgások, a közeli és távoli múlt történései diktálják, irányítják. A múlt pedig mélységesen mély, távlatai, időkorrelációi az őstörténet homályába vesznek. Éppen ezért Szkítia és Lappónia ügye, fogjon át és be bármekkora teret és kort, számunkra és a történelmünkben szerepet játszott népek számára napjainkban is (miként múltunk minden korszakában, fordulóján) fontos és időszerű kérdéseket, feleleteket — és további feladatokat is — tartalmaz.

NÉVMUTATÓ

Adelung, F. P. 97
Ady Endre 16, 20, 26, 131–133, 144, 148, 150, 153, 162, 164–166, 180, 185, 192
Ady Lajos 132
Agárdi Ferenc 161, 162
Ágh István 207, 215
Álmos 9, 20, 23, 58, 81, 96
Anonymus 10, 14, 16, 20–22, 49, 73, 121, 219
Áprily Lajos 180, 181, 212
Arany János 22, 33, 81, 89, 93, 112, 114, 116, 120–127, 150, 153, 163, 169, 193, 205, 213
Arany László 114, 115
Aranyosrákosi Székely Sándor 91
Árpád 14, 29, 64, 80, 82, 85, 88, 90, 92, 96, 125, 184, 209, 220
Asalcsi, Oki 218, 219
Attila 20, 22, 25, 31, 33, 70, 80, 81, 84, 108, 160, 195, 209, 220

Babits Mihály 131, 148–150, 159, 164, 165, 171, 186
Baktay Ervin 188
Balás Gábor 193
Balassi Bálint 28, 67
Balázs János 13
Bálint Gábor 126, 142, 155
Balugyánszky Mihály 72
Bán Aladár 147, 159, 175
Baránszky Jób László 212, 213
Barát Tibor 179
Baráthosi-Balogh Benedek 142, 146
Barcsay Ábrahám 60, 61, 63
Barna Ferdinánd 107, 109, 112, 122, 142, 147, 156
Baróti Éva 183
Bartalus István 115
Bartha Antal 17, 209, 221
Bartók Béla 15, 115, 129, 138–141, 152, 153, 183, 204, 213
Báthori Ferenc 132
Batu 21
Bayer, ? 36, 110
Bede Anna 181, 207, 208, 212
Beke Ödön 140, 143, 147, 176, 216
Bél Mátyás 35, 36, 110
IV. Béla 9, 11, 21, 104, 139
Belia György 13
Bendegúz 14, 22, 23, 81, 83
Benedek Elek 128, 133
Benkő József 51, 67
Benkő Loránd 80, 221
Benyovszki Móricz 54
Beöthy Zsolt 137
Bereczki Gábor 8, 178, 195, 196, 207, 208
Beregszászi Nagy Pál 68, 70, 80, 116, 122
Berzsenyi Dániel 80, 83, 164, 182
Besse János Károly (Ógyallai) 86, 93
Bessenyei György 14, 60, 64, 67
Bodor Pál 216, 217
Bóka László 215
Bokor Imre 161
Bonfini 24, 25, 31, 32
Bonyhai Gábor 214
Borzsák István 70
Botond 167
Breuer János 204
Brežovacki, Tito 63
Buda 22, 33, 121
Buda Ferenc 195, 207
Budai Ézsaiás 69, 70
Budenz József 12, 89, 94, 99, 106, 107, 109, 116, 121–123, 125, 126, 128–130, 143, 154, 155, 167, 180, 203
Bugát Pál 91, 99

Bulcsú 167
Büsching, ? 82

Calepinus 110
Castrén, A. M. 114, 118, 122, 132
Cholnoky Jenő 154
Comenius, Á. J. 32, 34, 110
Cornides Dániel 41, 69, 76
Czuczor Gergely 119, 197
Czvittinger Dávid 31, 34

Csaba 23, 25, 131, 132, 213
Csabai Tibor 95
Csanádi Imre 211, 212
Csáti Demeter 28
Csekey István 109, 172
Csengery Antal 106, 107, 111
Cseres Tibor 210
Csokonai Vitéz Mihály 80, 81, 83, 84, 164, 182
Csoóri Sándor 207, 215
Csorba Győző 215
Csupor Tibor 47
Csűry Bálint 34, 38, 39

Dankovszky Gergely 99, 126, 127
Deák Ferenc 116, 118
Decebál 108
Decsy Sámuel 51, 53, 67
Deér József 173
Dési Ferenc 143
Devecseri Gábor 140, 207
Dézsi Lajos 12
Diószegi Vilmos 15, 41, 69, 76, 132, 152, 178, 204
Dobrovszky, J. 74, 77
Domokos Péter 11, 17, 39, 90, 98, 100, 101, 131, 132, 172, 186, 187, 207, 208
Donner, O. 32
Döbrentei Gábor 49
Dugántsy Mária 208
Dugonics András 14, 51, 55, 57, 59, 69, 73, 76, 94, 153, 159, 189, 191, 209
Dúl 121
Dula 23
Dümmerth Dezső 20, 63, 89, 188, 209

Eccard, ? 47
Eckhard, J. G. 34
Ed 23
Éder Zoltán 13, 47, 48, 51, 67
Előd 23
Emese 151
Enéh 23, 121
Eneth 22
Eötvös József 105, 113–116, 199
Eötvös Károly 155
Eötvös Loránd 114
T. Erdélyi Ilona 105
Erdélyi János 100, 105, 153, 205
Erdélyi József 150, 162, 166, 170, 171, 197
Erdélyi Pál 89
Erdődi József 8, 84, 150
Etédi Sós Márton 59
Etele 23, 56, 135, 151

Faludi Ferenc 48
Farkas András 28
Farkas Gyula 144
E. Fehér Pál 213
Fejér György 106
I. Ferenc 79
Fischer, J. E. 46, 47, 58, 82
Fodor István 43, 180
Fogarasi János 119, 197
Fogel, M. 15, 67
Fokos-Fuchs Dávid 142, 143, 147, 176
Fónagy Iván 159
Fried István 45
Fülep Lajos 141
Füsi József 162

Gáldi László 115, 204
Galeotto 24, 25, 32
Garay János 93, 94, 116
Gárdonyi Géza 25
Gatterer, ? 82
Gegő Elek 93
Geleji Katona István 31
Gellért 20
Gellért Sándor 166, 182
Gerd, Kuzebaj 172, 218, 219
Gög 20, 26, 58, 148
Gombár Endre 207
Gombocz Zoltán 31, 145, 147, 158, 198, 203
Görcsöni András 29
Görög Demeter 81
Görömbei András 12

Guagnini, ? 39
De Guignes 73
Gulya János 67, 75, 84
Gulyás Pál 164–166, 182, 187
Gunda Béla 162
Gützloff, ? 104
Gvadányi József 53

Gyarmathi Sámuel 51, 53, 56, 60, 64, 67, 69, 70, 73–75, 80, 84, 85, 89, 94 97–100, 106, 109, 110, 122, 184, 188
Györffy György 13, 17, 20–22
Győrffy Miklós 221
Gyulai Pál 112, 113, 115, 117

Habsburgok 15, 196
Hager, ? 80
Hajdú Péter 176, 178
Halász Ignác 12, 109, 128, 142
Halmágyi István 42
Hám Sándor 46
Harmatta János 220
Hárs László 164
Havas Ervin 207
Hegedűs József 12, 33
Hegedűs Sámuel 38
Hegyi Margit 192, 193
Hell Miksa 47–50, 61, 63, 66, 72, 80, 82, 98, 105, 158
Herberstein, S. 39, 40, 71
Herder 46, 62, 63, 82, 91, 95, 100, 187, 188
Hermann Ottó 50, 116
Hidas Antal 172, 219
Holovics Flórián 49, 51
Hóman Bálint 145, 147,148, 172
Honti László 207
Hoppál Mihály 107
Horger Antal 160
Horváth Géza 143
Horvát István 22, 57, 88–91, 94, 97, 99, 100, 105, 107, 155, 160, 162, 170
Horváth János (1769–1835) 76
Horváth János (1878–1961) 43
Horváth Mihály 106
Hubay Miklós 221
Hunfalvy Pál 60, 89, 90, 101, 105–108, 110, 112, 115, 118, 119, 121–123, 125, 126
Hunor 22, 23, 25, 121, 170, 189, 190, 210
Hunyadiak 80
Huszti András 38, 39

Ignotus 131
Illyés Gyula 139, 172, 177, 182, 183, 186, 207, 223
Ipolyi Arnold 98, 106, 107, 110, 117
I. István 6, 71
Ivanov, K. V. 208
Ízes Mihály 163

Jáfet 20, 22, 23, 58, 69, 71
Jaksics Gergely (Nagylaki) 59, 74, 93
Jankó János 143
Jankovich Ferenc 140, 215
Jánosy István 211
Jávori Jenő 208
Jékely Zoltán 181, 207
Jerney János 74, 93, 99, 101
Jobbágy Károly 215
Jókai Mór 89, 94, 97, 107, 109, 112, 116, 120, 142
Jósika Miklós 94, 95, 97
József Attila 147, 160, 161–163, 205, 213, 225
József Farkas 172
Juhász Ferenc 14, 214, 225
Juhász Gyula 150–153
Julianus 11, 14, 21, 22, 25, 30, 36, 42, 139, 143, 167, 209

Kakas István 30
Kakuk Zsuzsa 95
Kállay Ferenc 60, 75, 93, 98, 99, 101, 106, 110
Kalmár György 66, 67, 68
Kálmán Béla 176, 207
Kálmán Péter 116
Kálmány Lajos 116
Kálti Márk 22
Kám 22, 23, 69
Kandra Kabos 14, 116, 156
Kant 82
Kányádi Sándor 172, 218, 219, 225
Kaposi Sámuel 36
Kardos László 207
Karinthy Ferenc 150, 186, 210, 211
XII. Károly 55
Katona Erzsébet 207
Katona István 73

Katona József 164
Katona Lajos 148
Kazár Lajos 197
Kazinczy Ferenc 48, 70, 71, 76, 79–81, 83, 84
P. Kelemen Angela 207
Kelemen János 161
Kemény Zsigmond 86, 116
Képes Géza 11, 15, 87, 115, 123, 132, 160, 162, 177, 198, 203, 204, 206–208, 212
Kerekes Ferenc 84
Kerényi Károly 164, 165
Keresztesi József 68
Keresztury Dezső 204
Kertész Manó 147
Kézai 22, 23, 43
Király György 11, 145, 147, 148, 169, 198
Sz. Kispál Magdolna 8
Kiss Anna 215
Kiss Dénes 14, 193
H. Kiss Judit 207
Kiszely István 197
Klaniczay Tibor 45
Klaproth, M. H. 73
Klemm Antal 143
Kocsonyi Zoltán 197
Kodály Zoltán 15, 28, 115, 129, 136, 138–141, 150, 153, 178, 183, 190, 193, 204, 209
Kodolányi János 14, 138, 166–168, 189, 190, 204, 205, 209
Kollár Ádám 62, 63, 67, 188
Kolozsvári Grandpierre Emil 46, 160, 205
Komjáthy István 189
Komlós Aladár 144
Komoróczy Géza 135, 178
Kósa László 63
Korenchy Éva 207
Kormos István 207, 212, 213
Korompay Bertalan 147
Kosáry Domokos 34, 35, 43, 48, 68
Kossuth Lajos 95, 153
Kosztolányi Dezső 130, 147, 152, 157, 158, 182, 206
Kovács István 207
Kozma Andor 170
U. Kőhalmi Katalin 193
Kölcsey Ferenc 83, 84, 98
Körmöczi László 67
Kőrösi Csoma Sándor 11, 37, 38, 46, 85, 90, 91, 93, 95, 99, 143, 179, 181, 188, 209
Kristó Gyula 17
Kriza János 143, 153
Krohn, I. 139, 140
Krúdy Gyula 135
Kultsár István 82
Kuncz Aladár 137
Kunos Ignác 142
Kunszabó Ferenc 195, 196
Kupa 81, 151
Kurocskin, ? 41
Kurszán 215
Kuusinen, O. 176
Künd 29

Laczkó Géza 130, 137
Lakó György 47, 176, 178
Lassila, M. 177
Lassú István 97, 98
László Gyula 9, 15, 43, 180, 189, 209
Launonen, H. 214
Lázár Oszkár 207
Lehel 96
Leibniz 32
Lengyel Balázs 218
Lengyel Péter 216
Lepechin, I. 52
Leschka ? 126
Levedi 209
Ligeti Lajos 160, 202, 208, 220
Linnankoski, J. 153
Lipp Tamás 209
Lisztóczky László 100, 164, 165
Lomonoszov, M. V. 46, 67
Losonczi István 71
Lönnrot, E. 122, 153
Lőrincze Lajos 150
Lukácsy Sándor 59

Madách Imre 164
Magóg 20, 23, 25, 26, 36, 58, 71, 148
Magor 23, 25
Magyar 22, 121, 170, 189, 190, 210
Magyari István 31
Makai Imre 207
Makkai Ádám 197
Márai Sándor 159, 206
Mária Terézia 15

Maróthy István 93
Martin György 115, 204
Martinkó András 12, 38, 47, 93, 199
D. Mátai Mária 207
Máté Imre 216
Mátyás 23–25, 29, 36, 158
Mátyás Ferenc 215
Mátyás Flórián 110, 111, 113, 189
Melich János 148
Ménrót 22, 121
Mészáros Gyula 142
Mészöly Gedeon 161
Miechov, M. 31, 39
Mihálovics László 154
Mikecs László 181
Mikes Kelemen 67
Miklosich, F. 126, 127
Mikszáth Kálmán 26, 129
Miller J. F. 72
Molnár Albert (Szenci) 15, 31, 110
Molnár Erik 176
A. Molnár Ferenc 30, 72, 100, 124
Molnár Géza 192, 193
Molnár János 51–53, 75, 91
Moór Elemér 146
Móra Ferenc 153–155
Móricz Zsigmond 155–157
Morvai Ferenc 197
Munkácsi Bernát 12, 109, 125, 128, 142, 143, 147, 154, 162, 167, 213
Murr, ? 80
Müller, M. 117, 119

Nádasy László 210
Nagy Endre 150
Nagy Gábor 81
Nagy János 48, 51
Nagy Kálmán 208
Nagy Károly 31
Nagy Lajos 23, 161
Nagy László 177, 207, 213, 214
Nagy Sándor 20
Napóleon 75
Négyesi László 129
Németh Gyula 20, 106, 173, 190, 209
Németh Imre 101, 189
Németh László 138, 164–166, 187, 188
Nemproth 23
Niederhauser Emil 45
Nimród 69
Noé 22, 23, 58, 68, 69
Novickij, G. 41

Oderborn, P. 39
Oláh Gábor 166
Oláh Miklós 25, 62, 188
Ond 132
Orbán Balázs 116, 143
Orczy Lőrinc 51, 60, 62–64
Orlay János (Orlov) 72, 74, 77, 93
Ortutay Gyula 115, 204
Osvát Ernő 131
Otrokocsi Fóris Ferenc 34, 35, 53, 68, 116

Paál Zoltán 192
Padányi Viktor 20, 178, 179
Pais Dezső 150, 152, 210
Pákolitz István 215
I. Pál 75, 110
Paládi-Kovács Attila 90, 101, 106
Palma Károly Ferenc 47, 48
Pálóczi Horváth Ádám 71
Palugyay Ede 189
Pap Éva 207
Pap Károly 91
Pápai Károly 142
Pápay József 35, 101, 142, 143, 147
Papp Ferenc 67
Papp István 132
M. Pásztor József 161
Patyi Sándor 173
Pázmándi Horvát Endre 87, 88, 91
Pázmándy Sámuel 68
Pázmány Péter 31
Pekár Gyula 146, 147
Perecsényi Nagy László 57–59, 74, 91, 189
Perényi József 43
Perlaki Dániel 77
I. Péter 36, 38
Péterfy Jenő 127, 128
Petőfi Sándor 26, 95–97, 101, 144, 153, 197, 205
Petri Mór 170
Petz Leopold 179
Pétzeli József 60
Piccolomini, A. S. (II. Pius) 25, 42
Pock József 58
Podhorszki József 49

Pomogáts Béla 164, 182, 214, 221
Porthan, H. G. 51, 77
Pósta Béla 143
Pray György 38, 47, 48, 58, 67, 69, 73, 82
Pražák, R. 74
Priszkosz 25
Prohászka János 147
Prohászka Ottokár 170
Pulszky Ferenc 117–119
Puskás Károly 186
Pusztay János 12, 116, 207, 214, 221

Rab Zsuzsa 207, 208, 212
Rába György 215
Rácz István 208
Rácz Lajos 32
Radnóti Miklós 217
Radó György 86, 123
Raics István 140
Rájnis József 60, 65, 66
II. Rákóczi Ferenc 36, 153
Rasmus Rask 97, 119
Rásonyi László 17
Rédei Károly 207
Reguly Antal 14, 16, 45, 46, 48, 49, 72, 89, 93–97, 99–101, 103–107, 109, 110, 112–114, 116, 121, 123, 132, 134, 142, 143, 147, 184, 189, 198, 199, 203, 213
Reményi József 194
Réthei Prikkel Marián 75, 115
Repszeli László 34
Réva 22
Révai Miklós 15, 60, 71, 76, 78–80, 89, 91, 121
Riccardus 19, 21
Riedl Frigyes 129, 148
Ritheu, J. 208
Róheim Géza 147, 162
Romanovok 152
Róna-Tas András 16, 17, 197
Rónai Béla 94
Rónay László 198, 221
Rubinyi Mózes 12, 78, 81, 147
Rudbeck 36, 70, 80, 82

Sajnovics János 14–16, 19, 35, 40, 45–48, 50–53, 60, 61, 63–66, 68–70, 72–75, 77, 80, 82, 94, 97–100, 106, 107, 110, 116, 122, 158, 184, 196, 206, 226
Sándor István 37, 74–76, 97
Sánta Ferenc 221
S. Sárdi Margit 34
Schedius Lajos 85
Schlözer, L. 46, 47, 50, 56, 62, 69, 70, 73–75, 80, 82, 92, 98, 109, 110, 188
Schmidt Éva 178, 207
Schwartner, M. 82, 92
Sebestyén Gyula 143, 148, 162, 168, 169
N. Sebestyén Irén 158, 176
Sém 22
Setälä, E. N. 32, 77
Sesztalov, J. 193, 202, 210, 213
Sibelius, J. 201
Sylvester János 29
Sillanpää, F. E. 158, 187
Simai Mihály 215
Simon István 207, 210, 211
Simoncsics Péter 207
Simonyi Zsigmond 109, 125, 128, 136, 147
Sinervo, E. 177
Sinka István 166
Sjögren, A. J. 97, 118
Solymossy Sándor 147
Somkuti (Zolnai Gyula) 190
Spiró György 223
Spittler ? 82
Sternberg ? 77
Stettner György 92
Stiernhelm, G. 34
Strahlenberg, P. J. 38, 39, 42, 46
Strahlmann, J. 80, 89, 90

Szabédi László 179, 197
Szabó Dezső 130, 136–138, 141, 164, 166, 204
Szabó István 215
Cs. Szabó László 206
Szabó Lőrinc 131, 177, 207
Szabó T. Attila 75
Szabolcsi Bence 15, 183, 204
Szalaváré Tura 192
Szalminen, Yrjö 192
Szamosközy István 31, 42
Szántó Judit 161
Száraz György 221
Szarvas Gábor 117
Szathmári István 27, 32, 124
Szauder József 82
Széchenyi Ferenc 82

Széchényi István 95, 101, 105, 153, 180
Szegedy-Maszák Mihály 63
Szekér Joákim 69
Szekfű Gyula 169, 172
Szemere Miklós 134, 196
Szente Imre 208
Szerb Antal 59, 158, 159, 206
Szervátiusz Tibor 14
Szigligeti Ede 97
Szíj Enikő 207
Sziklay László 45
Szilágyi Ferenc 37, 38, 71, 85, 87
Szilasi Mór 128, 136
Szinnyei József 109, 128, 130, 136, 180
Szőcs Géza 217
Szőcs István 196, 197
Szőnyi Márton 192, 193
Szörényi László 34, 66, 134, 135, 192
Szűcs Jenő 23, 43, 45

Takáts Gyula 182
Taksony 96
Tamás Aladár 172
Táncsics Mihály 95, 97, 116, 117, 119
Tandori Dezső 207, 212
Tardy Lajos 59, 72–74, 86
Tarján Tamás 194
Tarnai Andor 27, 45
Teleki József 134
Teleki Pál 134
Temesi Mihály 215
Tertina Mihály 72
Teslér László 91
Thana 23
Thor 58
Thott O. 110
Thuróczy János 23–25, 82
Tisza Kálmán 117
Toldy Ferenc 91, 96, 97, 101, 103–107, 117–119, 121
Tompa József 12, 48, 59, 164, 167
Toppeltinus, L. 31, 67
Torkos József 37, 39, 40, 42, 46, 53
Tornai József 215
Tóth Árpád 135
Tömörkény István 153
Trefort Ágoston 117
Trócsányi Zoltán 146
Turi, J. 209
Turkolly Sámuel 36–40, 42, 46, 53, 71–73, 93
Turóczi-Trostler József 27
Tüskés Tibor 167
Tverdota György 163

Ubb 58
Ujfalvy Károly 106
Utasi Zita 84

Ügyek 20, 23, 58
Ünő 23

Váci Mihály 14, 209
Vachott Sándor 105
Vahot Imre 97
Vajda János 111–113
Vajk 6
Vámbéry Ármin 109, 116, 123, 133, 142, 155
Váradi Hédi 150
Varga Domokos 160
Varga Imre 216
Varga Rózsa 173
Vargha Balázs 150
Vargyas Lajos 11, 15, 115, 204
R. Várkonyi Ágnes 101, 105
Várkonyi Nándor 144, 166, 172, 189–191, 205
Vásáry István 17, 101, 116, 195
Végh Istvánné 12
Vékony Gábor 17, 221
Veres Péter 201, 212, 221
Veress Miklós 207
Verseghy Ferenc 71, 76–78, 89
Vértes O. András 32, 34
Vértes O. Auguszta 32, 84
Vértesy Miklós 169
Vihar Béla 215
Vikár Béla 128–130, 133, 134, 139, 147, 156, 161, 164
Vikár László 178
Virág Benedek 70
Virányi Elemér 160
Vörös Károly 144
Vörösmarty Mihály 30, 89, 91–93, 95, 99, 105, 107, 112, 116, 118, 120, 192, 214
Vuk, S. K. 100

Weissenthurn, J. 95
Weöres Gyula 12
Weöres Sándor 66, 140, 159, 166, 177, 189–192, 205, 207, 214

Werbőczi István 26
Witsen, N. 41

Zajti Ferenc 169
Zalavári Anikó 207
Zalka Máté 172, 219
Zempléni Árpád 16, 103, 133–135, 145, 146, 155, 156, 159, 170, 198
Zerffi Gusztáv 95
Zichy István 43
Zichy Jenő 142, 143, 146
Zolnai Béla 190
Zolnai Gyula 190
Zoltán 96
Zrínyi Miklós 33
Zsirai Miklós 13, 34–36, 39, 42, 43, 97, 146, 147, 171, 176, 178, 198, 203, 210, 211
Zsuffa Sándor 160

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Szedés: Profi-L Kft.
Felelős vezető: Tolnai László
Nyomás és kötés: Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
Felelős vezető: Hazai György
Felelős szerkesztő: Stark Mariann
Műszaki szerkesztő: Nyárádi Tamásné
A fedéltervet készítette: Novák Henrik
Megjelent: 21,1 (A/5) ív terjedelemben

TARTALOM

Bevezetés 5

Anonymustól Sajnovicsig 19

Sajnovicstól Regulyig 45

Regulytól Zempléniig 103

1919-től 1945-ig 145

1945 után 175

Végszó 223

Névmutató 227

SZKÍTIÁTÓL LAPPÓNIÁIG

A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban

Származásunk, nyelvünk eredete, az őshaza, ősvallás, ősműveltség kérdése évszázadokkal ezelőtt is aktuális és divatos téma volt a magyar írásbeliségben. Napjainkra ez a problémakör még fontosabb lett, még nagyobb érdeklődést vált ki hazánkban és a határainkon kívül élő magyarság köreiben egyaránt. Túl azon, hogy e tárgy az ún. nagyközönséget változatlanul és behatóan foglalkoztatja, a nyelvészek, irodalmárok közül csak kevesen gondoltak arra, hogy a látszat ellenére a magyar irodalom sem érzéketlen, visszhangtalan. Voltaképpen Anonymustól Juhász Ferencig költőink és íróink meglepően hosszú sora megnyilatkozott valamilyen módon e kérdésről.

A tudomány nem csupán elmulasztotta az irodalom ilyen szempontú vizsgálatát, de őstörténetünket tekintve élesen elkülönítette az aktuális tudományos tételeket helyeslők és az azokat tagadók vagy éppenséggel fantasztikus, dilettáns nézeteket vallók táborát. Pedig végső soron a kettő csak együtt érthető, együtt ad helyes képet a nemzeti tudatról, annak változásairól. Ez a munka arra vállalkozik, hogy a kezdetektől napjainkig részletes, pontos, jellemző idézetekkel nyomon kövesse a szélesebb értelemben vett irodalomban e kérdéskör alakulását. Bebizonyítja, hogy a nyelvrokonsági tematika — a felületes említéstől a mű lényegét érintő mély hatásokig — végigvonul irodalmunkon.

A borítón elöl: a mezőkeresztes-zöldhalompusztai szkíta aranyszarvas, pajzsdísz, fejedelmi jelvény, i. e. VI. század (Nemzeti Múzeum, fotó: Dabasi András); hátul: lapp kés tokkal és lapp csontkanál, XX. század eleje (Néprajzi Múzeum, fotó: Nagygyörgy András)
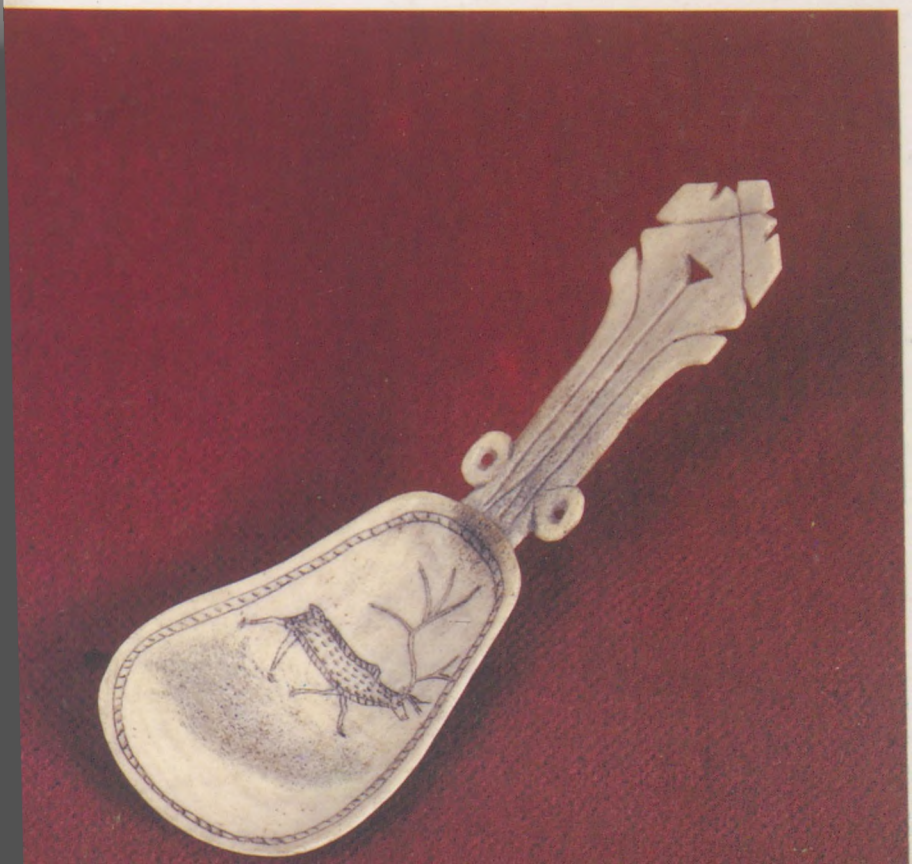
Ára: 180,– Ft